

افغانستان

د تاریخ په رڼا کې

استاد احمد علی کهزاد

اورنگزیب ارشاد

لیکوال :

ژباړن :

افغانستان

تاریخ په رڼا کې

لیکوال

استاد احمد علي كهزاد

ژباړن

اورنگزیب ارشاد

+۹۲-۹۱-۲۵۶۴۵۱۳

کتاب پېژندنه

نوم:	افغانستان د تاريخ په رڼا کې
ليکوال:	استاد احمد علي کهزاد
ژباړن:	اورنگزيب ارشاد
خپرونکی:	دانش خپرندويه ټولنه
چاپ نېټه:	مارچ ۲۰۰۱، کب ۱۳۷۹
چاپ شمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
کمپوز:	جاويد احمد هميم - کفايت الله جواد
چاپ ځای او کمپوز:	دانش کتابتون - ډهکي - نعلبندي
تيليفون:	قصة خوانی - پېښور
	۲۵۶۴۵۱۳

E-mail: danish2k2000@yahoo.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د خپرنډوی یادښت

خوښ یو چې یو ځل بیا د گران افغانستان د یوه نومیالي تاریخپوه (ښاغلي علي احمد کهزاد) د څو کاله پخوانۍ پوهنیزې هڅې (افغانستان در پرتو تاریخ) پښتو ژباړه (افغانستان د تاریخ په رڼا کې) تر چاپ وروسته خپروو او تاسې خوږو مینه والو ته یې وړاندې کوو.

دا غوره او ارزښتمنه هڅه د پښتو لیکوال و ژباړن ښاغلي اورنگزیب ارشاد په قلم سرته ورسېده چې په خپل وار د پښتو ژبې او کلتور د ودې او پراختیا په برخه کې یو ګټور کار ګڼل کېږي. موږ د دغه کتاب ښاغلي ژباړن ته پر کوروداني ویلو سربېره د نورو ښو هڅو او بریالیتوبونو هیله ورته کوو او له ښاغلي تاج الدین عاجز نه هم مننه کوو چې د متن په بیا کتنه کې یې خپل هر اړخیز زیار و ګاله.

په پای کې هیله من یو چې د دغه نوي ګام اوچتېدا تر ډېره د درنو لوستونکیو لوست تنده ماته کړي او په خپل وار سره مو د زموږ للی فرهنګي بڼې یو نوی غاټول شي.

مننه

دانش خپرنډویه ټولنه

لړليک

مخگڼه	سرليک	گڼه
۱	قره کمر	۱
۵	هزارسم	۲
۸	هیرمند او ارغنداو سیمه	۳
۱۲	مندیکک	۴
۱۵	مندیکک	۵
۱۹	پنجوايي	۶
۲۲	شمشېر غار	۷
۲۶	آريايي کور	۸
۲۹	ويدي سندرې او افغانستان	۹
۳۲	آريا اويجه	۱۰
۳۵	سوما-يا- هوما	۱۱
۳۸	دمينې يوه لرغونې تاريخي كيسه	۱۲
۴۱	دافغانستان موسيقي	۱۳
۴۵	پاراداتا يا پيشداديان	۱۴
۴۸	ياما دطالع دلمر زوی	۱۵
۵۱	ريښې، اريايي روحاني حکيمان اوشاعران	۱۶
۵۴	زردښت او دبلخ داسپه کورنۍ سره	۱۷
۵۷	زراتشترا، سپين تمان اوبلخ	۱۸
۶۱	کاتا - کاڅ ياس	۱۹
۶۳	داوېستا دنظره دافغانستان د خاورې لرغونتوب	۲۰
۶۶	په اوېستا کې دغرونه يادونه	۲۱
۷۰	دسکندر دتېريدلو لار	۲۲
۷۳	په افغانستان کې دسکندر دتلو لار	۲۳
۷۶	په اسيا کې ديوناني هڅوب دمرکزيت له نظره	۲۴

۷۹	دافغانستان نجیبه طبقه اریاسپه یاسواران	۲۵
۸۲	دسکندر مقدوني په مقابل کې مقاومت	۲۶
۸۵	سکندر په عامیانه داستانونو کې	۲۷
۸۷	دسکندر او جنگیز دلنیکرو په مقابل کې د	۲۸
۹۰	دهریرود په سیمه کې دسکندريې ښار	۲۹
۹۴	سکندري سار یا سکندري کلاه	۳۰
۹۷	اویوتیدم باختري یوناني پاچا	۳۱
۱۰۰	دکاپیسی - باگرام دښار په پلان کې دیوناني	۳۲
۱۰۳	پروان یا جبل السرج کې دقفقاز سکندریه	۳۳
۱۰۶	په افغانستان کې یوناني میتولوژي	۳۴
۱۰۹	په پخواني افغانستان کې دیوناني لیک دود رواج	۳۵
۱۱۱	په افغانستان کې یوناني لویی سکې	۳۶
۱۱۴	مرکزي اسیا او چین ته دافغانستان دگریک او	۳۷
۱۱۷	په لرغوني افغانستان کې دموسیقی درې آلې	۳۸
۱۲۰	په لغمان او کندهار کې داشوکا ډبرلیکونه	۳۹
۱۲۴	په کندهار کې داشوکا د ډبرلیک کشف	۴۰
۱۲۸	په افغانستان کې دبودیزم خپریدل	۴۱
۱۳۱	شاههار کتاب پرلپسې شمېره	۴۲
۱۳۴	په افغانستان کې بودايي مبلغین	۴۳
۱۳۷	کوشانیان دافغانستان په تاریخ کې	۴۴
۱۴۰	کجولو کد فیزس	۴۵
۱۴۳	کنیشکا تاریخي پاچا او امپراطور	۴۶
۱۴۶	سور کوتل	۴۷
۱۴۹	هخامنشیان او دتاریخ پرمخ دافغانستان خاورې	۴۸
۱۵۲	بغلان	۴۹
۱۵۵	دبغلان ارزښت دلرغون پیژندنې له نظره	۵۰
۱۵۸	سره کوتل نړیوال هنري باختر مقام تثبیت کړ	۵۱
۱۶۱	دکنیشکا عبادت ځاي	۵۲
۱۶۴	دکنیشکا مجسمه	۵۳
۱۶۷	هغه استوپه چې بنسټګر یې کنیشکا دی	۵۴

۱۷۱	ديوناني اوباخترې هنري مکتب يوناني او	۵۵
۱۷۴	افغانستان د گريک اوبودیک مجسمه تورې مکتب	۵۶
۱۷۸	د سره کوتل کتيبې پر پر ډبرينو خښتو يوناني توري	۵۷
۱۸۱	افغانستان درو حانيونو له خوا په چين کې	۵۸
۱۸۴	خروشتي ليک دود	۵۹
۱۸۸	بلخ کوچنی شاهي ښار (شاه وران) يا (راجا گريه)	۶۰
۱۹۱	نوبهار معبد (عبادت ځای) يا - ناواويهارا	۶۱
۱۹۴	د بلخ نوبهار يا ناواويهارا	۶۲
۱۹۷	د ورينيمو لار اودهغې په اوږدو کې د افغانستان ...	۶۳
۱۹۹	اياتکار زرينان يا د دقيقې بلخي د شاهنامې منبع	۶۴
۲۰۲	نيسا	۶۵
۲۰۵	ساکیان، سکستان، سجستان، سيستان	۶۶
۲۰۹	تخار - تخاري - تخارستان	۶۷
۲۱۳	کاپيسي - بگرام	۶۸
۲۱۷	د کاپيسا ښار	۶۹
۲۲۰	د کاپيسي وروستی ورځې	۷۰
۲۲۳	(سريکه اويهارا) معبد يا (شالوکيا) اوياهم ...	۷۱
۲۲۶	په بکتریان کې ناهیده اودهغې (عبادت ځای)	۷۲
۲۲۹	وارا	۷۳
۲۳۲	د "زراسپه" يا "آزر اسپه" ښار	۷۴
۲۳۵	تخاري ژبه د باختر او تخارستان د خلکو آرنی ژبه	۷۵
۲۳۸	باخترې يا بلخي ژبه اود سره کوتل د ډبرليک	۷۶
۲۴۲	کابل اود تاريخ په دورو کې يې پخواني نومونه	۷۷
۲۴۵	بودايي کابل	۷۸
۲۴۸	د کابل شاوخوا بودايي پاتې شوي ودانۍ	۷۹
۲۵۱	کابلي رتبيل شاهان	۸۰
۲۵۵	برهمني واکمني ياهند او کابلي شاهي	۸۱
۲۵۸	د کابل پخواني ديوالونه	۸۲
۲۶۲	د کابل لمنو کې د اباديو پراخوالي ستراتيژي	۸۳
۲۶۵	د چکړي منار	۸۴

۲۶۸	خم زرگر	۸۵
۲۷۲	جبل السراج (دهندو کش ور)	۸۶
۲۷۵	دلوگر تاریخي او جغرافیایي موقف	۸۷
۲۷۸	استوپه یا توپ	۸۸
۲۸۱	توپ دره	۸۹
۲۸۴	بامیان دسیاحت او نړۍ گرځیدنې له نظره	۹۰
۲۸۷	صلصال و شاه مامه	۹۱
۲۹۱	دسرخ در اژدها	۹۲
۲۹۳	دبامیانو زمریان یا شاه شکاری	۹۳
۲۹۷	دبامیانو د ((جي)) په سمخه کې یو بودايي کتابتون	۹۴
۳۰۱	دکړک تنګی "لس متری مجسمه"	۹۵
۳۰۴	ضحاک بنار	۹۶
۳۰۷	په پخواني افغانستان کې دلمر پرست دقانون سوابق	۹۷
۳۱۳	مرنجان غونډۍ د کابل د بنار په منح کې یوه	۹۸
۳۱۶	د تپه مرنجان بودايي معبد او هغه نتایج چې	۹۹
۳۲۰	يعقوب لیث صغاري او د کابل زرین اوسیمین بتان	۱۰۰
۳۲۳	پایتاوه	۱۰۱
۳۲۶	میرزکه اومسکو کاتو مجموعه یې	۱۰۲
۳۳۰	سجاوند او شهرت یې په اسلامي دور و او	۱۰۳
۳۳۳	دسکاوند بت خانه	۱۰۴
۳۳۷	د ارزگان ډبرلیک	۱۰۵
۳۴۰	سمنگان	۱۰۶
۳۴۴	دهندو کش تهذیب	۱۰۷
۳۴۷	پخوانی نورستان دقانون له نظره	۱۰۸
۳۵۱	تور پوشان نورستاني او امیر تیمور کورگان	۱۰۹
۳۵۵	د پخواني نورستان د خلکو د خدایانو ډولونه	۱۱۰
۳۵۸	ننگرهار او ځینې پخواني بنارونه یې	۱۱۱
۳۶۱	د چغان غونډۍ	۱۱۲

قره کمر

په جگو سیمو کې د سمخمېشتو د ژوندانه بهیر

دلرغونیو ډبرینو پېرونو د ژوندانه لومړني منځي هغه پړاو رانښيي چې پوهان یې په جگو سمخو کې د بشري ژوندانه پېر بولي. په جگو سمخو کې د ژوند کولو له پاره د لوړو غرونو لمنو ته اړتیا ده. زموږ د هېواد جغرافیایي چاپېریال رانښيي چې هاغه مهال انسان د غرونو په لمنو او کمرو کې ښه استوګنځي لرل. په تېره بیا د هندوکش شمالي لمنې چې له ارتو درو او ناوو سره نښتې وي، ددا راز ژوند له پاره خورا وړ ښکارېږي.

په افغانستان کې «قره کمر» په لوړو ځایونو کې د غار اوسېدونکیو د ژوند څرګندویي کوي او هغه چا چې پر دغه غار دڅېړنې زیار ګاللي امریکایي "ډاکټر کارلتن کون" دی، چې له تاریخ نه په وړاندې دوره کې تخصص لري.

قره کمر د ایبک (سمنگان) په (۸) کیلومتري کې د پلخمرې او تاشقرغان ترمنځ د هغه کلي ترڅنګ پروت دی، چې د (سرکار) په نامه یادېږي او د هغه غره د لمنې په جنوب ختیځه برخه کې واقع دی، چې پر نوموړې کلي شمالي خنډې (ایبک) حاکم دی. د دغه غار لوړوالی د سیند له سطحې څخه (۲۳۰۰) فټه او له ښېرازې سیمې څخه (۴۵۰) فټه دی، چې لږ تر لږه ۱۲۵ متره کیږي.

په دې ترتيب د غار د لوړوالي او د ښېرازي سيمې له مخې په اسانۍ
سړه کولای شو، چې د هغې د اشغال تاريخ په لوړو غارونو ژوند کولو، په
هغه رديف کې ولولو.

د غرونو په لوړو او اوچتو برخو کې د هغوی د اوسيدلو علت له
داړونکيو حيواناتو څخه ويره، هواره سيمه تر نظر لاندې نيول و ښکار
څارل و تعقيبول وو.

داکتر کون د قره کمر د غار په پراخه پېمانه تر نظر لاندې نيولو په اړه
وايي: "له هغه ځايه يې ترڅو ميلو پورې پلنه دره لیده او د ښکاريانو لپاره
ډېر مساعد ځای ځکه و، چې خپل ښکار به يې تر لرې پورې ښه ليدلای او
څارلای شو.

د غار مخه د جنوب په لور ده او ټوله ورځ د لمر په وړانگو روښانه او
تودېږي. همدارنگه اوبه يې هم نژدې دي او حيوانات يې ډېر لږ شاوخوا
کې تگ راتگ کوي، پرته له دې گټو او ښېگڼو په پخوانۍ زمانه کې، چې
دا غار د ژوند ځای و د سون مواد يې هم په شاوخوا کې ډېر پېدا کېدل.

د غره د ډبرو جوړښت له نرمو کاهو شوي او د ځمکنۍ پوړيز جوړښت
په (ژورسيک) طبقې پورې اړه لري.

د امريکايي پوه له څېړنو څخه داسې څرگندېږي، چې د قره کمر غار د
"تيمي کاسې" ښه لري. د غار ځمکه په بېلا بېلو يونونو پوښل شوی و،
چې ډېر ژور يې نسواري رنگ درلود او په مخ باندې يې تقريباً درې د
رسوبي پوړونه ليدل کېدل او اوس د دې طبقو مخ څېر رنگه خټو نيولی
دی، همدارنگه په نوموړي غار کې د اوسپنې په دوره کې هم استوگنه
شوې او د قره کمر اوسېدونکيو په دې دورو کې د اوزو رمې درلودې او د
رمو په ساتنه او شپونتوب بوخت وو او د ديوالو هغه برخې، چې تراشل
شوي او ځينې پرچې ترېنه پرېوتې پورته خبره تائيد وي.

د قره کمر د غار د خاورې په ټولو طبقو کې د ژوند او ژواک ښېښې
ښانې ښکاري د حيواناتو هډوکي او له تېږو نه د کار جوړې شوې وسيلې
يې هم څرگندې وې، نو کولای شو دا ادعا وکړو، چې نوموړی غار په
لرغوني زمانه يا د تېږو د دورې په اوږدو کې د اوسېدلو يو مصئون او
خوندي ځای و، مگر د تېږې د نوې دورې څه ښې ښانې پکې نه شته.

د قره کمر په غار کې د ژوند د دغو دورو تشخیص ډېر ارزښت لري، ځکه چې په ځانګړې توګه د تېږو لرغونې دورې پورې اړه لري او اوس په افغانستان کې دغه یواځینې ځای دی، چې د غرو په لوړو غارونو کې د تېږې د پخوانۍ دورې د ژوند پړاوونه موندلای شوي.

د «ډاکټر کارلټن کون» د څېړنوله مخې موندل شوي اثار د کار له وسیلې، اور لګونکې ډبرې، د حیواناتو هډوکي، ایره او سکرو څخه عبارت دي، د دغوله مخې کولای شو په نوموړي غار کې د ژوند څلور دورې وټاکو. دا ښکاره ده، چې پناه وړونکي او د غار د څلورو دورو اوسېدونکي ښکاريان وو.

د قره کمر د لومړۍ دورې اوسېدونکيو، چې د ژوند اثار او نښې يې د ځمکې په نسواري رنگه پوړ کې پېدا شوي د تېږو ډېر ابتدايي لوبښي درلودل، چې طبيعي بڼې ته يې لاس نه دی وروړل شوی او دې ډول بېلګو ته په اروپا، امريکا او اسيا کې په معموله علمي اصطلاح «موسټرين» د دورې د کار وسيلې وايي او د (نه اندرتال) ټيپ دانسانانو له وسايلو سره اړه پېدا کوي دغه وسيلې د قره کمر په شاوخوا د غره په لمنو کې هم ليدل شوي دي او له امکانه لرې نه ده، چې يا د قره کمر اوسېدونکيو هلته، اچولي وي او يا د غار تر اوسېدلو د وړاندې دورو يادگار وي.

د قره کمر د غاراوسېدونکيو د خپل ژوند په دويم پړاو کې، چې د دوی د ژوند دريمه برخه څرګندوي ډبرين چاقوګان ډېر زيات درلودل، چې د غار لومړۍ طبقې د رسوباتو په نيم متر ژورټيا کې يې څو زره دانې ليدل شوي دي، په دې مرحله کې په ښکار کې ډېر ماهر شوي او د ښاکر په ډبره يې د اور بلول زده کړي وو او خپل غار يې په اور تودولو د هغوی لوبښو لا تر دا وخته طبيعي بڼه درلوده او له درنو اوربلوونکيو ډبرو (پنډوباګر) او تېرو ډبرو څخه يې کار اخيسته.

د قره کمر د غار د دريمې دورې داوسېدونکيو د ژوند سويې له دويمې دورې سره زيات توپير نه درلود. د تېږو وسيلو په وروستۍ دوره کې د تېږو د منځنۍ دورې (مزدلې ټيک) د وسيلو سره ورته والی ليدلی شوی دی، سره له دې چې د غار د رسوباتو ښکتنې پوښ کې د خاورينو کلاسي لوبښو ټوټې او کودرې ليدل شوي، خو آرتي لامل يې دادی، چې د قره کمر په غار کې د ژوند ابتدايي دورې (له ښاکري تېږو څخه د کار وسيلې

جوړول، د حساب له مخې د لرغوني زمانې له لور پر او سره سمون خوري او د اوسني وخت د تجزيې د سنجش له مخې، چې د (۱۴ نمبر کاربن) د غار د سکرو پر چې چې په فيلاد لږيا او شيگاگو کې پېدا شوي. د غار ډېره پخوانۍ هستوگنه، له نن څخه دمخه ۵۰ او ۳۰ زره کاله وړاندې زمانه څرگندوي او څرنگه، چې د غار د بنکتنۍ برخې د ځينو پخوانيو سکرو د توتې د کيمياوي تجزيې له مخې (۱۰۵۸۰) کاله وړاندې زمانې سره پرتله کېږي. کولی شو ووايو، چې له نن څخه (۱۰۰۰۰) کاله وړاندې بنکاريانو په قره کمر کې ژوند ژواک درلود په افغانستان کې د ۱۴ نمبر کاربن تجزيه د تيږو پخوانيو، منځنيو او نويو دورو سره بڼه موافقت څرگندوي، ځکه چې د لس زره کالو په شاوخوا کې د لويديزې اسيا په زياترو برخو کې په غارونو کې د ژوند دوره پای ته رسېدلې او د تيږو نوې دوره پيل شوې ده نو دې پايلې ته رسيږو، چې لس زره کاله وړاندې د هندوکش بنکاريان د غرونو له ډېرو لورو پناه ځايونو څخه راوتلي او د هوارو سيمو او سترو سمسورو درو په لور يې يون کړی دی.

هزار سم

د تیرو له لرغونې دورې څخه تر اسلامي دورې پورې

د کاروانونو د پخوانۍ لارې په اوږدو کې، چې بلخ یې له بامیانو او کابل سره تړه د هغې په شمالي برخه (هندوکش په شمال کې) موږ پوره مهمه نقطه درلوده، چې د هغې اهمیت، جغرافیایي موقعیت د کاروانونو د لارې بېلوالی، د سمخو پاتې شوني د «مگالیت» شته والی (هغه غټې ډبرې، چې پر ځمکه به یې ښخولې او د بشر د پخوانیو ودانیو نښې نښانې دي) د تیرو د دورې د کار وسایل او د رنگه لعاب دارو تیګرونو توتې څرګندوي. دا نقطه «هزار سم» نومېږي او څرنگه چې (سم) د (سموچ) لنډون دی کولای شو هغه ځای ته (هزارسموچ) یا زر سموخی ووايو.

(هزار سم) د جغرافیایي جوړښت له مخې یوه فرعي دوره ده، چې د خلم د درې په ښکتنۍ برخه کې واقع او دهغې کارواني لارې پر سر ده، چې مخکې مو یاده کړه.

دوه مهم بودایي مرکزونه په شمال کې د ایبک تخت رستم یا سمندگان او د هندوکش په جنوب کې بامیان هغه منځنۍ نقطه ده، چې د دې ستر غره د لړۍ په زړه کې ځای لري.

«هزارسم» دهغه سموخو نوم دی، چې د دې درې ابادي د یو «بودایي ښار» په توګه خاطرې راپادوي، چې تراوسه د درې په اوږدو کې کتار، کتار پاتې دي او د بودایي خلکو د اوسېدلو استوګن ځایونه وو، چې د هغې زمانې د ځینو رنگه انځورنو نښې نښانې اوس هم په ځینو سموخو کې له منځه نه دي تللي.

(هزارسم) له بودايي عصر نه وړاندې (د لومړۍ پېړۍ له پيل نه د اوومې زېږدې پېړۍ تر نيمايي وروسته) هم استوگنې او ودانۍ درلودې او د هغو دورو پاتې شوني اثار يې د څيړنې وړ دي.

د ايتاليايي لرغون پېژنه^۱ ونکي پلاوي له څېړنو څخه چې د ۱۹۴۱م کال د مني په موسم کې يې هلته ترسره کړې وې داسې څرگندېږي، چې هزارسم او د هغې فرعي درې د تيږو له لرغونو دورو څخه تر اسلامي دورې د مغلو له يرغل څخه دمخه د هندوکش له مهمو او آبادو مرکزونو څخه گڼل کېده. د هغو مطالعاتو له مخې، چې په غارونو کې په ژوند پورې اړه لري د (پاله او لي تيك) دوره يا لرغونې د تيږو دوره (هزارسم) يا (قره کمر) د دواړو ساحې د جغرافيايي موقعيت د نزديوالي له مخې او همداشان په لوړو ساحو کې د غارونو د موقعيت له مخې ډېر سره ورته والي لري او د چاقوگانو په شکل او د تېرې نوکې لرونکې وسيلې او يو ډول وړو نسبتاً گردوغاښورو وسيلو شته والی د «پليستوين» د تيږو پر لرغونې دورې ژوند پورې اړوندې نښې نښانې دي. ايتاليايي پلاوي عقیده لري، چې د «(هزارسم)» گارې د دې دورې د خلکو داستوگنې او د حيواناتو د ښکار لپاره ډېرې مساعدې او برابرې وې، ځکه چې دا غارونه په لوړو برخو کې پراته وو او اوسېدونکي يې د حيواناتو د یوناڅاپي بريد نه په امن کې وو او د ښکار لپاره سارايي ژوي په نږدې څلورو خواو کې ډېر لږ پېدا کېدل.

د غارونو په نژدې لمنو کې ځينې ځانگړې د کار وسيلې لکه د يو څيز يا ځای د سوري کولو لپاره وسيله، د هډوکو يا لرگيو د پرې کولو وسيلې ليدل کېږي، چې کېدای شي د تيږو په نوې دوره پورې اړه ولري او د دوی د فراغت له دورې سره يې اړه او ارتباط هم لرې نه ښکاري. له دې څخه داسې معلومېږي، چې په هندوکش کې ښکاري اوسېدونکي د تيږو د لرغوني دورې تر تېرولو وروسته له لوړو غارونو څخه ښکته راغلې او د درې په منځنيو هغو ځايو کې، چې اوبه کول او خړوبول يې اسان وو په کرونده بوخت او خپل ژوند يې پيل کړی دی.

د ايتاليايي پوه په گروهه «(هزارسم)» له هغه وخته د يو واړه کلي يا ښار بڼه غوره کړه، چې کاروانونو د هندوکش په دواړو خواو ځانته لارې

پرانستې او د غرونو په زېږونو کې مرکزي اسیا او دهند شمال او جنوب
خواته وځوځیدل.

د «هزارسم» په موقعیت مو وړاندې د کاروانونو د لارو بېلوالي ته
نغوته وکړه، له هزارسمه رستم تخت، سپر کوتل، بغلان او قندوز په
لوري لارې همدارنگه له رستم پلازڅخه یعنې له سمنگان څخه خلم، بلخ او
له هزارسمه د بامیانو او کابل پر لور هم لارې تللې وې. دا او همداراز
نورې لارې د درو په کرلېچونو او د هندوکش په کوتلنو تېرې شوې او د
کاروانونو له هغو پخوانیو لارو سره، چې د هند او چین ترمنځ وې یوځای
کېدلې.

ایټالیویانو «هزارسم» د بودیزم په دوره کې د یو لوی ښار په توګه
پېژندلی، چې د وړو فرعي درو په ګډون یې «(۳۵۰۰۰۰)» مربع متره
پراخوالی درلود.

لکه څرنگه چې په مختلفو دورو کې د ژوند ښې نښې لکه دطبیعي
غارونو په بڼه (مګالیت) یا دهغو سترو طبیعي ډبرو په ډول، چې توپل شوي
او د دایرې په شکل په ځمکه کې ښخې دي، همداراز هغه سمخې چې
شمیر یې سلګونو او زرګونو ته رسېږي او هغه له تیږو جوړې شوي سترې
چار دیوالۍ او کنډرې او بالاخره د خټو پخې ودانۍ ټولې دلته موجودې دي
د تیږوله لرغونې او اوسنۍ دورې نه نیولې د جستو تر دورې پورې د
ژوند ټول پړاوونه او تر هغې وروسته د کروندې تر وخته او بیا تر هغې، چې
د کاروانونو لار خلاصه شوه له هغه مهاله د بودایي دین تر خپرېدو او بیا تر
اسلامي دورې پورې، دا ټول هله مطالعه کولای شو. چې د چنګیز يرغل د
هغه ځای ښکلا او پرتم نسکور او ړنګ کړ.

د هير هند او ارغنداو سيمه

تر تاريخ دمخه د ژوند او استوگنې يو مرکز

څوکاله کېږي، چې له تاريخ نه دمخه دورو باندې د افغانستان د جغرافيايي موقعيت په هکله څلور ځواينيدې څېړنې شوي دي، چې يو خوا د سند په سيمه کې د (اندوس مدنيت) او بله خوا د شمال په لور په هغو غونډيو کې، چې د آمو د سيند په بڼې غاړه کې پرتې دي د (انومدنيت) همدارنگه دريمه خوا، د ايران په خاوره کې، د (سيالك او جبال مدنيتونه) او همدارنگه نور کشف او موندل شوي دي دغه مهال د افغانستان د خاورې هغه نقشه، چې د لرغونپوهنې په پلټنې پورې اړه ولري (له تاريخ نه دمخه دوره) يې سپينه پاتې وه.

له نيکه مرغه (۲۲) کاله وړاندې د ۱۹۳۶ زېږدي کال فرانسوي پروفيسور هاکن د همغه وخت افغانستان ته د کېندنو يا سپرلو لپاره ولېږل شو. د پلاوي مدير (پروفيسر گيرهمن) په همکاري، چې د قبل التاريخ متخصص و او هغه وخت يې په ايران کې کار کاوه د لومړي ځل لپاره يې د قبل التاريخ دورې د پلټنې کار د هيرمند په سيمه يا په بله وينا په افغاني سيستان کې طرح کړ او د «(نادهلي)» په شاوخوا کې، چې د (زرنګ) يعنې د سيستان د پخوانۍ پلازمينې يوه برخه خرابې کنډوالۍ

پکې هم شاملې دي په دوه غونډيو سورداغ او سپين داغ کې کېندنې پيل کړې.

په لومړۍ ياده شوې غونډۍ کې چې نژدې ۳۰ متره يې له سمسورې ځمکې څخه لوړوالی درلود، د غونډۍ د سطحې په لومړيو لس مترو کې زر کلن (ترمخريږدي پخواني) اثار او نښې نښانې پېدا شوي. سره له دې، چې د کېندنو کار د ځينو عواملو له امله پاتې شو، خو معلومه شوه، چې د هيرمند په سيمه کې هغه معنوي غونډۍ له تاريخه وړاندې پېر نښې نښانې دي.

د افغانستان په خاوره کې هغه سيمې چې انسانانو ته د غارونو له ژوند نه را وروسته پکې د ښکار او ژوند لارې چارې برابرې وې او د ژوند لپاره اوبه و هوا او د زراعت لپاره يې له مساعده خاوره لرله، درې لويې سيمې دي. لومړۍ سيستان يا د هيرمند د (ارغنداب په ګډون) دويم د باختر سيمه چې په دې دواړو لويو سيمو کې ستر سيندونه هيرمند او امو له خپلو مرستيالو سره جريان لري او ښې حاصل خېزې او پراخې کروندې يې خړوب کړي او نسبتاً توده هوا يې د نباتاتو په وده او د حيواناتو په روږدولو او روزنه کې ډېره مرسته کوي.

که چېرې د لرغوني تاريخ غږ ته غوږ شو د تېرو زرګونو پېړيو له منځه د زاړه مدنيت د کاروانونو اواز غوږونو ته رارسېږي.

په دې دوه پراخو ساحو کې له تاريخ نه وړاندې د اوسېدلو د ځايونو د تثبيت لپاره يوازې په افغاني سيستان کې ګام پورته شوی، د دې ترڅنګ د هيرمند د مرستيالو سيمه يعنې په (ارغنداب) او (ترنګ) کې هم تړيو ځايه کار شوی او همدارنګه دا کار د فرانسوي پلاوي او د هغه پلاوي له خوا، چې د امريکا د نيويارک طبيعي تاريخ د موزيم د بشري پېژندنې د څانګې له خوا ټاکل شوی او په (۱۹۴۹)، (۱۹۵۰)، (۱۹۵۰)، (۱۹۵۱) افغانستان ته راغلی وو او د افغاني واکمنو د موافقې او اجازې پر اساس يې کار پيل کړ او دا کار يې په يوه لويه ساحه کې، چې د «فراه» او «جودين» نه نيولې تر «پنجوايي» او د کندهار جنوب پلو ته حتی د (ترنګ) تر سيمې پورې يې د قبل التاريخ د اوسېدنو ځايونو د تثبيت کار ترسره کړ، له دې څېړنو نه معلومه شوه، چې په دې سيمو کې داسې نقطې شته، چې کولی شو د قبل التاريخ د ژوند پاتې شوني نښې نښانې ورڅخه پېدا

کړو، سره له دې چې د سیستان هغو بادونو، چې د حذر له سواحل نه رالوړي او هغه رسوبات، چې د هیرمند سیند او مرستیالان یې د هوارې ځمکې پر مخ هوار کړي او د پخوانۍ زمانې د اوسېدونکیو ځایونه یې توپلي او یوه برخه یې پټه شوې ده. سره له دې په لاندې درې ځایونو کې یې ډېرې نښې نښانې موندل کېږي:

لومړی: د هیرمند هغه سیمو کې، چې له پخوا زمانې وچویه ده او دا سیمه د لویدیز چاربرجک سره نښتې او په سیمه ایزې اصطلاح کې ورته (رودیابان) وايي.

دویم: د (فراه) او شاوخوا سیمو کې.

دریم: د کندهار په شاوخوا او یا په ټوله هغه سیمه کې، چې د ارغنداو او ترنک ترمنځ ده.

د قبل تاریخ څېړنې په دغه درې یادو شویو لویو سیمو کې د خاورې په کتنې سره محدودې پاتې نه شوې، بلکې له ۱۹۵۰ او ۱۹۵۱ کال څخه راپدې خوا، چې ۸ کاله تېر شول، په څو نورو سیمو کې چې پورته سیمو پورې اړه لري لکه (سید کلا غونډۍ)، (نوراني غونډۍ)، (موراسي غونډۍ)، او د (منډیگک تپه) مقدماتي هڅې پیل شوې او همدا راز د (منډیگک غونډۍ) چې د کندهار شمال لویدیځ پلو په ۵۰ کیلومتري کې پرته ده، پدې وروستیو ۵ کالو کې په ډېره لویه پیمانه کېندنې او سپړنې روانې دي، چې په همدغه مجموعه کې به دهغې په اړه نورې مقالې هم ولولئ.

سید کلا غونډۍ د کندهار ختیځ پلو په ۹ میلی کې د زراعتي ځمکو په منځ کې پرته ده او (موراسي غونډۍ) د کندهار جنوب لویدیځ خوا ته په ۱۲ میلی کې د (پنجوايي) په کلي کې واقع ده. له دغو غونډیو څخه په ابتدایي او مقدماتي هڅو کې خاورین کلاسي لوبني لاس ته راغلي دي. دغه د سید کلا د غونډۍ نه په لاس راغلي خاورین لوبني او د موراسي غونډۍ کشف شوي لوبني د څرخ په واسطه جوړ شوي دي. دغه ډوله مجسمې د (سند) د مدنیت په وادی کې هم سابقه لري او په کویته (ژوب دره) کې، چې په بلوچستان کې واقع دی هم په لاس راغلي دي.

همدارنگه د دوه کوپو لرونکو غوایانو مجسمې ځینې په سید کلا غونډۍ (کندهار) او یو څه یې په کویته او د ((سند په سیمه کې)) کشف

شوي دي نو له دې څخه څرگندېږي، چې له تاريخ وړاندې زمانه کې د هيرمند او ارغنداو او همدارنگه د سند د سيمې د مدنيت ترمنځ اړيکي ټينگې دي، چې هنري او فرهنگي صبغه يې ښکاره او څرگنده ده.

د (منډيگک) غونډۍ، چې د کندهار شمال لويديځ ته پرته ده او له تاريخ دمخه دورې اثارو لپاره پکې کيندنې ادامه لري، دا څرگندوي، چې د ارغنداو له تاريخه وړاندې مدنيت د ځينو توپيري ټکيو په لرلود سند وادۍ له مدنيت څخه لرغونتيا لري.

لنډه دا چې د خاورې له مخې څېړنو او هڅو، چې په هيرمند او ارغنداو کې منځ ته راغلي څرگنده کړې، چې دا د افغانستان د سيستان دا دوه لويې سويندونه له تاريخ نه وړاندې دوره کې د بشر د ژوند لپاره په ځانگړې توگه د (نيولي تيک) په دوره يعنې د تيرې په نوې دوره کې ډېره مساعد وو او افغاني سيستان د يو منځني فرهنگي ځای په توگه د سند د سيمې، آموسيند او ختيځ ايران د غونډيو ترمنځ د ارتباط نقطه گڼل کېدله او د دې اړيکو عوامل تر ډېرې اندازې له هغو غونډيو څخه چې موږ يې نومونه واخيستل، کشف شوي دي.

منډيگل

ديارلس ځله يو پر بل (سرپر سر) ودانۍ د پېنځه زره

کلن ژوند نښې نښانې

تل د خلکو له ژبو او رو او په مقالو کې لولو، چې افغانستان پېنځه زره کلن تاريخ لري. دې خبرو ترڅو کالو وړاندې ډېر اندي اړخ درلود. څه د خلکو په نقل قول او يو څه په اريايي سرودونو، اسطورو او په نيمه تاريخي او نيمه افسانوي اقوالو متکې وې، خو له دې څو کلونو راپدې خوا زموږ اتکا علمي اړخ پېدا کړی دی او د افغانستان د يوې سيمې په يوه غونډۍ کې، چې د منډيگل په نوم يادېږي داسې نښې نښانې په لاس راغلي دي، چې د پېنځه زره کلونو تاريخي پړاو او تر تاريخ دمخه زمانه کې د افغانستان اوسېدونکيو د ژوند د يوې گوښې څرگندويي کوي.

منډيگل هغه غونډۍ ده، چې له هوارې برخې نه تقريبا ۳۱ متره لوړوالی لري او د کندهار شمال لوديځ پلوته په ۵۰ کيلو مترې کې د کشک نخود په سيمه کې د شاه مقصود د غره په خوا کې پرته ده.

که يې په يو پراخ چوکات کې راوښودا لويه غونډۍ د دوه لويو سيندو (ارغنداب او هيرمند) ترمنځ سيمه کې پرته ده، چې په همغه پلويې ترڅنگ د کشک نخود سيند، چې دا يو سيلابي خوړ دی، چې زياتره وخت وچ او کله کله په باراني موسم کې څپانديږي.

په يوه گوښه کې د منډيگل د غونډۍ ننۍ موقعيت انسان له حېرانتيا سره مخامخوي، خو په لرغونو او تر تاريخ دمخه دورو کې دا ځای حتما د دوو خوړونو د تگ لوري په منځ کې د کاروانونو د تگ لارې پر سر او په مجموعي ډول د دوه سترو رودخانو هيرمند او ارغنداب ترمنځ دغه ټوله ساحه يوله هغو ساحو څخه ده، چې تر تاريخ دمخه يې افغانستان کې د ژوند و ژواک مهم مرکز گڼلی شو.

د کیندلو له پیله، ان تردا خو ورځې وړاندې پورې چې د فرانسوي لرغون پېژودونکي او د قبل التاريخ متخصص «موسیوکزال» له خوا یې د کیندلو پای اعلان او د کیندلو یوولس پړاوونه په پرله پسې ډول د (منډیگک) په غونډۍ کې ترسره کړل او پنځلس پوړیزه ودانۍ یې په مختلفو وختونو کې پرله پسې کشف کړه.

د منډیگک د غونډۍ ۳۱ متره لوړوالی په حقیقت کې د پنځلس گونو مختلفو ابادیو له لږوالي یا (ښوېدلو) په وجه صورت نیولی، چې د ۳ زره مخزېږديو کلونو په اوږدو کې پرله پسې ابادې شوي، دزېږدي په حساب، ۳ زره کاله وړاندې ۱۳ طبقې ابادۍ پرله پسې په مختلفو وختونو کې منځ ته راغلي او له ۲ زره کالو راپدېخوا نوموړې غونډۍ خوشې پاتې ده.

په بله وینا افغانستان په ټوله اسلامي دوره کې یاده شوې غونډۍ شپږه او له خلکو خالي پرته وه ان تر اسلام ۴ سوه کاله وړاندې هم هلته ژوند ندی شوی او هلته د ابادۍ ټول وختونه دزېږدي له ۳ زره کلو وړاندې وختونو پورې اړه لري.

د کندهار د منډیگک د غونډۍ د قبل التاريخ مدنیت ټول د برونز او جستو په دوره پورې اړوند دی، ځکه چې د اشغال په دې وروستۍ دوره کې، چې د ابادۍ او ژوند شواهد د غونډۍ پر مخ بڼې د اوسپنې د دورې ډیر واړه او ناڅیز آثار په لاس راغلي.

په غونډۍ کې د لومړۍ او پنځلسمې مرحلې ترمنځ د ارغنداو او هیرمند د سیمې اوسیدونکیو په خپل ژوند کې مختلفې دورې په بدلون سره تېرې کړي دي. خښته یې اختراع کړې او بیا یې په لمر کې وچه کړې ده او د خښتو د دیوالونو په جوړولو مشغول شوي، ورو ورو په ترتیب سره یې د خټو د لوبڼې پیدا کړي دي د خاورینو لوبڼیو پخولو کې یې نورهم زیار وکښی او ورباندې ښه نقشونه لکه د حیواناتو او مرغانو انځورونه (چې دا مخصوصاً د قبل التاريخ د دورې و، (چې نن ورځ هغه نسل له منځه تللی) منځ ته راوړل.

د منډیگک په غونډۍ کې د ژوند په لومړیو دورو کې ځینو خلکو مالداري او کوچیانې ژوند لاره او بیا وروسته ځای پر ځای او مستقر ژوند پیل کړی او بیا پخه پیل شوې ده. آبادي، همدا راز یې تر ۸ یا ۹ نورو

مرحلو دوام کړی. په همدې ترتیب د تیرو او خټو لوښیو غوره والی موندلی او په ۸ یا ۹ مرحله کې د تپې اشغال عالي درجې ته رسېدلی. د دې مرحلې لوښي د (کوټه) بلوچستان د قبل التاريخ له لوښیو سره ډېر ورته والی لري، د غونډۍ د شپږمې مرحلې د اشغال نه وروسته د (مس او جست) فلزاتو شواهد وکتل شول د مشهورې کیمیاوي تجربې له مخې د ۱۴ نمبر کاربن په اصول، چې په امریکا کې یې صورت نیولی د منډیګک د غونډۍ د ژوند کوونکیو د ژوند مرحله له ۲۶۲۵ م ز سره سمون خوري.

وروسته له هغې، چې د منډیګک غونډۍ د اتمې دورې د ودانۍ تقریبا ۲۰ متره د سمسورې سیمې له سطحې لوړ شوې وه، یوه نوې دوره یې په مجلله توګه منع ته راوسته، چې د هغې لویې ودانۍ د جوړښت نښې نښانې په ځینو جوړې شوي لویې ستنې یې د پام را اړونې وړ دي، چې ۳ زره کاله وړاندې تر میلاد د دې ودانۍ موجودیت د لرغون پېژندونکیو د هېښتیا لامل ګرځېدلی.

د منډیګک غونډۍ پرته له انځور لرونکیو لوښیو او څیزونو، چې د حیواناتو او مرغانو انځورونه پرې ښکېل شوي، د حیواناتو وړې مجسمې او مخصوصا د ښځو هغه مجسمې (هیکل) هم کشف شوي دي، چې (الهه مادر) (دمور رب النوع) یا مع بانو په نامه ته د نماځنه عبادت کیدو.

له دغو مجسمو نه د یوې په غاړه کې یې غاړکۍ یا (ګلوبند) دی او په هغه زنځیر کې چې د دواړو سینه پو په منع کې یې څرېدلی دی یو ډول ګاڼه هم لیدل کېږي.

د ۳۰۰۰ کاله وړاندې تر میلاد په وروستیو او ۴ زره کالو وړاندې د ۳ زریزې په اخر او د څلورمې زریزې په پیل کې د دغو ګاڼو موجودیت د ارغنداو د سیمې د قبل التاريخ د خلکو د مدني ژوند پراخوالی څرګندوي او معلومېږي، چې د افغانستان اوسېدونکي او د (موهنجودایرو)، چې د سند په سیمه کې واقع دی ۵ زره کاله وړاندې یې د ژوند (د قبل التاريخ دوره) په یوه شان تېره کړې ده او امکان لري، چې د منډیګک تپه خپله د قبل التاريخ دورې لږ څه دمخه پړاوونه تري څرګند شي.

منډيگک

د برونز (مفرغ) د زمانې د نښو نښانو له کشف کېدلو پسې، چې د تېرې پېړۍ په اوږدو کې د ختيځ په بېلابېلو برخو کې منځ ته راغلي او هغه هڅې، چې له پنځوس کلو راهيسې د هند په نيمه قاره (هند او اوسني پاکستان) کې يې پدې دورې پورې اړوندې ترسره شوي دي، انتظار کېده، چې يوه ورځ به په افغانستان کې هم پدې برخه کې کشفیات وشي.

د کيندنو د پلاوي پخواني فرانسوي مدير ((موسيو گيرشمن)) له هغو لومړنيو هڅو نه وروسته، چې پر ۱۹۳۶ کال يې د افغانستان د سيستان په نادعلي کې وکړې، پورتنۍ مفکوره ډېره پياوړې شوه، خو له ۱۹۵۰ کاله وروسته، چې د کندهار سيمې له تاريخه وړاندې د سروې لپاره په پام کې نيول شوې وې وڅيرل شوې او پکې يو مهمه غونډۍ کشف شوه، چې په علمي ډول يې کيندنې په څلورو مرحلو کې خلاصه کوو.

دا غونډۍ ((منډيگک)) نومېږي او هلته د بشر اوسېدلو له وروستي تاريخ نه درې زره کاله تېر شوي، نوموړې غونډۍ ته په دغه اوږده زمانه کې باد او باران مخروطي بڼه ورکړې او د ارغنداو د درې په خوا کې په موازي ډول او د کندهار گرشک د سرک په ۲۰ ميلۍ کې او تقريباً په همدغه فاصله د کندهار د ښار په شمال ختيځ کې په څو سوه مترۍ کې يو خوړ پروت دی، چې پرته له سيلابه وچ دي.

البته دا خبره ډېره د جبرانتيا وړ ده، چې يوه غونډۍ چې د سوداگرۍ له لارو لرې او په داسې يوه نقطه کې، چې د ښار جوړونې او ابادۍ لپاره مساعده نه وي پرته ده؟ خو که چېرته د موسم په وجه مهاجرتونو او د قبایلي کوچيانو حرکت پام کې ونيول شي، نو ښکاره ده چې د غونډۍ په شاوخوا

کې د شپې تېروني لپاره د ډېرو تورو خېمو د درلودلو کافي ځای شته، چې سهار ترې کډه کېږي، نو بيا په هغه سيمه کې د خلکو د اوسېدلو هېڅ ډول نېنې نېنې نه ښکاري، نو هېڅ شک نه شته، چې دلته به د قبایلي کوچیانو د عنعنوي لارو نه يوه لاره او د کاروانیانو د تېرېدو ځای و او همداراز د پخواني وخت نورې نېنې نېنې هم شته او د هيرمند په غونډۍ کې هم همدغه مفکوره ثابتېدلې شي. کوچيان خلک، چې پخپله او د هغوی څاروي، چې گياه او څرخای ته اړتيا لري، نو د همدې اړتيا له مخې تل د غرونو او هوارو ځمکو ترمنځ په حرکت کې وي په پورتنیو يادونو سيمو کې يې همېشه تگ راتگ درلود.

شک نه شته، چې نن ورځ په دغو حدوداتو کې د کرنې ځمکه لږه ده او هغه هم د کارېز په اوبو خړوبېږي، مگر په هغه پخوانۍ زمانه کې، چې منډيگک اباد د خلکو استوگنځی و د خپلې اړتيا وړ اوبه يې له خوږ څخه ترلاسه کولې.

د کيندنو د لومړۍ دورې په دوران کې د يوې لومړۍ هڅې په ترڅ کې څرگنده شوه، چې نوموړې غونډۍ د ابادۍ ۱۳ بېلابېل پړاونه تير کړي، چې د څلور زرم کال له پيل نه د لومړي زرم کال تر پيل پورې دا ټوله دوره په برکې نيسي.

د نوموړې غونډۍ د اشغال د وروستۍ دورې اشار د زېرمه ځای په بڼه راڅرگند شول، چې د هغې ديوالونه ټول د پخسې نه جوړ وو.

هغه ځای، چې پکې د غلو دانو زيرمه د مستطيل په شکل احاطه شوې ښکارېدلې سره له دې، چې دا زيرمه ځايونه کوچني وو، خو په ماهيت او اصل کې که ورته فکر وشي له هغو زيرمه ځايونو سره پوره ورته والی لري، چې په (هرپه) (د اندوس په حوزه = سند) کې کشف شوي دي. نوموړي زيرمه ځايونه د ځمکې دوه درې پوړونه نيولي دي او د غونډۍ پر اشغال پر يوې اوږدې دورې دلالت کوي. ډبرينې تېره څوکې نهزې، د جستو درې نوکې نهزې، په ميچنغوزو کې د اينبودلو لپاره د خټو مخصوص غونډاري ثابتوي چې د غونډۍ اوسېدونکيو د خپل زيرمه ځای د ساتنې لپاره دفاعي وسايلو ته لاس ور وړ. د جستو د نهزو او داسې نورو ښو نېنانو له مخې د منډيگک د غونډۍ وروستۍ دوره ته د ميلاد نه مخکې د لومړي زر کالو له پيل څخه يعنې له نن نه درې زره کاله وړاندې زمانه بللې شو.

د زیرمه ځای له پورونو ښکته د ژوند په اوږده جریان کې د کوم فعال ژوند د دورې څه نسبې ښانې نه ښکاري او داسې څرگندېږي، چې د منډیګک غونډۍ د یوې مودې لپاره تشه پاتې شوې او که چېرته پکې استوګنه شوې هم وي، نو موقتي وه او دهغې نسبې ښانې هم د ایرو، د اوربلونې له ځایونو او داسې نورو نه معلومېږي. وروسته بیا د نورو ابادیو له نسبو ښانو څخه څرګندېږي او موږ ته ښیي، چې د منډیګک غونډۍ د خپل ژوند په اوږدو کې د خپل عمر ډېرې مهمې دورې تېرې کړي دي.

هغه کنډواله، چې دلته ورسره مخامخ شوي یو د یوې لویې ودانۍ پاتې شونې ده، چې دا له خامو خښتو جوړه او د وخت په تېرېدو یې نیمه مخروطي بڼه غوره کړې او په باندینۍ خوا کې یې فیل پایي لري، چې حتی نن ورځ هم ورته ډېر ارزښت ورکول کېږي او مخصوصاً د عمارت شمالي اړخ ته، چې ډېرې فیل پایي یې تراوسه پاتې دي له دې څخه د ودانۍ لویوالی ډېر ښه څرګندېږي.

متاسفانه، چې د کیندنو د اوسنۍ وضعې له مخې د دې ودانۍ اصلي هویت او پېژندنه نشو کولی، ځکه چې تراوسه، چې کوم اثار په دې ودانۍ کې لاس ته راغلي هغه د جستو چاقوګان دي، چې د جستو تیغ او د هډوکي لاستی لري او ډېرې ښایسته د (تېګري) ټوټې دي، نو له همدې امله دومره اټکل کېږي، چې دا څیزونه د کوم نظامي هدف او غرض په خاطر نه دي جوړ شوي او همدارنګه د استوګنې کوم عادي ځای هم نه و، که چېرته له پخې خټې څخه جوړې د مور رب النوع مجسمې ماتو ټوټو باندې استناد وکړو، نو کولای شو، چې نوموړي ځای ته د یو عبادت ځای نسبت وکړو، مګر دا قضاوت هم مخکې له وخته دی، د اور کوټې ماته شوې مجسمه له هغو اثارو سره ورته والی لري، چې په (بلوچستان) او لرې د سند په سیمه کې پیدا شوي دي.

دا پرمینه ودانۍ د دیوالونو او فیل پایو په مخ په سپین رنګ، رنګ کړی شوي اثار هم لري او داسې ښکاري، چې په بېلا بېلو وختونو کې څو ځله رنګ شوي وي.

لنډه دا چې د منډیګک د غونډۍ بېلا بېل پوړونه له لاندې نه پورته خوا ته په لاندې ډول دي.

د ځمکنې له مخ نه پورته پلوته تر ۹ پورې پورې د نیمه کوچیانو د ژوندانه نښې نښانې لیدل کېږي او داسې څرگندېږي، چې یوه موده د منډیګک د غونډۍ لومړني اوسېدونکي مالدار او نیمه کوچیان وو د کورونو د جوړښت ډول یې په پخسه آباد و او بیا د لومړي ځل لپاره څښتنې اوهغه هم څایې څښتنې څرگندېږي او تر دریولاندینو پورې پورې ادامه لري.

ختین لوبني په لومړي پور کې ساده او په ابتدایي ډول وو او وروسته یې محسوسې ترقۍ احساس کېږي او لوبني یې له پخې خټې څخه جوړ ښکلي کیږي او پنه تدریج سره ډېر ښه کېږي تر هغې وروسته ډېر ښکلي نقش او انځور لرونکي خټین لوبني راڅرگندېږي. د حیواناتو، الوتونکو، گلانو د جګو جګو ښکرو غږه، د ښکلو او پېچلو ښکرو والا فیل مرغ او داسې نور انځورونه په جګو پایه لرونکو جامونو لیدل کېږي. خټین انځور کړای شوي لوبني له اتم پور څخه وروسته ډېر پېدا کېږي او همدارنګه یې په نهم پور کې شمېر ډېر زیاتېږي او دا لوبني له هغو لوبنیو سره ډېر ورته والی لري، چې په کوټه کې کشف شوي دي.

فلزات جست اوس له شپږم پور څخه پیل کېږي د هغو ازمېښتونوله مخې، چې د ۱۴ نمره وړانګې په واسطه یې د پنځم پور له سکرو یې منځ ته راغلي د نوموړي پور تاریخ ۲۶۲۵ م ز کال ته یې نسبت کیږي. د دې پور له کنډوالو څخه د یوې لوبې ودانۍ نقشه څرگنده شوه، چې شرح یې تاسو دمخه ولوستله او د هغې تاریخ د کشف شوو نښو نښانو په بنا د دریمې زرمې دویمه نیمایي ګڼلې شو، دا ستره ودانۍ هم په تدریج سره په راتلونکو دورو کې ړنګه شوې ده او نوي را رسېدلي خلک پر غونډۍ استوګن شوي، چې د هغوی زیرمه ځایونه په دریو پورونو کې د منډیګک د غونډۍ په ښکتنۍ برخه کې ترسترګو کېږي. په همدې ترتیب ویلی شو، چې د منډیګک غونډۍ هغه آبادي ده، چې له پېنځه زرو نه تر دوه زرو کلو وړاندې د لرغنداو په سیمه کې د جستو (برنزو) دورې ژوند له ضمني بدلونونو ترڅنګ څرګندوي.

پنجوايي

له کندهار ښاره جنوب لويديځ خواته لس کړوه لرې يو شمېر کلي پراته دي، چې د (پنجوايي) په نوم يادېږي، اوسنۍ پنجوايي هغه سيمه ده، چې ډېره ښېرازه، سمسوره او حاصل خېزه ده او مېوې غلې دانې پکې ډېرې دي. په ځانگړې توگه د انگورو باغونه يې ډېر شهرت لري، مگر که کيسو، داستانونو او تاريخي ماخذونو او سربېره پردې د لرغون پېژندونکي څېړنو ته پاملرنه وکړو وينو، چې تقريباً له ۵ زرو کلو وړاندې دا کوچنۍ سيمه، له زراعتي ځمکې نه نيولې د غره تر غارونو پورې چې دا سيمه يې د جنوب له خوا راجا پېره کړې د ارغنداو رود تر غارو (کين خواته) يو انساني استوگنځای دی او تر تاريخ وړاندې او تاريخي دورې يې په بېلا بېلو وختونو کې تېرې کړي دي. ښايي ډېرو لږو خلکو د (شمشېر غار) او (تور غار) نوم او همدارنگه د (مراسمي غونډۍ) نوم اورېدلی وي.

شمشېر غار او تور غار د لرغونې زمانې دوه غارونه دي، چې د پخوانيو خلکو د استوگنې ځايونه وو. د لومړي ځل لپاره پر ۱۹۳۰ کال هغه وخت، چې د زير کاروان پلاوی افغانستان ته راتلو، يوه ورځ مې له پروفيسر هاکن سره يو ځای شمشېر غار وليد، عام خلک د دې غارونو په باره کې عجيبې کيسې کوي د سرو زرو د خښتو او د هغه څرخ په باره کې چې په پرو کې يې چرې تړلي خبرې کوي او هلته ورننوتل هم ناشونی کار بولي.

غار ته تر ننوتلو وروسته يوه ستره گرده احاطه راځي، چې د وخت په تېرېدو د ځينو موادو د ويلې کېدو په وجه او يو ډول اټکي مواد په ديوالونو راڅڅېدلي، چې ډېر عجيب غونډې شکلونه يې جوړ کړي دي، چې طبعاً يې ځايي خلک له جبرانتيا سره مخامخ کړي او هغې ته په علمي اصطلاح کې «گلفهشنګ» او «شفشاهنګ» وايي وروسته له هغې په ۱۹۵۱ ز کال کې موسيوډيو يو تن پوه، چې لرغون پېژندونکی و او د نيويارک د طبيعي تاريخ د وګړو پوهنې د پلاوي غړی و دې غارونو ته ورنشوت او هلته يې تر کيندنو وروسته له کوشاني دورې څخه نيولې تر نن پورې د ژوند د مختلفو دورو نښې نښانې ترلاسه کړې.

تور غار، چې نسبتاً ښکته واقع دی د پنجوايي د خلکو له خوا بند کړای شوی، ځکه چې د هغوی يو شمېر ماشومان هلته ورک شوي دي. دا غارونه ډېر اوږده دهليزونه لري که چېرته څوک پکې ډېر وړاندې ولاړ شي لاره ورڅخه ورکېږي. له دې غارونو څخه حتماً په هغه دوره کې کار اخيستل شوی، چې موږ يې د غارونو دوره بولو او لکه څرنگه، چې په تاريخي دورو کې هم ورځنې کار اخيستل شوی نو همدا وجه ده، چې د تېرو د دورې د ژوند نښې نښانې يې پاتې شوي نه دي.

فيرمسرويس امريکايي د همغه پلاوي رئيس، چې وړاندې يې ما يادونه وکړه په همدغه ۱۹۵۱ ز کال کې د پنجوايي له غونډيو څخه په يوه غونډۍ کې چې «مراسي غونډۍ» يې بولي لنډې کيندنې وکړې او ويې ويل، چې پنجوايي د لرغونتيا د تثبيت له نظره ډېر ارزښت لري، ځکه چې له دې غونډۍ نه د لومړي ځل لپاره له پخې خټې د مور ربه النوع (مع بانو) يا الهه مجسمې په لاس راغلي.

لکه څنګه، چې ټول پوهېږو، چې دا الهې د اولې تيك په ۹ مه دوره يا د تېرې په نوې دوره کې د ټولې پخوانۍ دنيا د قبرس او بهر روم له سواحلو نه نيولې تر هند او چين پورې مشهورې وې او د سند له سيمې (موهنجوديرو) او (هرپه) او بالاخره د کندهار له شمال غرب د (منډيګک) له غونډۍ نه يې بيلګې په لاس راغلي. په هر حال ويلی شوو چې هغه خلک چې له مودو راهيسې د پنجوايي د غرونو په غارونو کې اوسېدل بالاخره له غارونو نه د غرونو لمنو ته راښکته شوي او د ارغنداو کين پلو ته په غاړو ځنډو کې په بزګرۍ بوخت شوي دي او پنجوايي يې يو استوګنځی و او د

بزرگري کسب او کار به يې هلته کاوه، پنجوايي د هغو اوسېدونکيو له وخته، چې هزاره کاله وړاندې پيل کېږي تراوسه پورې يوه حاصل خېزه سيمه ده.

د «اشوکا» د ډبرليک کشف په اوسني کندهار کې د چهل زينې په گاوند کې، چې له پنجوايي نه ډېره فاصله نه لري، رابښي چې د دريمې مخزېږدې پېړۍ پرمهال هغه ځای کې، چې د کندهار د زاره ښار کنډوالې پرته دي، اباد و او خلک به پکې اوسېدل او دارغنداوکينې پلو غاړو کې له ابادو سيمو څخه يو همدغه ځای و.

دموريا پاچا يا (اشوکا) په زمانه کې حتما په دغه ځای کې ابادي وه او له نښو نښانو څخه داسې ښکاري، چې اسکندريه ارا کوزی او يا کېدای شي د يونانيانو يو ستر ښار به همدغله جوړ شوی وي.

په اسلامي دورو او د دې عصر په ماخذونو کې هغه عربي دي او که فارسي، هر ځای چې د «رخد» يا «رخج» نوم راغلی دی، نو خامخا هلته پنجوايي هم ياد شوی دی او دا يو بشپړ طبيعي کار دی، ځکه چې پنجوايي د «رخج» له ډېرو مهمو کوچنيو کليو څخه شمېرل کېږي ابوالفدا په خپل تقويم البلدان کې پنجوايي په دوه ښو (پنجوان) او پنجوايي ياد کړې او هغه د رخج له ښارونو څخه شمېري. په داسې حال کې چې ابن حوقل د رخج سيمه له سجستان (سيستان) سره څېرمه گڼي او پنجوايي د هغو له ښارونو څخه يو ښار گڼي. همدارنگه له پنجوايي نه د هغولويو او وړو لارو ټاکنه، چې د «بست» او «غزني» پر لور تللې وي، له موږ سره به دنورو ډېرو ابادو سيمو او ځايونو په پېدا کولو کې ډېره مرسته وکړي.

په پای کې دا يادونه کوو، چې د افغانستان سويلي لاره، چې د ارغنداو له غاړو څنډو څخه د غزني او ملتان پر لار د سند وادی پر لور تلله ډېر ارزښت يې درلود، چې متاسفانه تراوسه يې موږ د هغې رښتيني اهميت ته پوره پاملرنه نه ده کړې.

شمېر غار

له کلو راپدېخوا طبيعي غارونو د پلټنې لپاره د يو شمېر بېلا بېلو پوهانو پام ځانته رااړولی دی، د دې پام اړونې علت ښکاره دی، ځکه چې ټول پوهېږو په غارونو کې طبيعي غارونه په هر ځای او د ټولې ځمکې پر مخ او په ځانگړي توگه د بشري ژوند په لرغونو دورو کې د انسانانو استوگنځايونه او پناه ځايونه شمېرل کېږي د نړۍ په ډېرو ځايونو کې د زړو کيسو له مخې غارونه د خارق الطبیعه مخلوقاتو د اوسېدلو ځايونه وو، په همدې خاطر ډېرو کيسو او اسطورو غارونو ته د تقدس او سپېڅلتيا جنبه ورکړې.

په غرنیو هېوادونو لکه افغانستان کې طبيعي غارونه ډېر دي، چې د هغو د نومونو د فهرست جوړول او د موقعيت ټاکل يوه په زړه پورې موضوع ده، چې په راتلونکو بېلا بېلو شرايطو کې به د مطالعاتو او څېړنو لپاره لارې چارې برابرې کړای شي.

تجربو ښودلې ده، هغه غارونه چې د بشري عمر په يوه دوره کې د انسانانو استوگنځايونه وو د عرف په لحاظ د عوامو په منځ کې د نوم او

نښان لرونکي گرځېدلي لکه، چې ډېر ښه او څرگند مثال يې همدغه
(شمشېر غار) دی.

په همدې ډول د (قره کمر) غار د سمنگان په شمال کې د (هېبک) يا
(ايبک) يا د چهل تن او چهل ستون غارونه او داسې نور.

شمشېر غار کندهار ته په ۱۵ ميلۍ لويديځ-سويل لويديځ او د
پنجوايي د کلي په ۳ ميلۍ کې شمال-شمال ختيځ ته واقع دی او ورته ډېر
نژدې کلی «بادوان» نومېږي، چې د ارغنداو درود خاني شرقي غاړې ته
پروت دی.

شمشېر غار د عمومي جغرافيايي موقعيت له مخې د افغانستان د
سويل لويديځ ته د يوې دښتې سيمې په څنډه کې، چې (ريگستان) يې بولي
واقع دی.

(دوري) رودخانه، چې تقريبا د ۳۰ ميلو په واټن د پنجوايي جنوب
لويديځ پلوت ته د ارغنداو رودخاني ته لورېږي. د کندهار د غرنۍ کاريزي
ځمکې او دښتې د لمنو ترمنځ بيلونکی حد دی. دا نيمه دښتې او شگلنه
دښته په حقيقت کې د هغې پراخې ځمکې يوه برخه ده، چې د (تار) يا سند
دښتې د هند او د پاکستان له لويديځ نه پيل شوې او د افغانستان له سويل
لويديځو سيمو نه تېرېږي او د ايران کوير لوط هم په برکې نيسي دا دښته په
پخوانيو وختونو کې لکه د اوس په څېر وچ بيا بېابان نه و تر يو حده د
استوگنې وړ او په ځينو برخو کې يې ابادۍ درلودلې.

شمشېر غار د پنجوايي په شاوخوا غارونو کې تر ټولو ښه ښکاري د
ارغنداو له غارونه تقريبا ۱۰۰ متره جگوالی لري همدا راز د غره له بېخ
نه د غار تر خولې پورې ورختل ۱۳-۳۰ دقيقې وخت نيسي.

اصلا شمشېر غار درې پوښل شوې برخې لري او که چېرته په ځانگړې
توگه وشمېرل شي، نو مجموعا پېنځه پناه ځايونه پکې څرگندېږي. د
لومړي پناه ځای اوږدوالی ۱۶ متره دی او پلنوالی يې په دوه مختلفو برخو
کې ۱۱ مترو ته رسېږي او لوړوالی يې د غار د خولې نه پرته، چې ډېر
تنگ دی ۲ مترو ته رسېږي.

دويم پناه ځای ۱۷ متره اوږدوالی او ۱۳ متره سور لري او لوړوالی يې
د ۶ مترو په شاوخوا کې دی، وروسته له دالان څخه د ۱۱ مترو په
اوږدوالي دريم پناه ځای راځي، چې دا د دې غار تر ټولو لويې پناه ځای

دی د دې پناه ځای اوږدوالی ۳۵ متره، پلنوالی یې ۲۵ متره او لوړوالی یې ۱۰ مترو ته رسېږي. همدارنگه پېنځم پناه ځای د څلورم له احاطې نه ۴ متره لوړ او خوله یې دومره تنگه ده، چې په مشکله پکې تگ راتگ کېدای شي.

د هغو څېړنو او کیندنو له مخې، چې پر ۱۹۵۱ز کال د نیویارک د طبیعي تاریخ د موزیم د لرغون پېژندونکي هیئت غړي مستر لوی له خوا په شمشېر غار کې ترسره شوې ثابت شو، چې دا غار د (پلیوسن) په دورو کې په ځمکنۍ پور کې جوړ شوی دی او تر تاریخ دمخه دورونو کې ترېنه کار نه دی اخیستل شوی، نو کولای شو، هغې ته یو تاریخي غار ووايو، ځکه چې د هغو شواهدو له مخې، چې په لاس راغلي د مسیح د زمانې په پیل او یا ۱۳۰۰ کاله وروسته له مسیح نه تر مغلو پورې او که داسې ووايو، چې تر ۱۲۲۲ م کال پورې پکې د بشر د ژوند نښې نښانې لیدل شوي دي.

په شمشېر غار کې د تاریخي کرونو لوژۍ له نظره د لاندې دورو نښې نښانې لیدل شوي دي:

۱- لومړۍ کوشاني دوره: دا دوره سل کاله وړاندې تر میلاده پیل او سل کاله وروسته تر مسیح پورې دوام کوي.

او هغه ټیکرونه، چې د ټاپې په واسطه ښکلي کړای شوي د دې دورې څرگندونه کوي.

۲- دویمه کوشاني دوره: له مسیح نه وروسته له ۱۰۰ څخه تر ۳۰۰ کلو پورې د ټیکر رنګه ټوټې او د ټیکر نورې هغه ټوټې، چې سور رنګ ته ورته وې دا دوره راپېژني هغه د اوسپنې درې کنجه جوړې شوې وې چې تېرې څوکې یې درلودلې او زیاتره (سیستي) قومونو پورې اړه لري هم له دې پور نه پیدا شوي دي.

۳- درېمه کوشاني ساساني دوره: د دې دورې وخت له ۳۰۰ څخه تر ۷۰۰ کلو پورې دی.

د ساساني دورې له یو څه پرمختګ سره د ټیکري مخصوصې ټوټې او د دې دورې د ښارونو مخصوصه انځورګري د ساساني دورې په ټاکنه کې هېڅ شک منځ ته نه راوړي.

۴- لومړۍ اسلامي دوره: له ۷۰۰ څخه ۱۲۲۲ میلادي کال پورې.
 د سلجوقيانو د عصر یو شمېر مخصوص ټيکري رانښيي، چې شمشېر غار
 د مغلو تر دورې پورې د خلکو د اوسېدو ځای و او په وروستیو دورو کې
 په پرله پسې ډول هلته خلک نه دي اوسېدلي او داسې نښې نښانې هم نه
 شته، چې د وروستیو وختونو ښکارندويي وکړي. د ټيکر لعاب داره رنگه
 انځورګري شوې پارچې، چې هغه په ځانګړې توګه د اسلامي دور کېدې
 شي څرګندوي، چې د اسلامي دورې په لومړۍ پېړۍ کې هم شمشېر غار د
 خلکو د اوسېدو ځای و، په شمشېر غار کې د یو شمېر شین رنگه ټيکرو
 شته والی، چې هغه د مغلو تر هجوم وړاندې د غلغلي په ښار کې هم لیدل
 شوي د پورتنۍ نظریې په رښتینولۍ کې مرسته کوي.
 له همدې امله شمشېر غار د مسیح له پیل نه تر ۱۲۲۲ کال پورې ۱۴
 یا ۱۵ پېړۍ د خلکو د اوسېدلو ځای و او د کندهار د ښار ترخوا د یو
 تاریخي غار په توګه (د نښو نښانو له مخې) هلته د خلکو ژوند د
 افغانستان د تاریخ د مختلفو دورو د کوشانیانو له لومړۍ دورې څخه د
 مغلو تر وروستۍ دورې پورې راپېژني.

اریایي کور

د ژبې د ورته والي له نظره

يو له هغو مهمو موندنو څخه چې د ۱۸ مې پېړۍ په دويمه نيمايي کې وشوې د گډ کور کشف دی، چې يو شمېر اريايي قبایل په تېره هغه، چې په لرغونو دورو کې په هند، ايران او نورو گاونډيو هېوادونو کې تیت شوي دي. لکه د ورونو په څېر خوا په خوا او د يوې کورنۍ د غړو په شان يو ځای اوسېدل.

۱۷۶۱ کال ته د دې مفکورې د پېدا کېدو او د دوی د يو مرکز موندنې نسبت ځکه کولی شو، چې پردغه کال يو تن فرانسوي مبلغ، چې (انکیتل ډوپرون) نومېد له فرانسې نه هند ته راغلی او هلته يې وروسته له ډېرو پلټنو او څېړنو او له پارسي پوهانو سره تر تماس نيولو وروسته د اوبستا متن مطالعه کړ او ۱۷۷۱ کال کې د لومړي ځل لپاره د هغې ژباړه د اروپا علمي ټولنې ته وړاندې کړه، په نتيجه کې دې علمي ټولنو وکتل، چې د دې کتاب د ژبې يعنې (زند) او په هند کې د پخواني سنسکرېټ د ژبې ترمنځ ورته والی موجود دی. همدغه کال ته نژدې په ۱۷۶۷ کال هم يو تن فرانسوي پوه، چې د (کورودو) په نوم شهرت لري يو مکتوب يې د فرانسې د ادبياتو او ادبي اثارو د ساتنې اکاډيمۍ ته وليکه او د لومړي

خل لپاره يې د سنسگرېټ، يوناني او لاتيني کلماتو ترمنځ د ورته والي موضوع ښکاره کړه.

د اوپستا د ژباړنې او څرنگوالي او له سنسگرېټ سره يې د ژبې د ورته والي يو پلوت ته او د اروپايي پخوانيو ژبو له يوناني، لاتيني او بيا يې له هندي سنسگرېټ ژبې سره ورته والی له بله پلوه د اروپا په علمي ټولنو کې عجيبه غږ پورته کړ، چې په پای کې يې يوه بې ساري او جبرانونکې موضوع منځ ته راوړه او هغه اروپايي پوهان، چې د اسيا په برخه کې څېړنې کوي نوموړې موضوع ته لا ډېر متوجه شول.

په دې وختونو کې د سرويليم جونز انگرېز له خوا (د بنگال اسيايي شاهي انجمن) يوه ټولنه په کلکته کې تاسيس شوې وه، چې د تاريخي څېړنو په لړ کې يې افغانستان ته هم ډېر خدمتونه کړي دي، پر ۱۷۸۶ کال د نوموړي انجمن مؤسس، چې ډېر کلونه يې د رياست دنده پر غاړه درلوده د يوې وينا په ترڅ کې څرگنده کړه، چې د سنسگرېټ، يوناني ژبو، لاتيني او حتی جرمني او سلتي ژبو ترمنځ ډېر نژدېوالی او ورته والی موجود دی. څو کاله نور هم د دې ختيزو او لوديديزو ژبو د نژدې والي په هکله کانفرانسونه ورکړای شول او بيانيې واورول شوې. ترڅو چې د ۱۹ مې پېړۍ په پيل کې په علمي دلايلو (فيلولوژي) ثابت شو، چې دا نژدېوالی او ورته والی خامخاسته او کومه نتيجه، چې ترې تر لاسه شوه دا وه، چې د سنسگرېټ، زند، يوناني، لاتيني، جرمني او سلتي ژبو ويونکي يو د بل خپلوان دي او لکه د يو کور د غړو په شان، چې يو ځای اوسېږي دغه ژبې به هم يو ځای اوسېدلې وي.

تر دې وروسته پوهان د هند، جرمن يا اريايي قومونو د گډ کور د پېدا کولو په لټه کې شول، چې بيا يې پدې برخه کې بېلا بېلې نظريې ورکړې چې دلته د هغو نظريو له سپړنې نه تېرېږو.

په دې کې شک نه شته، چې د دې اريايي گډ کور په باب د لويو قومونو په مفهوم د (هند او جرمن) په اړه بېلا بېلې نظريې موجودې دي او په لومړي قدم کې دا دواړه يو له بل نه لرې پرتې سيمې له مرکزي اسيا او د قطب شمال له نژدې سيمو څخه نيولې د خزر تر غاړو، د قفقاز غرونو او د دانيوب او بالکان تر څنډو او نورو ځايونو کې پرتې وې، چې هره يوه نظريه په دلايلو ولاړه ده. که چېرته د دې گډ کور ساحه لږه راکوچنی کړو يعنې د

هغو خلکو د کور په پلټنه کې شو، چې په پخوانیو لومړیو متونو کې یې ځان د (آریا) او (ایریا) په نوم یاد کړ او یا په بل عبارت د هغو اریایي قبایلو د ګډ کور پلټنه وکړو، چې په افغانستان، هند او ایران کې تیت شوي په هغه صورت کې به د مسئلې حل ته متفق او ډېر وړلنډ شو، ځکه چې دغه ډله اریایي قبایل له ژبې ورته والي پرته ډېرې کیسې، اسطوري، حماسي ادبیات او نور ډېر مشترک څیزونه لري او سربېره پردې (ویدی) او (اویستایي) ادبیات داسې پارچې لري، چې تر ډېره ځایه د هغو ګډه مبداء سره نژدې کوي، په دې کې هېڅ شک نه شته، چې د افغانستان خاوره د دوه هېوادونو هند او ایران په منځ کې واقع ده او په دې کې هم شک نه شته، چې همدا اوس کم تر کم په شلو اریایي ژبو د همدغې خاورې د غرونو په بېلو بیلو څانګو کې خبرې کېږي، چې یو شمېر یې سنسګرېټ اویستایي ژبو پورې اړوندې او نېلې او حتی داسې لهجې هم شته، چې تقریباً په مساوي ډول له واړو شاخونو سره ژبنی پېوستون لري.

نولکه څرنګه، چې «مکس مولر» فرانسوي خپل نظر څرګند کړ د باختر سیمې د هندوکش شمال پلوت ته د آمو د سیند سیمه او که تردې یې په پوره او پراخه مانا ووايو د سر دریا او د آمو د سیند ترمنځ پرته سیمه هغه ځای دی، چې کولای شو د سنسګرېټ او زند د ژبني ورته والي له نظره د هغې ډلې قبایلو شریک کور مبداء یا مرکز وګڼو، چې په افغانستان، هند او ایران کې خواره شوي دي.

ویدی سندرې او افغانستان

(د جغرافیایي خاطر و له نظره)

افغانستان یو تاریخي او لرغونی هېواد دی، په تاریخي دورو کې که له ۱۰۰-۲۰۰، ۱۰۰۰-۱۵۰۰ او یاله ۲۰۰۰ نه پورته هم لږ شو تر کومه ځایه، چې لاسوندونه له موږ سره مرسته کولای شي نو زموږ د خپل هېواد په ځینو برخو کې ځینې نښې نښانې گورو، چې د بشر په خاطر کې د دغه هېواد لرغونی پس منظر رانښيي، خو متأسفانه یا له نېکه مرغه، چې تاریخ په یو ځای کې ودرېږي نو هغه د رسم الخط د څرگندېدو وخت دی او وړاندې تر هغې، چې خط او کتابت موجود نه و هغې ته له تاریخ نه وړاندې یا قبل التاريخ زمانه وایي.

زموږ په هېواد کې تراوسه د تاریخي او تاریخ نه دمخه دورې حدود څرگند او روښانه نه دي، موږ یوه بله دوره هم لرو، چې په هغې کې لا خط اختراع شوی نه دی، خو د خلکو حافظې دومره قوي او پیاوړې دي، چې د خلکو د غټو کتابونو مفاهیم او مندرجات لکه د یو معنوي میراث په توګه د ورسپارلې دندې په ډول له یو نسل نه بل نسل ته لېږدولي. دا دوره د افغانستان په پخوانیو دورو کې ډېره اوږده، غني او له هنګامو ډکه وه. داستانونه، اسطوري، سندرې، سلالې، رومانونه او ویاړلې حماسې په همدې دوره کې منځ ته راغلې، چې پکې یوه دوره وروسته د هغو خاطر و انعکاس ثبت او تر ننه رارسیدلی ددغې نالیکلې او غیر کسبي دورې خاطر و ته (نیمه تاریخي دوره) یا (اسطوره یې دوره) او یا هم (حماسي داستاني دوره) وایو.

دا دوره ډېره پیاوړې، ژوره او اساسي دوره وه ځکه چې د ادب ستره ساحه او زموږ تاریخ له ټول پراخوالی سره پکې نښتی دی. دلته له ډېرو خاطر و سره کار نلرم او غواړم، چې یوازې په ویدي سندرو کې د افغانستان د جغرافیې د ځینو برخو یادونه وکړم.

ویدی سندرې عبارت له یو لړ موزونو غږونو، ځوانو او تازه ترانو او منظومو څخه دي، چې زرګونه کاله وړاندې اریایي قبایلو هغه په خپلو

کورونو کې ویلي او بیا یې له یادولو وروسته سینه پر سینه یو بل ته ترهغه پورې انتقال کړي خو چې قلم ولیکلې، ثبت شوې او د کتاب بڼه یې خپله کړه.

(وید، یا (ویدا) په سنسکرت کې د اریایي مهاجرو د (مقدسې پوهې) او د (عبادت سندرې) مانا درلوده او د وخت له غوښتنو سره سمې پکې د طبیعي منظرو د ښکلا او د اریایي ارباب الاتواعو ستاینې شوي دي. دې سندرو ډېره مفصله لري. درلوده، چې لومړۍ او پخوانۍ برخه یې له منځه تللې او یوازې د هغه وخت د خاطرو برخه پکې پاتې ده، چې مهاجرې پرگنې د هندو کش په شاوخوا کې ځای پر ځای شوي او بیا وروسته د شمېر په ډېرېدو سره د مرکزي افغانستان له غرونو رانېکته شوي د وخت په تېرېدو په طبیعي لارو یعنې خوړونو تللي او (سپيټه سندهو) یعنې (هفت دریا) یا پنجاب ته یې مخه کړې ده.

((شمالي تریبن)) نوم، چې په ویدي سندرو کې یې مومو د (بلهیکا) نوم دی. باید ووايو، چې ټول څېړونکي په ګډه سره دا بلخ او باختري بولي او پر همدې بناء د هندو کش سویل پلوت ته د (کوبها) رود ته رسېږو، چې عبارت د کابل له سیند څخه دی د رودونو په سندره کې د ((کوبها))، چې د لویې رودخانې په ستاینه کې (سندهو) یعنې (سند) ویلی شوی او د سرود په پنځم او لسم جز کې داسې راغلي: "ای سندهو تو! لومړی خپلې څپاندې اوبه د تریشتاما، راسا او کوبها له سیندونو سره ګډوې او بیا په خپله هماغه تګلاره د ګوماتې (ګومل) او کرومو (کرم) په لور پرانیزي." لکه څنګه چې په دې پارچه کې لیدل کېږي پرته د کابل له رودخانې د اندوس یا سند نور مرستیالان لکه (ګومل) او (کرم) هم یاد شوي دي. په یوه بله سندره کې (ماروټ) ته، چې د باد د رب النوع خطاب ورته شوی وايي:

"ای ماروته له اسمانونو او د هوا له منځ نه نژدې راشه ډېر ژر مه څه، مه پزېږده، چې د (راسا) (کرومو) او کوبها د اوبو جریان ودرېږي او مه پرېږده (سندهو) سند جریان تم شي راشه، چې له تانه ګټه پورته کړو" په سندره کې وروسته له بلخ او د کابل سیند نه لږ څه د سویل پلوت ته د (کرم) یا (کرومو) سیند لیدل کېږي. د (کرومو) سیند د (کرم) له سیند څخه عبارت دی، د کرم دره د کابل د درې په څېر یوه طبیعي لاره ده، چې د سویلي افغانستان له غرونو څخه د جنوب په لور خلاصه شوې او دا سیند د سند د سیمې ښۍ خوا ته غاړې خړوبوي او لکه، چې مو د سیندونو په

سندره کې ولیدل د کورمو د سیند نوم له کابل سره یو ځای یاد شوی. د کرم په دره کې نن سبا توري، وزیر، مسعود، دروېش خېل، احمد زي او اتمان زي قومونه اوسېږي. د دې سیمې اوبه د سپین غره له سویلي خوا څخه سرچینه نيسي، دا دره یوه له هغو درو څخه ده، چې ښه آب و هوا، ښکلا او ډېرې میوې لري.

همدارنگه په ویدي سندرو کې د (گوماتي) یعنې د (گومل) د سیند یادونه هم شوې (گوماتي) او (کرومو) یعنې گومل او کرم همېشه یو ځای یاد شوي او د افغانستان د نقشې له مخې چندان فاصله هم نه لري، اریایي مهاجر وړاندې تر دې، چې د (سندهو) له سیند نه ورتېر او پنجاب ته ورننوځي ډېره موده یې د (کابل)، (کرم) او (گومل) د سیندونو ترڅنګ سیمو کې تېره کړې او هلته یې ډېرې سندري ويلي دي. همدارنگه د افغانستان په ختیزو سیمو کې هم ځینې سیمې شته، چې په سندرو کې یې یادونه شوې ده لکه: (راسا) چې معمولاً هغه د کونړ سیند تعبیروي او په ویدي سندرو کې یې څو ځله یادونه شوې ده. دا سیند د رودونو په سندره کې د کابل د سیند په مرستیالانو کې یاد شوی دی لکه څنګه چې یې موقعیت د سوات او کابل سیندونو ترمنځ ښودل شوی، نو ځکه ښې نښانې رانښيي، چې دا (راسا) د کونړ سیند دی، چې د کابل د سیند له سترو مرستیالانو څخه ګڼل کېږي.

همدارنگه په ویدي سندرو کې د څو نورو سیندونو یادونه هم شوې لکه (سوتي) (تريشاما) او (اتي تابها) چې یو یې د سوات د سیند یادونه ده او دوه نور یې د کابل د سیند کوچني مرستیالان شمېري. همداراز یو بل رود د (سراسواتي) په نوم راغلی، چې یو شمېر یې (اراويتي) یا ارغنداو سیند بولي، پرته له دې په ویدي سندرو کې د یوې بلې سیمې یادونه هم شوې، چې هغه (ګندهارا) ده، چې ټوله ختیزه سیمه د کابل له درې څخه تر پېښور پورې ده او (ننګرهار) د دې علاقې د زړه حیثیت لاره، چې د افغانستان ختیځ ولایت یې احتوا کړی دی. په همدې ترتیب ښکاره څرګندېږي. چې ویدي سندرو له بېلابېلو سیمو نه په ځانګړې توګه د افغانستان د ختیزو او سویلي سیندونو یادونه کړې ده او داسې ښکاري، چې د دې سندرو ویونکي په ډېر ښه ډول د خپل جغرافیایي موقعیت څخه خبر وو او ډېر معلومات یې لرل.

۲۷/۴/۱۳۳۷

آريان اويجه

يوله ډېرو مهمو مسايلو څخه چې ټوله اريايي ټولنه، هندي او ايراني ټولنه او په عمومي ډول هندي او اروپايي ټولنه ډېره ځانگړې دلچسپي ورسره لري اريايي پالنځی (روزنتون) يا زانگو ده. اريايي زانگو يا استوگن ځای هغه موضوع ده، چې له کلونو کلونو راهيسې يې د ختيځ او لويديځ د ډېرو پوهانو پاملرنه ځانته رااړولې ده او د هغې په باره کې بېلا بېل موضوعات منځ ته راغلي.

تر هرڅه لومړی بايد دا څرگنده شي، چې اريايي استوگن ځای يا زانگو څه شي دی؟ ځکه چې هند او اروپايي قومونو د يوې سترې بشري ټولنې په توگه د تاريخ په اوږدو کې تر پېداېښت او پراختيا وروسته مختلف مرکزونو درلودل، چې لږ تر لږه يې يو د (لومړنۍ زانگو) او پاتې نور يې د سترو خانگو په توگه گڼلای شو.

د هند او اروپايي قومونو د لومړۍ زانگو يا ټاټوبي په اړه د ختيځ او لويديځ د يو شمېر پوهانو ترمنځ د نظر اختلافات او د يو شمېر نورو ترمنځ د نظر يووالی شته دی، دا زانگو له مرکزي آسيا نه نيولې د خذر تر جنوب، بالقان او د دانيوب ترسيمې پورې مختلف ځايونه ټاکلي، چې دلته يې يادونه له دې مقالې نه دباندې ده.

د استوگن ځايونو له سترو څانگو نه يوه همدا د اريايي ټولنې څانگه ده چې د هند و ايراني په شهادت يې نوموړی د (آريانا) يا (ايريا) په نوم يادول او ډېر په افغانستان، هند او ايران کې ټيټي شوي دي، چې په اويستا کې دغه د اريايي قومونو استوگن ځای (آرياناويجه) ياد شوی دی. په بل عبارت په (ونديداد) کې د اوستا له ډلې نه اويستايي لومړې قطعه ځمکه د اريايي ميمون له ۱۶ قطعو ځمکو نه يوه همدا ده، چې (آريانا ويجه يا آريانا نم ويجو) ورته وايي. پوهانو د آريانا ويجه د قلمرو د ټاکنې په باب ډېرې څېړنې وکړې او بېلا بېل نظريات يې وړاندې کړل، خو په غالب گومان، چې د دې ځمکې د سهېي موقعيت د ټاکنې وسيله پخپله اويستا ده، ځکه چې د شپاړس گونو خاورو د ترتيب او هغو اشارو له مخې، چې د اويستا په بندونو کې ورته شوي، داسې څرگندېږي، چې (آرياناويجه) هغه قطعه ځمکه وه، چې نسبتاً لوړه او له ځينو رودخانو سره نښتې، چې نوم او نښان يې د يو شمېر ځانگړنو سره موجود دی، نو د دې مطالبو په پام کې نيولو سره کولی شو، چې دا قطعه ځمکه د اکسوس (آمو دريا) درو د سرچينې ته نژدې او يا داسې ووايو، چې د اکسوس، ايکزارت يا اموسيند او سردريا ترمنځ د فرغاني په سيمه کې تثبيت کړو.

د اويستا په يو جز (ونديداد) کې د (آرياناويجو) موقعيت د (وانوهي ديتيا) او بل (وانگوهي) چې دا د ژبو پېژندونکيو او پخوانۍ جغرافيه پېژندونکيو د څېړنې له مخې د ((ديتيا)) په اصل کې د سيند نوم و او همدارنگه يې (وانگوهي) قانون او (داد) ترجمه کړی، هغه نوم چې د دې دواړو کلمو له ترکيب نه جوړ شوی داسې مانا ورکوي. د (ديتيا) سيند چې له هغې خوا نه قانون، عدل او انصاف منځ ته راغلی، چې دا قانون د زر تشري دين او د عدل و انصاف يې د واکمنو واکمني يې تعبير کړې ده، چې دا دواړه تعبيره ډېر په ځای او حقيقت ته نژدې دي، لکه څرنگه چې د زرتشتري دين، عدل او انصاف د آمو سيند ته نژدې په بلخ کې د واکمنو له خوا منځ ته راغلی په همدې وجه څرگندېږي، چې (آرياناويجه) د آمو د سيند غاړو څنډو ته ډېر واټن نه لري.

يو تن بندهش د يو لړ غرونو لکه د کودو راس غر او يو شمېر سيندونه چې له آرياناويجه څخه تېرېدل لکه (دايي تيك) او (دراگا) نومونه اخيستل. همداراز بندهش د (دايي تيك) د سيند په باب وايي، چې دا

سیند له (ایران وچ) نه راغلی او د غرنیو سیمو له منځ نه تېرېږي. وړاندې وایي، چې د (درگاه) رودخانه په آریانا ویجو کې ده او د هغې پر غاړو د زرتشت پلار پورو شپه استوگنه کوله.

د دې څرگندونو په اساس، چې د (دندیداد) او (بنداهش) له خوا شوي بنکاره څرگندېږي، چې د آمو سیند د رودخانې سیمه د (آریانا ویجه) د خاورې په ټاکلو کې مهمه ونډه لري. که چېرته د دې دوه سیندونه په پام کې نیولو سره یوه ژوره کتنه وشي د (دیتیا) او (دراگاه) چې عبارت د (آمو له سیند) او (سردریا) څخه دي، نو په دې اساس کولی شو، چې د دوو یادو شورودخانو ترمنځ اریایي لومړۍ قطعه ځمکه او د هغوی استوگن ځای (آریانا ویجه) په فرغانه کې وټاکو.

په دې کې شک نه شته، چې که چېرته یوازې په (دیتیا) یعنې آمو سیند باندې تکیه وشي د یادې شوې خاورې مرکز به لا ډېر د دې رودخانې سیمې ته او حتی د کین پلو غاړو ته د بکتریان په خاورو کې قرار ومومي، خو لکه څنګه چې دوه سیندونو د آریانا ویجه له خاورې سره نژدېوالی درلود او وروسته د لومړۍ ټوټې ځمکې څخه په ۱۵ نورو قطعو کې هم د آریایانو د حرکت او مهاجرت په ترتیب سره یادونه شوې ده. لکه (سغده) (مورو) (بخدي) او نور، چې عبارت ترې سغدیان د مرو سیمه او بلخ دي، نو د تحلیلي منطق له مخې ویلی شو، چې دا روزنتون یا زانګو او ټاټوبی له همغې (فرغانې) څخه عبارت دی.

د افغانستان په شمال کې د هندي او ایرانی اریایي ټولنې استوګن ځای (اریان ویجه) له دې ټوټه ځمکې سره تل په تماس او ورته ډېره مساعده وه. همدارنګه په اریایي منابعو، داستانونو او اسطورو کې یې مهم نقش بنکاره او څرګند دی.

سوما - يا - هوما

اريايي خوندور او قوي شربت، چې بوټي يې د افغانستان په
غرونو کې ډېر شنه کېږي.

يوه ډېره په زړه پورې موضوع، چې د اريايانو د ژوندانه په لومړۍ دوره کې د هغوی د ژوند په گڼو اړخونو لکه ټولنيزې چارې، دود، عادات او حتی مذهب پورې اړه لري او که ووايو، چې د افغانستان له غرونو سره يې اړيکې هم بې ربطه نه دي. هغه يو ډول خوندور قوي شراب دي، چې د (ويدي) او (اويستايي) عصر اريايانو په يو ډول پېژندل. دې شرابو څو ترکيبونه درلودل، چې تر ټولو مهم ترکيب يې په غره کې يو خودرويه بوټی و، چې عصاره نومېده او دوه نور ترکيبونه يې په ډېره پېمانه شيدې او گبينه وو. پورته ياد شوی بوټي ته يې اصلا (سوما) ويلی، چې همدا کلمه په اوستا کې د (هوما) په بڼه راغلی، لکه چې موږ د لغت پوهنې د قانون له مخې پوهېږو، چې د (ويدي) ژبې د (س) توري په اوستا کې په (ه) اوښتی، نو ويلی شو، چې د (هوما) حرف همغه (سوما) دی او سوما هغه غرنی بوټی دی، چې د لوړو غرونو په لوړو څوکو کې راتوکيږي. په همدې وجه د سوما بوټی د ټوکېدلو د محل په خاطر، چې اوستا کې يې يادونه شوې د افغانستان لپاره يو خاص ارزښت لري، ځکه چې د اوستا په ۱۰ برخه کې، چې (هوم يشت) نومېږي او د (هوما) د شرابو ستاينه پکې شوې.

وړاندې له نورو مطالبو څخه يې داسې څرگندېږي، چې د (سوما) يا (هوما) بوټي د افغانستان په ټولو غرونو کې او په ځانگړي ډول په هغو غرونو کې، چې (د گوربت له الوتنې څخه هم پورته وي) چې مطلب ورڅخه د هندوکش لوړه څوکه ده، شين کېږي. له دې سره سره د ويدي سندرو له يادونو او په اوښتا کې تر ليکلو وروسته دې نتيجه ته رسېږو. هغه وخت چې اريايان د هندوکش دواړو خواو ته اوسېدل او په هغه دوره کې، چې د افغانستان له لوړو غرونو څخه يې يو پلو او بل پلو ته هجرت کاوه د سوما بوټي يې د افغانستان په منځنيو غرونو کې موندل او د هغې له ځانگړي خاصيت نه يې خبر وو، چې د شيدو او گبينه تر گډېدلو وروسته يې ترې شراب جوړول.

هغه پوهان، چې د اريايي ټولنې (هند و ارياني) د ټاټوبي د څرگندولو لپاره يې هلې ځلې کړي د افغانستان په غرونو کې يې د اريايانو د اوسېدلو له دلايلو څخه يو همدغه د سوما يا هوما د گياه موجوديت دی. په دې کې شک نه شته لکه څنگه چې د سوما شراب اريايانو کارول او د هغې په خوړلو ورته خوښي حاصلېدله او په عين حال کې د مستي او نشې سبب هم گرځېدل.

اريايي شاعرانو يا (ريشي) په سندرو کې د سوما د بوټي ټولول د ښکلو جينکو په گوتو د هغه بوټي شکول او په لويو او هوارو کاهو يې د هغې شيره ايستل ښودلي، د شيرې صافول يې د پسونو له وړيو جوړې ټوټې نه او بيا يې په پخو خټينو لوبنو کې تر اچولو وروسته اوبه، شيدې او گبينه ورسره گډ کړي، چې دا بيان هغوی په ډېره ښکلا او شاعرانه ژبه کړی دی.

معمولاً به نجونو او ځوانو ښځو شپې د سپوږمۍ په رڼا کې د غرونو په لمنو کې د سندرو په ويلو د سوما بوټي ټولول، د ويدي د دورې شاعرانو به د سوما قوت بڅبونکي بوټي له ځوان غوايي (سخوندر) سره ورته باله او بيا د هغې شيره يې له اوبو سره د گډولو پر مهال د ځوان غوايي په چمن کې د ورگډېدلو سره تشبيه کوله، کله چې به يې سوما له شيدو او گبينه سره گډ کړ، نو يو ډول زېړه، شيره يې يا سپوږمۍ ته ورته رنگ به يې پېدا کړ، خو تر خوړلو وروسته به يې چې په بدن کې ورته کومه خوشالي پېدا کړه، نو په شاعرانه تشبيهاتي انداز کې يې هغه اسماني شربت باله او

د هغه شربت له څكلونه به يې د خوږ او ارزښتمند ژوند انتظار كاوه او له همدې امله يې هغه د (ارتيا) يا تل پاتې خوشالۍ په نوم ياداوه او داسې تصور يې كاوه، چې د دې په څكلوبه د خيال په حال كې د يامايا (جمشيد) ترخوا رسېږي، جام وجم چې څومره زموږ په ادبياتو كې شهرت لري هغومره يې تر تاريخ دمخه دوره كې زموږ په ذهنيت، زړو او افكارو فكر مندي او زموږ پر چاپېريال يې اغېز درلود. د همدې لرغونتيا له مخې څو زره كاله كېږي، چې (جام) و (جم) په خپلو كې پېوست او دواړو نومونو زموږ د زرگونو كلو تاريخ نيولې او خوندي كړي دي.

په ځينو ويدي سندرو كې يې ((سوما)) د سپوږمۍ په مانا هم راوستې او داسې فكر يې كاوه، چې سپوږمۍ اصلاً له شيدونه ډك يو لوبښي دي او په همدې خاطر ډيره سپينه رڼا لري. اريايانو تصور كاوه، چې د ځمكې خلكو د خوينۍ د محفل په څېر په اسمانونو كې هم د نوراني زراتو او ستورو له خوا محفلونه جوړېږي او د هغوی په عقیده د سپوږمۍ په كره، كره د وړكتوب وجه دا وه، چې له اسماني لويې كاسې نه د سوما مشروب څښل كېدل يا خوړل كېدل ترڅو د كاسې څنډه، چې د سپوږمۍ نړۍ دوره وي هم له سترگو پناه كېدله او بيا به لمر د ساقې نقش غوره كړ او بيا به يې لويه اسماني كاسه له سومانه ډكه كړه.

په هر حال د ويدي سندرو په مجموعه كې د سوما په نوم سندره او د اوېستا په يشتونو كې د (هوما) په نامه يوه يشتي موجوده ده او دا د اريايانو په پخوانيو افكارو كې د هغې ژوره اغېزه څرگندوي، چې د دواړو دورو او دواړو عصرونو اريايانو دا بوټي او دا خوشالونكي او خوندور مشروب پېژانده او د دې بوټي د پېدا كېدلو منبع او د شين كېدلو ځای د ټولو د ويناو له مخې د افغانستان غرونه وو او لكه څرنگه چې په دې غرنيو سيمو كې شيدې او گېينه ډېر و او دي، نو ځكه د دې مشروب جوړول د افغانستان په غرونو كې د اوسېدونكيو اريايانو په منځ كې ډېر دود و او تل به يې جوړاوه.

د مینې یوه لرغونې تاریخي کیسه

((زریادریس)) او ((اوداتیس))

د افغانستان ادبیات له لرغونیو زمانو راپدېخوا دوه لوي او برجسته مخونه لري، یو حماسي اوبله د مینې یا عشقۍ. د افغانستان د ادبیاتو تاریخ د (ویدی) له لرغونې زمانې راپدېخوا، چې اریایانو د دې خاورې په غرونو کې ژوند پیل کړی وروسته تر هغې یې په سلگونو او زرگونو کلونو کې دا اغېزه څرگنده کړې او لکه څه رنگه، چې اولسي ادب پر لیکلي ادب لرغونتیا او لوړوالی درلود، نو ځکه د کلونو په اوږدو کې یو شمېر جنگي، حماسي او عشقي سندرې د عامیانه شعرونو په بڼه او تصنیفونو په څېر لکه د غږ انگازه (انگۍ) ژبه په ژبه او غږ په غږ تر موږ رارسېدلي دي. په هغه مرحله کې، چې اریایانو د افغانستان د غرونو په لمنو کې ژوند کاوه ډېر ښکلا خوښونکي، مینه پال او خیال پروره وو، چې ښکلا کې ژوند بخښونکي او بدرنگي یې لکه د یوې درنې تیرې او یا له یو دروند گرز سره، چې د انسان په سر ولېږي، ورته باله. په اریایي سندرو کې د مینې کیسې ډېرې دي، چې د هغو خاطرو او د تاریخي پېښو صحنې په څو ښکلیو درو لکه د کابل، کرم، گومل او سوات کې تراوسه پاتې دي، چې په هغو کې یوه د دوه مینو کیسه ده، چې یو یې زریادریس او بله واداتیس نومېږي، لومړی یې یو قوي او د ښکلي اندام لرونکی ځوان، دویمه ښکلې او ښایسته پېغله وه، چې د هغو د مینې د کیسو انعکاس د

د مینې یوه لرغونې تاریخي کیسه

((زریادریس)) او ((اوداتیس))

د افغانستان ادبیات له لرغونیو زمانو راپدېخوا دوه لوي او برجسته مخونه لري، یو حماسي اوبله د مینې یا عشقې. د افغانستان د ادبیاتو تاریخ د (ویدی) له لرغونې زمانې راپدېخوا، چې اریایانو د دې خاورې په غرونو کې ژوند پیل کړی وروسته تر هغې یې په سلگونو او زرگونو کلونو کې دا اغېزه څرګنده کړې او لکه څه رنگه، چې اولسي ادب پر لیکلي ادب لرغونتیا او لوړوالی درلود، نو ځکه د کلونو په اوږدو کې یو شمېر جنگي، حماسي او عشقي سندرې د عامیانه شعرونو په بڼه او تصنیفونو په څېر لکه د غږ انگازه (انګی) ژبه په ژبه او غږ په غږ تر موږ رارسېدلي دي. په هغه مرحله کې، چې اریایانو د افغانستان د غرونو په لمنو کې ژوند کاوه ډېر ښکلا خوښونکي، مینه پال او خیال پروره وو، چې ښکلا کې ژوند بخښونکي او بدرنگي یې لکه د یوې درنې تیرې او یا له یو دروند ګرز سره، چې د انسان په سر ولېږي، ورته باله. په اریایي سندرو کې د مینې کیسې ډېرې دي، چې د هغو خاطرو او د تاریخي پېښو صحنې په څو ښکلیو درو لکه د کابل، کرم، ګومل او سوات کې تراوسه پاتې دي، چې په هغو کې یوه د دوه مینو کیسه ده، چې یو یې زریادریس او بله واداتیس نومېږي، لومړی یې یو قوي او د ښکلي اندام لرونکی ځوان، دویمه ښکلې او ښایسته پېغله وه، چې د هغو د مینې د کیسو انعکاس د

مقدوني سکندر د تشریفاتو رئیس (فارس مي تن لن) د څلورمې مخزېږدې پېړۍ په اوږدو کې زموږ غوږونو ته رارسوي.

باید هېر نه کړو، چې د دې دوه مینو نومونه تر زیرېږدي څلور پېړۍ وړاندې زموږ د هېواد په ادبي ماخذ کې له منځه نه دي تللي، لکه څرنگه، چې په ویدي سندرو کې (اوداتیس) د یوې معشوقې په توګه د (ګومل) په وادی کې یاده شوې او همدارنگه د (زریادریس) نوم د (زریران) په بڼه په اوستا کې راغلی، د (یاتکارزریران) حماسي منظومه ده، چې د هغې متن د (پهلویک) یا (پهلوی اشکاني) په ادب کې په لاس لرو او د قیقي بلخي د هغوی خاطر په خپلو حماسي شعرونو کې زموږ غوږونو ته رارسوي.

د سکندر د تشریفاتو رئیس (فارس مي تن لن) لیکي، چې د قوي ځوان او ښکلې پېغلې (زریادریس) او (روداتیس) چې دا پېغله د ساس د قبیلې د پاچا لور ده، د دوی دواړو د مینې کیسې د خلکو په منځ کې ډېر شهرت لري. د دې داستانونو اصلي بڼه داسې ده چې:

(زریادریس) او (اوداتیس) دواړو یو بل په خوب کې لیدلي و او یو په بل مین شوي وو او د سوزونکې مینې په لرلو یو د بل د پېدا کولو هڅه او لټه یې کوله. ډېره موده وکړېدل یو بل یې ولټول، خو سره ویې نه لیدل تردې پورې، چې (زریادریس) هغه ښکلې څېره چې په خوب یې لیدلې وه، هېره کړې وه، چې بالاخره د خوشالۍ په یوه غونډه کې په یو ناڅاپي توګه په داسې حال کې، چې ډېرې ښکلې جامې یې اغوستي وې خپل مطلوب ولید.

فارس د تشریفاتو رئیس لیکي، چې د (زریادریس) او (اوداتیس) د مینې کیسه په اسیایي قومونو کې ډېر شهرت لري او د دې دواړو عاشق او معشوق تصویرونه کولی شو د عبادت خانو په تاخچو کې د سلطنتي ماڼۍ په دیوالونو او همداراز کولی شو په کورونو کې پېدا کړو. (فارس) د تشریفاتو رئیس، چې کله له سکندر مقدوني سره د افغانستان خاورې ته داخل شوی و د هغو کلونو په اوږدو کې چې د مقدوني سوبمن زموږ په خاوره کې په حرکت و دا ښکلې داستان یې اورېدلی و، له دې څخه څرګند پېږي، چې د پخوانۍ دورې (ویدي) د مینې د کیسو انعکاس، چې په افغانستان کې د سکندر تر حملې سلګونه کاله دمخه په غرونو کې منځ ته راغلی او کیسې یې د خلکو په ژبو وې.

هغه کسان، چې د لرغونو ادبي او تاريخي دورو له کيسو رزمي او عشقي کيسو سره اشنايي لري، پخپله پوهېږي، چې د يو شمېر داستانونو پيل لکه (خسرو او شيرين) (ويس او رامين) (ليلی و مجنون) او نور څومره د تاريخ ژورو ته رسېږي. زموږ په هېواد افغانستان کې حماسي او عشقي کيسې ډېرې پخوانۍ دورې لري، چې د هغو ډېر شمېر په اوبستايي او ويدي دورونو کې او بيا تر هغې وړاندې هم د لرغونتيا له مخې تر تاريخ دمخه دورو پورې اړه لري. لکه څرنګه، چې حماسي داستانونه دقيقې او فردوسي په څلورمه پېړۍ کې راټول کړي او بيا يې د نظم په بڼه ويلي د اوبستا او همدارنګه په ويدي سندرو کې يې، چې ترې يادونه کړې هغه عشقي کيسې هم ډېره لرغونتيا لري او هغه څه، چې يونانيانو د دريمې او څلورمې مخزېږدې پېړۍ په اوږدو کې اورېدلي دي، کولای شو دا د هغو کيسو انعکاس وګڼو، چې په پخوانيو دورو کې د خلکو په منځ کې معمول او دود وې او دا چې ويل شوي دي، چې (اودايس) د (ساس) د پاچا لور ده، له امکان نه لرې نه ده. (کيدای شي)

ساس يا ساك قبيله عبارت له اسكايانو څخه وه، چې له مرکزي اسيا نه افغانستان ته راغلي وو، لکه څرنګه چې تعبير کوو، چې (زريادريس) د بلخ شهزاده دی دا هم له امکان څخه لرې نه ده، چې بلخي شهزاده سره د ځوان بلخي او د اسكايانو د پاچا لور ډېرې مينې دومره شهرت پېدا کړی وي.

لکه څرنګه، چې د باختريانو جنګونه له تورانيانو سره او اسمايان د هغوی پهلوانان ګڼل شوي په فارسي ادبياتو کې ستره پانه لري او هېڅ له امکان څخه لرې نه ده، چې د عشق او مينې په نړۍ کې هم يو باختري ځوان له يوې اسكايي شهزادګۍ سره مينه کړې وي او د مينې او عشق داستان يې لکه په کوم ډول، چې وويل شو منځ ته راغلی وي.

د افغانستان موسيقي .

د بشر د لطيفو او ښكليو احساساتو اظهار، چې د ذهن په پرله پسې بدلون سره د متصرفه صنايعو د بېلا بېلو څانگو په بڼه منع ته راغلي (موسيقي) ده، چې د شعر، انځورگرۍ، مجسمه جوړونې او معمارۍ پر عكس وزن او قافيې قلم او رنگ، خښتو او ډبرې ته اړتيا نه لري او د ژوند د خوشاليو د ننني جذبات دي، چې له انسان پرته په حيوان او الوتونكيو هم اغېزه لري. كولای شو، چې موسيقي تر شعر او موزونه وينا لومړۍ وگڼو، ځكه امير خسرو بلخي دهلوي موسيقي ناوې او شعر د هغې زيور گڼي او ښكلي ناوې بيا گانې ته هم اړتيا نه لري.

سره له دې، چې د موسيقي غږ له شعر او موزونې خبرې څخه ښكلي او زړه راښكونكې دي، د انساني پوهې او فهم بنسټ، چې په حيواني شعور باندې حكومت كوي د ښې خبرې په جوړولو يعنې شعر له موسيقي سره، موسيقي يې له يوې بې مانا نغمې څخه يوې مانا لرونكې نغمې ته بدله كړه. موسيقي د شعر په چوكاټ كې او شعر د موسيقي په پرده كې د بشري ذهنيت د مدنيت په بدلون كې هغه پړاو دی، چې په عمومي ډول تاريخ له هغې څخه خاطرې اخلي او په افغانستان كې دا پړاو ډېر ستر او تاريخي پيل لري، چې زموږ د هېواد او گاونډيو هېوادونو د موسيقي بنسټ پرې ولاړ دی.

لكه څرنگه چې افغانستان د ژبو، دينونو او د (هند او ارياني او مركزي اسيا) ټولنې فرهنگي مركز بلل كېږي، نو بيا داسې هم ويلی شو، چې (اريائي سندرې) چې د لومړي ځل لپاره د افغانستان د غرونو په لمنو كې راپېدا او بيا يې پراختيا او پرمختيا وموندله، نو بيا ((اريائي

موسيقي)) هم همداسې دروگنه او دا موسيقي د ((باختر موسيقي)) په نوم يادولی شو، چې د هغو د پايښت ځای د هندوکش لمنې دي او انعکاس يې په کلاگانو د غرونو په لمنو او د سپين غره په درو کې هم خوندي پاتې دي.

اريای باختري موسيقي د هندي، ايراني او مرکزي اسيا د موسيقي پيل يا بنسټ دی، دې موسيقي خپله لومړۍ او ابتدايي بڼه (عبادتي موسيقي) او يا (مذهبي موسيقي) وه او له سندرو سره يې د اريايانو په کورونو کې پرمختيا کړې او بيا له مهاجرو سره، چې هند او ايران ته تللي لېږدېدلې ده. دې موسيقي د (ويدي) په وخت کې يوه بڼه درلوده او بيا يې په اوپستايي عصر کې بدلون موندلی او د هغې موسيقي لومړی رنگ او تاثير په هند او ايران کې د نويو ښوونځيو لپاره لاره پرانستله. (ويدي) سندرو د ياما پاچا په وخت کې، چې په بلخ کې د اريايي واکمنو لومړی پاچا پېژندل شوی د موسيقي په بڼه او (گاتونه) چې بل شکل يې (کات) او (گات) دی، چې د موسيقي د يوې پردې مانا يې درلوده او دا په باختر کې د زرتشتي پېر په موسيقي کې د پراوونو د بدلون څرگندويي کوي.

د ډنمارک د بشر پېژندنې د هئيت څېړنو ثابته کړې ده، چې تراوسه هم په نورستانيانو کې چې د هندوکش د اريايانو وارثين دي يو ډول (گيتار) له يو ځانگړي غږ سره شته، چې لرغونتوب يې له څلورو زرو کالو څخه اوږي او يو چينايي داستان هم د دې څرگندوی دی، چې يونيم زر کاله وړاندې تر ميلاد يوه مخصوصه شپېلۍ (توله) د باختر له خاورې چين ته راوړل شوه دا نظريات څرگندوي، چې باختر د يو مرکزيت په حيث د موسيقي د يو مهم ښوونځي په حيث د اسيا په زړه کې ځای لري او د دې ښوونځي تاثير که هغه په هند او ايران کې وي او که په چين يا مرکزي اسيا کې ثابت او څرگند حقيقت دی.

د باختر مذهبي يا عبادتي موسيقي په هند کې همغه شان مذهبي پاتې شوه، مگر په ايران، مصر، هخامنشي او ساساني کې موسيقي ځانته درباري بڼه خپله کړه او په افغانستان کې اريايي مذهبي موسيقي (حماسي موسيقي) سره په فرعي ډول د سکندر مقدوني تر راتللو پورې پاتې وه.

په افغانستان کې د يونانيانو تر يرغل او هلته تر استقرار وروسته پوره دوه پېړۍ يې زموږ موسيقي ته (د ډراماتيکي موسيقي) بڼه ورکړه او له

نڅا سره د گډې موسيقي بنسټ يې کېښود، چې هغې ته (کونسرت بالټ) وايي لکه چې د هغې موسيقي ځينې برخې د کوشانيانو د وخت مجسمه جوړونکيو هم ساتلې وې.

د بودايي دين له خپرېدو او د کوشاني ځواکمنې امپراتورۍ تر رامنځ ته کېدو وروسته په ځانگړې توگه په درېيو لومړيو پېړيو کې، چې د کوشانيانو د فتوحاتو لمن تر هند او مرکزي اسيا پورې وغځېدله، نو موسيقي درې ځانگړې خواوې پېدا کړې:

الف: درباري موسيقي:

ب: مذهبي موسيقي:

ج: ولسي موسيقي:

په دې درې واړو مذهبي او نورو بودايي موسقيو، چې ارام او نرم روح يې درلود د بودايي دين له خپرېدو سره يې عموميت پېدا کړ او په ډله ايزه بڼه ساز او اواز ډېر شو او خلک يې د يوې داسې گوشه گيرۍ خوا ته راښکول، چې د کنيشکا امپراتورۍ ووپرېده، چې مبادا دا خلک ټول تارک دنيا نه شي، چې بالاخره به له کور او ژوند نه لاس ومنيځي، په نتيجه کې د پټو عکس العملونو او د شهزاد گانو له خوا د ساساني ايران موسيقي ته نژدې ورته، چې درباري بڼه يې درلوده. همدارنگه هنري ارامه مذهبي موسيقي، د افغانستان درباري موسيقي او ولسي موسيقي يې هيجاني بڼه ځانته غوره کړه او د (بالقونو د کنسرت) ډېرې ډلې جوړې شوې. د اسلامي دورې په پيل کې درباري موسيقي تقريباً له منځه تللې ده، خو کليواله يعنې (فولک سانگ) موسيقي پوره هيجاني روح ژوندۍ او باقي پاتې شوه.

همغه شان، چې اسلامي نويو ادبياتو په لومړيو درې څلورو هجري پېړيو کې ورو، ورو نوې او تازه بڼه پېدا کړه، موسيقي هم ورسره په خپله ولسي بڼه ژوندۍ شوه او بيا يې ورو، ورو دربارونو ته لاره وموندله.

د غزنويانو له پرتم نه په ډکه دوره ۵-۶ هجري پېړۍ کې چې له ۱۱-۱۲ مسيحي پېړۍ سره برابره ده بيا د (رزم) او (بزم) د روح له ژوندي کېدو سره حماسي او بزمي موسيقي د عاميانه يا کليوالي موسيقي تر څنگ راژوندۍ شوه مطرب غږونکي رامشگر او نڅاکوونکي د چنگ او بانگ غږ له ډول او سلطاني سرنې سره پورته کړ او د نڅا له خوږنۍ نه ډک غږ د

شاهي ودانۍ له کړکيو څخه په لوړ اواز ووت، چې انعکاس يې د شاعرانو له ذهنونو وتلو خبرو او د هغه وخت د ليکوالانو له اثارو څخه زموږ غوږونو ته رارسېږي.

د غزنويانو فتوحاتو که هغه په هند او ماورالنهر کې وو او که په ايران کې، يو ځل بيا د افغانستان د موسيقۍ غږونه مخصوصا د هغې درباري موسيقي يې له هندي، ايراني او د مرکزي اسيا له موسيقيو سره هم غږې کړه او په هند کې د غوريانو فتوحاتو او د اسلامي جذباتو پېدا کېدنې په هندوستان کې د قوالي موسيقۍ بنسټ کېښود. په هېواد کې د مغلو فتوحاتو موسيقۍ ته نوې ښکلا او ځلا ورکړه او دې موسيقۍ له خپلې افياقي جنبې د موسيقۍ له نوو او مروجو الاتو سره د چين په لور نوې خپرونې وکړې او د هرات د تيموريانو په دوره کې د موسيقۍ متقابل نفوذ او اغېزې د افغانستان د بابر د لمسيانو په زمانه کې، چې د مغلو د سلطنتي پلازمېنه او مرکز له افغانستانه د هندوستان زړه ته ولېږدول شونو يو شمېر اهنگونه زموږ له سيمې هند ته لاړل او همدارنگه يو شمېر هندي اهنگونه له هند نه افغانستان ته راغلل، مگر زموږ کليواله موسيقي د يو شمېر ولسي اساساتو له مخې ځای په ځای پاتې او دوام يې وکړ. په هند کې موسيقۍ د مذهبي اړخونو له توپير نه پرته د مجلسي او قوالي جنبو په پياوړتيا سره دوام وکړ او هلته يې د مذهبي ايجاباتو او غوښتنو له مخې ډېره وده وکړه، مگر په افغانسان کې يې له کليو او د غرونو په لمنو کې له اوسېدونکيو پرته اورېدونکي پېدا نه کړل.

افغاني موسيقي چې د تاريخ له پيل نه يې روزنه موندلې او د غږنيو خلکو په ازاد چاپېريال کې يې د وخت په تېرېدو سره عبادتي، رزمي، دروميدي يوه برخه او درباري ښه خپله کړې، چې د پنځه زره کلن تاريخ په اوږدو کې ليدل شوې له مقابلو تاثيراتو سره، چې د گاونډيو هېوادونو لخوا منع ته راغلي په خپله اولسي افغانستاني ښه تراوسه د هېواد په ځينو برخو کې موجوده ده، د هغې له مخې چې هر کله وغواړو د خپلې ملي موسيقۍ بنسټ کېښودلی شو.

پاراداتا یا پيشداديان

د اجتماعي ژوند د بدلون يوه ستره دوره

د بشري ټولنې د ځينو برخو زېږست او د لرغونتوب نسبې د هغوی لرغونی نسل دی، چې د لرغونې زمانې وخت يې تاريخ نه شي مشخص کولی، مگر د هغه وخت تاريخي قبيلې يا کورنۍ او د بېلابېلو تاريخي دورو د پاچاهانو نومونه او کارنامې يې ډېرې مشهورې دي.

سره له دې، چې زموږ هېواد افغانستان د جغرافيايي ساحې له جبهه وړوکی دی، مگر د هغه ژور تړون له مخې، چې له اريايي قبيلې او نژاد سره يې لري د تاريخي عنعنو او اسطورو په لرلو سره د بشري ټولنو په منځ کې يوه ستره ځانگړتيا لري.

اريايي ټولنه لا په هغه وخت کې، چې هندي او ايراني ځانگړې ترې نه وې بېلې شوې او ټول په يوه کور کې، چې هغه د هند او ايران ترمنځ د افغانستان په شمال همدارنگه د هندوکش په شمال کې، د امو سيند په شمال کې هغه سيمه، چې د سردريا او امو سيند ترمنځ واقع ده، چې فرغانه په (اريانم ويگو) کې يا (اريانا ويجه) يا (اران وج) چې د ټولو مشترک زېږن ځای دی اوسېدل او له ځان سره خاطرې لري، چې کولی شو د خاطرو په نوم يې يادې کړو.

د هند و ارياني ټولنو د ژوند دوره په يوه دوره، يو وخت او يو زمان کې وه، چې د هغوی د پړاوو ټاکل له شكونو څخه خالي نه دي. د افغاني، هندي او ايراني قبيلو گډو اريايي نېکونو هغه وخت، چې يې لاهجرت ته تن نه ورکاوه او د امو سيند په سيمه او يا يې په شمالي او جنوبي سيمو فرغانه يا باختري کې اوسېدل او د نيمه مالدارۍ او نيمه بزگرۍ په کار بوخت وو، د کورنيو او پاچاهانو په اړه خبرې او بحث کوي، چې د هغوی

خاطرو او د هغوی د کارنامو خاطرو تر ننه پورې زموږ د حماسي ادبیاتو برخه تشکیل کړې ده.

ویدی او اوښتایي سندرې، چې دواړه د دې ټولنې د پېداېښت په ځای کې چې د افغانستان شمال او سویل دی پیل شوي او کومې خاطرې، چې د دې سیمې په سیندونو، خورونو او غرونو کې موجودې دي له خپلمې د دې پاچاهانو نومونه اخلي.

د ډېر تعجب ځای دی، چې دا پاچاهان په متفرق او خواره واره ډول یاد شوي نه دي، بلکې ډله، ډله او کورنۍ، کورنۍ یاد شوي دي. تر ټولو پخوانۍ پاچايي کورنۍ، چې زموږ په اسلامي دورونو کې فارسي ادبیاتو هغوی د پیشدادیانو او حتی د بلخ د پیشدادیانو په نامه یاد کړي هغه د (پاراداتا) کورنۍ ده. که دا کلمه تجزیه کړو په هغې کې دوه برخې پېدا کولی شو یوه (پارا) چې د مخکې په مانا ده او بل (اداتا) چې د (داد) د کلمې لومړۍ شکل دی، نو سمدستي څرگندېږي، چې (پیشدادیان) ترجمه او یا عین هغه پخوانۍ (پاراداتا) د (بلخي) په صفت یاد کړی وي پر غلطه نه دی تللی، ځکه په هغو دورو کې چې اوښتا په خپل ځلنده باب کې د (پاراداتا) یادونه کوي، نو بلخ د (بخدي) په نامه او د لوړو بهرغونو لرونکي ښار په توګه یې ستاینه کوي.

د پاچاهانو کورنۍ یا قبيله (پاراداتا) عبارت و له:

۱- هوشیانغا ۲- څمه او روپا ۳- (یما) یا (یاما) ۴- تریټونا او نور، چې په فارسي ادبیاتو کې هغه په هغو نومونو، چې موږ ترې خبر یو په لاندې ډول پېژنو:

۱- هوشنگ ۲- ظهورات ۳- جم یا جمشید ۴- فریدون او نور.

په دې کې شک نه شته، چې د (پاراداتا) کورنۍ د واکمنۍ دوره د اجتماعي ژوند د بدلون او مراتبو له نقطه نظره، د اریایي ټولنې (هند او اریاني یا باختري) پر هواره ځمکه او ښار اوسېدنې له زمانې سره برابره ده په بل عبارت د غار اوسېدنې دوره او (پاله اولي تیک) او (نه اولي تیک) دورې یعنې د تیرې پخوانۍ دوره تېره شوې او اریایانو د امو سیند سویل پلوت ته د باختر په سیمو کې په بزګرۍ، کلیوالي او ښاري ژوند پیل کړی و، مګر تر اوسه یې د بشري ژوند د لومړنیو اختراعاتو لکه اور او داسې نورو خاطرې د هغوی په ذهن کې وې.

انسان که د اوښتا د پښتونو هغې سلسلې ته، چې د (پاراداتا) له پاچاهانو څخه بحث کوي په غور سره وگوري د کلماتو له منځ او طرز تفکر څخه د یوې بشري ټولنې ځانگړنې، د ژوند د اړتیاوو پېدا کول، د ښار نشینۍ، د کښت او کروندگرۍ او د مملکت دارۍ د یوې دورې پیل کتلای شي.

وبه ويني، چې خلک تازه پر ځمکو ځای پر ځای شوي د کلاگانو او کلیو په جوړولو بوخت دي، په ځمکو کې شلغم شیندي او ونې کري او د ژوند ټولو ټولنیزو اړتیاوو ته پاملرنه کوي، د ونو د ډولونو همداراز د څارویو او الوتونکیو په ډولونو او ښه کولو یوازې کوښښ نه کوي، بلکې پدې هم بوخت دي، چې خپله وینه، نژاد او تخم صاف، پاک او بې الاিশه وساتي.

د (پاراداتا) یا (پیشدادیانو) کورنۍ له څو پاچاهيو څخه جوړه وه، چې ښایي د واکمنۍ ټوله دوره به یې له سلو یا دوه سوو کلو څخه نه اوږي. مگر ټول پوهېږو، چې اسطوري په کومه اندازه لکه چې ما څرگندې کړې، د دې کورنۍ د هر یو پاچا لپاره یې څو سوه کاله او یا یو زر کاله د عمر اوږدوالی او یا د سلطنت د دورې نسبت ورکوي، چې دا پخپله د اریایانو او په ځانگړې توگه د باختري ټولنې د اریایانو په ډېر ښه صورت د ډېرو ښو افسانوي تخیلاتو په حقیقت ولاړ د ټولنیز بدلون پوړونه راښيي، چې کېدای شي څو زره کاله یې په برکې نیولي وي. دا چې د اوښتا د پښتونو څو لنډې پاڼې په حقیقت کې د تاریخ څو زره پاڼې دي، چې په فکر کولو، استدلال او منطق سره کولای شو (چې د دې هرې کلمې او هرې کرښې په شرح کې رسالې او غټ کتابونه یې په شرح او اجتماعي تحول د (هند او اریاني) ټولنې چې یو پلوت ته د بحیره خذر سواحل او ایران دی او بل پلوت ته زموږ د وطن د غرونو په لمنو کې چې له هغه ځایه د هند خاورې ته تیت شوی ولیکو تدوین او مطالعه یې کړو، نو کولای شو د ټولنیز بدلون د هرې کلمې او کرښې په شرحه کې یې غټ غټ کتابونه ولیکو، همدغه د (هند او اریاني) ټولنې، چې یو پلوت ته د بحیره خذر لړۍ او ایران پروت دی او بل پلوت ته یې زموږ د غرونو په لمنو کې چې له هغه ځایه د هند خاورې ته خواره شوي ډېر څه لیکلای تدوین او مطالعه کولای شو.

۱۴/۹/۱۳۳۷

ياما

د طالع د لمر زوی

(د اريايي ژوند د بدلونې د دورې يو ممثل)

سره له دې، چې افغانستان د لرغونتيا له مخې خوزه کلن تاريخ او تر هغه دمخه دورو د مشخص تاريخ په لرلو سره سره ډېرې نورې اوږدې دورې هم لري، چې پر هغې يې بايد هر اړخيزې څېړنې وشي، دا ډېر د خوښۍ ځای دی، چې د دې هېواد ډېرو لريو، پخوانيو او تر تاريخ دمخه دورو مطالعه هم تر ډېره حده په هغو منابعو ولاړه ده، چې ډېر ارزښت لري. په دې کې شک نه شته، چې هر هېواد تر تاريخ دمخه د داستانونو او اسطورو دورې لري، مگر په جرئت سره ويلی شو، چې د افغانستان، ايران او هند د اسطورو، داستانونو او حماسيو دورې ډېرې پراخې او مستندې دي. د اسلامي دورو ادبياتو، تاريخ او کيسو د (جم) او (جمشيد) د نامه خو څو ځله يادونه کړې. د اريايي دوه لومړيو منابعو يعنې (ويدي) سندرو او اوېستا کتاب هغوی د (ياما) يا (يما) په نوم پېژني او په حقيقت کې د ټولې اسلامي دورې معلومات او منابع له همدغو دوه منابعو څخه سرچينه نيسي. ويدي سندرو هغه د (ياما) په نامه او د اوېستا کتاب هغه د (يما) په نوم ياد کړي. لومړی منبع د هغه پلار د «ويواسوات» او دويمې منبع د

«(ویوانگارا)» په نامه یاد کړې دی او هغه یې د (طالع لمر) ترجمه کړې اوپستا هغه (یما کشابته) او ویدا (یاماراجنان) بللی، چې د دواړو مانا (یاما بادشاه) کیږي. یاما په اوپستا او ویدا کې د ځلېدونکي نور شېندونکي، نوراني، نورورکونکي او وړانگې لرونکي په مانا یاد شوی او جمشید د دوه ترکیبي کلمو په صورت کې دا پخوانی مفهوم په اسانۍ سره افاده کوي.

د یاما په باره کې د (ویدا) او (اوپستا) د معلوماتو روح تقریبا یو شان دی که له جزویاتو څخه ورته شو داسې څرگندېږي، چې یاما لومړی رئیس، لومړی لارښود او لومړی مشر او د اریایي طبقې، چې دهند او اریانا ټولنې وې لومړی پاچا و او په قوي احتمال د اکسوس سیمې ته د دې ټولنې د قومونو د رسېدلو پر وخت او په هغه سیمه کې یې ځای په ځای کېدلو د هغه او د هغه د نیکونو او لمسیانو خاطرې په ډېره اندازه په (بخدي) یا (بلخ) کې سره غونډې شوي او د یو لړ بلخي پاچایانو سلسلې خارجي بڼه غوره کړې ده. هغه کسان، چې په (ویدی) او (اوپستایي) متونو کې د تاریخي مدارجو د تثبیت له نظره وارد دي په اسانۍ سره پوهېږي، چې (یما) یا (یاما) د زردشت زمانې او عصر په پرتله ډېره لرغونتیا درلوده. د زردشتي خلکو د خبروله مفهوم او خدای ته یې له مناجاتو څخه په ډاگه څرگندېږي، چې د (یاما) دوره د زردشت له دورې ډېره پخوانۍ او لرغونې ده.

که د (ویدا) او (اوپستا) کلماتو او اصطلاحاتو ته پاملرنه وشي په اسانۍ سره څرگندېږي، چې (یاما) او دهغه عصر د دوه منابعو له نظره د اریایي یا بشري مدني تاریخ له لومړۍ عقلاني دورې سره سمون خوري. د اوپستا د مندرجاتو له مخې موږ ټول پوهېږو، چې څنگه (یاما) کرنې ته پاملرنه وکړه او همدارنګه د ونو د ډېرولو، ابیاری او د انسانانو د ښه نسل د ډېروالي لپاره مقررات او همدارنګه د مرغانو او حیواناتو د نژاد له پاره پاملرنه او د لومړي ځل لپاره یې د ابادۍ بنسټ کېښود.

دا ډول معلومات دومره عمومي او افایي اړخ لري، چې په یوناڅاپي ډول د بشري دورې لومړۍ دورې او د اجتماعي ژوند لپاره یې اخیستي ګامونه پکې ترسترگو کېږي او یا لږ تر لږه د اریایي ټولنې د ژوند نظامي خاطرې په فکر کې راځي.

د «ياما» د کارونو پيل او دهغه زماني د کارونو تفصيل په حقيقت کې د اريايي قبایلو د ژوند د لومړۍ دورې تاريخچه ده او منطق هم همداسې حکم کوي، چې بايد (ويدي سندرې) او د (اوپستا) مندرجات، چې دواړه د اريايي دورې پخوانۍ لومړنۍ منابع گڼل کېږي، د دې ټولنې د ژوند د لومړيو دورو شرح ده. البته دا خبره د افغانستان د لرغوني تاريخ په دورو کې د ډېرې پاملرنې وړ ده، چې «ياما» او د هغه دوره، چې هر څومره عمومي او افقي اړخ ولري، نو بيا هم زموږ د هېواد په شمال د باختريه سيمه کې د بلخ له ښار سره بې اړيکيو نه ده، هغه صفات، چې نوموړی «ياما» يې لري د بلخ لومړنۍ پاچايي شمېرو، ځکه چې هغه له ډېرو قدرمنو پاچاهانو څخه چې بلخي پيشداديان يې بولي دی او پيشداديان همغه د (پاراداتا) کورنۍ يا قبيله ده، چې لغوي مانا يې کټ مټ (پيشداديان) کېږي.

نو همغه «ياما» يا «يما» چې وروسته د اسلامي دورو په دري ادب کې يې د جمشيد په نوم شهرت ترلاسه کړی او د ده مربوطه زمانه يوپلو افقي او عمومي اړخ لري او له بل پلوه د ځانگړيو خصوصي اړخونو په لرلو سره زموږ خاورې او هېواد سره اړيکې پېدا کوي.

د «ياما» د وخت مطالعې د افغانستان، ايران او اريايي نړۍ د اسطوره يي دورو په تاريخ کې ډېر ارزښت لري، چې که چېرته يې په جزياتو ليکل وشي، نو ډېر پنډ کتابونه به ترې جوړ شي. په افغانستان، هند او ايران کې د اريايي تاريخ ټينگښت او خپرېدل په همدغه عصر او زمان پورې تړلي دي او ټول هندي، افغاني او ايراني ادبيات، رزمي او حماسي کيسې له همدغه لرغونيو اوسېدونکيو څخه الهام اخلي.

نو ويلی شو، چې د «ياما» د وخت او پخپله د «ياما» يا «جمشيد» مطالعه تر تاريخ دمخه خلکو، د ژوندون د اريايي د لومړۍ دورې، د هند و ارياني ټولنې د بدلون پړاوونه سره په خپلو کې تړي او روښانوي.

دینې، اریایي روحاني حکیمان

او شاعران

اریایي ټولنې د خپل ټولنیز ژوند له مراتبونو نه په یوه مرتبه کې، چې له هغې نه یې په زرگونو خاطرې د سندرو په قالب کې پرېښي د خپل ژوند په یوه حساب پراو کې ور داخل شوي، چې د هغې مطالعه ټولې (اریایي) ټولنې یا هند او اروپایي ټولنې ته له هر اړخه ډېر ارزښت لري. د اریایي ټولنې لومړۍ ځای او لومړۍ روزنتون، چې هر ځای وي هغه به وي، خو کله چې دوی د سندرو لرونکي کېږي، د سندرو په شهادت د هندوګش د غرونو په لمنو کې که هغه شمال پلوت ته وي او که سویل پلوت ته، ژوند کاوه. د اریایي سندرو مجموعه، چې د پوهانو او څېړونکیو د مطالعې له مخې یې طبقه بندي شوي په جزویاتو او کتابتونو یې ووېشله، چې تر ټولو پخوانۍ ته (ریګ وید) وايي. د سندرو همدغه او نورې مجموعې په اتفاقي ډول او یا د کوم فرمایش له مخې منځ ته نه دي راغلي او د هېڅ یوه شاعر شاعرانه انداز پکې مشخص نه دی.

که د مجموعو ځینې برخې د یو ټاکلي شاعر او یا د هغه کورنۍ ته نسبت وکړو، نو کولای شو ووايو، چې که دا سندري د یو شمېر اروپایي شاعرانو د ذهن پېداوار وي، نو د وخت په تېرېدو سره دومره تکرار شوي، چې د یو ټولنیز تصنیف بڼه یې غوره کړې، چې په عمومي ډول یې شاعران معلوم نه دي او د یوې ټولنې یا یو قوم مال گڼل کېږي، له دې سره سره د

دې سندرو موجد يا بنسټگر، موسس او يا يې ويوونکي هغه شاعران وو، چې په مربوطه زمانه کې يې د (ريښې) په نوم ياد کړي.

په دې کې شک نه شته، چې د (ريښې) د کلمې اسانه ترجمه (شاعر) دی، خو دا شاعران د اوسني شاعر د کلمې په مفهوم يوازې شاعران نه وو، بلکې د زمانې په هکله يې پوره پوهنه لرله او کافي اطلاع به يې درلوده، د علم او فضل په درياب کې ډوب له نبوغ سره يې د روحانيت لاره نيولې و ښه فقيه عالم به و او په ټولنه کې به يې لکه د يو لارښود په څېر د ټولنيز او قومي اصولو په رڼا کې خلکو ته لارښوونه کوله او هر وخت به په کورونو او کليو کې گرځېدل، خلکو ته به يې د لارښوونې ترڅنگ نصيحتونه هم کول. همداراز د کورونو له منځ نه نيولې تر کليو او قبيلو پورې د دې ټولو ټولنيزې لارښوونې په رېښه يا شاعر پورې مربوطې وې.

تر کومه ځايه، چې له ويدي سندرو نه څرگندېږي، د (ريښې) کلمې د مفهوم جامعيت موږ ته اجازه راکوي، چې (ريشي) د (حکيم) او (حکيم فرزانه) ترجمه کړو.

همدارنگه کولای شو، چې دا کلمه (روحاني) او يا (سپېڅلې روحاني) ترجمه کړو او همدغه شان د ټولنيز نقش له نظره په اسانۍ سره کولای شو دا کلمه لارښود او لارښوونکی هم تعبير کړو. په حقيقت کې همدغه مانا او ټول مفهومونه د (ريښې) په کلمه کې ورگډ دي او دا ريښې هغه خلک وو، چې د يوې کورنۍ له دننيو لاجو او شخړو نه نيولې بيا د کلي د ملک تر ټاکلو، په اريايي جامعه کې د قوم د ملک تر ټاکلو پورې په همدغه پورې اړه درلوده او تردې لويو ټولنيزو مسايلو کې لکه جنگونه او مهاجرتونو او نورو کې يې وينا او گډون ډېر اغېزمن و. په همدې خاطر، چې هغوی روحاني، اجتماعي او اداري اړخ درلود، نو ځکه يې په اريايي ټولنه کې نقش ډېر مهم او ارزښتمند و، نو درناوی يې پر ټولو لازم او ضروري گرځېدلی وو.

لکه څنگه، چې مې پورته ورته اشاره وکړه اريايي شاعران يا (ريښې) که په لومړيو دورو کې د افرادو په ډول وو، نو وروسته د کورنيو په شکل رامنځ ته شول.

لکه څنگه چې د اريايانو اجتماعي وظيفه د کورنيو دننه د معنوي سیراث زده کړه وه، نو اريايي مشرانو هڅه کوله، ترڅو د معنوي ميراث د

زده کړې ترڅنگ د کورنیو په منځ کې د مادي میراث زده کړه هم نسل په نسل ور زده کړې او دلته (ریښې) یا شاعرانو ډېر کوشش کاوه ترڅو د دوی زامن او لمسیان داسې وروزي، چې معنوي میراث په دوی کې خوندي شي.

تر کومه ځایه، چې د اریایي سندرو له مطالعې څخه څرگندېږي (ریښې) یا شاعران ډله، ډله او یا کورنۍ کورنۍ یو ځای ژوند کاوه. همدې ته په کتنه د (ریښې) هر جز د ریښې د یوې ډلې او یا یوې کورنۍ پورې مربوط بولي.

له دې سره سره د (ریښې) د کتاب لس جزو، په عمومي ډول د یو رنگ خواصو لرونکي نه دي او تر کومه ځایه، چې ادبي او لغوي څېړنه شوې په شپږ جزونو کې، چې له دویم څخه تر اووم پورې د ګډو عواملو په لرلو مشهور دي، همدغه مشترک عوامل، چې په دا شپږ جزونو کې په نظر راځي، مدققین یې دې ته اړ کړي، ترڅو دې شپږ جزونو ته د کورنیو چارو کتاب ووايي. دا اصطلاح د اریایي کورنیو د ټولنیزې روزنې له روح سره برابره ده، ځکه د شاعرانو کورنیو هڅه کوله ترڅو هغه شعرونه او سندري، چې د کورنۍ پلرونو ویلي دي سینه په سینه خوندي کړي او په دې ترتیب د دې لپاره، چې د سندرو ویونکي بېلابېل کسان وو، خو په یو کور کې د ګډ ژوند په وجه هغه ګډې ځانګړتیاوې په هغوی کې پاتې دي. په هر حال (ریښې) یا روحاني حکیمان هغه اریایي منش شاعران وو، چې د اریایي فرهنګ له مخې ټولنیزې رهبرۍ او ټولنیز ژوند ته د خلکو تمایل هم د دوی دنده وه. دوی د اریایي قومونو د رئیسانو، سردارانو او ملکانو ترڅنگ ډېر ممتاز، محترم موقعیت او مقام درلود، د اریایي ټولنې په منځ کې د دوی په باره کې هغه څه، چې ورته پاملرنه شوې دا معلومات زموږ لاس ته رارسېدلي دي او د پخواني افغانستان د تاریخ یو منځ یې د اریایي سندرو په یو نظر روښانه کړی دی.

زردبنت او د بلخ له اسپه کورنۍ

سره د هغه اړیکې

زردبنت، زردهشت، زرتبنت او زوراستر دا ټول په مختلفو صورتونو کې ثبت په بلخ کې د یو مشهور حکیم، د سیمې د رئیس، مصلح، ټولنیز او مذهبي شخصیت نوم دی، چې د لرغونې زمانې په ختیځ او لویدیځ کې یې شهرت درلود ده د ستر شخصیت د لرلو په وجه د لرغونې زمانې بېلا بېلو قومونو لکه ایرانیانو، هنديانو، یونانیانو او رومیانو په منځ کې په مختلفو بڼو ځان ښکاره کړی او د هغو لپاره یې ډول، ډول داستانونه او کیسې منځ ته راوړي، که د اریایي قبایلو په (ویدی) او (اوپستایي) دورو کې د فکري، اجتماعي، ادبي او لساني تاریخ بدلون ته په غور وکتل شي څرگندېږي، چې زردبنت هم د ویدي عصر د هغو حکیم مشربو شاعرانو په سلسله کې راځي، چې ریښې به یې بلل او نوموړی وروستی ریښې گڼلی شو، ځکه چې د اوپستا عصر د هغه په کتاب او د هغو په اجتماعي او مذهبي اصطلاحاتو پیل کېږي.

په ویدي عصر کې بلخ، کاپیسا او کندهار یعنې په افغانستان کې د هندوکش شمالي او سویلي ولایتونو لویې لویې ریښې یا شاعران لیدلي دي، که څه هم د دې ریشي یا شاعرانو ظاهراً دنده د شعر ویل او یا سندرې ویل وو، مگر هغوی په عین حال کې حکیمان، عالمان، پوهان، عاقلین، شریف، په نژاد پاک د ټولنې مصلحین او د قوم لارښودونکي وو او بېلا بېلو برخو کې د هغوی کارنامې په ویدي سندرو کې اورو. زردبنت د مراتبو له نظره د همدغو ریښې یا د وخت د حکیمانو، عالمانو او عاقلینو وروستی شخص دی، چې د کنشاسب د واکمنۍ په وخت، چې د اسپه

کورنی د شاهانو له جملې څخه یو زر (۱۰۰۰) کاله وړاندې تر میلاد په بلخ کې راپېدا شوی دی.

د زردبنت د کورنۍ اړیکې او کورنۍ تړون د بلخ له اسپه کورنۍ سره زموږ د هېواد په لرغوني تاریخ کې یوه ډېره په زړه پورې سلسله ده، چې د هغې روښانول د دې ټولنیز مشر او مصلح په انتساب کې یو وړوکی شک هم نه پرېږدي.

د زردبنت یا زراتشترا نوم له دوه کلمو (زر) او (زرد) نه مرکب ده، چې هغه دواړه تراوسه په دري ژبه کې یو ته (طلایي) او بل ته (زرد) یعنې ژېړ ویل کېږي. په دویمه کلمه کې د (اشتر) یا شتر نوم روښانه دی او په همدې ترتیب د هغه نوم له مخې په اصطلاحی ژبه هغه د (صاحب اشترزرد) یعنې د زېړ اوښ څښتن او (صاحب اشتر طلایي) یعنې د (طلایي اوښ څښتن) ویلی شو.

د زراتشترا د خسر نوم (فراشترا) و، چې لومړۍ کلمه (مقدم) او دویمه (اشتر) یعنې اوښ ترجمه کولای شو، چې په اصطلاحی ژبه ورته (صاحب اشتر اھوار) ویلی شو، چې په دې دواړو نومونو کې په ښکاره ډول د (اشتر) یعنې اوښ کلمه په نظر راځي. له زردبنت سره په ډېرو تړلو نومونو کې د (اسپ) او (اسپه) کلمې د پام وړ ګرځي، چې لومړۍ یې په دري کې د اس اوسپې لپاره یو ډول ویل کېږي او دویمه د پښتو په ژبه کې صرف د اسپې لپاره ویلی شو.

نو د زردبنت پلار پوروش او مور یې د غددو نومېده دا هغه دي، چې د نسب سلسله یې اسپه کورنۍ پورې تړون لري او اسپه کورنۍ په بلخ کې د ډېرو نجیبو او باشرفو خلکو له ډلې نه شمېرل کېدل، چې د ډېرو رمو او اسونو، اوښانو د ګلو په لرلو یې د باخت په ټولو برخو کې شهرت او قدرت ترلاسه کړی او بالاخره یې د قدرت او اعتبار په وجه د بلخ له پیش دادیانو څخه وروسته او (ګاوي) کورنۍ څخه وزارت او سلطنت ته ورسېدل.

په اوستا کې د اسپه کورنۍ د نوم ډېره یادونه شوې او هغه کسان، چې له دې کورنۍ څخه پاچاهي ته رسېدلي دي:

(اروات اسپه) د تندو اسپو څښتن، (وسیست اسپه) یا (ویشت اسپه) د بیدارو اسپو څښتن، چې دا دواړه په وروستو دورو کې د (لهر اسپ) او دویم یې د (کشتاسب) په نومونو ښه پېژنو.

زردبنت په بلخ کې د اسپه کورنۍ د دویم پاچا ویشناسپه یا کشتاسب په وخت کې د یو مصلح او لوی ټولنیز او مذهبي شخصیت په توګه رامنځ ته شوی دی، خو لکه څرنګه چې د هغه د زېږېدلو نېټه معلومه نه ده، نو د هغه د زمانې لپاره یې لوړه نېټه یو زر کاله وړاندې تر میلاده ټاکلې ده، چې موږ هم د پخواني افغانستان د کروڼولوژۍ په تاریخ کې دا نېټه منلې ده. وروسته له دې، چې زردبنت په خپلو مذهبي اصلاحاتو او اجتماعي رفورم په لرلو سره وکړای شول، چې د بلخ د پاچا کشتاسب په دربار کې شهرت ترلاسه کړي، چې وروسته له هغې څخه یې د کشتاسب له وزیر (جام اسپه) او د هغه له ورور (فراشترا) سره د خپلوی اړیکې ټینګ کړل، هغه په دې ډول، چې پورته ویل شول د (فراشترا) لور یې ځانته واده کړه او خپله یوه لور یې، چې (پوروچيست) نومېده لکه د نکاح په ډول بلخي وزیر جام اسپه ته ورکړه، چې د دې خپلویو په وجه یې د بلخ د اسپه کورنۍ او قبیلې له مشرانو سره ډېر نژدې اړیکې ټینګ کړل.

د دې کتنو له مخې څرګندېږي، چې زردبنت بلخ یا د باختر سیمې ته له کومې بلې سیمې څخه نه دی راغلی، بلکې اصلاً د بلخ د نجیبو کورنیو له ډلې څخه دی او نیکونه یې د سیمې د سردارانو او شریفو خلکو له جملې څخه وو، چې د پسونو د رمو او اوبنانو او اسونو د ګلو د لرلو په وجه یې ښه پېژندويي او ډېر شهرت شوی و او د بلخ د پاچا کشتاسب له وزیر او د هغه له ورور سره د ده د خپلوی اړیکې په بلخ کې د ده د کورنۍ د نجابت ښه ثبوت دی.

زردبنت په ټولو متونو او (ګاتا) کې، چې هغه په اوستا کې د ده د ویناو تر ټولو پخوانۍ مجموعه ده د (سپنتمان) په صفت یاد شوی دی، چې په هغې کې د پښتو د (سپین) په کلمې باندې یو ناڅاپي سترګې لګېږي او دا ترکیبي صفت یې (سپینه تومنه) یعنې سپین ناد یا (سپین لمنی) ترجمه کړی دی، چې په اصطلاحی صورت یې (پاک نهاد)، (پاک دامن) او یا (پارسا) ترجمه کولای شو او دا صفت د هغه په څلورم نیکه کې د اسم خاص په توګه راغلی، چې پخپله زردبنت ته د یو کورني رنګ په نوم ارزښت لري.

زداتشتر، سپين تمان او بلخ

د اسلامي دورې په ډېرو تاريخي او ادبي متنونو کې خوځو ځله د بلخ او زرتشت د نوم يادونه شوې، داسې يو شمېر ختيځ پوهان شته، چې د هغه د زېږېدنې ځای آذربايجان رانيسي، مگر يو ډېر شمېر کسان شته، چې وايي نوموړی په بلخ کې زېږېدلی او پخواني اريايي د باختري د سيمې ديني قوانين، رسم او رواج د ده له خوا منع ته راغلي.

تر کومه ځايه، چې د زرتشت د نسب او نیکونو په هکله له څېړنو او د اوبستا له شهادتونو څخه څرگندېږي داسې ښکاري، چې د (گاتا) ويونکي نیکونه نسل په نسل په باختري کې اوسېدل او د زور بلخ په ډېرو نجیبو کورنیو کې شمېرل کېږي. همدارنگه د يوې درنې کورنۍ د سوابقو په لرلو او د خپلونو افکارو د تبليغ او اصلاحاتو په راوړلو او همدغه شان له باختري وزیرانو سره د خپلوۍ اړيکو دی برقرار ساتلی.

د زردبنتي دين د تبليغ او د پاچاهۍ دربار د ټاکنې په ځای کې، چې دغه تبليغ په هغه ځای کې صورت نیولی، هېڅ څوک او هېڅ يوه پخوانۍ او اوسنۍ منبع شک نه لري، ځکه چې ټول په دې متفق دي، چې يو د عبادت کولو دين، چې اصلاً دا قانون د (مزدیسنا) په نوم يادېده په بلخ کې د گشتاسپه په دربار کې د زرتشترا له خوا څرگند شو. له (گاتانو) نه

څرگندېږي په هغه سيمه کې، چې خلک يې لکه د کوچيانو په څېر په صحرا کې گرځېدلي او ژوند ژواک يې هم لکه د کوچيانو وو او اريايي دين هلته رواج او سابقه درلوده او خلکو مختلفو څيزونو ته عقیده درلوده او ډېر معتقد وو، فديې او قربانۍ ته يې ډېر ارزښت ورکاوه، زرتښت هلته خپل دين ظاهر او څرگند کړ.

مدققينو وروسته تر مطالعو دا وموندله، چې دا سيمه د هندوکش په شمالي سېمو کې د بخدي، باخترش او يا د بکتریان سيمه ده. لکه څرنگه، چې د کشتاسپه په عصر او دربار کې د نوي دين په موضوع خبرې کوو، نو بايد پوه شو، چې د زراشترا معاصر پاچا کشتاسپه څوک و؟ او چېرته يې سلطنت درلود؟

زراشترا په اوښتا کې له (ويشتاسپه) سره داسې خبرې کولې، چې فکر کېږي ګواکې له يو ژوندي پاچا سره گډېږي.

ځينې شرقي او غربي څېړونکي د گشتاسپه په ټاکنه کې تېروتي دي هغوی گشتاسپه د داريوش پلار ويشتاسپه بولي.

اوس نو پخپله د داريوش په اعتراف، چې وايي پلار يې اصلا پاچاهي نه ده کړې او اوښتا قطعاً د هخامنشي نسل نه پېژني، نو ويلی شو، چې ويشتاسپه د زرتښت معاصر دی او زرتښت د هغې پاچاهۍ ملاتړی دی، چې پايتخت يې بلخ، له باختر نه تر سيستانه يې حکم چلېده او د بلخ د (اسپه) شاهي کورنۍ غړی و، چې اوښتا هغه د (لوی کی ويشتاسپه) په نوم ياد کړی، دقيقې د بلخ پياوړی پوند او ناکام شاعر د گشتاسپه دربار نه د زرتښت د لارې پېدا کولو په باب داسې وايي:

چو يکچند گاهي بر امد برين - درختی پديد امد اندر زمين
زايوان کشتاسب تا پيش کاخ - درختی کشن بيخ و بسيار شاخ
همه برگ او پند و پارش خرد - کسی کز چنان برخوردار کی مرد
يکي باک پيدا شد اندر زمان - بدست اندرش مجمر عود و پايان
خجسته پی و نام او زرد هشت - که اهر يمن بد کنش را بکشت
به شاه جهان گفت پيغمبرم - ترا سوی يزدان همی رهبرم

وړاندې مو وويل، چې د (گاتها) له لارښوونو نه څرگندېږي، چې زرتښت په سيمه کې نوی دين اعلان کړ، چې هلته خلک زيات شمېر ارباب الاتواعو ته عقیده درلوده. دا همغه د ويدي عصر اريايي ارباب الاتواع دي، چې په

افغانستان کې د اریایانو په خپرېدلو معمول شوي و او زراتشتر، چې د ویدي دورو وروستی ریښې (شاعر)، حکیم، عاقل او پوه دی، چې په پخوانیو معتقداتو کې یې اصلاحات راوړي په هغو ټولو ارباب الاتواعو یې د باطل کېدلو کرښه رابښکله او د یو واحد ذات پرستش یې اعلان کړ.

دا سمه خبره ده، چې اریایانو یوه موده په افغانستان او په ځانګړې توګه په باختري کې ټولو نوراني عناصرو ته شخصیت ورکړی او هر یو ته په یو مقام قایل شوي دي او بیا د اوبستایي دورې توحید پرستی ته هم وروسته له هغې د (مهر و اناهیتا) بودايي دین نمانځنه که هغه د هندوکش په سویل کې و او که په شمال کې، معمول شو. مګر د اسلامي وروستیو دورو مورخینو او لیکوالانو پخواني سوابق د هغو له بېلونکیو ځانګړنو سره توپیر ونشو کړای، لکه چې له وشتاسپه نه وړاندې یو شمېر بلخي پاچاهان یې ستوري پرست یاد کړي او یو شمېر نورو لیکوالو د بودايي نسبتا وروستیو دورو بودايي معبد د بلخ له پخوانیو داشونو (اورځایونو) سره نه دی توپیر کړی، همدلته ترېنه موضوع ګډه شوې ده.

دقیقي په خپلو شعرونو کې د کشتاسپه د پلار لهراسپ د زړښت او زوی ته یې د تخت او تاج د سپارلو او همدارنګه خپله لهراسپ د بلخ په معبد کې د معتکف کېدلو په اړه پارچې لري او په هغو کې اشاره کوي، چې لهراسپ (لمر) ته په عبادت کولو لکه څنګه، چې د جمشید لاره او دود و مشغول شو، وړاندې تر کشتاسپه، ویشتاسپه او زرتشترانه په بلخ کې دود و.

د زرتشتر نوم یې په مختلفو اسلوبونو تجزیه او ترجمه کړی دی. معمولادا کلمه له دوو توکو (زرته) او (اشترا) څخه مرکبه ګڼي، چې د (ژیراوبن لرونکی) او یا د ګړندي اوبن روزونکی یې ترجمه کړی. د زراشتر د خسر نوم (فراشتر) و هغه یې فرا یعنی مقدم او (اشترا) یعنی اوبن (شتر) ترجمه کړی او هغه په اصطلاحی ډول د (ښه لازوي اوبن څښتن) ترجمه کړی د (اسپه) یا (سپنټه) یا (سپنتمان) صفت په پښتو کې په عین شکل د (سپین) په مانا پاتې دی او د هغې مانا (سپینه کورنۍ) او (سپینه تومنه) ده، چې په اصطلاحی ډول کولای شو، هغه د سپېڅلې اروا خاوند ترجمه کړو.

د (پاک) او (خجسته پی) صفتونه، چې مو د دقیقې په شعرونو کې ولیدل، غالباً د همدغې کلمې ترجمه ده.

د زردبنت د پلار نوم (پوروش) د نیکه نوم یې (سپیتمان) او د غور نیکه نوم یې (هیچت اسپه) و، چې له هغه نوم څخه یې کورنی نوم اخیستی دی. د هغه د نیکونو په نوم کې د (اسپه) له کلمې څخه څرگندېږي، چې د بلخ له مشهورې اسپه کورنۍ سره اړیکې لري او د بلخ له یوې نجیبې ټولنې سره اړوندېږي د همدغو اړیکو پر اساس وروسته تردې، چې د دین تبلیغ یې وکړ او اصلاحات یې راوړل د اسپه کورنۍ له وارثینو سره یې خپلوي وکړه.

همدارنگه د بلخ د پاچا گشتاسپه د وزیر (جم اسپه) د ورور (فراشتر) لور یې ځانته واده کړه او خپله ځوانه لور (پورچيست) یې د بلخ د پاچا وزیر (جم اسپه) ته ورکړه دا ټول اړیکې داسې ثابتوي، چې زرتشترا نسل په نسل په بلخ کې اوسېدلی، په همدغه ښار کې پیدا شوی او همدلته یې تبلیغ پیل کړی او بالاخره په همدغه ښار کې د تورانیانو د یوې حملې په ترڅ کې وژل شوی دی.

۱۸/۲/۱۳۳۷

گاتا ګاټ یاس

یو له هغو لرغونو کتابونو څخه چې د حکیم او پوه (زراتشترا) له خوا په بلخ کې منځ ته راغلی (اوبستا) ده، چې له (وید) نه وروسته یې دویم اریایي کتاب ګڼلی شو، اوبستا پر پېنځو برخو وېشل شوی دی:

۱- لینا، ۲- ویسپرد، ۳- ونډیداد، ۴- یشت او خورده اوبستا.

د اوستا لومړي اوولس (۱۷) فصلونه (لینا)، چې له (ګاتا) څخه عبارت دی، دا د اوبستا پخوانۍ او اصیله برخه تشکيلوي او هغه د زراتشترا خپلو خبرو عبارت بولي.

په دې کې شک نه شته، چې اوبستا په دغه موجوده بڼه کې تازه او نوی د ساسانیانو پر وخت منځ ته راغلی او لومړی منشور کتاب دی. پوهان په دې عقیده دي، چې اوبستا لومړی لکه د (ویدي) مجموعې په څېر منظوم لیکل شوی او ټول په نظم ویل شوی و. د اوبستا له نورو برخو سره د ګاتا اساسي توپیر دا دی، چې (ګاتا) منظوم دی او د اوبستا نورو برخو خپل شعري رنگ د لاسه ورکړی او د نثر په ډول راپاتې دی. باید په یاد ولرو هغه آثار او کتابونه، چې د اریایانو د ژوند د لومړۍ دورې او تاریخ ته یې نسبت کیږي ټول په منظوم شکل وو، خو د وخت په تېرېدو سره یې وزن او قافیه زیانمنه شوې منظوم کلام د منشور بڼه خپله کړې او خپل ارزښت یې له لاسه ورکړی، لکه چې له اوبستا نه پرته د یو بل کتاب درک هم لرو، چې په مسیحي درېمه پېړۍ او یا ترهغې دمخه یې منظومه بڼه درلوده او وروسته د ساسانیانو پر وخت یې منشوره بڼه خپله کړې دا اثر عبارت دی له (یاتکارزریران) یا (یادگار زریز)، چې په (برشوي) یا پهلوي پارتي اشکاني ژبه منځ ته راغلی و، چې بیا وروسته د ساسانیانو په دوره او حتی په شپږمه هجري پېړۍ کې په پهلوي ساساني ژبه منځ ته راغلی، چې بیا تقریباً په عین بڼه بلخي شاعر دقیقي د څلورمې هجري پېړۍ په اوږدو کې په دري ژبه وکینښ، نو ویلی شو، چې د (ګاتا) او د اوستا د نورو برخو توپیر په دې کې دی، چې (ګاتا) منظوم او نوره برخه منشوره ده.

پوهان باوري دي، چې یشت یعنې د اوبستا څلورم جز، چې د دې کتاب یوه بله برخه ده د هغې د اوسنۍ بڼې د شعري ترکیب روح هم احساسولی شي، لکه څرنگه، چې د وخت په تېرېدو سره د دې ډول اثارو ډول، ډول ترجمې، تفسیر او تعبیرونه منځ ته راغلي، لږ لږ د کلماتو په

کمېدو او ډېرېدو سره او د يو شمېر نورو کلماتو د گډون په وجه يې شعري بڼې بدلون موندلی دی.

په هر حال (گاتا) په اوښستا کې يوازینی منظومه مجموعه ده او دا د گاتا کلمه د لغوي مانا له نظره (سندره) ترجمه شوې ده، د دې کلمې اصلي تلفظ (گات) دی، چې د دې ترڅنگ (گاس) شوی او بيا په دري ژبه (گا) شوی دی، چې د ظرف زمان، ظرف مکان او د موسيقۍ د اهنک په مانا هم راغلی دی.

د اکثرو پوهانو په عقیده (گاتا) د اوښستا ډېره پخوانۍ برخه ده او د هغې لرغونتوب، د کلام ترکیب، شکل، ماهيت او د کلماتو قیافه ثابتوي. يو تن له فرانسوي ختيځ پېژندونکي (ډارمستېر) په دې عقیده لري، چې د (گاتا) اکثره لغات د (زند) په عاميانه ژبه کې له منځه تللي، ځکه چې بايد هېر نه کړو، چې د اوښستا او ورسره د (گاتا) ژبه د (زند) او يا د (اوښستا ژبه) گڼي.

د (ډارمستېر) په عقیده د (گاتا) اکثره لغات د زند په عاميانه ژبه کې له منځه تللي، مگر د اريايي سندرو په مجموعه کې د (ويدي) ژبې ورته کلمات او کورنۍ يې پاتې دي، چې دانه يوازې د (گاتا) د لرغونتوب پړاونه او مراتب ثابتوي، بلکې بله مسئله هم تائيدوي، چې د (ويدي) سندرو ويونکي او هغه کسان، چې په (گاتا) ژبه يې خبرې کولې، سره خوا پر خوا اوسېدل او حتی په يوه سيمه کې يې گډ نژادي، فرهنگي او ادبي پيل درلود.

(گاتا) د تاريخ، ادب، اخلاقي او فلسفي افکارو له نظره يوه حلقه ده، چې د ويدي عصر د ادبي اثارو ډېرې برخې اوښستا ته مربوطوي. داسې څرگندېږي، لکه چې د ژبې او ادب له نظره دواړه ارتباط لري همدغه شان يې د ويونکيو ترمنځ هم ډېر نژدې اړيکي موجود وو.

(گاتا) له پنځو منظومو څخه جوړه ده، چې هره يوه يې فصلونه لري، چې هغې ته (ها) وايي او بيا هره (ها) په قطعاتو او مصرو وېشل شوې، چې هرې قطعې ته (وجس تشتي) او هرې يوې مصرعې ته (فسمن) وايي، چې کولای شو (وجس تشتي) د خبرو پارچه ترجمه کړو او قطعه د دې مفهوم د افادې لپاره بهرینه کلمه ده. همدارنگه (فسمن) د اندازې او مقياس په مانا ده او په ادبي مفهوم يې هم د يوتا کلي مقياس څو کلمې په برکې نيولې او د دې ادبي مفهوم (مصرع) افاده کولای شي.

له دې سره سره (گاتا) د ۲۳۸ قطعو او ۸۹۴ مصرعو لرونکې ده.

د اوښتالنه نظره د افغانستان د

خاوري لرغونتوب

د افغانستان خاوره ډېره پخوانۍ او لرغونې ده. د دې خاورې د لرغونتيا د پورونو د افق په پس منظر کې سوونه پېرې او زرگونه کلونه نغښتي دي.

تاريخ حافظه د دې لرغونې خاورې د ډېرو لومړيو دورو پېژندگلوي په ياد نه لري ترکومه ځايه، چې په اسطورو او داستانونو د لرغونو پاچاهانو او نومياليو پهلوانانو په حماسيو او رزمي کارنامو پورې اړه لري موږ ته يې يو شمېر خاطري را رسولې دي، چې د هغو مطالعه يو ځانگړی او په زړه پورې بحث دی.

د هغو پخوانيو منابعو په ډله کې، چې د اوسنيو پوهانو لاس ته راغلي او له هغو منابعو څخه يې د افغانستان د ځينو ځايونو د هويت په اړه معلومات ترلاسه کړي، کولی شو ووايو، چې هغه (اريایي سندري) او يا اريایي رزمي، حماسي او مذهبي لرغونې خاطري هغه په نظم دي که په نثر. په مجموع کې يې (اريایي خاطري) گڼلې شو او بيا دا خاطري د زمان او مکان د چوکاټ له مخې د (ويدي) او اوښتالنيې خاطرو په نوم ویشي. سره له دې، چې دا خاطري پرله پسې دي، خو کولای شو په دواړو کې داسې مطالب ومومو، چې د ژوند يو مشترک طرز تفکر او د هغوی ادب رانښيي. د دواړو يانې ويدي او اوښتالني عصرونو په خاطرو کې د افغانستان د ځينو برخو يادونه شوې، خو بايد وويل شي، چې په لومړۍ ډله کې کمې او دويمه کې ډېرې خاطري په ځای پاتې دي.

دلته د اوښتالنه ديني اړخ نه تېرېږو. بايد ووايو، چې دا د هغو خاطرو مجموعه ده، چې د يوزر کاله دمخه تر ميلاد د اريایي ټولنې د اوسېدلو پر ځای او د ژوند په څرنگوالي رڼا اچوي.

د (اوښتال) د دريمې برخې په لومړي باب کې، چې (ونديداد) نومېږي د يو شکله انسان ته ورته شاديانو (بېزوگانو) او له نيکه مرغه دځمکې يادونه شوې ده، چې هره يوه يې د اريایي قبایلو استوگن ځای شوي، چې هغه ټول په مجموع کې پراخه سيمه وه او په اوښتالني عصر کې يې اريایي هېواد تشکيل کړی و.

د اوبستايي خاورې قطعات پر شپاړس قطعو مشتمل و، چې د هندوکش د لوی غره څلور خواو ته پرله پسې پرتې وې، تر کومه ځايه، چې پرې څېړنه شوې هغه سیمې، چې د دې غره له بېلا بېلو ځایونو څخه خړوبدلې هغه د اوبستايي ځمکې مقدسه برخه ده، چې دا دی له هره یوه یې په ځانگړې توگه یادوو:

۱- **اریانم ویجو**: د دې دوه کلمو تحت الفظي مانا (د آریایانو تخم ځای) دی او په اصطلاحی ډول کولای شو (آریایي تعلیم ځای) ورته ووايو، چې پوهان دا ځای د امو سیند او سردریا پورتنۍ سیمه، چې اوسنۍ فرغانه ده، ټاکي.

۲- **سغره**: لکه څنگه، چې یې له نوم څخه څرگنده ده دا د سفدیان سیمه ده، چې د امو سیند بنۍ څنډو ته پرته ده.

۳- **مورو**: دا د مروی له سیمې یا ارغنداو څخه عبارت دی، چې د مرکزي افغانستان له غرونو څخه سرچینه نیسي او د مروی له شاوخوا تېرېږي، چې دا ډېره ښکلې او حاصلخېزه سیمه ده.

۴- **بخدي**: چې د ښکلې خاورې په نوم یاده شوې ده دا همغه (بخل بامیک) (بلخ الحسنا) (بلخ بامي) او یا (بلخ گزمن) ده، چې د اوستايي له ډېرو غوره او مهمو قطعاتو څخه وه.

۵- **نیسایا**: دا د اویستايي سیمې پنځمه قطعه خاوره ده، چې د هغې موقعیت یې د مرغاب او بلخ ترمنځ ټاکلی، سره له دې، چې یو شمېر خلک یې نیسایا، عشق اباد او یو شمېر یې میمنه بولي.

۶- **هروي وه**: د دې قطعې ځمکې د موقعیت ټاکنې په هکله هېڅوک تردید نه لري، چې دا عبارت د هرې له منطقي څخه ده، چې معمولایې د هرې رود په نوم یادېږي په وروسته دورو کې د دې سیمې د اوبستايي دورې د نوم په شکل کې تر لږ څه بدلون وروسته د (ارې) یا (هرې) په نوم پاتې دی او دا نوم تراوسه پورې په دې رودخانه کې څرگندېږي.

۷- **ویکړه ته**: هغه پوهان او مدققین، چې د لرغونې دورې په جغرافیه پوهېږي دا سیمه د کابل علاقه بولي.

۸- **اوروایا اوره**: یو شمېر مدققینو د دې سیمې د موقعیت په ټاکنه کې چوپه خوله دي او یو شمېر نورو یې د «طوس» یا غزني سیمه پېشنهاد کړې ده. په ځینو ماخذونو کې «ارگون» او د هغې د چاپېریال ځمکې

مجموعه يې (روه) ياده کړې او (روه) يا (اروه) د تلفظ له مخې چندان لرې کلمې نه دي. د هغه ځای د اوسېدونکيو ځانگړنې، غرور او ځان ويني وه.

۹- **ځننتا**: يو شمېر پوهانو دا ځای د (هیرکانیا) يا گرگان علاقه تعبير کړې ده.

۱۰- **هرې ویتې**: هرې ویتې يا (اراویتې) د ارغنداو د سیند گوټي نوم و،

چې دا د کندهار د ښار له شمال او شمال لويديزې برخې څخه تېرېږي. دا ډېره ښکلې، حاصلخېزه او د اوښتا لسمه قطعه خاوره تشکيلوي.

۱۱- **ای تومننت**: ا تومننت همغه (ريتومندرس) ده، چې يوناني

جغرافيه ليکونکي يې يادونه کړې او د هلمند رودخانه ترې مطلب ده او د

دې لويې رودخانې حوزه، چې په اسلامي دورو کې يې (نيمروز) باله يوله متمدنو مرکزونو څخه و.

۱۲- **راياگایاره گه**: د راگارا ځينې برخې يې (ری) بولي، چې کنډوالې يې د

ايران تر شرقي سيمې پرتې دي او په بدخشان کې هم د (راغ) په نوم يوه علاقه لرو.

۱۳- **کخره**: دارمستېتر فرانسوي د دې سيمې موقعيت په خراسان او

يا په غزني کې ښيي.

۱۴- **ورناياورنه**: د دې سيمې څرگند موقعيت معلوم نه دی.

۱۵- **هپته هندو**: يا اووه سيندونه يعنې اوسنی پنجاب.

۱۶- **رانگه يا رانگاه**: د اوښتا د شپاړسمې قطعې ځای هم تراوسه

معلوم نه دی او ټول پوهان په متفق ډول تراوسه د دې نقطې په ټاکلو بريالي شوي نه دي.

په هر حال لکه څرنگه، چې د پخوانيو او اوسنيو نومونو له يادونې او

لنډې شرحې نه معلومېږي، ترکومه ځايه، چې پوهان د اوښتا د شپاړسو

سيمو د موقعيت په ټاکلو بريالي شوي، تر ډېره ځايه د دې سيمو

چاپېريال. د هندوکش چار چاپېره منطقې او د (اکسوس) امو سيند او

(اندوس) يعنې سند د سيمو تر منځ پرته وه او که چېرته يادې شوې سيمې

يوله بل سره خوا په خوا وشمېرو د افغانستان ټوله خاوره پکې راځي، نو

ښکاره څرگندېږي، چې د اوښتايي عصر اريايانو مسکن او استوگن

ځای، چې د هندوکش څلور خواو ته پراته وو، وگړو يې په خپلو کې په ښه

توگه سره پېژندل.

په اوږستا کې د غرونو یادونه

(اوږستا) د اقلیم پېژندنې له مخې ډېر ارزښتناک جغرافیایي معلومات لري او په یو سطحی نظر څرگندېږي، چې د اریایانو د ویدي عصر په نسبت د اوږستایي عصر د اوبو، خاورې او اقلیم پېژندنه څو ځله ډېره او مفصله ده، لکه چې د اوږستا په لومړۍ برخې یا لومړي فصل کې، چې (ونديداد) نومېږي ټول له جغرافیایي موضوعاتو نه بحث کوي او د اوږستایي ځمکې ۱۶ قطعې ډېرې مشهورې دي. هغه څه، چې د اوږستا د جغرافیې په برخه کې د ډېرې پاملرنې وړ دي، هغه د غرونو نومونه او دهغو مفصله شرح ده. ټول پوهېږو، چې د ځمکې پېژندنې په بحثونو کې د غرونو پېژندل او د هغو نومونه اخیستل او هغه هم د اوږستایي عصر د خلکو په منځ کې یو ستونزمن کار دی او حتی په اوسنیو نقشو کې گورو، چې په غرنیو سیمو کې د ځایونو د نومونو یادونه ډېره لږه شوې ده، ځکه چې په داسې ځمکو کې سړوې کول سخت کار دی، خو د اوږستا د غرونو په اړه مفصل بحث رابښي، چې له غرنیو سیمو سره اشناوو او تر کومه حده، چې څېړنه شوې، نو هغه غرنۍ سیمه، چې اوستا پېژندله او هغه برخه یې، چې هغې ته پاملرنه شوې د افغانستان اوسنۍ خاوره په برکې نیسي.

اوستا د (یشتونو) په دوه ټاکلو برخو کې له غرونو څخه بحث کوي یو په (زمیادیشته) یا (نولسم یشت) او بل په (هوم یشت) یا (لسم یسنای). له دې سره سره دا دواړه یشته په ځانگړې توگه لومړۍ (زمیادیشته) ټول د غرونو یادونې ته وقف شوی او د هغو غرونو لړۍ، چې هلته یې یادونه شوې گڼه (شمېره) یې له څلوېښتو غرونو څخه اوږي.

زمیادیشته په حقیقت کې د غرونو یو لړلیک دی، چې د یو شمېر غرونو په ځانګړې توګه د نومونو یادونه شوې او یو ډېر شمېر نورو ته یې د موجودیت په اړه اشاره شوې، چې شمېر یې دوه زره دوه سوه څلور څلوېښتو (۲۲۴۴) ته رسېږي.

(هویشت) لکه څنګه چې یې له نوم نه څرګنده ده، (یشتي) ده، چې د هوما له بوتي نه بحث کوي هغه داسې یو بوتي و، چې په ځینو غرونو کې به شین کېده، کله چې به یې دهغې له شیرې سره شیدې او ګبینه ورګډه کړل، نو د څکلو یو قوي او خوندور شربت به ترې جوړشو. په دې یشت کې د همغو غرونو ډېره یادونه شوې، چې د (هوما) بوتي به هلته شین یا زرغونېده.

په اوېستا کې د غرونو بحث او هغه هم په تفصیل سره کوم اتفاقي شی نه دی، دا بحث لکه څنګه، چې مې ورته اشاره وکړه د دقیقو معلوماتو له مخې یې صورت نیولی، په ځینو مواردو کې موقعیت په ځینو وختونو کې لوړوالی او د سیندونو دوه نورې برخې، چې له هغې نه یې سرچینه نیولې یادونه شوې او له هغې نه داسې اندازه لګېږي، چې د اوېستایي عصر اریایانو د خپل ژوند چاپېریال او ماحول ډېر ښه پېژانده. د (زمیادیشته) په پای کې، چې د ۲۲۴۴ غرونو شمېره راغلې رانښيي، چې پرته له هغو ټاکلیو غرونو څخه چې د نومونو یادونه یې شوې ده، نور ټول سره په خپلو کې تړلي او پېچلي پراته دي، چې دا یې په شمېره کې خلاصه کړې او پورتنۍ شمېره یې رانېولې ده.

که چېرته نن هم څوک د افغانستان د غرونو د پاسه په الوتکه کې پرواز وکړي، نو په ډېرې اسانۍ سره به په خپلو سترګو د ۲۲۴۴ غرونه درک کړي.

د دې یادونې اړتیا نه شته، چې له هر ډول هڅو سره بیا هم پوهان د اوېستا د ټولو غرونو د موقعیت په ټاکنه کې بریالي نه شول او حتی د یو شمېر غرونو، چې په اوېستا کې یې د نوم یادونه شوې هم ټاکلي نه شو او د یو شمېر غرونو په ټاکلو کې یې نظریې مختلفې دي لکه قلات کې (اران).

د افغانسنان د خاورې ډېره برخه غرنۍ ده او دا ۱۶ قطعې اوستایي ځمکه تر ډېره حده د افغانستان خاوره رانښيي نو وایو چېکولای شو د

اوېستا ټول او يا اکثره غرونه او يا د دې غرونولرې د افغانستان په خاوره کې وټاکو. دا دی د دې غرونو يوه برخه درېژندل کېږي:

۱- هریتي باز: دا لومړی غردی، چې په زمیاداشت کې يې یادونه شوې او د اوستا په اصطلاح د ځمکې چارچاپېره پروت او ترختیځ پورې يې اوږدوالی موندلی و. (گایگر) الماني باور درلود، چې دا د پامیر د غره لری ده، چې څوکې يې د اسمان په څېر دنګې دي اوله ختیځ نه د لودیځ پر لور پروت دی.

۲- زردهازا: دویم اوچت او لوی غر، چې په زمیاداشت کې يې یادونه شوې هغه د (زردهازا) غردی او د دې غره په اړه هم اوېستا مدعي دی، چې د ځمکې چارچاپېره اوږد پروت و. "هو" د ځمکې چارچاپېره امتداد د اوېستا اصطلاح ده، چې په حقیقت کې د غره د سلسلې اوږدوالي ته اشاره ده. د دې غره له لری نه یوه فرعي څانګه د (اوشیدا او شیدا رانا) په نامه یاده شوې، چې هغه غر يې د (اوشیداشان) په نامه هم یاد کړی، چې کولای شو هغه د (پوهې او رنایي) غر ترجمه کړو. دارمستتر د دې غره د موقعیت په هکله د سیستان په هامون کې لتون کوي، خو لکه څرنګه، چې وايي د هلمند سیند ترېنه سرچینه نیسي، نو په څرګنده معلومېږي، چې له دې غره نه يې مقصد د بابا د غره لری ده.

۳- سیامکه: سیامکه عبارت له تور غر څخه دی، همدغه غر په (بنداهش) کې د (سیاک او مند) په نامه یاد شوی (سیاک او مند) د فرانسوي دارمستتر په عقیده همغه تور غردی، چې د هرې رود شمال ختیځ پلوته واقع دی.

۴- وفره یانت: دا نوم په لږ څه توپیر په بنداهش کې د (وفار او مند) په شکل راغلی، چې د دې غره مانا (واورین او واوره لرونکی غر) ده. (تور غر) او (د واورو غر) دواړه د هندوکش شاخونه وو او یو د بل په مقابل کې پراته وو.

۵- سپینه ورنه: کولای شو دا دوه کلیمې (سپین پوښ) ترجمه کړو، چې سپین پوښ غر هم له جګو غرونو څخه و، چې د کال ډېره موده په سپینو واورو پوښل شوی و.

۶- سپيته گونا غيري: (سپينه) د سپين په مانا (گونا) د (گون) او (رنگ) په مانا همدارنگه و (غيري) د غره مانا لري او د دې کلمې مرکب نوم (سپين گونی غر) کېږي، چې په پښتو کې تراوسه په سپين غر شهرت لري او دا د هغه غره لري ده، چې له شمال ختيځ نه جنوب لوديځ ته د افغانستان جنوبي برخه کې واقع ده، چې د ننگرهار او پکتيا له ولايتونو څخه ډېر بڼه ليدل کېږي.

۷- يو پای ري سنا: د (عقاب له الوتنې نه لوړ غر) چې د هندوکش د غره له لري څخه دی، چې د افغانستان له منځنۍ برخې نه تېر شوی او د دې غرنۍ سيمې د ملاتېر تشکيلوي، په همدغه ترتيب، چې کتل کېږي، نو اوس دا د افغانستان غرونه په بڼه توگه پېژندلي او د دې لري مشهورې او سترې برخې يې په نومونو او صفتونو لکه سپين او تور، واورين (په واورو پوښل شوی)، او د عقاب له الوتنې لوړ ياد کړي دي، چې تراوسه يې گڼ شمېر اصطلاحات پاتې دي او له منځه نه دي تللي.

۳/۱/۱۳۳۶

د سکندر د تیرېدلو لار

د ختیزو هېوادونو د تاریخ له سترو پېښو څخه یوه، چې په عین وخت کې د ختیځ او لویدیځ د اړیکو په تاریخ کې ډېر ارزښت لري په اسیایي هېوادونو کې د سکندر مقدوني فتوحات دي.

په دې لیکنه کې د ختیځو هېوادونو د سکندر له فتوحاتو او د هخامنشي د امپراتورۍ په مقابل کې یې موقعیتونو سره کار نه لرو، یوازې پر یوې موضوع غږېږو، چې هغه په افغانستان کې د سکندر مقدوني د تیرېدلو لاره ده.

سکندر د ۳۳۰ مخزېږدي په پسرلي کې د هرې رود (روداریوس) سیمې ته راوړسېد دلته پر دغه وخت یو ښار موجود و، چې یوناني منابعو هغه د (ارته کوتا) په نوم یاد کړی دی. سره له دې، چې د دې ښار دقیق موقعیت تراوسه ټاکل شوی نه دی، خو د هرې رود په سیمه کې یې د شته والي هېڅ شک نه شته. سکندر په دغه ځای کې د یو بل ښار جوړول پیل کړل، چې د (سکندریه اری) په نوم شهرت لري او دا په افغانستان کې د سکندر لومړی اباد کړی ښار دی.

سکندر او یوناني لښکر د هرې رود له سیمې نه جنوب پلو ته روان شول په موجوده لاره تر فراه او یا لږ څه په منځني ډول د سیستان هامون ته ورسېدل، ځکه چې یوناني مورخین په دغه سمت کې د (شرنجیانو) یا (زرنجیانو) او یا وایو د زرنګ د خلکو یادونه کوي او سکندر د دې سیمې په یوه برخه کې د یوې بلې سکندریې په جوړولو پیل کوي، چې هغه په (سکندریه پرو فتازي) شهرت لري او هغه معمولاً د (فراه سکندریه) ترجمه کوي، چې باید د هغې د موقعیت لټون یا د اوسني فراه په شاوخوا کې او یا د زرنګ ترڅنګ په کنډوالو کې وشي، خو له احتمال له لرې نه ده، چې دا سکندریه دې د اوسني (پشاوران) له ساحې نه لرې وي.

په هر حال د دې سکندریې موقعیت په یقیني توګه ټاکل شوی نه دی، خو د سیستان هامون ته نژدې و.

سکندر له دې ځایه وروسته د جنوب ختیځ په خوا روانېږي او د فرانسوي ختیځ پېژندونکي موسیو فوشه د نظریې له مخې د (قلعه بست) د

کڼدوالو پر لار د هلمند له رود نه تېرېږي او د ارغنداو د سیمې خوا ته راځي. دلته دریمه سکندریه چې (سکندریه اراکوزي) ورته وايي بنا کوي. موسیوفوشه باور لري، چې د دې سکندریې موقعیت باید د ارغنداو د غاړو ښیې پلو ته ویلې شي، دا چې اوس د کندهار د زوړ ښار شمالي پلو ته د اشوکا کتیبه، چې زمانه یې درې پېړۍ دمخه تر میلاد ټاکل شوې، تازه کشف شوه، ایا کولای شو، چې د دې سکندریې موقعیت او یا لږ تر لږه د هغه وخت مهم ښار (اراکوزي) په همدغه ځای کې وگڼو؟

په هر حال دریمه سکندریه، چې سکندر د افغانستان په خاوره کې او هغه هم د هري رود په سیمه کې بناء کړې وه، دا چې په هر ځای کې وه، وه به خوپه دې کې شک نه شته، چې د سکندر د تېرېدلو لار، همدغه موجوده لار ده چې د کندهار د زاړه ښار تر مخ تېره شوې ده.

د سکندریې وجود په هرات، فراه، زرنګ او کندهار کې رانښيي، چې سکندر د هري رود له سیمې تر ارغنداو پورې د افغاني سیستم په شاوخوا کې لویه دوره وهلې او بالاخره د ارغنداو سیمې ته، چې د کندهار زاړه ښار ته نژدې ده رسېدلی دی.

څلورمه سکندریه، چې زموږ په خاوره کې یې جوړه کړې په (قفقاز سکندریه) مشهوره ده، چې به اختلاف سره د جوړېدلو ځای یې (پروان) یا اوسنی (جبل السراج) رانښيي. دا چې سکندر له کندهاره پروان ته له کومو ځایونو تېر او پر کومه لار راغلی؟ یو شمېر وايي، چې د ارغنداو د سیمې لار یې نیولې او ځان یې (جاغوري) ته رسولی، یو شمېر نور باوري دي، چې په همدغه موجوده لار غزني ته راغلی دی، همدغه شان له غزني نه یې پروان ته راتلل هم چندان روښانه نه دي. هغه څه، چې ډېر روښانه دي دا دي، چې سکندر کابل ته نه دی راغلی او له دې ښار نه تېر شوی هم نه دی، نو د ده په باره کې ویلی شو، چې له کابل نه شمال پلو ته د ۳۰ کیلو مترو په واټن د ارغنداو پر لار د پغمان د غرونو په پای کې د کاپیسا سیمې ته ور داخل شوی او دا هم څرګنده ده، چې پروان ته تر رسېدلو دمخه یې په هغه ځای کې توقف کړی، چې د پنجشیر، شتل، سالنګ او غوربند رودونه یوځای شوي، چې اوس د (برج عبدالله) په نوم شهرت لري. دلته یې د یوې مستحکمې کلا تر څو ډولو وروسته په پروان کې په یو نوي ډول د لوی ښار جوړول (د هندوکش په پای کې سکندریه) پیل کړه.

کنډوالو پر لار د هلمند له رود نه تېرېږي او د ارغنداو د سیمې خوا ته راځي. دلته دریمه سکندریه چې (سکندریه اراکوزي) ورته وايي بنا کوي. موسیوفوشه باور لري، چې د دې سکندریې موقعیت باید د ارغنداو د غاړو ښیې پلو ته ویلې شي، دا چې اوس د کندهار د زوړ ښار شمالي پلو ته د اشوکا کتیبه، چې زمانه یې درې پېړۍ دمخه تر میلاد ټاکل شوې، تازه کشف شوه، ایا کولای شو، چې د دې سکندریې موقعیت او یا لږ تر لږه د هغه وخت مهم ښار (اراکوزي) په همدغه ځای کې وگڼو؟

په هر حال دریمه سکندریه، چې سکندر د افغانستان په خاوره کې او هغه هم د هري رود په سیمه کې بناء کړې وه، دا چې په هر ځای کې وه، وه به خوپه دې کې شک نه شته، چې د سکندر د تېرېدلو لار، همدغه موجوده لار ده چې د کندهار د زاړه ښار تر مخ تېره شوې ده.

د سکندریې وجود په هرات، فراه، زرنګ او کندهار کې رانښيي، چې سکندر د هري رود له سیمې تر ارغنداو پورې د افغاني سیستم په شاوخوا کې لویه دوره وهلې او بالاخره د ارغنداو سیمې ته، چې د کندهار زاړه ښار ته نژدې ده رسېدلی دی.

څلورمه سکندریه، چې زموږ په خاوره کې یې جوړه کړې په (قفقاز سکندریه) مشهوره ده، چې به اختلاف سره د جوړېدلو ځای یې (پروان) یا اوسنی (جبل السراج) رانښيي. دا چې سکندر له کندهاره پروان ته له کومو ځایونو تېر او پر کومه لار راغلی؟ یو شمېر وايي، چې د ارغنداو د سیمې لار یې نیولې او ځان یې (جاغوري) ته رسولی، یو شمېر نور باوري دي، چې په همدغه موجوده لار غزني ته راغلی دی، همدغه شان له غزني نه یې پروان ته راتلل هم چندان روښانه نه دي. هغه څه، چې ډېر روښانه دي دا دي، چې سکندر کابل ته نه دی راغلی او له دې ښار نه تېر شوی هم نه دی، نو د ده په باره کې ویلی شو، چې له کابل نه شمال پلو ته د ۳۰ کیلو مترو په واټن د ارغنداو پر لار د پغمان د غرونو په پای کې د کاپیسا سیمې ته ور داخل شوی او دا هم څرګنده ده، چې پروان ته تر رسېدلو دمخه یې په هغه ځای کې توقف کړی، چې د پنجشیر، شتل، سالنګ او غوربند رودونه یوځای شوي، چې اوس د (برج عبدالله) په نوم شهرت لري. دلته یې د یوې مستحکمې کلا تر څو ډولو وروسته په پروان کې په یو نوي ډول د لوی ښار جوړول (د هندوکش په پای کې سکندریه) پیل کړه.

سکندر دوه ځله په تلو راتلو له هندوکش نه تېر شوی، د لومړي ځل د تېرېدو په وخت هغه ځای، چې د هندوکش په شمال کې نوموړی ورته منون شوی (د راپاسک) ده، چې (اندراب) يې بولو. ټول پوهېږو، چې له پروان څخه اندراب ته له څو لارو، څو درو او کوتلونو ورتللی شو، چې د حاواک لاره هم يوه له همغو لارو څخه ده او همداراز د (کوشان) او (سالنگ) درو لارې هم ورغلي دي. معمولاً وايي، چې سکندر باختري ته د حاواک پر لاره تللی دی او زه په دې باره کې داسې وایم، چې سکندر په واپسۍ کې د (کوشان) درې د غوربند (خواجه زید) پر لاره شمال ته تللی دی.

په هر حال په شمال کې وروسته تر جنگونو سکندر په باختري کې د هندوکش له جنوبي سکندريې نه پروان ته داخل شو او له دې ځايه يې د پنجشیر د درې سیند د ختيځ پلو ته ونيوه او د ریزه کهستان، نجر او او تگاو د غرونو په لمنو ورتېر (لمپاکا) يا لغمان ته ورسېد.

ختيځ پلو ته د سکندر په اوږه کې لغمان يوه مهمه نقطه ده. موسیوفوشه باوري دي، چې دلته يې یو ښار د (يکيا) يا (مينه) په نوم جوړ کړ او هغه يې د يونانيانو د فتحې او بري ښار په نوم وباله.

فرانسوي ختيځ پېژندونکي د دې ښار موقعيت د (مندراور) او د لغمان د چارباغ ترمنځ (قرغيو) نه نژدې سيمه رانيسي او وايي، چې دلته سکندر د يونانيانو د بري په مناسبت رب النوع ته ډېرې قربانۍ وړاندې کړي او خپل عسکري په دوه ډلو ووېشل، چې وړوکې ډله يې خپله واخيسته او د کونړ د درې په لاره يې د سوات مخه ونيوه او بله ډله يې، چې په هغې کې د عسکرو شمېره ډېره وه د دوه تنو جنرالانو پرويگاس او هفستيون په مشرۍ د کابل د سیند لار ونيوله او جنوب پلو ته لاړل، چې بيا دواړه ډلې د اندوس يا د (سند رود) په غاړه يو ځای شوي.

سکندر د کونړ په دره کې له اوسني چغه سرای نه تېر په بدهن يا پېچ دره کې د نوروستانيانو له پخوانيو نيکونو سره مخامخ شو، چې وروسته بيا د اسمار له سيمې نه تېر سوات او بونېر ته تر رسېدلو وروسته د سند سیند ته ورسېد، چې هلته د هغه د جنرالانو له خوا پرېږيو جوړ کړی شوي پول باندې له نوموړي سیند نه تېر شو. نور د هغه تعقيب د دې مقالي له هدف څخه دباندې دی.

په افغانستان کې د سکندر

دتلو لار

هغه پوهان او د لویدیځې نړۍ ګرځېدونکي، چې له افغانستان سره د لرغوني تاریخ او جغرافیې له نظره ډېره مینه لري، یوه په زړه پورې مسئله د سکندر مقدوني د تلو د لارې ټاکل دي.

د دې یادونې اړتیا نه شته، چې د مقدوني سردار فتوحاتو د ختیځ او لویدیځ ترمنځ د دوستۍ او راشه درشه وړ پرانیست. دا حقیقت لکه څنګه، چې د ګڼو اسیایي سیمو په اړه رېښتونی دی همدغه شان زموږ غربي هېواد په اړه هم ډېر رېښتونی دی، ځکه چې د اریانو لرغوني هېواد او اوسنی افغانستان ډېرې لرې پرتې سیمې وې، چې د سکندر مقدوني د فتوحاتو په اثر او دلته د یونانیانو تر رسېدلو وروسته د لومړي ځل لپاره د روم بهر له نژدې هېوادونو او نورو لویدیځو سیمو سره یې پراخوالی وموند.

سکندر لکه د برېښنا په څېر په ډېرې تېزۍ سره د ایران د هخامنشي دریم داریوش مقاومت مات کړ او ۳۳۰ مخزېږدي پرېسړلي د موجوده افغانستان لویدیځ سرحدي ولایت اړې، اریایا هرات ته ورسېد. د دې ولایت مهالي حکمران، چې یوازې یې له سکندر سره مقاومت نه شو کولای، هغه ته یې ښه راغلاست ووايه. مقدوني سردار هغه د پخوا په شان د هغه ولایت حکمران وټاکه او خپله باختړ ته متوجه شو، ترڅو ژر تر ژره د هغه ولایت حکمران، چې دپاچاهۍ اعلان یې کړی و له منځه یوسي.

په دې کې شک نه شته، چې په افغانستان کې د سکندر د تلو د لارې لومړۍ برخه د هري رود له سیمې ختیځ پلوت ته د بلخ (بکتر) ښار و. په دې خوا یې یو څه فاصله وهلې وه، چې یو ناڅاپي د (ستي برزن) پاڅون هغه بېرته ګرځېدلو ته اړ وېست.

په دې وخت کې د ولايت مرکز (ارته کواډا) و او د هغه د اوسېدلو ځای د هرات موجوده ارگ او يا د اختيارالدين کلا وه. د هرات واکمن، چې د سکندر نظامي مشاور هم و، يو شمېر يونانيان يې وژلي او ښار يې په خپل لاس کې اخيستی و، خو کله چې سکندر راوگرځېد د هرات له واکمن سره تر خونړيو جگړو وروسته يې د (ارته کواډا ښار) فتح کړ، سکندر چې د هرات له خلکو نه په ويره کې و، او و، چې يوه نظامي کلا هلته جوړه کړي، چې دا يې د افغانستان په خاوره کې لومړۍ نظامي کلا وه، چې سکندريه اري په نوم يې شهرت پېدا کړ.

سکندر وروسته تردې پېښې بلخ ته له تللو يې ډډه وکړه او خپلې د تللو لارې ته يې جنوب پلو ته بدلون ورکړ او د زرانگيايا، درانجيانا، ساکستانا ولايت ته داخل او له يشد سيستان څخه د ((پرونتازيا)) د ښار پر لور مخ په وړاندې لاړ. د دې ښار موقعيت په (پشاوران) کې ټاکي، چې کنډوالي يې د هامون يا د سيستان د سيند شمال لور ته نژدې پرته دي او دا ځای د ۱۸۰ ميلو په واټن د هرات جنوب پلو ته واقع دی. د سکندر دويم استوگن ځای يا پرونتيازيا سکندريه په همدغه پشاوران کې يادوي او گڼي.

سکندر د رانجيانا له ولايت څخه، چې دا د هامون سيمه وه او په هغه وخت کې اباد او ډېره گڼه گڼه يې درلوده له هيرمند نه په منځني ډول ورتېر او د ارغنداو سيمې ته چې د اراکوزي ولايت و، ور داخل شو. دا ولايت اوس د کندهار په نوم ياديږي او دا هغه نوی ښار دی، چې د سدوزيانو د بنسټگر احمد شاه دراني له خوا جوړ کړای شوی. د کندهار د موجوده ښار لويديځ پلو ته (له مرکز نه د پنځه کيلو مترو په فاصله) يو شمېر کنډوالي پرته دي، چې د کندهار زوړ ښار يې بولي. همدغه سړک، چې اوس د ارغنداو له يوې خوا د کوکران تر يوې برخې تېرېږي د کاروانونو د پخوانيو لارو استازيتوب کوي.

د اشوکا کيټبه، چې د (دويمې مخزېږدي پېړۍ په نيمايي کې) د مورياکورنۍ پاچا و، دا ثابتوي، چې دا ښار د هندي موريايانو همهالي او په ډېر احتمال د سکندر د راتلو په وخت اباد و او سکندر هلته خپله دريمه سکندريه پر ۳۳۹ مخزېږدي د اراکوزي په نامه جوړه کړه.

کولای شو، چې د سکندر د تگ لار له سکندريه اراکوزي يعنې د کندهار له زاړه ښاره تر غزني او دهغو غرونو لمنو پورې، چې د موجوده سړک شمال ته واقع

دي وټاکو. ايټاليایي لرغون پېژندونکی د هوايي عکاسۍ له مخې په دې باور دی، چې د اوسني غزني په چار چاپېره سیمه کې د یونانیانو یو ښار و او د غزني جغرافیایي مرکزیت هم دا نظر تائیدوي.

د سکندر خط سیر له غزني نه وروسته بیا هم غرونو ته په نژدې نژدې ساحه کې له وردګ، میدان او ارغندي نه تېر شوی، خو کابل ته نه دی راغلی او همغسې له ارغندي څخه مستقیم د پغمان غرونو له لمنو د کاپیسا سیمې ته داخل شوی او دلته بیا اوسني خواجه سرای ته نژدې یو شمېر کنډوالې لرو، چې په (سارسکندري) او (حصار سکندري) مشهورې دي.

سکندر د ۳۲۸ مخزېږدي کال په ژمي کې هغه ځای ته نژدې، چې د پنجشیر شتل، سالنگ او غوربند سیندونه سره یو ځای شوي ورسېد او د بگرام په شمال د عبدالله برج په سیمه کې د سکندر د موقتي توقف ځای څرگندېږي.

د افغانستان په خاوره کې څلورمه یا پنځمه سکندريه، چې سکندر جوړه کړې هغه د پخواني پروان یا اوسني جبل السراج د هغې نقطې ښي پلو ساحل کې واقع ده، چې د څو سیندگوټو اوبه سره یو ځای شوي دي کولای شو ووايو، چې پدغه ډله کې د قفقاز سکندريه او د پاروپامیزاد سکندريه هم شته. د سکندر یون له دې کلا څخه، چې د هندوکش په پای کې پرته وه، د ۳۲۷ مخزېږدي په پسرلي کې د پنجشیر درې له لارې او د خاواک له کوتل نه شوی دی او د ده مخې ته لومړی د هندوکش په شمالي برخو کې اندراب راځي، چې په یوناني ماخذ کې د (دراپاسکا) په نوم یاد شوی دی، له دې ځایه وروسته د سکندر یون د بکتر تر ښار پورې په دقیق ډول معلوم نه دی.

د ایبک او تاشقرغان لاره غرنۍ او دقندوز پر لور پرته لاره جلگه یي ده. سکندر هم له بلخ نه د امو سیند شمال لور ته او هم د بلخ لویدیځ لور ته د مرغاب تر سیمې پورې تللی دی، چې په بالامرغاب کې د مارجیان د سکندريې پاتې شوني د دې نظریې شاهدې دي، له بلخ نه د پروان سکندريې ته د سکندر راتگ غالباً د (کوشان) د درې پر لار، چې د قفقاز له سکندريې نه د ختیځ پر لور په عمومي ډول له ریزه کوهستان، نجر او، تگاو، لغمان او کونړ له کوزنۍ برخې د اوسني اسمار تر خوا تېر او سوات ته ور داخل شوی دی او سند اندوس د سیند تر غاړه وړاندې تللی دی. هغه په دغه لنډه لیکنه کې تر دې ډېر او په دقیقه توګه تعقیبولى او خپرلى نه شو.

۱۲/۳/۱۳۴۱

په اسيا کې ديوناني هڅوب د مرکزيت

له نظره د افغانستان اهميت

افغانستان د اسيا او مهاجرتونو څلور لارې دي، همداراز د تمدن، فرهنگ او افکارو د تصادم د تماس نقطه، د ښوونې مرکز د مفکورو د گډون او ذهني مظاهرو ځای او بالاخره د ادبي، هنري، فلسفي او مذهبي نظرياتو د خپرېدلو له مرکزونو څخه شمېرل کېږي.

د اسيا په تاريخ او که لږ په څرگنده ووايو د منځنۍ ختيزې او لويديزې نړۍ په تاريخ کې يوه مهمه نقطه وجود لري، چې د (يونان او شرق) ترمنځ رابطه يې بولي او کولای شو د هغه وخت په مانا يې د (ختيځ او لويديځ) تماس وبولو ځکه چې د دوه زره پنځه سوه کاله وړاندې نړۍ له نن نه ډېره محدوده وه او تقريباً ټول ختيځ او لويديځ له هندوکش نه د مديتراني تر جزيرې پورې ساحه کې خپور و، خو شرقيانو او غربيانو ته پرته له دې دوه ياد شوو سترو سيمو نه دباندې نور هر ځای مجهول او نامعلوم و.

سکندر، چې په هغه وخت کې د نړۍ تر وروستۍ دښتې رسېدلی و پرته د سند له شرقي خوا ځمکو او د پنجاب له اباديو نه نور څه نه و او د سکندر په هکله چې يو شمېر خلکو يو افسانوي شخصيت باله او پرته له ده بل څوک نه و، چې د يورپ له مجهولي دنيا څخه راپورته شوی وای. په هغه وخت کې د نورې دنيا په مقابل کې دا دوه د شرق او غرب قطبونه د هندوکش د غرونو په ماحول کې د هغه هندوکش، چې کلکو تيرپو يې د يونانيانو په ذهن کې يوه داستاني بڼه خپله کړې وه، سره يو ځای شول. گڼ خلک، چې په ختيځ کې د سکندر فتوحاتو ته ډېر ارزښت ورکوي، وجه يې دا ده، چې د ده د فتوحاتو په ترڅ کې د لومړي ځل لپاره د ختيځ او لويديځ ترمنځ مستقيم تماس پېدا شو. که چېرته په غور ورته وکتل شي د سکندر ټول فتوحات په ختيځ کې ترسره شوي. يواځينی ځای، چې يونانيت په پېړيو هلته دوام وکړ د هندوکش ماحول يا افغانستان و، له دې څخه به تېر شو، چې يونانيانو دوه سوه کاله په باختر او بيا له باختر نه پر ټول افغانستان او د هند په يوه برخه يې حکومت کړی دی. هغه څه، چې د افغانستان په غرونو کې د سکندر د تېرېدلو په مهال دلته پاتې دي د يوناني تمدن، فرهنگ او هنر روح دی.

سکندر د خپل تگ پر لار له (هري رود) څخه تر (اباسينده) څو سکندريې جوړې کړې. په دې سکندريو کې يو شمېر يونانيان ځای پر ځای شول له هغوی سره د هغو فرهنگي چارې، رسم الخط، ژبه، هنر د ابادۍ، څرنگوالی او د هغوی نور کره وړه او رواجونه هر پلوت ته خپاره شول. د هغوی هر ډول مذهبي اسطوري يوناني (میتولوژي) د زردبنتي له محلي اسطورو او وروسته له بودايي اسطورو سره ورگډې شوې. الفبا او يوناني رسم الخط په شمال او جنوب کې په عمومي توگه رواج وموند لکه، چې وروسته تر ۲۳۰۰ کلو د اشوکا کيټبه په کندهار او وروسته تر ۲۰۰۰ کلو د کنيشکا کيټبه په بغلان کې تر شمال او جنوب شاهدي ورکوي، چې تر ميلاد دمخه پېړيو کې د يوناني الفبايې رسم الخط د افغانستان په ټولو برخو کې معمول او رواج يې موندلی و.

د هغو سکه لرونکو فلزي پيسوله مخې، چې د مختلفو نسلونوله خوا جوړې شوې وې او د چينايي سيلاني «هيوان تسنگ» د يادونې له مخې ويلی شو، چې دې رسم الخط دا چې هر ډول تحول يې ليدلی، خو اوومې مسيحي پېړۍ تر لومړۍ نيمايي پورې نژدې يو زر کاله معمول او په خلکو کې رواج درلود. هغه چا چې د کابل په موزيم کې د بگرام نفيس اثار او په ځانگړې توگه يوناني گچي مدالونه، چې په ډېره صافه او هنري بڼه جوړ دي، ليدلي وي او يا يې د افغانستان په مختلفو برخو کې په زرگونوله گچ نه جوړې شوې مجسمې له نظره تېر شوي وي، هغوی بڼه پوهېږي، چې په افغانستان کې يوناني مجسمې توپل، مسجمه جوړونې، هنري روح او د هنر دوستۍ روح څومره په ژوره پېمانه او څومره ډېر رواج شوی و.

له دې کتنو څخه، چې کومه نتيجه په لاس راځي، هغه دا ده، چې پخوانۍ اريانا يا افغانستان د څو پېړيو په اوږدو کې، چې له دوه خواوو نه يې د مسيح عهد پيل شوی و د فرهنگ، تمدن او يوناني هنر مرکز و، چې هغې ته گريس (اسيا) يا (اسيايي يونان) ويلای او د اسيا په تاريخ کې د دې خبرې ښکاره بيانول ډېر ارزښت لري، ځکه هغه کسان، چې د اسيا په فرهنگي، هنري، ادبي او د تاريخي بدلونونو په مطالعه او څېړنه بوخت دي او په ځانگړې توگه، چې د مرکزي او ختيځې اسيا، هند، چين او نورو په تاريخ کې د دغو مواردو مطالعه کوي، په ډېرو څيزونو کې د يونان د ادب او هنر نښې نښانې گوري او تل يې دا پوښتنه په ذهن کې راگرځي، چې دا تاثير څنگه له يونان نه دلته راغلی؟

په دې کې خو شک نه شته، چې یونان د سکندر د فتوحاتو په وجه له اسيا سره تماس پیدا کړ، خو کله چې سکندر مړ شو لویه امپراتوري یې تجزیه شوه د نورو سلطنتونو په راتلو د یونانیانو تماسونه لږه منځنۍ اسيا سره له منځه لاړل. خو په عوض کې یې د هندو کش په شاوخوا کې د وه سوه کلن (یوناني باختري) سلطنت دوام او هلته یې د یو شمېر مېشتو یونانیانو سره د پخواني یونان د فرهنگ او تمدن روح پاتې شو، چې بیا په هغو وختونو کې، چې د یوناني سلطنت نوم پاتې نه و، خو د لوپو کوشانیانو په ټوله دوره کې هماغه د یونانیانو په صیغه، افکارو، ادبیاتو، فرهنگ، د الفبا رسم الخط مجسمه توپنې او نورو رواج وموند او د ټول افغانستان په اطرافو کې خور شو. په همدې ترتیب موږ چې د یوناني هنر او تمدن تاثیر په هند یا سنگیانګ، چین او حتی په جاپان کې گورو ډېره برخه یې له افغانستان څخه خوره شوې، ځکه چې دلته او په دې هېواد کې د معارف، فرهنگ او یوناني هنر ذخیره منځ ته راغلې وه او لکه څنګه چې څرګنده ده د شرقي اقصي، مرکزي اسيا او نورو له یونان او مدیترانې سره اړیکې نه درلودې.

د افغانستان د پخوانیو دور له کړو وړو او رواجونو څخه یو هم همدغه د (یونانیت روح) درلودل دي، چې دلته یې په ډېره اندازه رېښې وځلولې او تر ډېره وخت یې دوام وکړ، چې د هغې انعکاس تر ننه پورې زموږ په عرف، عادتونو او کیسو کې پاتې دی.

د افغانستان گاونډي هېوادونه، چې د یونانیانو له تمدن او هنر نه متاثره شوي ډېر علت یې د افغانستان جغرافیایي موقعیت او له هغوی سره د نژدېوالي او قرابت وجه ده، چې د یو یوناني ثقافت د مرکز په توګه یې د هغوی په راکړه ورکړه، کار او کردار او په نورو څیزونو اغېزه کوله. په دې کې شک نه شته، چې په افغانستان کې د هخامنشي تمدن روح له یوناني روح سره ګډ شوی و او له همدغه ګډون او تماس نه یو شمېر مشترک څیزونه هم منځ ته راغلي لکه، د هنر په برخه کې یو شمېر مدرسې د مثال په توګه ((ایراني او یوناني)) ((یوناني باختري)) ګریک او بکتریان ((یوناني و بودايي)) او ګریک او بودیک مدرسې یادولی شو.

چې بیا وروسته له هغې یې فرعي شاخونه، لکه ((ایراني بودايي)) یا ((ساساني بودايي)) رامنځ ته شوي دي.

د افغانستان نجیبه طبقه اریاسیبه

یا اسواران

هېڅ داسې یو څوک نه شته، چې د اروپا د منځنۍ پېړۍ د تاریخ او د صلیبي جنگونو د مطالعې په وخت کې یې د اروپا د نجیبي طبقې یا شوالیه نوم لوستلی یا اورېدلی نه وي. هغوی خپلې جنگي کلاګانې درلودې او د کلاګانو ترخوا یې ډېرې پراخې ځمکې لرلې او تر شاوخوا یې د ډېرې واکمنۍ څښتنان وو، چې بزګران یې نه د بزګرانو په څېر، بلکې د یو جنگي ډلې او حتی د یو غلام او مریې په څېر کارول.

په افغانستان کې که هغه لرغونې دورې دي او که د اسلام له ظهوره وړاندې منځنیو پېړیو او که بیا وروسته تر هغې په ټولو دورو کې مو شوالیه یا (نجیبه طبقه) درلوده، چې په هغو کې د اروپا د منځنیو پېړیو د شوالیه د خویونه راجمع وو، مګر په عمومي ډول د هغوی عیبونه په هغوی کې نه لیدل کېدله په بل ډول ووايو، چې زموږ نجیبه طبقه (شوالیه) د قوم له اخیلو خلکو او قومي مشرانو څخه وو، چې اصلاً د اجتماعي طبقه بندۍ په پېلامې کې، چې له هغې څخه په زرګونه کاله اوړي، کولای شو هغوی د خپلواکو په نوم یاد کړو او د بلې طبقې پیدا کېدل تر ډېره حده د اس په روزنه، د اسونو د رمو او ګلو په لرلو د اسونو په سپړلۍ ان سوارکارۍ پورې تړلي او مربوط وو.

موږ ټول پوهېږو، چې د (اریا) د کلمې لغوي مفهوم نجیب او ازاد و، په هغه صفت، چې اریایي ټولنې د خپل روزنتون په پیاوړتیا کې مخصوصاً د امو سیند په سیمو او فرغانه کې هغه مهال، چې د پامیر له لمنونه د

باختر تر وروستيو لويديزو لويو برخو يې ژوند کاوه، هغوی به له خپلو بدو عناصرو نه د خپلې خپلواکۍ او اصيلواله دمفهوم خوندي کولو په خاطر د مرکزي اسيا خلکو ((توریا)) او تور پوستان په ويدي کې يې هنديان د (اسيو) په نوم يادول.

اريایي باختري ټولنې د هندوکش په شمالي برخو د امو سيند په سيمه کې، چې د دوی د ژوند روزنتون وو، له اس او د اسونو له گلو سره يې ډېره بلدتيا درلوده او د امو سيند، فرغاني او باختري سېمو اصيل اسونه چې تراوسه پورې شهرت لري، د اريا له ټولنې سره داسې منسوب او پيوست دي، چې نه شو کولای يوله بله يې جلا کړو او لکه څنگه، چې يې په لنډ ډول مطالعه کوو له نورو څخه د اريایي ټولنې د تفکيک او اصيلوالي له نښو نښانو څخه يوه هم د دوی اسونه او د اسونو درلودل و.

په پخوانيو اريایي ټولنو کې د (ارياسپه) په شکل يوه ترکيبي کلمه لرو، چې له دوه کلمو (اريا) او (انسپ) نه ترکيب شوې ده، د دې کلمې لغوي مانا (اريایي اس لرونکي) دي، چې په اصطلاحي صورت کې (ارياسوار) يا اريایي سوارکار) ترجمه کولی شو، د هغې مجرد مفهوم (سوارکار) دی، چې په وروستيو دورو په پهلوي ادب کې دا کلمه د (اسواران) په بڼه څرگنده شوې ده او زموږ د ادبياتو په تاريخ کې يې مشخص مفهوم درلود، چې هغه د نجيبو او سوارکارو له طبقې څخه عبارت و، چې دا طبقه د دهقان له طبقې نه پورته گڼل کېده، مگر په اروپايي ټولنه کې دهقان د شوالیه طبقې ترلاس لاندې غلام او بردهگان وو، حال دا چې د افغانستان د پخوانۍ او منځنۍ پېړۍ په ټولنه کې هم نجيبه طبقه حسابېدله، خو نه يوازې په اجتماعي چارو کې د سوارانو له طبقې وروسته شمېرل کېده، بلکې سوارانو د جنگي او زړورو اسونو گټلې درلودلې دهقانان يې په ځمکو کې په کرڼه بوخت وو او د ټولنې فرهنگي طبقه يې تشکيلوله.

په دې کورنيو کې ډېر فرهنگي اثار، تاريخي او ادبي خاطرې خوندي وې او دوی ټول د فرهنگي ميراث وارثين گڼل کېدل. په افغانستان کې د نجيبو سوارانو طبقې سوابقو ډېر امتداد پيدا کړی او اوږد وخت لري. دباختر په ځمکه کې د دوی د پيدا کېدلو مراحل او اجتماعي پراختيا او پياوړتيا کې دويدي په سرودونو او داوېستاپه متن کې مطالعه کولای شو.

د ویدي دورې اسپه کورنۍ په اوښتايي عصر کې د لویو کورنیو په شکل منځ ته راغلي او د اسونو ګله داري د ځینو کورنیو په منځ کې د شخصیت پیدا کولو عامل وګرځېد، چې په دې منځ کې سلطنتي کورنۍ، وزیرانو او نومورکو پهلوانانو نوم ووهست، لکه څنګه چې بلخ کې د اسپه سلطنتي کورنۍ ډېر شهرت لري او د کورنۍ د غړو نومونه یې په اوښتايي بڼه اروت اسپه، کشتاسپه او نور مشهور دي او د یو شمېر وزیرانو او قومي مشرانو نومونه هم پدې کتار کې راتلی شي، لکه ارجت اسپه او کرماسپه او نور، چې د لهراسپ، ګرشاسپ او جاماسب په بڼه، چې له هغوی سره ډېره اشنایي لرو. په عربي اصطلاحاتو کې د داسې نجیبو سوارکارو په څېر اثار په اسانۍ سره موندلې شو، لکه (ابوالفوارس) او (ابوالاسوار) او د پښتو په (سور) او (سپور) کې هغه خاطره باقی پاتې ده. له همدې امله د دې لنډې لیکنې له مخې ویلی شو، چې په افغانستان کې د شوالیه وو تاریخچه ډېره اوږده او لرغونې سوابق لري، چې د اریایانو په اجتماعي تحول او د اسونو د ګلو په تربیه د سردریاب او امو سیند په سیمو کې پیل شوي دي، اریایي نجابت، زړورتیا او وسله والي د اس له کلمې سره یو ځای شوي په باختري ټولنه کې یې تبارز کړی پیاوړتیا او پرمختایي موندلې ده.

د امو سیند سیمې او بیا د باختراو زابلستان سیمې د اخیلو اسونو په لرلو، چې شهرت یې په لرغونو وختونو کې په ختیځ او لویدیځ کې خپور و، پیل یې د اریایي اسوارانو غورځنګ او حرکت وو، چې د هغوی نقش د افغانستان په ټولنه کې و او که په پخوانیو وختونو کې او که هغه په منځنیو پېړیو کې ښکاره او څرګند و، چې د اروپا د شوالیه وو په پرتله د هغوی تاریخچه، څرګندېدنه او کارنامې ډېره لرغونتیا لري.

د سکندر مقدوني په مقابل کې

مقاومت

ټول په دې پوهېږو، چې ولې او څه ډول سکندر مقدوني په ختيزو سيمو کې د ايراني امپراتورۍ، هخامنشي پر قلمرو بريد وکړ، ټول په دې پوهېږو، چې يوناني عسکر په څومره چټکتيا د مديتراني د سيند (بحر روم) له څنډو نه د هرې رود څنډو ته ورسېدل او په دې هم ټول پوهېږو، چې څنگه د هخامنشي دريم داريوش په درې جنگونو (کراتيک)، (گوگامل)، (اربلس) کې ماته وخوړه او ځواکونه يې تيت و پرک شول.

پر دغه وخت له ختيزو ولايتونو پرته افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ په لاس کې و او محلي اميران د (ساتراپونو) په نامه په هر ولايت کې نايب الحکومه او يا حکمرانان وو.

لکه څنگه، چې د يوناني او رومي مؤرخينو له يادښتونو نه څرگندېږي، چې سکندر او يوناني لښکر د هرې رود (اريوس) د سېمې تر نيولو وروسته له ډېر سخت مقاومت سره مخامخ شول. دا مقاومت د هرې رود له غاړې نه د اندوس (اباسين) تر غاړو پورې د کلاگانو په ساحو د لويو جلاگو په ميدانونو او د غرونو په لمنو کې هر ځای محسوسېده، خو په باختر کې مرکزي او ختيزو غرنیو سيمو، تنگو، لوړو او سختو درو کې د مقاومت ډېر شدت و او لاسې ډېرېده، لکه چې د هغې انعکاس تراوسه زموږ د فوکلوري ادب په داستانونو او کيسو کې پاتې دی. د سکندر په مقابل کې لومړی مقاومت د اوسني هرات په «ارته کوانا» کې، چې له ښار سره يوه ډېره مستحکمه کلا ده، منځ ته راغی.

د دې ولايت حکمران، چې «ستي يرزن» نومېد له خپلو ټولو ځواکونو سره کلا پرېښوده او ۲۰ فرسنگه لرې په يوه لوړه قطعه کې، چې سخت ځنگل يې درلود د مدافعي لپاره ځای ونيو. دا چې سکندر په ځنگله کې پر ډېرو هراتيانو حمله کولای

نه شوه. نو ځنگله ته يې اور واچاوه او په دې ترتيب يې د هغوی مقاومت هم کړ. د دې لپاره. چې د بيا حملې مخه ونيسي، هلته يې يوه کلا د (سکندريه اريان) په نامه جوړه کړه، خو سکندر لاد سويل پر لور ډېره فاصله نه وتللی. چې د هري رود سيمې زړورو خلکو د يونانيانو پر ضد پاڅون وکړ او اناگزيپوس د سکندر نظامي مشاور يې له يو ډېر شمېر يونانيانو سره وواژه.

وروسته هغې سکندر د فراه او سيستان پر لور بنکته راغی، چې هلته د سکندر په خلاف يوه توطيئه د هغه د يو تن جنرال فيلوتاس له خوا کشف شوه. چې د محاکمې په نتيجه کې له تهمت نه پاک او پر ځای يې د خپل گارد قوماندان دمتریوس په قتل ورساوه. سکندر د فراه رود هامون او د ارغنداو له سيمې نه په لږ څه اسانۍ سره تېر شو، ليکن چې هر څومره مخکې تلو تر شا يې مخصوص د هري رود په سيمه کې ورته ستونزې پېدا کېدلې، ځکه چې د هغه ولايت حکمران ((ساتي برزنس)) او د منطقي غنبتلي خلک پرله پسې د يونانيانو پر ضد پورته کېدل، په کلاگانو او استوگن ځايونو به يې حملې کولې.

سکندر په کراره، کراره د کابل سيمې ته رسېږي لومړی په مستقيم توگه د هندوکش د سپينو واور خوا ته نژدې د پنجشېر د رود اوشتل (اوسنی برج عبدالله) خوا ته او بيا وروسته تر رود هغې خوا پروان ته رسېږي او ژمی همدلته تېروي. د هندوکش له اوسېدونکيو او د باختر له لويو سيمو نه د سکندر تېرېدل هغه ته ډېرې ستونزې منځ ته راوړي.

د باختر حکمران بسوس، چې د پاچاهۍ اعلان يې کړی و د سکندر د مخنيوي لپاره يې ډېر ترتيبات نيولي وو. وايي چې د باختر نوي پاچا امر کړی و، چې د خوراکي او ارتزاقی موادو زېرمې وسوزوي او د غنمو گودامونه په تنگو ځايونو کې بنکته کړي او څاروي دې حلال کړای شي، ترڅو چې يوناني عسکر د خوراکي موادو د نه پېدا کولو له امله له مشکل سره مخامخ او په هلاکت ورسېږي، چې په ډېرو ځايونو کې د غلو د انبارونو د سوزولو په وجه يې سکندر ته ډېرې ستونزې مخې ته کړې. په شمالي صفحاتو کې لومړی ځای، چې سکندر ورغی هغه (اندراب) و، د باختر نوي پاچا ((بسوس)) او يو تن قومي مشر، چې ((گز پارتس)) نومېد خلک يې د يونانيانو مقابلې ته هڅول نو د يونانيانو کار يې دومره ستونزمن کړ، چې پخپله سکندر او جنرالان يې پوره دوه کاله له دې خوا څخه د آمو سيند هغې خوا ته تلل، خو د ملي مقاوت په کمولو نه بريالي کېدل.

باختر سوار کارانو، چې له پخوا راهیسې د اس په سپرلی کې شهرت لري، د باختر په بېلا بېلو برخو کې به یې په ځانگړې او یو ناڅاپي توگه د یونانیانو پر لښکر حملې کولې، چې هغوی ته یې کار ډېر سخت کړ او له ډېرو ستونزو سره یې مخامخ کړي وو.

تر دوه کاله جگړو او تېریو وروسته باختري سردار ((بسوس)) ونیول شو او یونانیانو، چې ډېرې زیاتې مرگ ژوبلې یې لیدلې وې، بریالي شول او د هندوکش جنوب ته یې مخه کړه.

یو شمېر نورې لویې ستونزې، چې سکندر ورسره مخامخ شو هغه له پروان نه د سند د رود تر غاړو دلارې مقاومتونه وو.

سکندر او یوناني عسکر له کاپیسا نه د نجراو، تگاو، لغمان، کونړ، اسمار، سوات او بونیر پر لار د غرونو په لمنو او تنگو درو کې په تېرېدلو له ډېرو سترو ستونزو سره مخامخ شول.

په دغه غرنیو سیمو کې د کلیو اوسېدونکیو په عمومي ډول خپل کلي او کورونه پرېښودل او د غرونو سرونو ته وختل. له هغه ځایه به یې په یونانیانو باندې کاني او لویې کلکې ډبرې او پرېښې راغورځولې او هغوی به یې په تنگو، تنگو ځایونو کې ایسارول.

د غرونو پر سر د کلاگانو نیول ډېر سخت او مشکل کار و، چې څو ځله د یوناني جنرالانو د سختو تپونو سبب شو او حتی نژدې پخپله د سکندر ژوند پای ته رسېدلی و. د کونړ د درې اوسېدونکیو چې حتما د نورستانیانو نیکونه وو، ډېر کلک مقاومتونه وکړل، چې انعکاس یې زموږ په ملي داستانونو کې څرگندېږي. په همدې ترتیب سره سکندر د افغانستان د غرونو په لمنو کې نژدې څلور کاله پاتې شو او تقریبا دوه په درې برخې عسکر یې د افغانستان په جنگونو کې له منځه لاړل او ډېر شمېر یې تپیان شول، چې په همغو سکندریو کې چې د افغانستان په خاوره کې یې جوړې کړې وې مدفن(خښ) کړای شول.

دمخه تر دې، چې سکندر د هند د فتوحاتو نقشه راواخلي خپل عسکر یې بیا پوره کړل او ډېره برخه یې زموږ له هېواد نه زړور او جنگیالي زلمیان په خپل لښکر کې د عسکرو په حیث شامل کړل او د هغوی په مرسته یې د سند له رود هاخوا فتوحاتو کې ډېر بری ترلاسه کړ.

سکندر په عاميانه داستانونو کې

پر ختيزو هېوادونو د سکندر مقدوني د لښکرو يرغل، چې په هغه جمله کې زمونږ هېواد هم راځي او دا يرغل زمونږ په تاريخ کې ډېر ارزښت لري او هغه موږ ځينو، چې د هغو په وخت او يا يې وروسته له هغه احيانا يې د پېښو گزارش په ځينو مواردو کې له يو شمېر مبالغو سره ثبت کړي دي، خو په دې ټول پوهېږو، چې په ختيځ کې د سکندر په وړاندې پېښو دې څلور کاله د افغانستان د غرونو په لمنو کې په ډېر قهر متوقف کړي و، دوه کاله د هندوکش په جنوب او دوه کاله يې په شمال کې پاتې شو او د نفوذ د ډېروالي او د يوناني سلطنت د دوام په خاطر يې اووه يا اته کلاگانې (سکندريه) د دې هېواد په بېلا بېلو برخو کې جوړې کړې، چې په کلي ډول د هغو له جملې نه د هري رود په سيمو کې، فراه رود، اغنداو او په ځينو نورو برخو کې لکه پروان خبر يو او يو شمېر نورې يې د آمو سيند تر خوا سيران ته نژدې جوړې کړې وې، چې معمولاً د هغو ځينې پاتې شوني له ماروشاق (بالامرغاب) او د ريرش رودخانې يعنې کوکچه تر آمو سيند (آی خانم) پورې پېدا کولی شو، چې د هغو په باره کې گڼ شمېر مقالې له راډيو افغانستان نه خپرې شوي دي.

په دې کې شک نه شته، چې په افغانستان کې سکندر څلور کاله په جبري توگه پاتې شوی، لوی لوی دېوالونه يې چاپېر کړي، کلاگانې يې جوړې او څو سوه يا څو زره يوناني ټولي يې دلته پرېښې دي. په همدغه وجه يې نوم، رسم الخط، فرهنگ ادبيات د مجسمه جوړونې هنر، طب او د هغو هنري نمايش او روزښت. زمونږ په هېواد کې ژورې او دوامدارې خاطرې پرېښې دي، چې لرغون پېژندونکي ورځ تر ورځ ترې پردې لرې کوي او څرگندوي يې.

هغه څه، چې په دې مقاله کې يې يادونه کوم په عاميانه داستانونو او رواياتو کې د سکندر او د هغه د خاطرو يادونه ده، چې د اروپايانو په توگه يې اوسنی خوند اخيستی، چې د نظم او نثر ډولونه يې ځانگړی کتاب غواړي.

په دې کې شک نه شته، چې په ټوله نړۍ او بيا په ختيزو هېوادونو او په ځانگړې توگه په هند، ايران او افغانستان کې په پاچاهانو او امپراتورانو پورې مربوطو ولسي فولکلوري داستانونو ډېر دود لاره او په ډېره دلچسپۍ به ضبط او

خوډني كېده او په دې كې هم شك نه شته. چې د سكندر نوم په لاندنيو نومونو كې خای نيولی ((داراگان))، ((اکاسره))، هخامنشي پاچاهان او ساسانيان داستان وېونکي او شاعرانو د دارانامو، شاهنامو او خداينامو په کتار کې سکندر نامې هم راوړي او پر دې لار يې د سکندر او د هغه کارنامو ته د عوامو له خاطر وڅخه د داستانونو او منظومو لاره پرانسته.

په افغانستان کې عاميانه داستانونو يو شمېر کلاگانو او د لويو چاپېرو دېوالونو نسبت سکندر ته ورکوي لکه د هرات ښار، کندهار او سکندري ښار يا سکندري حصار (له کلا چاپېر دېوال) چې دا سرای خواجه ته نژدې واقع دی او همداسې څو نورې کلاگانې او ښارونه.

د افغانستان د خلکو مقاومت د سکندر او د هغه د يوناني عسکرو په مقابل کې په هغه داستان کې منعکس دی، چې د سکندر او د هغه د مور ملکه اولمپياس ترمنځه يې د مکاتبې په بڼه صورت نيولی او ما د هغې ډرامې په ليکلو کې ځنې کار اخيتسې، چې سرليک يې د (پاروپاميزاد مېړونه) او يا (سکندر په افغانستان کې) دی موږ ټولو اورېدلي او لوستلي دي، چې سکندر د دې هېواد له يوې ښکلې نجلۍ سره چې (روشانه) نومېدله، واده وکړ. په جنگ کې د سکندر اوددې نجلۍ دېر خور دپه باره کې ډېر ښکلي عاميانه داستانونه موجود دي، چې له دغو څخه په جنگ کې دافغاني مېرمنو دزړورتوب او مېړانې عرف، عادتونه، محلي ودونو او نور تاريخي مطالب په لاس راځي، چې زموږ د هېواد په گوټ گوټ کې تراوسه پورې د سکندر په هکله ډېرې کيسې په مختلفو بڼو نقل شوي او کېږي لکه:

د سکندر ملاقات له خضر سره، اب حیات پسې د سکندر هڅه، ظلمات ته د سکندر ورتلل، د سکندر ملاقات له هېښنده جېرانوونکيو خلکو سره.

د سکندر مور د زړه جمنۍ موندلو لپاره د يو کوهي د پاسه ورځي او هلته اوري، چې په هر قدم کې يو سکندر ځښ دی او داسې نورې کيسې.

په دې کې خو هېڅ شک نه شته، چې د سکندر بريدو شرق ته يو ټکان ورکړ او لکه چې اروپايان وايي د ختيځ او لويديځ رابطه يې جوړه کړه، خو بايد ووايو، چې بريدو يې زموږ هېواد کې څلور کاله طول ووست او دا چې د سکندر نوم په داستانونو او کيسو کې پاتې و هغه د ده په کلاگانو او لويو چاپېره دېوالونو او ښارونو کې د ده د يونانيانو ځای پر ځای کول و، چې د ولس له مېشتو خلکو سره بې په مرکو او مجلسونو کې ژبې او رسم الخط په پېړيو دوام وموند. چې د هغه نوم او کړه وړه په ولس کې د کيسو يوه برخه وگرځېده، چې سينه په سينه پاتې او خوله په خوله يې نقل وشو.

د سکندر او چنگیز د لښکرو په مقابل

کې د هرات د (اورتاکانا) د کلا مقابله

د بهرنیو د یرغل او تېري په وړاندې مقاومت او مقابله د دې هېواد د تاریخ له عنعنوي ځانګړنو څخه ده. تاریخي شواهد رابښيي، چې هر کله د یرغل شدت او جدت ډېر شوی دی، په هماغه تناسب یې په مقابل کې مقاومت ډېر شوی دی. د تېري او تجاوز په مقابل کې د مقاومت او مقابلي روحیه د ټول هېواد د اوسېدونکیو په منځ کې یو شان وه. هلته د زمان او مکان موضوع مطرح نه وه، چې دا خبره د پخوانیو وختونو په کیسوکې تراوسه پورې په هر ځای کې مشهوره ده. د سکندر مقدوني او د چنگیز د اولادونو په مقابل کې د هرات د تاریخي ښار او د هري رود د سیمې مقاومت د ۱۵۰۰ کلو په اوږدو کې د دغه هېواد د ټولو اوسېدونکیو لپاره د اتلانو حیثیت لري.

کله چې سکندر مقدوني له خپل لښکر سره پر ۳۳۰ مخزېږدي د هري رود ښېرازه سیمې ته ورسېد د دې سیمې خلکو د (برزآن) په مشرۍ په مدافعه لاس پورې کړ. کوم آباد ښار، چې په دغه وخت کې د هري رود د حوزې مرکز و، په یوناني منابعو کې د (اورتاکانا) په نوم یادېده، چې دې ښار ډېر د نګ او کلک دېوالونه درلودل، چې هغه یې د «آریامتروپسو» یا «آریا» د ولایت د مرکز په صفت هم یاد کړي دي.

په دې کې شک نه شته، چې دغه مهال افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ برخه وه او د سکندر تر رسېدلو دمخه د لویو ولایتونو، لکه بلخ، سیستان او د خراسان حکمرانانو د دریم دارا په مقابل کې پاڅون کړی او د هغه په قتل کې یې لاس درلود، خو د سکندر په رارسیدلو سره هر یو له یونانیانو سره د مقاومت په خاطر له خپلو هېوادونو څخه ورووتل.

سره له دې، چې د هرات د خلکو مشر (برزان) د ښار چاپېر ښه قوي او لوړ دېوالونه درلودل او د دې سيمې خلک هم پرې راټول وو، نوموړي د خپلې نظامي نقشي له مخې له يوناني عسکرو سره په لومړۍ نښته کې تسليمۍ ته حاضر شو او سکندر له ويرې خپل نظامي مشاور (اناکزيپوس) د هرات په کلا کې پرېښود او خپله د فراه پر لور روان شو. لافراه ته نه ورسېدلی، چې (برزان) د هري رود اوسېدونکيو په ملاتړ پاڅون وکړ او د سکندر نظامي مشاور يې په قتل ورساوه.

سکندر اړ شو، چې بېرته هرات ته ولاړ شي، کله چې هلته ورسېد د هراتي سردار (برزان) د پلويانو له خوا، که هغوی د (اورتاکانا) په لويه کلا کې وو او که دباندې ټولو ورسره مقاومت وکړ. کله چې کلا د سکندر د عسکرو له خوا محاصره شوه، نو هراتي سردار اړ شو هغو غرونو ته د مقاومت لپاره پناه يوسي چې ورته نژدې وو او ګڼ ځنګل يې درلوده، له دې ځايه يې سکندر ډېر ناراحته کړی و، خو هغه مهال چې يونانيانو ځنګل ته اور ورته کړ، نو بيا هراتي سردار (برزان) تسليمېدو ته اړ شو.

د سکندر مقدوني له يرغل نه (۱۵۵۰) کاله وروسته پر (۶۱۸) هـ ق کال چې ۱۲۲۱ م کال سره سمون خوري د چنګيز خان له دهشتي توپاني خپې هرات ته نژدې شوې. ټولې چې د تاتار د خان زوی و او د پلار له خوا دنده ورسپارل شوې وه، ترڅو د نيشاپور له فتح نه وروسته هرات ته ولاړ شي او دا وخت د خوارزم شاه سلطان جلال الدين نکبريني له خوا ملک شمس الدين جوزجاني د هرات واکمن ټاکل شوی و. د هرات د تاريخي نامې د ليک او د روضة الصفا د څرګندونو په اساس د ۹۰ يا ۱۰۰ زرو په حدودو کې جنگي مېړونې د ښار د دفاع او د چنګيز له زوی سره د مقابلې لپاره جګړې ته آماده وو.

چنګيز او د هغه زامنو، چې د افغانستان په لوړو او مستحکمو کلاګانو کې له ځان سره مقاومت ليدلی و او زيان ور اوښتی و، نو دا يې غوره ګڼله ترپايه هڅه وکړي، چې له جګړې نه مخکې له خلکو سره ارتباط ونيسي، ځکه هغوی غوښتل، چې ښارونه او لويې کلاګانې پرته له جګړې په آرامي سره ځانته تسليم کړي، نو ځکه يې لومړی استازي ورواستول، ملک شمس الدين تسليمي ته غاړه کښېښوده او ټول استازي يې ور ووتل، د هرات د لويې کلا شاوخوا د ټولي او ملک شمس الدين د لښکرو ترمنځ سخته جګړه وښته، هراتيانو او ملک شمس الدين جوزجاني د ټولي له لښکرو سره پوره اړه ورځې جګړه وکړه او په اتمه ورځ ملک شمس الدين د يو غشي په واسطه ټپي او مړ شو.

د ده له مړينې وروسته د بنار مقاومت له ماتې سره مخ شو او د تاتاري شهزاده د ژمنې او وعدې له مخې د بنار دروازې خلاصې شوې او تاتاري لښکر بنار ته تر ننوتلو وروسته ۱۲ زره تنه هراتيان، چې ډېر شمېر يې جنگي مېړونه، کارکوونکي او د فيصلو کولو صلاحيت لرونکي اشخاص وو، ووژل. لکه څنگه چې د سکندر د يرغل پر مهال خلکو په اجباري ډول تسليمي غوره گڼلې او بيا يې پاڅون کړی و او د سکندر نظامي سلاکار (اناکرزيپوس) يې وژلی و، همدغه شان پر ۶۱۸ هجري چې په زور يې تسليمي پرې منلې وه، سملاسي يې له کوټوال څخه سرغړونه او د بنار واکمن ملک ابوبکر منکتاي يې هم وواژه او د فيروزکوه د ملکانو له ډلې يې يو تن، چې اصلا سبزواري و او په هرات کې اوسېده، د خپل ملک په توگه وټاکه او بيا د بنار د ټينگښت او له چنگيزي لښکرو سره د مقابلې په فکر کې شول. لکه څنگه چې ۱۵۵۰ کاله وړاندې سکندر له سبزوار يافراه ته نژدې سيمې نه راوگرځېد او د (اورتاکانا) لويه کلا يې محاصره کړه، د هراتيانو او يونانيانو ترمنځ سختې جگړې پيل شوې، همدغه شان چنگيز هم کله، چې د هرات د خلکو له پاڅون او سرغړونې خبر شو د سکندر په څېر دی هم ډېر په غوسه شو او د دويم زوی (ايلچکدای نويان) په مشرۍ يې اتيا زره تنه واستول، چې مقابل مقاومت له ماتې سره مخامخ کړي.

لکه څنگه چې د سکندر په مقابل کې د هراتيانو دويم ځل مقاومت ډېر شدت درلود او ډېر وخت يې ونيو، همدارنگه د (يلچکدای نويان) په مقابل کې د هراتيانو دويم ځل مقاومت او دريځ له لومړي ځل نه ډېر کلک، پياوړی او دوامدار و، ځکه چې نژدې اووه مياشتې وخت د بنار محاصرې ونيو په پای کې يې په ډېر زور او اجباري ډول پر جمادي اول ۴۱۹ هجري قمري کال د هرات بنار تسليم کړ او د تاتاريانو ويني توپونکيو عسکرو تر هغه، چې کولای شول خلک ووژل، ځايونه يې وسوځول او مالونه يې ترې يوړل. دې ضربې د يو قطعي هلاکت حکم درلود، ځکه چې د ځينو رواياتو له مخې د هرات په بنار کې له څلوېښتو تنو ډېر څوک پاتې نه وو، خو لکه څنگه چې وروسته له سکندر نه د هرات بنار اباد او معمور شو، همدغه شان وروسته د چنگيز تر مړينې د هغه د دريم زوی (اوگتاي قان) د سلطنت په دوره کې د هرات د بنار اوسېدونکيو وروسته له ۶۴۰ هـ ق نه بيا ابادۍ ته مخه وکړه.

د هري رود په سيمه کې د سکندريې

ښار د آبادۍ په هکله د سکندر او د هغه

د مور مکاتبه

ټول په دې پوهېږو، چې سکندريېر ۳۲۸ مخزېږدي د ايران د هخامنشي ځواکونو له ماتې او د درېيم داريوش له وژنې وروسته د هري رود سيمې ته نژدې شو او ختيځ لور ته د يون پر وخت لومړۍ په هرات کې له لرغونې کلا سره مخامخ شو، د لرغونې کلا چې په يوناني ماخذونو کې د «اوتاکانا» په نامه شهرت لري ډېره ستره او کلکه کلا وه، چې د هرات د خلکو د مقاومت مرکز گڼل کېده، د هغې وينا له مخې چې پخپله يونانيانو ليکلې وايي، چې سکندر او د هغه جنرالان د لومړي ځل لپاره د يوې داسې مضبوطې کلا او جدي مقاومت سره مخامخ شوي دي.

د سکندر او د هرات د خلکو ترمنځ د جگړې، بري او ماتې کيسه او پېښه يوه ځانگړې موضوع ده، خو لکه څنگه چې په تاريخ کې يې يادونه شوې ده سکندر چې کله د دې خلکو مقاومت او بيا بيا پاڅونونه وليدل، په وېره کې شو او هوډ يې وکړ، چې دلته يوه سکندريه جوړه کړي، چې هغه د (سکندريه هيريوس) او يا د هري رود په سکندريه شهرت لري.

د اسلامي دورو په ماخذونو کې د هرات د لرغونې ښار د جوړونې او جوړونکي په هکله ډېر داستانونه او مختلفې کيسې موجودې دي، چې يقيني توګه تر اسلام دمخه د پخوانيو زمانو په اسطورو کې يې انعکاس او انځور پېدا کولی شو.

شېخ ابو نصر عبدالرحمان د عبدالجبار فاني زوی او تر هغه وروسته سيف د محمد زوی او د يعقوب لمسي دا داستانونه پرله پسې په خپلو آثارو او تاليفاتو کې را اخيستي او نقل کړي دي او بيا سيفي هروي په خپل وار سره د هغو انعکاس زموږ غوږونو ته رارسولی دی. ډېره عجيبه دا ده، چې د سکندر د ډېرو ستونزو انعکاس د افغانستان په غرونو کې د هري رود له سيمې تر امو سيند او سند پورې په شفاهي او ليکلي ډول له لرغونو اوسېدونکيو نه تر ۱۰-۱۱ هـ (۱۶ او ۱۷ مسيحي) پورې د دې هېواد د اوسېدونکو په منځ کې لاس په لاس ګرځېدلی او د هغو شفاهي او تحريري ليکنو نه څرګندېږي، چې سکندر د دې ستونزو په اړه له خپلې مور ملکه اولمپياس سره په يونان کې مکاتبه درلوده.

په داستانونو کې د يوه له منځ نه په تحريري بڼه ماخذ په ماخذ او بالاخره د سيفي هروي په ذريعه تر موږ رارسېدلی دی، چې د هري (هرات) په سيمه کې د ښار جوړونې په اړه د سکندر له خپلې مور سره مکاتبه ده.

که چېرې دا واقعي تاريخ د تعبيرونو په قالب کې ونيسو، نو بايد ووايو، چې سکندر دمخه تر دې، چې په هرات کې د ښار په جوړونه پيل وکړي له خپلې مور سره يې مکاتبه او مشوره کړې ده. د دې داستان له مخې، چې سکندر د هري رود سيمې ته ورسېد او ويې غوښتل چې د سترې کلا جوړول پيل کړي، د سيمې له خلکو نه يې مشوره وغوښتله، مګر خلکو د دې پخوانۍ کلا د جوړولو مشوره ورنه کړه، سکندر د غلته پوره ډوډه کاله زړه نا زړه پاتې شو تر هغې وروسته يې مور د هغه د حال پوښتنه وکړه، بالاخره يې خپلې مور (ملکه اولمپياس) ته وليکل، چې د دې سيمې خلک زما اطاعت نه کوي او د هغې سترې کلا جوړول،

چې زه يې غواړم د جوړولو مشوره هم نه راکوي. د سکندر مور له خپل زوی نه هيله څرگنده کړه، ترڅو د دې ښار د مختلفو ځايونو او کوڅو څخه يوه اندازه خاوره ورواستوي، چې دهغې له رنگ، بوی او خوند څخه د څه کيفيت تر معلومولو وروسته يوتدبيرونيسي سکندر يوگډی خاوره په څو غوټو کې خپلې مور ته واستوله د دغه غوټو خاورې په مختلفه بڼه وې، يوه پسته خاوره يوه کلکه بلنه سپينه او څلورمه تپوره وه.

ملکه اولمپياس د هري رود د سيمې د بېلا بېلو برخو خاوره په خپل دربار کې د فرش د لاندې خوره کړه او وروسته له هغې يې د يونان مشران او استازي راوبلل او د سکندر د انتظار مطابق يې په هري رود کې د سکندر له خوا د نوې سترې کلا د جوړولو مصلحت ترې وغوښت د يونان مشرانو له سوچ او فکر کولو وروسته مخالفه رایه ورکړه او ويې ويل، چې د هري رود سيمه د يرغل پر لاره واقع ده او هلته د لويې کلا جوړول زموږ مصلحت نه دی..

کله چې مشران رخصت شول، ملکې هغه خاوره ټوله کړه او په بله ورځ يې بيا د قوم استازي راوغوښتل د خپلې پوښتنې او د سکندر د انتظار پوښتنه يې مطرح کړه. دا پلټولو مشرانو د بلې ورځې په خلاف په يوه خوله د هري رود په سيمه کې د سترې کلا په آبادولو کې موافق وو او په دې کې يې خپله گټه او مصلحت لیده.

ملکه اولمپياس سمدلاسه پوهه شوه، چې د هري رود په خاوره کې کوم تاثير شته، نو خپل زوی ته يې وليکل، چې په هغه خاوره کې، چې تاسو ياست ډېر عجيبه تاثير دی، چې د هغه ځای خلک يې هر يو د رایې مخالف او بې اتفاقه کړي دي، له هغوی نه مشوره مه غواړه او سمدلاسه د سترې کلا په هکله، چې په پام کې يې لرې اقدام وکړه وروسته له هغې، چې سکندر څنگه غوښتل د کلا په جوړولو يې پيل وکړ او لکه څنگه چې پوهېږو د افغانستان په خاوره کې يې لومړۍ لويه، ستره او مضبوطه کلا د هري رود په سيمه کې جوړه کړه، چې په يوناني ماخذونو کې د (سکندريه

هريوس) او ياد (سکندريه هريون) په نامه شهرت لري او کولای شو، چې هغې ته د هري رود سيمې سکندريه ووايو.

دا ستره متسحکه کلا د يو شمېر يونانيانو مرکز او استوگنځی شو او څه موده د سکندر د نظامي سلاکار ((اناکزيپوس)) استوگنځی هم و، تر هغه وخته، چې سکندر د فراه رود پر لور لاړ او دا سلاکار د هرات د خلکو له خوا ووژل شو او دا ثابته شوه، چې د دې خاورې تاثير لکه، چې نمونه يې يونان ته استول شوې وه، د هري رود اوسېدونکي په خپله خاوره کې د پرديو په پاتې کېدو او اوسېدنه راضي نه وو او په بيا بيا پاڅونونو له دېمن سره جنگېدل.

لکه څنگه چې ما وويل دا داستان پرته د ماخذونو له متونو څخه د افغانستان د اوسېدونکو په خاطرو کې ثبت دی او خوله په خوله يې نقل کوي.

لکه څنگه چې مې ۱۸-۱۹ کاله دمخه هغه د لومړي ځل لپاره واورېده د هغې په اساس مې يو تاريخي ډرام د (مردان پاروپاميزاد) په نامه وليکه. دغه داستان پرته له دې، چې د سکندريه مقابل کې يې د ملي مقاومت انعکاس او د سکندريه ځوانو عسکرو د غرونو په لمنو کې څه تېر شوي و، ليا 'ي څه چې زموږ غوږونو ته يې هم رارسوي.

هغه مخالفت او ممانعت، چې د هري رود پخوانيو اوسېدونکو د سکندريه مقابل کې د نوې سترې کلا د جوړولو په اړه کاوه رښتينی وگڼئ او له بله پلوه د تاريخ په لحاظ دا هم څرگنده ده، چې سکندر مقدوني لرغونې، ستره او مضبوطه کلا په هري رود کې جوړه کړه.

سکندري سار يا سکندري کلا

د سکندر مقدوني شخصيت په افغانستان کې دومره شهرت لري، چې لوستونکي او نالوستي ټول هغه پېژني او يا يې لږ تر لږه د هغه نوم اورېدلی دی، دا د جېرانتيا ځای نه دی، چې سکندر مقدوني د هري يا هرات پر سيمه د حملې او يا تېرېدنې پر وخت تر اراکوزي (الرخج، رخد، کندهار) اکسوس (امو سيند) او اندوس (اباسين، سيند) پورې د دې سيمې د خلکو د شديد مقاومت له امله په مختلفو برخو کې کلاگانې جوړې کړې چې د هغو کلاگانو ځايونه د حوزو په نوموړو سيندونو کې چې په تاريخي ماخذونو کې يې يادونه شوې او د ځينو ځای او موقعيت هم تر يو حده د لرغون پېژندونکيو له خوا ټاکل شوی دی او ځينې نورې خاطرې يې د خلکو په حافظو کې پاتې دي.

د کوم حصار يا کلا په باره کې، چې دلته بحث کوو نظر ماخذونو او تاريخي کتابونو ته د خلکو پر ژبو ډېر شهرت لري او که تر دې يې څرگنده ووايو په هېڅ يو ماخذ او کتاب کې د دې سترې کلا يادونه شوې نه ده، مگر د سيمې اوسېدونکيو د هغې لپاره نوم ټاکلی دی او له سکندر سره يې د ارتباط په مناسبت په اولسي ژبه کې يې (سار سکندري) بولي.

دا ستره کلا او يا يې خرابې او پاتې شونې د پخوانۍ کاپيسا په سيمه (په اوسني کوهدامن کې) خواجي سرای ته نژدې موجوده ده که چېرته پخوانۍ د پنبو لارې په نظر کې ونيسو، نو ويلی شو، چې دا کلا د کابل او خواجي سرای ترمنځ واقع وه او البته د کلا خرابه له سراي خواجي سره ډېر نژدېوالي لري او د جنوب ختيځ پلو ته د (۲) کيلو متروپه واټن واقع ده، کوم کسان، چې د دې زړې کلا د کنډوالو ليدلو سره علاقه لري، نو بايد د تلوراتلو په لاره بلد وي او دا لنډ معلومات سيلانيانو او جهان گرځندو ته هم گټور دي. د سکندري کلا لاره همدغه د کابل شمالي پلو ته موجوده لاره ده. له کابل نه نژدې ۲۵ کيلومتره وروسته د ختيځ پلو ته د انگورو باغونه، زراعتي ځمکې او يولړ غونډۍ تر سترگو کېږي.

سکندري سار يا سکندري کلا

د سکندر مقدوني شخصيت په افغانستان کې دومره شهرت لري، چې لوستونکي او نالوستي ټول هغه پېژني او يا يې لږ تر لږه د هغه نوم اورېدلی دی، دا د جېرانتيا ځای نه دی، چې سکندر مقدوني د هري يا هرات پر سيمه د حملې او يا تېرېدنې پر وخت تر اراکوزي (الرخج، رخد، کندهار) اکسوس (امو سيند) او اندوس (اباسين، سيند) پورې د دې سيمې د خلکو د شديد مقاومت له امله په مختلفو برخو کې کلاگانې جوړې کړې چې د هغو کلاگانو ځايونه د حوزو په نوموړو سيندونو کې چې په تاريخي ماخذونو کې يې يادونه شوې او د ځينو ځای او موقعيت هم تر يو حده د لرغون پېژندونکيو له خوا ټاکل شوی دی او ځينې نورې خاطرې يې د خلکو په حافظو کې پاتې دي.

د کوم حصار يا کلا په باره کې، چې دلته بحث کوو نظر ماخذونو او تاريخي کتابونو ته د خلکو پر ژبو ډېر شهرت لري او که تر دې يې څرگنده ووايو په هېڅ يو ماخذ او کتاب کې د دې سترې کلا يادونه شوې نه ده، مگر د سيمې اوسېدونکيو د هغې لپاره نوم ټاکلی دی او له سکندر سره يې د ارتباط په مناسبت په اولسي ژبه کې يې (سار سکندري) بولي.

دا ستره کلا او يا يې خرابې او پاتې شونې د پخوانۍ کاپيسا په سيمه (په اوسني کوهدامن کې) خواجي سرای ته نژدې موجوده ده که چېرته پخوانۍ د پنبو لارې په نظر کې ونيسو، نو ويلی شو، چې دا کلا د کابل او خواجي سرای ترمنځ واقع وه او البته د کلا خرابه له سراي خواجي سره ډېر نژدېوالي لري او د جنوب ختيځ پلو ته د (۲) کيلو متروپه واټن واقع ده، کوم کسان، چې د دې زړې کلا د کنډوالو ليدلو سره علاقه لري، نو بايد د تلوراتلو په لاره بلد وي او دا لنډ معلومات سيلانيانو او جهان گرځندو ته هم گټور دي. د سکندري کلا لاره همدغه د کابل شمالي پلو ته موجوده لاره ده. له کابل نه نژدې ۲۵ کيلومتره وروسته د ختيځ پلو ته د انگورو باغونه، زراعتي ځمکې او يولړ غونډۍ تر سترگو کېږي.

دغه ځای کې باید موټر ودرول شي او په پښو د باغونو په کوڅو کې د خاورو غونډۍ پلو ته متوجه شي او د سیمې له خلکو پوښتنه کول که په هره نقطه کې حاضر وي یوه حتمي خبره ده. دلته د باغونو په منځ کې کوڅې، هواري زراعتي ځمکې او د انگورو باغونه کوز څرگندېږي او په پورته خوا کې نږدې کنډوالې له ورايه ښکاري تر هغې، چې لویه ویا له یا وړوکی خوړ رارسېږي او د دې خوړ په هغه خوا کې له تیږو او خاورو جوړې غونډۍ د پاسه د لویې کلا کنډوالې څرگندېږي. د هغې سیمې د نژدې کلیو خلک دغه د خاورو ډېری ته، چې شواهد او اثار یې په دننه کلا کې څرگندېږي معمولاً (سار سکندري) وايي او دا له احتمال نه بهر نه ده، چې د سار د کلمې نه یې مقصد (سار) (حصار) (شار) او یا (شهر) وي داسې لوستوال خلک هم شته، چې دې کنډوالو ته (حصار سکندري) وايي او که چېرته د ستراتیژیکې او (سوق الحبشی) له نقطې نظره وکتل شي، نو په قطعې توګه ویلی شو، چې دا کنډوالې د پخوانیو او کلکو کلاګانو پاتې شوني دي.

همدغه ویا له یا خوړ چې د مخه مویادونه وکړه د کلا لويديځ او شمال پلو ته یې یو ډول طبیعي خنډ کونه جوړ کړي، د دې کلا ډېرې برخې ګودال او شنېدلي دي چې ښې ښانې یې موجودې دي، نو په همدغه ترتیب نوموړې کلا د شنېدلو دېوالونو د اوبو لارې او په چارچاپېره کې طبیعي خنډ او لاره ده او خپله کلا د یوې مورې د پاسه، چې دا مورې د ډېرو او خاورو لرونکي ده، پرته ده.

د کلا چاپېره یو ډېر بردار (سورور) دېوال له مستحکمو برجونو سره موجود و او نن یې وران شوو دېوالونو د ماهي د شا په څېر ښه غوره کړې ده. احتمال لري، چې دې کلا څلور دروازې درلودې ختیز او جنوبي برخو د دروازو موقعیت ښه تشخیص کېدلای شي او پرته له شک نه ویلی شو، چې د دې کلا عمومي ستره دروازه جنوبي پلو ته ده. له دروازې نه، چې کومه لاره دننه تللې وه له لنډ شان دورې وروسته یو برج ته ورغلې وه، چې دا د کلا مرکزي او لوړه برخه وه.

د سار سکندري په کنډوالو کې تراوسه کومه علمي پلټنه نه ده شوې او د هغې سیمې د لنډو کلیو خلک د دې کلا خاورې خپلو زراعتي ځمکو ته د سرې په ډول وړي. د دې خاورو د وړلو په وجه په ډېرو ځایونو کې په دهلیزونو کې څرګندې شوې څښتې، چې د دېوالونو په جوړولو کې ترې کار اخیستل شوی ډېرې غټې، غټې او خامې دي، د اندازې او لوېوالي له مخې د بګرام له څښتو سره هېڅ توپیر نه لري. لکه څنګه چې پوهېږو بګرام د دویمې مخزېږدي پېړۍ په نیمایي کې د یونانیانو پر وخت د لویو کوشانیانو په دوره کې جوړ شوی، چې له لومړۍ تر

دریمې مسیحې پېړۍ یې د خپل عروج دوره ترسره کړې، لکه څنگه چې یې د جوړولو استنباط له ق م نه کیږي، نوبیا (سارسکندري) د مقدوني سکندر له خوا جوړه شوې ده، نو باید چې هغه د پروان د سکندري ښار سره د یوې زمانې وگڼو. دا کلا حتمي د کوشانیانو په دوره کې جوړه او آماده وه، چې د ابادۍ او جوړېدو د تحول تاریخ یې د کاپیسا بگرام له ښار سره په موازي ډول مطالعه کولی شو.

هغه مقالې، چې کابل راډیو ته مې لیکلي د هغو ابادیو په اړه دي، چې د کوهدامن کوهستان په سیمه کې دي، چې د هغو نسبت سکندر مقدوني او تر هغه وروستنیو یونانیانو ته کېږي، لکه د عبدالله برج ستره کلا او د پروان سکندري ښار، نوبیا داسې کوم دلیل نه لرو، چې (سارسکندري) دې په دې کتار کې ونه شمېرو.

وړاندې مویادونه وکړه، چې تراوسه په دې کنډوالو کې کېندنې نه دي شوي، خو د خلکو له خوا د خاورو وړلو په وجه پخواني شواهد لکه مسکوکات، نځینې، مری او نور چې د یونانیانو او کوشانیانو په دورو اړه لري، موندل شوي دي، د دې دورې د مسکوکاتو شهادت د نوموړو دورو لپاره د دې تاریخي کنډوالو د ارتباط ښه نښه ده او د تاریخي سنجش او موازنې له مخې په اسانۍ سره سمون او مطابقت لري.

د بهرنیو پوهانو له ډلې څخه هغه چا، چې دلته لنډه شان مطالعه کړې ده مشهور فرانسوي ختیځ پېژندونکی مویو گیرشمن دي، چې د دویمې نړېوالې جګړې پر کلونو په افغانستان کې د فرانسې د لرغون پېژندنې د پلاوي مدیر و او په اتفاق سره مویو ځای د صدق آباد، ریزه کوهستان او د سارسکندري کنډوالو د پاتې شونیو څخه لیدنه ترسره کړه. نوموړی فرانسوي پوه دې ته متمایل و، چې دا کنډوالې د «اورتسپانا» د ښار پاتې شونې و بولي، چې معمولاً د هغې موقعیت د کابل سیمه گڼي. بل فرانسوي ختیځ پېژندونکی موسیو فوشه د اورتسپانا د ښار موقعیت د بودايي کابل مربوط د چکړې او خورد کابل سیمه یادوي په هر حال دا ځانگړې بحث دی، چې د هغې شرح دلته نه شي کېدای او د سارسکندري د کنډوالو کیندنې د دې لنډې مقالې هدف یواځې د دې کنډوالو نوم، نسبې او موقعیت پېژندل دي، چې له کابل نه د شمال په لور د ۲۵ کیلو مترو پر واټن پروت او ترڅنګ یې نن یو لوی او له خلکو ډک کلی (خواجه سرای) پروت دی.

۷/۵/۱۳۴۱

ایوتیدم باختري یونانی پاچا

په باختري کې د یونان له لویو پاچاهانو څخه یو هم «ایوتیدموس» دی، چې هغه په ساده ژبه (اوتیدم) لوستلی شو. هغه نه یوازې په باختري کې د یونان د خپلواکي شاهي کورنۍ غړی و، لاچې بنسټگر او د سرکښ هم و، چې وروسته د (دیودوت) له کورنۍ څخه په باختري کې د یونان سلطنتي کورنۍ د هغه په نامه شهرت لري.

یوتیدم پر ۲۷۰ م زکال د بلخ د سلطنت په تخت کېناست او تر ۲۳۰ م زکال پورې یې نژدې څلوېښت کاله سلطنت کړی دی. لکه چې ټول پوهېږو، چا چې په باختري کې د یونانیانو مستقل سلطنت اعلان کړ هغه (دیودوت) و، مگر د هغه د تراک لاتدي سیمې ډېره برخه د هندوکش شمالي برخه وه یا ووايو، چې په باختري کې محدود پاتې شو او زوی یې دویم (دیودوت) هم له هغه ټاکلو پولونه دباندې ونه وتلی شو، د پلار د واکمنۍ په حدوداتو کې پاتې شو تر هغې پورې، چې (ایوتیدم) ته وار ورسېد.

تر کومه چې تاریخي پېښې رانيسي اصلا ایوتیدم د دویم دیودوت تر وژلو وروسته تاج او تخت ترلاسه کړی. لکه څنګه چې پردغه وخت یوناني شاهي دولت د (سلوسي) کورنۍ سره د باختري د نوټشکيله یوناني دولت سره سيالي او د بنموني درلوده د یو شمېر نظریو له مخې دویم دیودوت د یو شمېر یوناني تحریکاتو له مخې د یوتیدم په لاس ووژل شو.

د باختر د يوناني پاچاهانو په ډله کې ايوتيدم پياوړی مقام لرونکی دی، ځکه چې هغه په سياست، واکمنۍ، فتوحاتو، نوې ابادۍ او همداراز د هغې دورې د تجارت په پراختيا او روابطو کې تر ډېرو واکمنو پورته گڼل شوی. کله چې ايوتيدم په بلخ کې واکمنۍ ته ورسېد، دوو مهمو مسئلو د هغه پاملرنه ځانته واړوله. يو د بلخ د سترې کلا ټينگښت او په هېواد کې د ابادۍ پراخوالی او بل د هندوکش دواړو خواوو ته د جغرافيايي واحد له نظره د اياتونو، ولايتونو او سيمو ترمنځ اړوندې او تړاو و.

استرابون يونانی جغرافيه ليکونکی، چې تقريباً د باختر يوناني پاچا (ايوتيدم) هممهالی و، بلخ يې د (ايرانا مرغلرې) په صفت ياد کړی او د اريانا حدود يې د يو ستر هېواد په حيث ياد کړي د (ايرانا د مرغلرې) صنعت او د (هزار قلعه) اصطلاح، چې دا زمان د باختر په باره کې ويل شوي، څرگندوي چې ايوتيدم د خپلې واکمنۍ په اوږده دوره کې د هېواد په مرکز او ولاياتو کې ډېر اوږده او تلپاتې کارونه کړي دي.

ايوتيدم د سلطنت پر تخت له کېناستو سره سم له يو يا دوه خطرونو سره مخامخ و له يوې خوا د لويديځ له پلوه د سلوسي يوناني شامي دولت په ځانگړې توگه د هغوی پاچا انتوکوش غوښتل، چې د هغه خپلواکي تر پښو لاندې کړي او له بله پلوه د هندوکش جنوب ته هندي (موريايي) دولت تېری کړی و او د ارغنداو د سيمې تر څنگ نژدې برخې يې نيولې وې. دا وخت د باختر او شام ترمنځ جگړه وشوه انتيوکوش يوناني شامي د باختر پر لور لښکر وخوځاوه، د ده او د باختر يوناني پاچا ترمنځ لومړی شخړې د هري رود په سيمه او بيا يې د بلخ د لويې کلا په چاپېريال کې صورت ونيو او تقريباً دوه کاله د بلخ يوناني پاچا په محاصره کې پاتې شو بالاخره د باختر د خپلواکۍ د پېژندنې او د تېري کونکيو د پر شا تللو په اړه صلح منځ ته راغله.

وروسته تر دې انتيوکوش د هندوکش له درو څخه کابل ته ستون شو او د جنوب او لويديځ له لارو يې خپلې منطقي ته مراجعه وکړه. کابل ولايت او ارکوزي

(کندهار) څخه د تېرېدلو پر وخت يې د هندي موريایي ځواکونه او د هغوی وروستی واکمن (سونگاژنس) شاته کړ او دا ځایونه يې تخلیه کړل. په نتیجه کې لکه څنګه، چې دا ختیز او لويديز يرغلګر پر وړاندې تللو بريالي شوي وو، خپلو متقابلو خاورو ته راستانه شول او د باختري سلطنت خپلواکي يې ومنله او "ايوتيدم" چې ډېر وخت په لاجه کې پرېوتی و له بلخ نه د هندوکش په دواړو لویو سيمو باندې د يو مستقل واکمن پاچا په توګه وپېژندل شو او د (اريانا) ټول ايالتونه او ولايتونه يې په ځان راټول کړل په بله وينا د هېواد د خاورې وحدت يې عملي کړ او حتی د يادې شوې خاورې له قلمرو څخه د باندې که هغه شمال شرق پلوت ته له پام نه هاخوا د سنگيانګ په لور وه او که هغه شمال غرب پلوت ته په پارتيا (د کشف رود او اترک حوزه) وه او که هغه لمر خاته پلوت ته د اباسين په غاړه کې و، پر فتحو بريالی شو. يو له نويو کارونو څخه يې د هېواد په دننه کې د امارتونو تشکيل و، چې دوه يې د (پاروپاميزوس) او (اراکوزي) د امارت په نامه يادېدل لومړی امارت د (مارکوس) (مرغاب) د حوزې له نژدې نه چې هري رود هم ورپکې شامل و او دويم امارت په جنوب لوديځ کې د ارغنداب حوزې ته نژدې په ډېرو برخو محدود و.

د ايوتيدم سکې د ده د اوږدې څلوېښت کلنې واکمنۍ او د پراخو لاس لاندې سيمو د سلطنت په وجه څو ډوله او ډيرې دي، چې د هغوله جملې څخه يې دوه ډوله ډېرې مشهورې دي، يوه يې ګرده نقره يې سکه ده، چې يو پلوت ته يې له فولادي خولې سره دپاچا تصوير دی او بل پلوت ته يې د (هرکول) مجسمه ده، چې په يوه لويه هواره تيګه ناست څرګندېږي. دويمه ګرده طلا يې سکه ده، چې په يوه مخ يې د هر کول نیم بني خوا ته مخ ښکاري او په بل مخ کې يې اس په څغاسته دی او په هغې کې يې (بازيلوس ايوتيدموس) يعنې (ايوتيدم پاچا) ليکلي دي.

د کاپیسي - بگرام د ښار په پلان کې

د یوناني او محلي ښار جوړونې بنسټونه

د تاریخ د متنونو په شهادت ویلی شو، چې د کوهستان او کوهدامن په حوزه کې مو د کاپیسي په نامه لرغونۍ ښار درلود، چې په ۵-۶ پېړۍ کې د سیروس او ایراني هخامنشي داریوش له خوا اباد شوی و. د دې لرغوني ښار موقعیت په څرگند ډول معلوم نه دی، خو په دې کې شک نه شته، چې په بگرام کې به د برج عبدالله ترڅنګ واقع و، خو د پېړیو په تېرېدلو او په وروستیو دورو کې د نوو ابادیو په جوړولو او هغه سیمه په زراعتي ځمکو له بدلون سره د هغه ښار اثار پاتې نه دي، نو موږ د بگرام په خرابیو کې دوه ساحې په مشخصه توګه لیدلې شو او تقریباً دواړه سره نښتي دي، چې زموږ د ورځنیو اصطلاحاتو له مخې یوه یې د «برج عبدالله» او بله یې د «بگرام» په نامه ګڼلې شو، چې هغه دواړه دوه پېړۍ یا تر دې هم ډېر دمخه تر میلاده د یونانیانو له خوا جوړې شوې دي.

امکان لري، چې په برج عبدالله کې د دې سترې او کلکې کلا بنسټ پخپله سکندر ایبني وي او که داسې نه وي، نو باختري یونانیانو به د هغه د امر په سر ته رسولو کې اقدام کړی وي، مګر د بگرام په باره کې د لرغون پېژندونکو د رښتیني کتنې نه څرګنده شوې ده، چې دا ښار دوه پېړۍ دمخه تر میلاده د یونانیانو په لاس جوړ شوی دی.

د ښار جوړونې له نظره د بگرام د کنډوالو مطالعه ډېره پر زړه پورې ده او دا کار له کیندلو پرته ممکن نه و، خو له نېکه مرغه کله، چې په دویمه نړیواله جګړه کې د موسیو ګیرشمن فرانسوي له خوا کیندنې وشوې، داسې نتیجې لاس ته راغلې، چې د هغې په رڼا کې د بگرام د ښار پلان او تدافعي سیستم یې څرګند شو او معلومه شوه، چې د ښار پلان د یونان د کلاسیکو ښارونو پر اساس وضع شوی او په دفاعي سیستم کې یې له محلي اساساتو نه کار اخیستل شوی دی. نوموړی فرانسوي پوه د مطالعاتو له مخې د کاپیسي ښار د عمومي جوړښت له نظره د یوناني ښارونو په اصولو د (هیپودام) په شکل یعنې په مربع ډول جوړ

شوی و، چې یوې جادې یې له یوې ضلع نه تر بلې ضلع پورې امتداد درلود او د ښار عمده ځایونه د جادې دواړو خواوو ته جوړ شوي وو په همدې ترتیب د ښاري پلان له نظره د کاپیسی - بگرام ښار د یوناني ښار (دورا - اورویس) له ښار سره یې کامل ورته والی درلود، چې پاتې شونې یې په امریکا کې د (یال) د پوهنتون پوهانو په لویدیزه اسیا کې کشف کړي وو.

د یوناني ښار جوړونې پر اساس د بگرام او دیورا ښارونه ډېر ورته والي لري، چې موسیو گیرشمن یو شمېر ورته والی داسې بیانوي: په دواړو یادوو شوو ښارونو کې هغه دېوال، چې د جلگې په لور واقع دی مضبوط والي ته یې ډېر ارزښت ورکړی شوی دی په دواړو ښارونو کې هغه لارې، چې د سیند پلو ته وتلي دي، په سیند حاکمې دي، په دواړو ښارونو کې عمومي دروازې جنوبی خوا ته د جلگې پلو ته ویستل شوي دي او د ښار اساسي جاده له همغې دروازې نه پیل شوی او پای یې سیند ته رسیږي.

په دې کې شک نه شته، چې د دې دواړو ښارونو ډېر ورته والی د دې سیمې د اراضي د ورته والي پر اساس منځ ته راغلی، مگر د موسیو گیرشمن په نظر د دې دواړو ښارونو جوړونکیو د یوناني ښار جوړونې له اصولو څخه خبر وو او د دواړو ښارونو جوړونه یې د یوناني ښارونو په موازنه ترسره کړې ده. لکه څنگه چې دا نظر د (یورا) په ښار کې ثابت دی، نو هېڅ بل دلیل نه شته، چې د کاپیسی - بگرام په اړه رسالت ونه لري. البته د دې یادونې حاجت نه شته، چې ډ بگرام د ښار په تدافعي اصولو کې د ایراني نظریاتو، چې محلي بڼه یې خپله کړې وه کار اخیستل شوی، چې د هغو اثر په یوناني ښارونو کې نه شته.

د (کاپیسی - بگرام) د ښار جنوبی پلوته لویه ضلع او ورسره نژدې برخو او مخصوصا هغه لوی برجونه چې د ښار په کنجونو کې وضع شوي د سیمه ایزې تدافعي مفکوري استازیتوب کوي چې سوابق یې په اردواو دهماغې زمانې په غربي نړۍ کې نه لیدل کېږي. نوموړي فرانسوي لرغون پیژندونکی دخپلو پورتنیو نظریاتو د ثبوت له پاره د لوستونکي پاملرنه د خوارزم یعنی هغې سیمې ته اړوي چې دامو سیند د ښي خوا بنکتنیو غاړو کې پراخه سیمه ده چې یوه موده دیوناني پلوو باختري واکمنو په لاس کې وه. پدې کې شک نشته چې پروفیسر تولستف روسي لرغون پیژندونکی چې د افغانستان او شوروي د دوستۍ د ټولنې مشر و خوارزم کې یې یو لړ پراخې کیندنې او څیړنې ترسره کړيدي. لکه څنگه چې مې وویل د خوارزم ځمکه دامو سیند د کوزنۍ برخې پر لاره په دواړو خواوو لکه چې یې پورته یادونه وشوه پرته ده، لکه چې دوخت په تیریدلو بادونو شگه وړاندې راوړي اکثرا پخواني ښارونه یې پټ کړيدي او د ښارونو خرابې چې هرڅومره دامو سیند تر لارو لرې پرته دي زړې اوچې هرڅومره ورته نژدې پرته دي نوې ښکاري.

دامفکوره لرغون پیژندونکیو داسې څرگنده کړې چې په درې لومړنیو مخزېږدیزو پېړیو کې جوړ شوي دیوالونه برجونه نلري او تیرکشونه ډیر نژدې په خپله دیوال کې کښل شوي دي چې (جانباز کلا) یې ډیره بڼه بیلگه ده لږ وروسته خو په همدې دوره کې په داسې حال کې چې دیوالونه تیرکش لري او ټول مربع شکله برجونه له ۱۸ نه تر ۲۶ مترو پورې څرگندېږي او پرته له مربع او مستطیل ډولو کلاگانو څخه د گردو کلاگانو جوړول هم پیدا شوي. د دیوال په امتداد کې د برجونو فاصلې د خوارزم د کلاگانو او بگرام ترمنځ ورته والی پیدا کړی دی.

د بگرام ښار دستري کلا د برجونو او دیوالونو اثار د موسیو گیرشمن د کیندلو په وجه څرگند شو د ښار د لویې کلا اوږدوالی (۴۰۰) متره او عرض یې د (۴۵۰) مترو په شاوخوا کې و. د ښار دستري کلا د پنډو دیوالونو اثار په درې خواوو ختیځ، لویديځ او سویل کې معلومیدل او د برجونو بنیادونه وروسته تر کوششونو څرگند شول. د ښار شمالي پلوته یو څو څوږونه د پنځشیر درودخانې پر لور متمایل وو، چې خامخا یې هغې خواته هم لاره درلوده چې اوس یې هورې د زراعتي ځمکې بڼه خپله کړې د ښار دیوال په خپل اوږدوالي او سور کې وتلي ننوتې ځایونه درلودل چې د عسکرو د ځای پر ځای کولو له پاره یې ښارته استحکام ورکاوه، د ښار جنوب غربي کنج ډیر کلک و ځکه هلته دستر برج پاتې شونې موندل شوې دي چې یواځې غربي خواته دیوال ۵۰ متره اوږدوالی لري حال دا چې د شمال کنج برج په څوځله وړوکی و او فقط ۱۶/۶ متره اوږدوالی او ۸/۹۰ متره سور یې درلود.

د ښار ستره دروازه چې د داخلیدلو اساسي لاره وه د جنوبي دیوال په منځ کې د کوه دامن د جلگې پر لور کښل شوې وه. له دغې لارې څخه د ښار په منځ کې یوه کوڅه تیره شوې وه او د جنوبي ضلع لورته د رودخانې پر غاړه د برج عبدالله تر څنګ ختمه شوې وه اوله همدغه ځایه د ښار اوسیدونکیو اوبه اخستي.

نو لکه څنګه چې په تاریخي نظریاتو د لرغون پیژندونکیو پر څېړنو، د لویديزې اسیا له پخوانیو کلاگانو او ښارونو او خوارزم سره یې شرح او د مقایسې یادونه وشوه د کاپیسا - بگرام ښار د ډیر توافق لرلو پر وجه چې له یوناني ښارونو سره یې لري دهغې استحکام زموږ په محلي مفکورو او منطق باندې استوار و.

د انقطه ډیر ارزښت لري چې د یوناني ښار جوړونې ته قانوني نظر کولی شي چې د بگرام په پلان کې یې مطالعه کړو، پدې چې لویو کوشانیانو د یونانیانو ځای ونیو خو په اصل کې د ښار په پلان کې یې کوم ډیر بدلون رانه وست او ټول پخواني جوړشوي اساسي خطونه پاتې شول چې لرغون پیژندونکي هم همدغه نظریه تائیدوي.

پروان يا جبل السراج کې

د قفقاز سکندريه

دمقدوني سکندر له عادتونو څخه يو د ختيځ پر لور فتح شويو ځايونو کې دمستحکمو کلاگانو او ښارونو جوړول و چې دده په خپل نوم (سکندريه) باندې شهرت لري، لکه په مصر کې چې (سکندريه) له ۲۳۰۰ کلونو راهيسې ديخوا په همدغه نوم موجود ده.

البته ددغو کلکو ښارونو او کلاگانو په جوړولو کې داسيا دمختلفو نقطو اوافريقائی جنگياليو اووسله لرونکيو خلکو دمقاومت روح ډير دخالت لري، ځکه چې سکندر ځای پر ځای داودانی دخپلو عسکرو داستوگنې له پاره دمجبوريت او اړتيا له مخې جوړې کړي نه دشوق او ښکلا لپاره.

سکندر دافغانستان دخاوړې په مختلفو برخو کې دخپل تگ لوری له شمال لويديز برخو يعني له اوسني هرات څخه دسند رودترغاړو پورې څوکلکې کلکې کلاگانې جوړې کړي چې دتاريخ دپاڼو په شهادت دهرات، فراه او کندهار له سکندريو نه پوره اطلاعات په لاس لرو، يوله همدغو کلاگانو يا سکندريو نه همدغه د (قفقاز سکندريه) ده چې دهغې محل يا موقعيت دپوهانو دڅيړنو په

رڼاکې د پخوانۍ پروان یا په جبل السراج کې د سالنگ د درې خولې ته نژدې سیمه ټاکلې شو.

ولې موږ ځینو او یوناني جغرافیه لیکونکیو دامستحکه کلا د (سکندریه قفقاز) په نامه یاده کړې؟ په دې کې شک نشته چې د قفقاز د غرونو لړۍ د ترکیې په شمال ختیځ، ایران آذربایجان او د شوروي آذربایجان په سرحداتو کې پرتې او د یونان خاورو ته نسبتاً نژدې وې او یونانیانو هغه ښې پیژاندې.

کله چې ئې سترگې دهندو کش پروا ورینه لوړه څوکه ولويدې نو دورته والی په وجه یې قفقاز و باله او تصور ئې کاوه چې د غرونو دغه لړۍ چې د اسیا په زړه کې پرتې ده د شرق نهائی حدودات دي او ددې لپاره چې د سکندر فتوحات یو خارق العاده پرمختګ و ښیي فکر یې کاوه چې د دنیا پای ته رسیدلی او په حقیقت کې د سند رود اود رود تر صد ختیزې علاقې د دنیا د ختیځ پای ښکاریده.

او د پروان کلکه کلا (سکندر) تر اوسه زموږ په منځ کې معموله او مشهوره ده، د پروان نوم زموږ په لرغوني ادب کې د (پروانتا) دیو غرنی نامه پر بڼه په (اوبستا) کې یاد شوی دی چې همیشې سوړ باد چې د سالنگ له واورینو غرونو څخه راپورته کیږي لري او د (پروان باد) باندې مشهور دی، تر دې پورې چې امیر حبیب الله خان ۲۳۰۰ کاله د سکندر تر آبادۍ وروسته په هماغه ځای کې دیو ستر ارګ جوړول پیل کړل. که چیرته اولسي داستانونو ته پاملرنه وشي داسې بریښي چې د سکندر له یرغل او دهخامنشیانو له بریو دمخه مو په (پروان) او (بگرام) کې مستحکمې کلاګانې درلودې چې د غوربند، شتل، پنجشیر او سالنگ سیندونو له اوبو څخه جوړېک سیند د دواړو کلاګانو په منځ کې تیریده.

په اولسي داستانونو کې داسې نقل شوي چې په یو وخت کې دوه پاچاهانو چې یو (مروان) او بل (پروان) نومید چې یو د بگرام او بل د پروان واکمن و د دواړو کلاګانو ترمنځ یې درودخانې د پاسه یو ځنځیر غځولی او د دواړو کلاګانو په برجونو پورې تړلی شوی و چې دواړه برجونه په خپلو کې سره وصل شوي وو.

دواړو واکمنو په خپلو کې سره ویلي و چې کله د دښمن له خوا یوه ته خطر متوجې شي سم له لاسه به د ځنځیر په څوځولو بل ته خبر ورکوي او دواړه به په ګډه دښمن له منځه وړي.

وايي چې له دې دواړو نه یو تن د بې احتیاطۍ په وجه څو ځله بل ته د خطر خبر د ځنځیر په واسطه ورکړ، کله چې به دویم ګړی سره له لښکر مرستې ته ورسید و به یې کتل چې دښمن نشته او دوي پرې مسخرې کړيدي، کوم ځل چې په رښتیا

دښمن په کلا يرغل کړی و او دوي هر څومره دځنځير په واسطه خبر ورکړ مرستې ته ونه رسيدل، ځکه چې بيا هم پرې دمسخرې شک شوی و، او په نتيجه کې کلا سقوط وکړ. داويلی نشو چې دابې احتياطي دچا له خوا شوې وه خو نتيجه داشوه چې بگرام او پروان دواړو سقوط وکړ. که چيرته داداستان د سکندر دزمانې له يرغل او بريد سره تطبيق کړو نو ويلای شو چې لومړی بگرام او بيا پروان سقوط کړی دی.

سکندر د ۳۲۸ مخزېږدي کال دمنی پر موسم بگرام ته ورسيد او دپنجشير درود پر غاړه په اوسنی (برج عبدالله) کې پاتې شو او بيا له رودخانې نه هغه پلو ته په پروان کې دهندوکش دلوړ غره دپاي سيمه دسالنگ ددرې په خوله کې په ډير تلوار ديوې مستحکمې کلا په جوړولو پيل وکړ.

څرنگه چې سوې ژمی و او دهندوکش پر واورين غره داوبنتلو امکان نه و نو دپروان دسکندر يې جوړولو له پاره ډيره هڅه او زيار ايستل پکار و. يوناني عسکرو اودکاپيسا ددرو خلکو په گډه په دوه درې مياشتو کې کلا اودهغې برجونه اباد کړل او د سکندر دخپلو يوناني عسکرو سره ژمی په همدغه کلا کې تير کړ.

کله چې سکندر دراتلونکي کال پر پسرلي د((بسوس)) دمقابلې لپاره چې دپاچاهۍ اعلان يې کړی و دشمال پرخوا لار، يوشمېر عسکريې له دې ويرې چې دکاپيسا او کابل خلک کوم عکس العمل ښکاره نه کړي دپروان په سکندريه کې پريښودل.

دپروان دسکندريې داصلي ابادۍ کومه نښه نښانه پاتې نه ده، خو د ۱۹ پېړيو په اوږدو کې چې کومې سکه لرونکې پيسې هلته موندل شوي او اوس هم پيدا کيږي څرگند وي چې دلته يو وخت دژوند کولو يومهم مرکز و.

په افغانستان کې يوناني

میتولوژي

میتولوژي یوه یوناني ترکیبي کلمه ده چې په هغې کې (میت) او (الوژي) یعنې افسانه، داستان، د ډول ډول خدایانو کیسې او له هغوي سره معرفت او پیژندګلوي د زړې زمانې د قومونو کیسې د معشوقو او ودونو داستانونه، قهر و غضب، دوستي او مخالفت دومره پراخ، زړه راښکونکي او رنگین دي چې د پخوانیو یونانیانو پرمختګ یې په هنر او مختلفو څانګو لکه انځورګرۍ، پرېګرۍ، موزیک او نورو کې همدوي ته مربوط او وابسته بولي، او وروسته دیونان له کلاسیکي دورې نه ددې میتولوژي یوناني داستانونو اغیزه داروپا په راپیداشوي هنر او ادبیاتو کې بې پدله نه ده.

یو له هغو موضوعاتو نه چې په ختیځ کې د سکندر له بریواو د افغانستان په سکندریو کې دیونانیانو ترپایښت وروسته ددې دواړو په روابطو دیونان خاوره د دقت او کتنې وړ ده، په افغانستان کې همدغه دیوناني خدایانو د ډولونو د کبسو انعکاس دی چې هغه هم دوه متقابلې جنبې لري، یو د افغانستان د اوسیدونکیو په منځ کې دیوناني میتولوژي، افسانوي، اسطوره ټي او داستاني خاطرو انعکاس دی او بل دیونانیانو په منځ کې د پهلوانانو او سیمه ایزې میترا زړۍ او طرډې او د داستانونو تاثیر او انتشار دی، چې دلته یواځې دلومړۍ جنبې نه یعنې د افغانستان په غرنیو سیمو کې دیوناني خدایانو د ډولونو له افسانوي اغیزې څخه لږ بحث کیږي هغه یونانیان چې د سکندر په وخت او یا وروسته له هغه نه د افغانستان په سکندریو کې ددې وطن استوګن شوي وو، د سکندر د امپراطورۍ او دیونانیانو په اسیایي او افریقايي خاورو کې د سلطنتي تشکیلونو تر تجزیې اوړنګیدلو وروسته د هغوي رابطه دیونان له خلکو سره پرې شوه او ډیر شمېر یې د افغانستان په غرونو کې لکه د محاصرې په ډول یا تې شول او ژمنوې د سیمو له اوسیدونکیو سره ورو ورو حل او یو ځای شول، د همدغه یو ځای والي په وجه

دهغوي عقايد او افكار په تدريج سره دهغوي دچاپيريال دخلكو په منځ كې وړ داخل شول او كم كم ديوناني ميتولوژۍ كيسو، دخدايانو دډولونو نومونه او ديونان پخواني داستانونه زمونږ دسيمه ايزو كيسو سره يوځای شوي.

يوناني صنعتگرانو، لكه مجسمه جوړونكيوانځورگرانو ددې داستانونو په رواجولو كې مهمه ونډه ترسره كړې او دباختر ديوناني پاچاهانو سكه لرونكې پيسې چې لاس په لاس گرځيدلي ديوناني داستانونو او حماسو دخپريدلو له پاره ډيره ښه وسيله وه په همدې لحاظ د(باختري يوناني) شاهانو دواكمنۍ په مستقله دوره كې يعنې دمسيح له وخت نه دوه پيړۍ دمخه يوناني اسطورو زمونږ دهيواد دټولو اوسيدونكيو طبقو په منځ كې له وړاندې رواج موندلی و.

د لومړنۍ يوناني باختري سلطنتي كورنۍ بنسټگران ديودوت زوې او پلار وو چې په خپلو سېكو كې به يې د (زوس) يعنې ديونانيانو دخدايانو دخدای سكه وهله او بيا هيلو كلس يوناني باختر پاچا چې دهندوكش په شمال كې پاچاهي كړې وروستۍ واكمن و، چې د (زوس) سكه يې په داسې حال كې چې په تخت ناست دی په خپلو سكو كې وهلې ده. همداراز ديوكراتيدس ديونان باختري سلطنتي كورنۍ دريم موسس بيا داپولون تصوير چې هغه يې دطوفان، طبابت، ادبياتو اوصنعت ځانگړې خدای باله دخپلو سكو پر مخ وهلې دی. او ديوناني، باختري دويمې شاهي كورنۍ غړو بياد (هرکول) تصوير ته په خپلو سكو كې ترجيح ورکړې.

لكه څنگه چې (هرکول) دپهلوانۍ او حماسۍ جنبه درلوده په افغانستان كې يې ډير محبوبيت ترلاسه كړی و، دهغه تصوير پرته له سكونه په بدخشان كې پريو نقره يي جام موندل شوي دي، چې اوس د لندن په برتش موزيم كې موجود دی او په دې جام كې له ديونيزوس سره چې دشرابو اوانگورو ځانگړی خدای گڼل كيده يوځای ليدل كيږي. ديونيزوس هم په پخواني افغانستان كې حتی له سكندر نه دمخه شهرت درلود.

يوشمير په دې فكر او نظر دي چې يونيزوس اصلاً (ديونيسه) و يعنې د نيسته دښار ځانگړی خدای او حامی و، چې ددې ښار موقعيت يو شمېر په بگرام يوشمېر يې دلغمان په مندرور او همدارنگه يو شمېر نور يې د هډې په سيمه كې ټاكي. ديونيسته يا (ديونيزوس) دانگورو او شرابو ځانگړي خدای ددهقانانو اوانگورتاك لرونكيو په منځ كې ډير شهرت پيدا كړی و. اوترټولو ډير شهرت يې په كاپيسا او ننگرهار كې و، همدارنگه دباختر اوبدخشان خلكو هم ښه پيژانده، ديو شمېر پوهانو له ډلې نه (مدام ترور) روسی په دې نظر دی چې كيداى شي په سيمه كې چې نوم

اونښان يې له مونږ څخه پټ دی داسې کوم ځانگړی خدای به و چې دیونان دشرابو له ځانگړي خدای سره به ډیر ورته و نو ځکه به يې دافغانستان په خاوره کې دډیر شهرت باعث گرځیدلی وي. یو تن بل یوناني پاچا اگاتوکلس چې دهندوکش جنوب پلوتو واکمن و هغه خپل ملاتړ بولي او خپل تصویر دیو داسې ځوان په بڼه چې دانگور تاک شنه تازه لښته دسر دپاسه د تاج په بڼه لري په خپلو سکو کې وهلې ده، پاتې دې نه وي چې دوه سوه کاله وروسته "پولونیوس دوتیان" دپاروپامیزاد یعنی دکابل په غرنۍ سیمه کې پریو غره د "دیونیزوس" عبادت ځای لیدلي او لکه څنگه چې يې تشریح کوي دعبادت ځای چارچاپیرونې ولاړې وې چې د اېخپله دیونیزوس کرلې وې، انگورتاک او پر ونو ختونکي بوتې پرې دپاسه ختلي وو، دونو ترڅانگو لاندې دهمدغه یادشوي ځانگړي خدای مجسمه يې له سپینې تیرې څخه دیو ځوان په بڼه جوړه کړې وه.

له دې کیسې نه څرگندیږي چې (دیونیزوس) دانگورو اوشرابو ځانگړي خدای دافغانستان دغرونو په لمنو کې (عبادت ځای) هم درلود او معمولاً دخپل عبادت ځای چاپیر به يې انگورتاکونه کښینول او دځانگړي خدای مجسمه به يې هلته ایښودله، خودهغه ځای دموقعیت ټاکل مشکل کار دی چې پکې داعبادت ځای جوړ و. مگر له احتمال نه دباندې نه ده چې داځای به دکاپیسا او ننگرهار ترمنځ په هغو ځایونو کې چې هلته ډیر انگور لرو، په کوم ځای کې و. باید هیرنکړو چې د (دیونیزوس) تصویر او مجسمه دواړه په بگرام کې دکیندلوپز وخت په لاس راغلې چې دیوښښنه يې لوبښي دپاسه دگداپه حال کې لیدل کیږي، او دهغه څېره دیوې گڼې ډیرې په لرلو په یوه فلزي پارچه کې هم په لاس راغلې ده.

لکه څنگه چې مو وړاندې ورته اشاره وکړه چې (هرکول) د (ژدپي تیر) زوی دیونان میتولوژي پهلوان په افغانستان کې ډیر محبوبیت درلود، وایي چې ددې قوي فوق العاده پهلوان په څېر یوبل پهلوان هم دافغانستان په غرونو کې مشهور و، تصور ونکړې چې دا پهلوان (رستم زابلۍ) دی چې دفردوسي له شهنامې سره يې شهرت ترلاسه کړی بلکه دلرغونو دورودحماسې پهلوانانو له ډلې څخه دی. لکه څنگه چې له یوناني کیسو څخه راڅرگندیږي زمونږ هیواده دهغوي دراتللو پر وخت يې ددې وطن په لوړو غرونو کې یو پهلوان له غشي اولندې سره په داسې حال کې لکه چې دغرونو دساتنې دنده ورسپارل شوي وي لیدلی و، چې دې پهلوان ددوي له هر کول سره ډیر ورته والی درلود.

۱۳۳۷/۶/۲۴

په پخواني افغانستان کې

ديوناني ليک دود رواج

سکندر مقدوني د (۳۳۱-۳۳۶) مخزېږديو کلونو په اوږدو کې افغانستان له لويديځه ترختيځه اوله شماله تر جنوبه دخپلو عسکرو په واسطه کچ کړ وروسته تر دې چې ددې وطن داوسيدونکيوله خوا له سختو مقاومتونو سره مخامخ او په ډيرو فتوحاتو بريالی شو.

سکندر مقدوني ددې بريو په جريان کې که هغه دسيمې دخلکو مقاومت په وجه و او که دنظامي اړتياوو او غوښتنو په اثر و، او که دعسکرو دستريا ياناروغتياپه وجه خو يو شمېر مستحکمې کلاگانې يې د (سکندريه) په نامه دهري رود په حوزه، فراه رود، ارغنداو، دکابل رود، بلخ آب او نورو ځايونوکې جوړې کړي چې دتاريخ په پاڼو کې دسکندريه هري، سکندريه پروفټازي، سکندريه اراکوزي، سکندريه قفقاز او دسکندريه اورنيس په نامه ثبت شوي. دپورتنيو کلاگانو له جملې نه يواځې ددوو کلاگانو ځاي اوموقعيت دکندهار په زاړه ښار او پروان کې تثبيت شوي دي. يونانيان په نسبتاً ډير شمېر په دې سکندريوکې پاتې او مېشت شول چې ديونان باختري حکومت له ۳۳۰ نه تر ۱۳۰ مخزېږدي پورې په دوه سوه کلنه دوره کې يې فرهنگ، معارف اويوناني هنر داموقع وموندله چې ديوناني باختري حکومت تراغيز لاندې دازادۍ په رڼاکې پرمختيا وکړي.

په دې دوه سوه کلنه دوره کې ديوناني ژبې دليکنې له پاره خامخا ديوناني الفباء توري کاريدل او پرته دده له وهل شويوسکو څخه دمشهور (اشوکا) ډبر ليک چې دکندهار په چهل زينه کې کشف شوی په ښکاره څرگندوي چې ددريمې مخزېږدي پيړۍ په لومړيو کې يوناني ليک دود زمونږ په هيواد کې څرنگه رواج موندلی و.

په افغانستان کې ديوناني باختري پاچاهانو دواکمنۍ په دورو کې يوناني ليک دود خپور شو او وروسته له هغې په نورو پيړيو کې دلويو کوشانيانو او وړو کوشانيانو په دورو کې پاتې شولکه څنگه چې يې ليک ساده او اسان و نوځکه يې ليک دافغانستان په محلي ژبو کې داستعمال وړ وگرځيد.

اصلا يوناني الفبا پخپله په خپل ذات کي ۲۴ حرفه وه. خو د لويو کوشانيانو پر وخت د داسې يوې سيمه ايزې ژبې په صفت چې نوې باختري شوې وه د صوتي اړتيا له مخې يې د (ش) حرف دمخرج داداکولو له پاره په الفبا کې ورزيات کړ چې پردې اساس نوموړې الفبا د ۲۵ حروفو لرونکې شوه.

لکه څنگه چې بڼاغلې لوستونکي او اوريدونکي خبر دي چې په دې وروستيو ۸ کلونو کې د سره کوتل په کيندلو کې يو شمېر دپام وړ ډبرليکونه له يوديوال څخه لاس ته راغلي چې له تېرو او خښتو جوړ وو. يو له دې ډبرليکونو نه په يوه ستره تېره کې حک شوی دی چې ۴۵ کرښې ورکې شاملې دي چې دادلوې ډبرليک په نامه مشهور شوی، يوه بله مجموعه چې له ۵۳ ډبرينو پرچو څخه مرکبه ده له يوه کوهي نه په لاس راغلې چې په پخوانۍ دوره کې د عادي تېرو په حيث ترې دکوهي په ديوال کې کار اخستل شوی و.

د سړ کال په کيندلو کې څو بيلابيل ډبرليکونه چې په ديولونو کې ځای په ځای نصب وو لاس ته راغلي او پرته له دغو څخه د سره کوتل دکشفولو پر وخت په جلا ډول څو د خښتو نورې ټوټې هم لاس ته راغلي دي دې ټولو ډبرليکونو غربي پوهان د څه مودې لپاره په ځان مشغول کړي وو خو په پای کې فرانسوي پوه موسيو (بن ونيسټ) په دې بريالی شو چې ددغو ټولو ډبرليکونو څخه په لاندې ډول څلور ډبرليکونه وڅيړي.

لومړی: هغه ستر ډبرليک چې په يوه کاني ليکل شوی.

دويم: دهغه ۳۲ کانونو مجموعه ده چې له کوهي څخه ايستل شوی او يو ډول ډبرليک تشکيلوي.

درېيم: دهنو نورو ۲۱ کانونو مجموعه ده چې هغه هم له کوهي څخه ويستل شوي.

او يوبل ځانگړی ډبرليک تشکيلوي.

څلورم: هغه خښتې چې په ديوال کې لگيدلي دهغو خښتو سره چې دکيندلو پر وخت په پراگنده ډول پرته وې. څلورم ډبرليک تشکيلوي.

دا ډبرليکونه چې دکوشانيانو په وخت پورې اړه لري ټولې ديونانيانو په الفباء او ليک دود ليکل شوي دي چې له همدې څخه اندازه لگيږي چې يوناني الفباء اورسم الخط څومره دود و او په ځانگړې توگه د لويو کوشانيانو پر وخت د ډيرې استفادې وړ و، د چينايي گرځنده (هيوانتشنګ) په شهادت د اوومې زېږدې پيړۍ تر لومړۍ نيمايي پورې يې هم رواج درلود.

په افغانستان کې يوناني لويي

سکې

افغانستان د سکندر له فتوحاتو او دده دامپراطورۍ تر تجزيې اوتباهي د دريښي مخزېږدي پيړۍ له نيمايي وروسته د مسيح تر دورې پورې پوره دوه سوه پنځوس کاله د اسيایي يونانيانو د تمدن او فرهنگ مرکز و.

کله چې ۲۵۰ کاله دمخه تر ميلاده د باختر واکمن (ديودوتس) ديوناني باختري سلطنت مستقل تشکيل اعلان کړ د هندوکش په شمال او جنوب کې يې يو ډول ښکلي سکه ووهله چې د ځينو ځانگړتياو له امله له هغو سکو نه هم ډيره ښکلې وه چې يونان کې وهل شوې وې.

يوناني باختري پاچاهانو چې د واکمنۍ مرکز يې عموماً (بکتریا) يا بلخ و د دوی يوه سلسله سکې چې نقش پرې وهل شوې و، او ډير شمېر يې لکه د ښکليو مډالونو په ډول له سپينو زرو جوړې دي چې اوس هم وروسته له ۲۲۰۰ کالو څليرې، د دې غټو سکو په منځ کې يوشمير ډيرې لويې دي چې قطر يې دوه نيم انچه او وزن يې تر ۱۶۸ گرامو پورې رسيدلی او دامير حبيب الله خان دوخت له پنځه گونو څخه ډير غټ دی. ښايې چې گران و طنوال خبر وي چې د پاريس په ملي کتابخانه کې يوه د سرو زرو سکه شته چې ۱۶۸ گرامه وزن او دوه نيم انچه قطر لري چې داسکه ديونان باختري سلطنتي کورنۍ د دريم موسس (ايکوراتيدس) پورې اړه

لری چې د ۱۶۵-۱۶۰ مخزېږدیزو کلونو په منځ کې د بلخ سلطنت ته رسیدلی او د ټول افغانستان په خاوره یې واکمني کړې ده.

یوناني د سروزرو سکه چې د غټ والي په وجه په ټوله نړۍ کې ساری نه لري د بلخ د واکمن ((ایوکراتیدس)) ځانګړې سبکه ده او ختماً پر دې سکه نقش د افغانستان په خاوره کې وهل شوی دی.

ډیره عجیبه ده چې تر اوسه یوناني غټې سکې یواځې په افغانستان کې لیدل شوي او ددې هیواد له خاورو نه لاس ته راغلي دي.

جنرال قریه فرانسوي نژدې ۱۳۳ کاله وړاندې دامیر دوست محمد خان د واکمنۍ پرمهال چې سردار کهندل خان پر کندهار او وزیر یار محمد خان پر هرات حکومت کاوه افغانستان ته راغی، هرات، بلخ او کندهار ته یې سفرونه وکړل، نوموړی په (قره باغ) کې چې (شهرک) ته نژدې او د غور شمال پلوته واقع دي د ډیر غټو سکو په باره کې خبرې کوي چې تر اوسه یې د نوعیت د څرنګوالي په باره کې معلومات نشته.

جنرال قریه ددې سیمې د ملک (سعادت ملوک) له قوله وائي چې د (قره باغ) په کنډوالو کې ډیرې غټې طلايي او نقره یې سکې پیدا کېږي چې زموږ د وخت له سکو نه ډیرې غټې دي چې قطر یې ۳، ۱ انچوته رسیږي.

د ۱۳۵۱ زیږدي کال په شاوخوا کې چې ((ميجرتات)) انګلیس په هرات کې اوسیده همدغه سعادت ملوک ده ته یوه یادوه درنې سکې ورنښودلې وې نوموړي ویلي و چې په هغو سکو کې د سکندر نقش څرګندیده. دا په زړه پورې موضوع ده چې فرانسوي جنرال یې سیمه ییز ملک (سعادت ملوک) ته او هغه څه چې سعادت ملوک یې د انګلیس میجر له قوله بیانوي داسې څرګندیږي چې د (شهرک) ختیځ لور ته به خامخا کوم ښار و چې دیونانیانو پرمهال به یو مهم مرکز شمېرل کیده خو متأسفانه په ۱۱۳ کلونو کې ددې ځای او ددې سکو د څرنګوالي په اړه یوه خبره هم وانه وریدل شوه او دامهمه موضوع تر اوسه په تیاره کې پاتې ده.

یوه بله ډیره مهمه موضوع چې دې مسئلې پورې اړوند ده هغه د کابل په موزیم کې د پنځو غټو نقره یې سکو شتوالی دی چې د ایوناني نقره یې سکې په جهان کې تر ټولو غټې سکې وې، ددې سکې په یوه خوا کې نیم مخ او نیمه شاهي تنه څرګندیږي او داکټر مټ د (ایواتیدس) یوناني باختري پاچاهغې سکې په څیر ده چې له سروزرو جوړه او دپاریس په ملي کتابتون کې موجوده ده. ددې سکو په نقش کې څرګندیږي فولادي (کسک) ژۍ لرونکې خوله یې په سرنوم یې (امین تاس) او

د فاتح پاچا په نامه يې ياد کړی د اياچا په افغانستان کې ديوناني پانډه په ډله کې ډير مجهول شخص نه دی ځکه چې دهغه وړې سکې لرې کاله دمخه تر زيږدي يې دهندوکش جنوب پلو ته او د گندهارا پر ډيرو ختيزو سيمو يې واکمني درلوده، نوموړی خو تريوه حده بې نومه اوبې نښانه پاچادى چې په سملاسي ډول يې همدغه غټې سکې گورو چې ((امين تاس فاتح پاچا)) پرې لولو.

داد (امين تاس) پنځه غټې د سپينو زروسکې چې ديوناني نړۍ سترې سکې گڼل شوي، که له هغو سکو سره يو ځای شي چې له دې وړاندې په افغانستان کې موندل شوي او يا په دې خاوره کې ليدل کيږي د اثباتوي چې په دې هيواد کې ديونانيانو د واکمنۍ په لومړۍ دويمې او دريمې مخزېږدي پيړۍ کې د سرو او سپينو زرو پر غټو مدالونو او سکو نقش لگول کيده. ددې پوښتنو ځوابونه شرح غواړي چې داسکې له کومه ځايه، څه وخت او په څه ډول د کابل موزيم ته راوړل شوي دي؟ په کابل موزيم کې دنورو سکوپه ترڅ کې د سکو يوه لويه مجموعه يا کلکسيون موجود دی چې له ۶۰۰ سکو څخه مرکب دی او دامجموعه د څرنګوالي، کميت او کيفيت له نظره په باختر کې دهغو يوناني پاچاهانو د سکو چې دهندوکش شمال او جنوب پلوته يې واکمنۍ درلوده ډيره په زړه پورې او لويه مجموعه ده. چې دامجموعه د کندز د کلکسيون په نامه شهرت لري چې څوکاله وړاندې د يو رسمي ليک په واسطه د قطن دنائب الحکومه له خوا څرگنده شوې وه دادکندز په بالاحصار کې د يو موټروان له خوا کشف کړای شوې وه، چې ټولې سکې يې له سپينو زرو جوړې او په مختلفو يوناني پاچاهانو پورې يې اړه درلوده چې دغه وخت يې فرانسوي متخصصين په پاکولو مشغول دي. چې ددغه لوی کلکسيون په منځ کې پنځه سکې چې له سپينو زرو جوړې دي، هره يوه يې (۹۱) گرامه وزن او دوه نيم انچه قطر لري.

مرکزي اسيا او چين ته د افغانستان

د ګريک او بوديک د مدرسې خپریدل

د (ګريک او بوديک) صنعتي مدرسې د اسلام د ظهور له دورو دمخه د مسيح دوخت په څلور پنځو لومړيو پېړيو کې په يو خاص مفهوم ټاکلی ځای لري، يا داسې ووايو چې ددې هنري مدرسې ترکيبي اجزاء له ختيځ ولويديځ، يونان او هند څخه د افغانستان خاورې ته ور داخل شوي او بيا دلته د افغانستان د هنرمندانو په لاس اخته شوي، ترکيب شوي او همدلته يې روزنه شوې وه، ځکه خود همدغې کتنې له مخې يو شمېر پوهانو او د بنکلو هنرونو کارپوهانو د (هندو افغان) د مدرسې په نامه ياده کړې ده.

وروسته له دې چې بودائي دين د دريمې مخزېږدې پېړۍ له نيمائې څخه وروسته په افغانستان کې خپور شو، د مسيحي د لومړۍ او دريمې پېړۍ په اوږدو کې د اهيواد د بودائي دين او هنريو سترمرکز وگرځيد. د افغانستان په وياړلي تاريخ کې دا وخت مرکزي اسيا، ختن، کاشغر او چين ته د مبلغينو او صنعتگرانو داستولو وخت دی لکه څنگه چې د لويو کوشانيانو په وخت کې د مرکزي اسيا د خاورې دويشنې پر مهال ((سنگيانګ)) او ((ختن)) ازاد شول، د دين، فرهنگ او هنر لاره هم خلاصه شوه، په دې مقاله کې همدغه مطالعه کوو چې څنگه له افغانستان څخه يادو شوو سيمو ته د ګريک او بوديک هنري مدرسه خپره شوه.

باور پدې دی چې همغه ډول چې بودائي دين له دوو خواوو دامو سيند د (سغد) له لارې او واکان ته يې د پامير د شرق لوري لاره پرانسته د (يونان او بودائي) هنري مدرسې هم همدغه لاره تعقيب قدم په قدم د پورته يادو شويو لارو په اقتدار کاشغر،

ختن اود ((سنگيانگ)) نورو نقاطو ته يا په پخوانۍ اصطلاح چيني ترکستان ته داخل شو.

لکه څنگه چې سمرقند ته نژدې اودختن دعبادت ځای په خرابو او ويرانو کې د ((گريک او بوديک)) کشف شوي اثار ددې مدعا شاهدي وايي. لومړۍ نقطه چې ددې مدرسې شواهد هلته څرگندشوي هغه (روک) ده چې دختن په ختيځ دهغه بودائي رنگه تصويرونوچې دعبادت ځايې په ديوالونوکې موندل شوي او سراويل استين انگليس دهغو نقل او عکس اخستې، دبودا له هغو مجسمو سره چې دننگرهار ولايت له هډې لاس ته راغلي دي ورته والی لري. دهډې اثار په افغانستان او درواک اثار په ختن کې دواړه هم عصره او په مسيحي لومړيو پيړيو پورې اړه لري.

وراندې دختيځ په لور په هغه نقطه کې چې سر اورل استين انگريز مدق دديوال تصويرونه موندل چې د (گريک اوردمن) له نمايش سره چې بې شکه په ۳-۴ مسيحي پيړۍ پورې تعلق نيسي ورته والی لري، او گندهارا داثارو ترمنځ ددې اثارو ډير نژديوالی موجود دی.

دهغو پراخو اودوامدارو کشفیاتو په وجه چې له ۱۹۲۲ زېږدي کال نه وروسته د ۳۰ کالو په موده کې دگودارو هاکن او برتوپلاوو په هډه، باميان او بگرام کې ترسره کړي ثابته شوې ده چې همدغه عوامل ددې سبب شوی دی چې له اسيائي خاورو (گريکورومن) يعني دلبنان، شام او عراق له سيمو څخه يې داکلاسيک صفت دگوبي سيمې ته انتقال کړی دی همدغه دافغانستان د (گريک او بوديک) سبک او مدرسه ده.

دباميان او هډې دمجسمو گچين سرونه او رنگين تصويرونه او دمرکزي اسيا دبيلابيلو برخو له هنري اثارو سره لکه د (رواک) او (ميدان) اولږ څه لرې دگوبي په خوالکه (قزل) او (کمتورا) او دچين مر (تورن هوانگ) پورې نژدې ورته والی لري چې دافغانستان دصنعتي مدرسې نفوذ ثابتوي.

دفرانسي دفقيد ختيځ پيژندونکي ((رونه گروسه)) په عقیده دهډې دديوال انځورونه دمرکزي اسيا له اثارو سره دروم دامپراطورۍ دوروستۍ دورې داثارو ترمنځ دارتباط بنيي. همداډول دميران په تصويرونوکې د باميانو دمجسمو دطاق چې ۳۵ متر اوږدوالی لري دبنکليو او رنگينو تصويرونو ډيره اغيزه څرگنديږي او په مجسمه توپڼه کې هم همدغه مطالب څرگند دي.

هغه له گچ نه جوړ د (بودا) (بوديس اتوا) او کوشاني قبيلې دنورو سرونه چې د کابل دموزيم تاخچې اوالمارۍ پرې ښکلې دي رابښي چې هغه له هغو اثارو سره چې دختن له (رواک) څخه موندل شوي ديو قطار اثار دي او دومره سره نژدې او ورته دي چې ددواړو په منځ کې په اسانۍ سره توپير نشي کيداي.

دگندهارا او دافغانستان دنورو سيمو دهنري مدرسو نفوذ دچين په خاورو کې ۳ او ۴ پېړۍ پورې ځانگړي نه دي، بلکه هغه څېړنې چې ددرې تنو چين پيژندونکيو فرانسوي، الماني اوانگليسي يعنې (پول پليو) (فن لوكوک) او (سراوړول ستن) له خوادکاشغره په شمال (تمشک)، (کوټجه)، (قره شهر) او (تور خان) کې منځ ته راغلي عموماً ددې ځايونو اثار ندي او د ۶-۷ او ۸ پېړۍ محصول گڼل شوي دي.

همدغه شان ددې ځاي، هډې او تیکسلا دوړو مجسمو په منځ کوم ستر توپير نه ترستوگو کېږي اود گندهارا دمدرسې د نفوذ کولو بڼه او برجسته مثال دی چې دوام يې دمرکزي اسيا په مختلفو سيمو کې تر اتمې پېړۍ پورې ثابتوي.

هغه مجسمه توپرنې او د دیوال پر مخ دنقاشۍ سپک چې په افغانستان کې دبودايي وخت معمول و، پر مرکزي اسيا کې هم ځای په ځای ونه درېد بلکه دبودايي دين له پرمختگ سره پرمخ ولاړ.

د(تورخان) په سيمو کې چې دچين له سرحداتو سره تماس لري او په نورو نقاطو کې لکه «مورتگ» او «بازاکلیق» کې دگندهارا دهنري مدرسې هنري اثار په سترگو لیدل شوي.

فرانسوي ختيځ پيژندونکی (رونه گروسه) يقين لري چې په نوموړو سيمو کې تر ۹ مه زېږدې پېړۍ پورې هډې او تکسيلا دکارونوله مخې تقليد شوی دی اودامفکوره په نوموړيو سيمو کې دمجسمو دسرونوورته والی دهډي او تکسيلا، اثارو سره ثابتوي. چې له تور خان نه ورتير شودگوبي صحرا جنوبي خواو ته ځينې برخې اواثار پوهانو ليدلي دي چې په هغوي کې دافغانستان او په ځانگړي توگه دباميانو اوقندنستان بودايي اثار بې اغيزې نه دي.

لنډه داچې پرته له دې چې په جزئیاتو خبرې وکړو په عمومي ډول کولای شو وایو او ثابت کړو چې دمجسمه تراشۍ او دنقاشۍ دنورو ډولونو مدرسې چې دعبادت ځاي پر دیوالونو دود وې هغه وخت چې له افغانستان څخه دبودايي دين رواج له سرحداتو دباندې ووت نو ورسره نوموړې مدرسو په تدریج سره کاشغر، ختن او ترچين پورې سرایت کړی دی.

په لرغوني افغانستان کې

دموسیقۍ درې آلې

د خلکو پیژندنې څیرنو، فیلوژوي او تدقیق د بشري ټولنو په منځ کې د خبرو پیل له آهنگونو او شپیلو څخه ثابتوي، وائي چې ټول بشري نژادونه پرته له رنگ، پوستکي او جغرافیایي سیمو دخپل ژوند په پخوانۍ او لومړیو پورو کې د سندرو د ډولونو دیو ډول په ویلو روږدي وو او ددې طبیعي ورکړې ځانګړتیا کوم نژاد پورې اړه نه لري، لکه څنګه چې انسانان د ژبو له ډیرو ډولونو په یوه ژبه ګرېبې نو خپلو کلمو ته یې وزن او آهنگ هم ورکړی، کله چې یې څو کلمې د وزن او آهنگ پیدا کړې ورسره جوخت یې د سندرو ویلو لاره چاره هم پیدا کړې ده.

د افغانستان په هیواد کې له ۳۰ حتی له ۵۰ زرو کلو دمخه د هندوکش په زړه کې د غار اوسیدونکیو ښکاریانو د ژوند اثار موندل شوي او له هغه وخته چې د غار اوسیدونکي ښکاریان له غرونو او کمرونو څخه ښکته راغلي دي او د لویو خانو پر غاړو لکه: هیرمند واکسوس (آمودریا) اندوس (سند) هري رود، مرغاب، ارغنداب او کابل رود میشت شوي نو د مالدارۍ او کرهڼې دورې یې تیرې کړي دي چې عجالتاً د کندهار د (منډیګک) د تپې د کیندلو جریان چې ۵ زره کاله دمخه تر تاریخ یې د ژوند دوره ترسره کړې زمونږ په مخکې دی.

داریایي ادبي اثارو د شهادت له مخې ویلی شو چې په ویدي عصر کې یعنې وړاندې تر هجرت کولو او د هجرت کولو په دوره کې سندرې ویل نڅا او اتني کول په افغانستان کې د اوسیدونکیو تر منځ دود وو.

لکه څنګه چې شعر ویل د کورنیو په منځ کې یوه عنعنوي دنده ده، نو ځکه یې د سندرو انتقال له یو نسل نه بل نسل ته یو معنوي میراث ګڼل کیده نو خامخا د خلکو په منځ کې د سندرو ویل دود و.

(ویدي) سرودونه او اوښتايي (زرتشتي) گاتا (سندرې) چې دهغو ډیره برخه په افغانستان کې منځ ته راغلې او د پخپله ددې څرګندویه ده چې سندره له سندرو غاړې او سندرغاړې دموسیقۍ له یوې آلې سره تړلي توکي دي. پروفیسر (ګیت)

اروپايي ختيځ پيژندونکي په دې عقیده دي چې "په ويدي زمانه کې موسيقي خپله لومړنۍ دوره ترسره کړې وه"

د پروفیسر گیت په نظر اریایان په هغو پیړیو کې چې د دوو لویو سیندونو امو او اباسین ترمنځ یې ژوند کاوه، نه یواځې دا چې د موسيقي مفکوره یې په دماغ کې پیدا شوې وه، بلکې په دې برخه کې یې یو پر هم وهلی و، تر کومه ځایه چې له سندرو څرگندېږي د موسيقي درې ګوني آلات یعنې هغه آلات چې په پوکونه غږول کېږي، هغه آلات چې تار لرونکي دي او دریم بې تارہ آلات د اتول په ويدي زمانه کې د اریایانو ترمنځ په افغانستان کې معمول او رواج و او هر یو ځانته نوم درلود لکه (دنوبهي) (وانا) او (یونا).

دریګ وید له شاعرانو څخه یو تن وایي چې "د شپیلۍ غږ د یامایعني جمشید له استوګن ځای څخه اوریدل کېږي"

د ټولو داستانونو او اسطورو پر اساس د یاما یا جمشید استوګن ځای په بلخ کې و او دا لومړی پاچا و چې په بلخ کې یې پلازمینه درلوده.

شپیلۍ د موسيقي یوه ډیره ساده اله ده چې د افغانستان د غرونو په لمنو کې رواج لري او دا په ځانګړې توګه د ځوانانو د موسيقي اله ده چې د مالدارۍ په لومړیو وختونو کې د شپنو، هلکانو او ځوانانو لخوا منځ ته راغلې. شپیلۍ په افغانستان کې د ملي موسيقي یو اله شمیر و او ارتباط یې له بلخ او باخترا سره پرته له دې چې ویدي ورته اشاره کړې نور داسې داستانونه هم شته چې د شپیلۍ یادونه کوي دهغې له جملې څخه د چین زوړ داستان د یادونې وړ دي. هغه هم په دې ډول چې وایي د چین پخوانی امپراطور (هیوان - تی) چې تر میلاد ۲۲۰۰ کاله وړاندې یې ژوند کاوه، نو زړې (لنګ ین) د (یوانیو) شمال پلو ته واستاوه ترهغې وروسته شپیلۍ د چین د موسيقي اساس وګرځید.

د فرانسې دیو مدقق شاوان له نظره (یوان - یو) د باختريو برخه او یا ووايو چې د افغانستان په شمالي برخو کې یوه سیمه ده او له دې پخواني چيني داستان څخه څرګندېږ چې ۴ زره کاله دمخه تر میلاده د شپیلۍ دود له باختريو نه چین ته تللی دی او بیا هلته د چيني موسيقي اساس ګرځیدلی دی.

د تار لرونکو موسيقي آلاتو تر ټولو پخوانی څرګ اودرګ د هندوګش د غرونو له لمنو کې لګوو دا هغه (سرود) دی چې په ډیر ساده او بسیط ډول جوړ او د دوه تارونو لرونکی دی چې نمونې یې اوس هم د افغانستان په نورستانو کې لرو او همدارنګه د کابل په موزیم کې یې اوس هم نمونه موجوده ده.

د ډنمارکي خلکو پيژندنې پلاوی له څیړنو څخه څرګندېږي چې وائي داد موسيقي اله وړاندې له (سومریانو) یعنې له نن څخه څلور زره کاله دمخه یې د افغانستان په غرونو کې وجود درلود له عملي څیړنو څخه دا څرګنده شوې ده چې

کوم اهنگونه چې نن نور ستانيان په خپلو موسيقي الاتو کې غږوي دادڅلور زره کلو دمخه اهنگونو ياد دی چې په دې ترتيب يې اهنگونو او سرودونوله څلور زره کلو را په دې خوايې خپله لرغونې بڼه خوندي ساتلې ده.

په دې ترتيب سره ويلاي شو چې شپيلۍ او دموسيقي په آلو کې (سرود) په افغانستان کې کم تر کم څلور زره کلن قدامت لري. دافغانستان دموسيقي په آلو کې کوم شی چې له تار لرونکيو پرته په دريمه ډله کې راځي تر ټولو طبعي او مروج ډول دی چې دافغانستان دخلکو دورځني ژوند په ټولو پړاوونو کې له ودونو نيولي تر ويالو کيندلو، عمراني او زراعتي چارو او رزم او بزم کې برخه لري. ډول له ملي افغاني اتن سره هميشه و او دی او لرغونتيا يې دموسيقي ددوه نورو يادو شويو آلو په څير زرگونه کاله دمخه يادولی شو.

دمسيحي دورې په پيل او درې څلورو لومړيو پيړيو کې چې پژگري، ټيکر توږنې او دعبادت ځايونو پر ديوالونو نقاشي دود شوې وه يعنې چې دلويو کوشانيانو په دوره کې يې لکه دپيروادبي مظاهرو، موسيقي هم ډير پرمختگ وکړ، اصلاً دکوشانيانو دوره چې له نيکه مرغه اوس يې د ډيرو جزئياتو سره اشنا يو، داسې له عظمت او پرتم نه ډکه وه چې د واکمنو پاچاهانو تر سيوري لاندې يې دځانگړې پاملرنې او هڅونې په وجه معماري، مجسمه جوړونې، ادبياتو او موسيقي ډير پياوړتيا او پراختيا تر لاسه کړه.

دننگرهار ولايت دهډې داسې توپل شوې مجسمې په لاس لرو چې موسيقي غږونکي يې يواځې نه بلکې په اوسني مفهوم د (بالت کنسرتونو) نمايش کوي. نڅا کوونکي او موسيقي غږونکي يې له ډول او دبلي سره په ميدان کې ښکاري. دنڅاکوونکيو دحرکاتو شرنګ او دموسيقي غږوونکيو موزون اهنګ اوپه ډله ايزه توګه ددوي غږونه بې له هغو بې سادېروڅخه زموږ ژونديو غوږونو ته رسوي. لنډه داچې دموسيقي له اساسي ډلو څه درې نمونې: شپيلۍ، سرود او ډول له ۴-۵ زره کلونه را په دې خوا دافغانستان له غره ييزو اباديو کې دود لري اوزمونږ دخلکو له عنعنوي ژوندانه سره يې سمه پياوړتيا او پراختيا کړې او دلومړنيو ابتدائي وختونو بيلګې يې تر اوسه دغرونو په تنګو او ژورو درو او همدارنګه دغرونو دننه په کلکو کلاګانو کې شته او حتی يوشمير لرغوني سندرې، غږونه او زمزمې لاتر اوسه په بشپړه توګه هيرې شوي نه دي اوانعکاس يې غوږونو ته رسيږي.

په لغمان او کندهار کې

دا شوکا ډیر لیکونه

«اشوکا» د «بندوسارا» زوی د «چندراگوپنا» لمسی دهندي (موریاني) کورنۍ دریم پاچا چې د ۲۳۲ او ۲۷۴ مخزېږدي دتريزیمې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې واکمن ؤ.

نوموړی دهندي پاچاهانو په ډله کې یو لوی پاچا و چې وروسته د «کلنگا» د مشهورې جگړې، چې له یونیم لک تنوڅخه ډیر پکې مړه شول دویڼو ویاله او خیرې خیرې جسدونه ولیدل سمدلاسه یې حال بدل شو، له ډیرو هیلو او خواهشاتو څخه تیر شو ځان غوښتنې او بشري سرغړونې یې په ځان کې ختمې کړې او د یو مذهبي مشر (راهب) په توګه وپیژندل شو چې دخپلې واکمنۍ پاتې کلونه یې د فقر او روحانیت په بڼه تیر کړل.

لکه څنګه چې دهغو جګړو په وجه چې دده نیکه «چندراگوپنا» او یوناني «سلوکوس نیکاتور» ترمنځ پېښې شوې وې، او «سلوکوس نیکاتور» پکې دافغانستان جنوبی سیمو ته په شا راغی داسیمې دارغنداو تر حوزې پورې دموریا دامپراطورۍ تر تاثیر او نفوذ لاندې شوې او دې وضعې دپنځوسو کلونو په شاوخوا کې دوام وکړ.

دغه وخت چې اشوکا د (موریا) په تخت کښیناست دموریا د کورنۍ نفوذ لا دافغانستان په جنوبي برخو کې لږ ډیر برلاسی و.

خو کوم کار چې (آشوکا) په وار سره تر سره کړ هغه داندوس په لويديځ کې فتح شویو سیمو ته دبودایي مبلغینو استول وو لکه څنگه چې ټول په دې پوهیږو چې ددې کار په کولو سره بودایي دین دخپله (آشوکا) له وخت نه یعنی ددریمي مخزېږدې پیړۍ دلومړۍ نیمایي نه وروسته ورو ورو د افغانستان په خاوره کې خپور شو چې څه دپاسه یوزر کاله یې دوام وکړ او دهغه دیانت دحیرانتیا وړ اثار اوس هم په افغانستان کې پاتې دی.

دآشوکا دواکمنۍ دوره یوه روحاني او اخلاقي دوره ده چې په هند کې دهغه اخلاقي نصیحتي فرمانونه دتیرو پر ستونونو کړای شوي چې (وهمه کمبھاني) یعنی (اخلاقي ستنې) ورته وایي او تر اوسه په افغانستان کې ددوه اخلاقي ستونو نښې نښانې چې یوه له بلې ډیره لري یعنې په (ډرونټه) دجلال آباد او لغمان تر منځ او بله دکندهار په زوړ ښار کې پیدا شوي دي.

هغه ډبر لیک چې پکې دآشوکا دزیږېدنې ځای ډرونټه ښودل شوې ده. د مثلث په بڼه ده چې لس انچه اوږدوالی او بریې اته (۸) انچه دی چې اوس هم دکابل په موزیم کې خوندي دی. ددې ډبرلیک عکس دلومړي ځل له پاره دکابل مجلې په یوه گڼه کې خپور شو او نارویژي پروفیسر مارگنستن دلومړي ځل له پاره هغه په اروپا کې لويديزو پوهانو ته وروپيژاند او دوه تن پوهان ((پرکلند)) و ((التهم)) دهغې لیکنې په ژباړنه او مطالعه بوخت شول او دوروستي ځل لپاره پر ۱۹۴۹ ز کال پروفیسر (هنيگ) (په لغمان کې داشوکا د (آرامی) ډبرلیک کشفول) تر عنوان لاندې دهغه په چاپیر یال یوه مقاله خپره کړه.

دا ډبر لیک په آرامي لیک دود لیکل شوی او اته نیمې کرښې لري خو لکه څنگه چې یاده شوي ډبره ماته او دمثلث بڼه یې خپله کړې، تر ډیره ځایه یې کرښې نیمگړې شوي او له ترجمې څخه یې مسلسل مضمون په لاس نه راځي سره له دې هم داخلاقې درس روح ترې څرگندیږي، چې مفهوم یې دهغه پاچا له ډبر لیک څخه چې دکندهار په زاړه ښار کې پیدا شوی و اخستلای شو.

دکندهار ډبرلیک چې دچهل زیني سیمې ته نژدې دکندهار د زاړه ښار دکنډوالو شمال پلوته د(کندهار - کواکران) اوسنی سرک ته نژدې کشف شویده دا په دوه ژبو او دوه لیک دودو مشتمل او جوړ ډبر لیک دی، یعنې په یوناني ژبه او لیک دود او همدارنگه په آرامي ژبه او لیک دود لیکل شوی دی.

اشوكا دخپلو خاصو او گڼو اخلاقي ښيگڼوله مخې خلك دحيواناتو له زورولو او وژلو همدارنگه دماهيانو له ښكار نه منع كړل او وايي چې همغه شان چې مادانسان له وژلولاس واخيست شاهي ښكاريان دې دحيواناتو او ماهيانو له ښكار څخه لاس واخلي.

دمورياپاچا خلك د مور، پلار او مشرانو اطاعت ته رابولي دنفسياتي خواهشاتو دله منع وړلو او ټولو ژونديو ته ددرناوي بلنه وركوي داچمله هم په ډبر ليك كې راغلې چې دده (پيواسي) دترحم او مهرباني له مخې دځمكې په مخ ټول انسانان نيكمرغه او خوشحاله شول.....

(پيوداسې) چې دلته دكندهار په ډبر ليك كې يې يادونه شوې ده د (اشوكا) بل نوم دى چې دهغه په يو شمېر نورو ډبر ليكونوكې هم ليدل شوى دى. په همدې ترتيب دډبرليك په متن كې كومه ناڅرگنده خبره نشته او معلوميږي چې دموريا پاچا كه په لغمان كې چې دگندهارا يوه برخه ده او كه دكندهار په زاړه ښار چې دارغنداو دحوزې ترڅنگ دختيځ له ډيرو پخوانيو ښارونو څخه دى په دواړو ځايونو كې يې يادښت پر ډبرو ليكونو شته چې يو يې يواځې په (آرامي) ژبه او ليك دود دى او بل يې په دوه ژبو اودوه ليك دودونو يوناني او آرامي باندې ليكل شوى دى.

اشوكا به داډول فرمانونه اخلاقي ستنې زياتره دكاروانونو لارو ته نژدې دتيريدونكيو دليدلو لپاره نصب كولې ترڅو په لاره دتيريدونكيو خلكو دپاملرنې وړ وگرځي.

تر كومه ځايه چې ليدل كيږي د (درونتې) او كندهار ډبر ليكونه ددوه لويو لارو پر سر او دهغه وخت ددوه پخوانيو ښارونو ترڅنگ يو په گندهارا كې پخوانى هډې ته نژدې او بل په كندهار كې دلويې لارې په سر زوړ ښار ته نژدې په يوه لويه تيرې كې كيندلى شوى دى.

له دې دوه ډبر ليكونو څخه څرگنديږي چې له ميلاد نه دمخه ددريمې پېړۍ په اوږدوكې، هډې او اوسنى جلال اباد ته نژدې او همدارنگه كندهار ته نژدې دوه لويې مركزونه اوښارونه اباد او دكاروانونو تگ راتگ هم تقريباً له همدغو لارو ترسره كيده.

دكندهار ډبر ليك په يو لوړ ځاى دلارې په لور ماييل ډول واقع دى ترڅو يې لا روښانو وگوري، ددې ډبرليك له وضعې نه پخپله څرگنديږي چې ديو مشخص

ترتيب له مخې دلاړويانو دليدلو له پاره پر همدغه ځاي او په همدغه بڼه جوړه کړاي شوي ده.

ددې ډبر ليک له مخې په څرگنده ويلاي شو چې ددرېيمې مخزېږدې پېړۍ په اوږدو کې آرامي ليک دود په افغانستان او په ځانگړي توگه په جنوبي افغانستان کې معمول او رواج و او يو بل ډبر ليک هم په همدغه ژبه او ليک دوه په (تيکسلا) کې کشف شوی دی، ترټولو مهمه په دريمه م ز پېړۍ کې ديوناني ليک دود ارزښت او څرگنديدل دي.

مونږ هميشه فکر کاوه چې دا ژبه او ليک دود ديوناني باختري پاچاهانو دواکمنۍ په دوره کې تر (۲۵۰) مخزېږدي وروسته ورو ورو معمول او دود شوې ده، خو گورو چې په دريمه مخزېږدي پېړۍ کې اويالې تر لږه ددرېيمې مخزېږدې پېړۍ په نيمايي کې نوموړې ژبه اولیک دود دی حتی په جنوب غربي افغانستان کې معمول او خوره ده او دومره ارزښت يې درلود چې هغه به يې دډبرليکونو دليکنې پر مهال له آرامې ژبې او ليک دود څخه مخکې گڼله.

په کندهار کې داشوکا دډبر

لیک کشف

(هغه ډبر لیک چې په دوه ژبو یوناني او ارامي لیکل شوی)

په افغانستان کې ۱۳۳۷ هـ ش کال په پیل کې یو ارزښتمن ډبر لیک کشف شو چې د تاریخ له نظره په افغانستان کې د بودايي دین د پراخوالي، فرهنګ او ادبیاتو له مخې ډیر ارزښتناک و.

دا ډبر لیک په دوو ژبو (یوناني) او (ارامي) او همدارنګه په دوه لیک دودونو یوناني ارامي باندې لیکل شوی دی. او هغه په افغانستان کې د دواړو ژبو او لیک دودو د خپریدلو له امله هم د ډیر ارزښت وړ ده، چې دادی لومړۍ یې د کشف د څرنګوالي په اړه څو کرښې لیکو او بیا پخپله د ډبر لیک اودهغې دیوناني ژباړې په اړه خبرې کوو.

د ۱۳۳۷ کال په دویمه نیمایي کې مې یو شخصي لیک دیو پخواني دوست عبدالباري اشنا له خوا چې پخوا په کندهار کې د احمد شاهي لیسې مدیر و ترلاسه کړ، چې په هغې کې یې د کندهار له یوه سپین ږیرې سره د خپلې مرکې په اړه څرګندونه کړې وه، هغه د حمل په ۱۵ نیټه لیکلې و. چې د کندهار په ښار کې د سربوزي غره ته نژدې یوه ډبره څرګنده شوې چې پر مخ یې یو ډول لیک کیندل

شوی اودسپين ږيري په ملگرتيا يې هغه ځای او ډبره ليدلې دي. لکه څنگه چې دښاغلي اشنا دليک نه څرگنديدله ډبر ليک په کندهار کې چهل زينې ته نژدې دسرپوزې دغره په پوزه کې په يوه طبعي ستره ډبره کې کيندل شوي او تر اوسه خاورو او خټو لاندې پټ و، کله چې دوخت په تيريدلو دسيمې بزگرانو له دغه ځايه خاوره وړې ده نوموړې ډبر ليک کشف او راڅرگند شو.

دا ډبر ليک چې خبر مې ورته دکابل په راډيو او نورو افغاني مطبوعاتو کې خپور کړ دهغه ارزښت له مخې چې لري يې دپېژندگلوی وړ يې بولو او دادی تاسوته يې درپېژنم. دا ډبر ليک دکندهار دزازه ښار دننه دسرپوزي کلي ته په څوسوه مترۍ دپوزې دپاي په برخه کې يو توږل شوی ستر کانی دی چې له چهل زينې وړاندې ددوه کانو لرونکیو تپو په مخ کې واقع دی. دا ډبر ليک هغه سرک ته ډير نژدې دی چې له موجوده کندهار څخه دارغنداو په لوري تللی او هغه سرک ته هم ډير نژدې دی چې له عمومي سرک نه دکندهار د زازه ښار دکنډوالو پر لوري تللی دی.

هغه لويه ډبره چې ليکنه پرې کيندل شوی مستطيل شکل لري چې اوږدوالی يې دوه متره پنځوس سانتي اوسوريې يو متر اولس سانتي دی. ددې لويې ډبرې په منځ کې دمربع په شکل غير منظمه سطحه د(۵۵) سانتي په اوږدوالي اود ۴۵ سانتي بر او همدارنگه (۵۰) سانتي ښکته پلو ته پاکه او صافه شوې ده او د ډبرليک متن په دوه ليک دودونو يوناني او ارامي ليکل شوي او کيندل شوی دی. دډبر ليک په پورته برخه کې مضمون په يوناني ليک دودليکل شوی چې ټوله شميره يې ديارلس نيمې کړښې ده او بيا دارامي ليک راځي چې شميره يې اوه نيمې کړښې ده.

وړاندې تر دې چې ددې مهم ډبر ليک نقل او عکس (روما) او (پاريس) ته ورسېږي ما صرف دهغه ډبر ليک دموقعيت له مخې چې داراکوزي ولايت دکاروانونو دپخوانۍ لارې ترڅنگ واقع دی اوداچې په دوه ليک دودونو يوناني او ارامي ليکل شوي ښه اټکل کړي و چې دا ډبر ليک دريمې ق م پېړۍ پورې اړوند اود (موريا) کورنۍ لوي پاچا (اشوکا) پورې مربوط دی لکه څرنگه چې پر نوموړي ډبر ليک کې په يوناني ژبه ليک شوي داليک نسبت ارامي ليک ته اسان دی، په روم اوپاريس کې پوهان ددې ليکنې په ترجمه بوخت شوي دروما په ختيځ اولويديځ کې په مجلو او دپاريس په (لوموند) ورځپاڼه کې په دې باره کې مقالې ليکل شوي اوخپرې شوې دي.

اشوکا دهندي (موريا) کورنۍ هغه پاچا دی چې پر هند دلس کاله واکمنۍ وروسته يې افغانستان ته دبودايي دين دتبليغ له پاره مبلغين راواستول دا هغه وخت و چې دافغانستان په شمال باختر کې يوناني باخترې شاهانو تازه په واکمنۍ پيل کړي و. اودافغانستان په جنوب کې دسلوسي کورنۍ (سلوکوس نيکاتور) يوناني پاچا ترماتي وروسته دموريا دکورنۍ موسس (کوپتا) داندوس (سند) له شاوخوا څخه دافغانستان جنوب پلوته دارغنداو تر غاړو پورې يې خپل نفوذ ته پراخوالی ورکړی و. دکندهار په سرپوزه کې داشوکا ددبر ليک مضمون سراسر اخلاقي او عبارت دنوموړي پاچا له نصيحتونو څخه دی.

څنگه چې ټول پوهيږو اشوکا عادت درلود چې خپل اخلاقي نصيحتونه به يې دفرمانونو په بڼه په دبر وليکل اوتيتول لکه چې دبر ددبرو فرمانونه يې په هند کې کشف شوي دي. اويوله دغو فرمانونو څخه دجلال اباد په وروڼه کې پر يوه ټوپل شوې ستره دبره موجود و چې يوه ناقصه پارچه يې دکابل موزيم ته رسيدلي او هلته خوندي ده.

موسيوروبرت دفرانسې دادبي متون او دبر ليک داکاډمۍ غړی اوداروپا دختيځ مجلې مدير دواړه دې نتجې ته رسيدلي دي "چې (اشوکا) پاچا دکندهار په دبر ليک کې په خپل مستعار نوم (پيوداسي) يادشوی او څرنگه چې يې پخپله دټولو موجوداتو له ازارولو او زورولو څخه لاس اخستی دی بايد چې دهيواد ټول ښکاريان او صيادان دحيواناتو له وژلو او دماهيانو له نيولو څخه لاس واخلي. چې په ځمکه کې لاخوشالي او ارامي خوره شي، سپارښتنه شوې ده چې دمور پلار او مشرانو ته اطاعت او دنفسياتي خواهشاتو مخنيوی دې وشي او په ځانگړی توگه دې دهر ژوندوي له زورولو ډډه وشي"

په همدغه ترتيب داشوکا کوم دبر ليک چې تازه دکندهار زاپه ښار ته نژدې کشف شوی ديو شمېر اخلاقي پندونو لرونکی دی چې ۲۳۰۰ کاله دمخه ليکل شوی.

دارامي دبر ليک متن تر اوسه لوستل شوی نه دی، خو دبر احتمال لري چې دمضمون متن يې ديوناني دبر ليک له متن سره توپير ونه لري اوددواړومتونو مضمون يوشی وي.

د(اشوکا) يا د(کندهار دسرپوزي) دبر ليک لومړنی يوناني دبر ليک دی چې اوس په افغانستان کې کشف کړای شوی، تر دې وړاندې په سره کوتل کې دبر ليک کشف شوی و. چې يواځې په يوناني ليک دودليکل شوی او ژبه يې دافغانستان

د ژبو له ډلې يوه محلي ژبه ده. د کندهار ډبر ليک لومړنی ډبر ليک دی چې زمونږ په هيواد کې په يوناني ژبه او ليک دود ليکل شوی. نو دا چې له آرامي ژبې نه پورته گڼل شوی څرگنديږي چې زمونږ په هيواد کې ديوناني ژبې ارزښت د دريمې مخزېږدې پيړۍ په نيمايي کې ډير زيات و.

د کندهار ډبر ليک لومړنی ډبر ليک دی چې په دوه يوناني او آرامي ژبو ليکل شوی، ددې لپاره چې نوموړی ډبر ليک په دوه ژبو او دوه ليک دودونو ليکل شوی په همدغه وجې يې ارزښت ډير زيات دی او ديوناني ژبې په مرسته به د پوهانو معلومات د ادبي جزئياتو په اړه او د آرامي حروفو د ليکلو په برخه کې پراخوالی ومومي.

هيله لرو چې ژر به پوهان ددې ډبر ليک د (آرامي) متن په لوستلو بريالي او په دې برخه کې به بله مقاله خپره کړي.

په ډبر ليک کې راغلي چې د (پيوداسي) د ترجم او مهرباني له مخې د ځمکې ټول انسانان نيکمرغه او خوشاله شول.

په کندهار کې ديوناني ډبر ليک د متن اساسي مفهوم لکه څنگه چې يې وړاندې يادونه وشوه په اخلاقي نعمتونو مشتمل دی. ددې ډبر ليک (آرامي) متن اووه کرښې لري چې تر اوسه کوم شخص يا علمي موسسې دهغې په ژباړه لاس نه دی پورې کړی. خو احتمال لري چې دهغې مضمون به هم ددې ډبر ليک ديوناني برخې سره يوشان وي.

داروپايي علمي حلقې په روما او پاریس کې هغه ډبر ليک ته چې تازه په کندهار کې کشف شوی ډير ارزښت ورکوي او دا ډبر ليک په لرغوني افغانستان کې د تاريخ، ادبياتو، ژبې پيژندنې او د ژبو د تاريخ له نظره ډير ارزښت لري، ځکه چې د الومې ځل دی چې يو ډبر ليک په دوو ژبو (يوناني) او (آرامي) ليکل شوی او زمونږ د هيواد له يوې مشخصې سيمې نه په لاس راځي.

په افغانستان کې د بودیزم خپریدل

پنځلس کاله دمخه مې دافغانستان تاریخ د لومړي ټوک په ۳۴۲ مخ کې د "محفل مذهبي واعزام مبلغین" تر سر لیک لاندې ولیکل چې "دا شوکا له سترو کارونو څخه چې دواکمنۍ یوولسم کال (۲۵۹ مخزېږدې) اټکل کېږي د مذهبي محفل ریاست، د شاهي ښکار موقوف کول، یادعیاشی منع کول او تر ټولو لوی د مبلغینو داستولو مفکوره ده" دا محفل په (پتالي پوترا) چې عبارت له (پتنه) څخه دی دایر شو او دهغې په اثر اشوکا تصمیم ونيو چې د بودایي دین د خپریدلو لپاره به دهند جنوب اولویدیځو هیوادونو ته مبلغین استوي.

ټول پوهیږو چې دغه مهال دیوناني شامي سلوکوس نیکاتور د موریاکوڼۍ د موسس چندراگوپتامور له لاسه پر ۳۰۵ م ز کې د مقابلې په ترڅ کې ماته خوړلې وه اوله گندهارا څخه تر اراکوزي (له کابل نه تر کندهار) پورې د موریاکوڼۍ بری موندلی و او اشوکا ډیره هڅه کوله چې په فتح شویو سیمو کې بودایي دین مروج کړي نو د همدې مطلب د تر سره کولو لپاره یې د (مجهان کيټه) (دهمهاره کيټه) او (مهاره کيټه) په نامه څو تنه مبلغین دکابل او ارغنداو د سیمې په لور واستول او په همغه ترتیب چې پوهیږو د دریمې م ز پېړۍ له نیمایي نه وروسته بودایي دین دافغانستان په خاوره کې له لمر خاته تر کاپیسا اوله کابل نه دشمال په لور تر بلخ پورې او همدا راز د جنوب لور ته دارغنداو تر سیمې خور شو. تر اوسه پورې داسې فکر کیده چې دنوموړي دین دخپریدلو وخت نظر جنوب ختیځ ته دلویدیځ او شمال

پر لور ژر صورت نیولی، خو کیسه داسې نه ده ځکه چې داوخت د هندوکش جنوب دموریا دکورنۍ ترلاس لاندې و او په شمال کې یوناني باختري پاچا واکمن و. بودايي دین له گندهارا څخه دارغنداو سیمې ته ډیر ژر حتی پخپله د (اشوکا) په وخت ددریمې م ز پېړۍ په نیمایي کې خپور شوی دی.

چيني گرځنده (هيوان - تسنگ) چې کله داوومې عيسوي پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې له (کاپيسا) نه ننگرهار ته ورغی په بگرام او دجلال اباد په هډه کې ورته يو شمېر دعبادت وړ څيزونه اټکلیده ځکه چې دمبلغينو داستولو له وخت نه دعبادت وړ ځايونو تر جوړولو پورې ډيروخت پکار و، مگر داشوکا داخلاقي ډېر ليک په رڼا کې چې تازه دکندهار په زاړه ښار کې موندل شوی او دهغه ډېر ليک له مخې چې ۲۵ - ۳۰ کاله دمخه دجلال اباد په ډرونټه کې لاس ته راغلي څرگندېږي، څومره چې دبوديزم دخپريدو په هکله فکر کيده له هغې څخه ډیر تيزو، او يو شمېر عبادت ځايونه په ننگرهار او کاپيسا کې پخپله داشوکا په وخت ددریمې م ز پېړۍ په نیمائي کې جوړ شوی وو، چې خاطرې اونوي پيداشوي څيزونه يې دچيني گرځنده (هيوان تسنگ) تر وخت اومې مسيحي پېړۍ پورې له منځه تللی نه و.

اصلاً داشوکا له خوا په يوستره مذهبي غونډه کې فيصله وشوه، ترڅو دهندوکش جنوب ته دغربي هيوادونو په لور چې په هغې کې پخوانی افغانستان هم شامل دی يو شمېر دبودايي دين مبلغين واستوي، داغونډه د ۲۵۸-۲۵۹ م ز په شاوخوا کې دهند ديهار په ضلع د (پتنه) دښار په (پتاپوترا) کې تر سره شوه لکه چې وړاندې يې يادونه وشوه يوشمير مبلغين دافغانستان په لور هم واستول شول. اشوکا استولي بودايي مبلغين يواځې په افغانستان کې تم نه شول بلکې دلويديځ پر لور يوناني شامي شاهانو او دلويديزې اسيا شاهانو ته لاړل او لاتر هغې لري دافريقا په شمال کې دمصريوناني واکمنو ته هم ورغلل اودهغو پاچاهانو دنومونو په استناد، چې يادونه يې داشوکا په پنځم نمبر ډېر ليک کي شوی، ويلاي شو چې دبودايي دين مبلغينو دمدیترانې په ختيزه سېمه کې داسياني اروپايي او افريقايي هيوادونو لکه مصر، يونان او شام کې يې خپل تبليغونه وکړل، خوله افغانستان څخه لري داسيا لويديځ لور ته يې چندان تاثير ونکړ او حتی په افغانستان کې هم نيمه ختيزه خواد (کندهار - بلخ) دخط ختيځ لور ته دادين ومنل شو او په هغه نيمه لويديزه خوا کې زردشتي دين لږ ډیر باقي پاتې شو او بيا داسلام

دمقدس دين دمبلغينو تر رارسيدلو هم ځايې پر ځاي و. لکه چې ددې مرحلو کليات موږ ټولو ته روښانه دي.

کله چې اشوکا په ډبر ليک کې داسيا له يوناني واکمنو سره دبودائي دين دمبلغينو داستولو په اړه کې خبرې کوي ديونان باختري دمستقل سلطنت دموسس (ديودوتس) په باره کې څه نه وايي له دې وينا څرگنديږي چې تر دې وخته لباختر خپلواکي تر لاسه کړې نه ده، لکه څرنگه چې په ډبر ليکونو کې دسلوسي شامي کورنۍ ديو تن (انتياکا) يعنې دويم انتيوکوش دنوم يادونه شوې، په ښکاره څرگنديږي چې باختري تر اوسه دسلوسي شامي کورنۍ دواکمنو له خوا اداره کيده.

نن دامستله روښانه ده چې اشوکا پر (۲۵۸ م ز) پرلويديز په لور دبودايي دين دمبلغينو په استولو لاس پورې کړی و او "ديودوتس" پر ۲۵۸ م ز ديوناني باختري دولت خپلواکي اعلان کړې په دې ترتيب ددې دواړو پيښو ترمنځ د(۸) کلونو په شاوخوا کې مهالنۍ واټن دی او وړاندې تر دې چې يوناني باختري خپله خپلواکي اعلان کړي، داشوکا مبلغينو دافغانستان په ختيځ او جنوب لويديځ کې له گندهارا څخه دارغنداو تر سيمې پورې دبودايي دين په تبليغ لاس پورې کړ. او دافغانستان په يوه برخه کې دموريایانو دبريو ارزښتناکه پايله همدغه دبودائي دين د نظرياتو خپریدل او چې وروسته دهغوي دسياسي واکمنۍ له نسکوریدو څخه چې تر پنځوس کلونو يې ډیر دوام ونکړ. بوديزم ځای په ځای پاتې شو ريښې يې وځغلولي پرمختيا يې وکړه او پراختيا يې وموندله او زر کاله يې ډیر يې دوام وکړ او افغانستان دلومړۍ مسيحي پيړۍ په پای کې ددويمې پيړۍ په پيل کې دبودائي دين ديو ستر مرکز په حيث وپيژندل شو چې مبلغين يې کاشغر، سنگيانگ او چين ته ورسيدل او دافغانستان په مرکزي غرنیو برخو کې دنهمې مسيحي پيړۍ تر پيل پورې موجود پاتې و.

۱۳۳۷\۳\۱۲

شابهار

په غزني کې بودايي "شاهي عبادت ځای"

همغه مقالې چې "د شابهار په دښته کې د غزنوي عسکرو درسم گذشت میدان" او "د شابهار میدان اونغاړه خانه" په نامه دي د ۱۳۳۷ هـ ش کال په اوږدو کې مې ژوندون مجلې او کابل راډيو ته وليکلې، دادواړه مقالې پر ۳-۴-۱۳۳۷ او ۷-۹-۱۳۳۷ نيتوله راډيو خپرې شوې (ددې دواړو مقالو متن ددې اثر په دويم ټوک کې راخستل شوې)

شابهار مې داستاد ابوالفضل بيهقي دليکنو، امير فرخي او امير عنصري له قصيدو څخه د عسکرو درسم گذشت په میدان او د غزنوي عسکرو د عرض په ځاي کې شرح ورکړې ده.

(شابهار) د غزنويانو له دورې دمخه او همداراز له اسلامي دورو وړاندې اصلاً د بودايي دين لويې عبادت ځای و. چې د موجوديت ريښتينوالي يې پر ۱۳۳۸ کال د لرغون پيژندونکي دهخو په نتيجه کې کشف شو.

د سلطان محمود غزنوي دارامگاه باغ او دروښي دکلي جنوب لويديځ ته په درې کيلو مترې کې دلويې او پراخې دښتې په منځ کې (چې حتماً همغه د غزنويانو دوخت مشهور د شابهار دښته ده) يوه د ډبرو غونډۍ پرته ده چې نن دعوامو په ژبه

(تپه سردار) ، (تپه نقاره) او د (بتخانې) په نومونو یادېږي داهر یو نوم فولکوري توضیح لري چې دلته یې د شرحه کولو امکان نشته او یواځې د (بتخانې) وجه نسیمه د پاملرنې وړ ده او رابښي چې د زمانې په تیریدو ، وړانیو او کنډوالو سره سره د عوامو د خاطر و په دفتر کې د بوايي عبادت ځای په واقعي مفهوم او بودتون پاتې دی .

(شاههار) یو ترکیبي نوم دی او له دوه وییو څخه جوړ دی (شا) چې همدغه د (شا) د کلمې متعارفه ده او بل (بهار) چې دا کلمه د سنسکريت (بهاره) څخه اخستل شوې ده چې نسبت یې بودايي عبادت ځای ته کیده چې په سلگونو او زرگونو (ویهار) کلمې مو د افغانستان په بیلا بیلو برخو کې لکه هډه ، کاپیسا ، کابل ، بامیان ، غزني ، بلخ ، فرخار ، سمنگان ، کندهار او نورو ځایونو کې درلودلې چې له هغو څخه یو د بلخ د (نوبهار) خاطر په پاتې ده او ډیر شهرت لري ، چې داهم ترکي نوم دی او اصلاً له دوه کلمو (نوا) او (بهاره) څخه جوړه ده چې لومړۍ د (نوي) او دویم هماغه د بودايي عبادت ځای مانا درلوده او دا (نواویهاره) په دري ادب کې (نوبهار) شو که تردې پکې نوره زیاته څیرنه وکړو د (نوبهار بلخ) په شهرت به بسیا شو .

ترکومه ځایه چې دگرځنده چینا یانو له یادښتونو اود عربي منابعو له تذکرو څخه څرگندېږي د سلگونو او زرگونو ویهارونو او بهارونو ترڅنګ مو ډیرې او شاهي عبادتګاوې درلودې چې یو شمېر یې د شاههار په نامه او صفت مشهورې وې . پرتله له شکه په کابل ، هډه ، بگرام ، غزني ، بامیان او حتماً په نورو هغو ځایونو کې چې پورته مې یادونه وکړه (شاویهار) او (شاههار) نومونه درلودل چې دهغو د موقعیت ټاکنه به د لرغون پیژندونکیو هڅې او څیړنې روښانه کړې .

لکه څنګه چې ددې اتو کلونو په ترڅ کې د ایتالیا د لرغون پیژندنې پلاوی د غزني (شاههار) له کیندنو او څیړنو وروسته دهغه ځای موقعیت ، شکل او ابادۍ د طرز ترڅنګ نور ډیر جزئیات روښانه شوي دي ددې کشفیاتو په ترڅ کې برهمي لیکنې چې دریمې یا څلورمې مسیحي پیړیو پورې مربوطېږي او نورې له ختینې بودايي وړې مجسمې او ددې ترڅنګ د ۱۰ - ۱۲ مترۍ لویو مجسمو د شواهدو پیدا کیدل او نور ددې عبادت ځای د جزئیاتو نور اړخونه دي چې څرګند شوي ددې ټولو شرح په دې لنډه لیکنه کې امکان نه لري .

دغزني د شاه بهار عبادت ځاي د لويې صوفي چارچاپيره خونوري وړې صوفي هم كشف شوي چې څلورو خواو ته زميني لري چې دغزني بت پرستانو دنورو ډيروبپهوده كيسو ترڅنگ فكر كاوه چې (كله چې بودا د هوا له څپو رابښكته شو په همدغه ځاي كې چې دغزني د (شا بهار) عبادت ځاي دى كيوت، البته چې په بودايي داستانونو كې يې دښكته كيدو ځاي د (شانكارا) په نامه چې بنارس ته نژدې يوه سيمه ده ښودل شوى دى.

په دې وړوكي مقاله كې اساسي مقصد دادى چې (شابهار) دغزنويانو په دوره كې درسېم گذشت او مذهبي جشنونو شريك ميدان و، اصلاً تر اسلام دمخه د اوسيدونكو د بودايي دين عبادت ځاي و چې د (شاهي معبد) يا عبادت ځاي په نامه ياديدې او ددې ډبرينې غونډۍ څخه دغزني بنار ډير لرې ښكاريدې.

لكه څنگه چې مې شل كاله دمخه (دافغانستان پخواني تاريخ) په دويم ټوك ۵۴۳ او ۵۴۴ مخونو كې او همدارنگه (دافغانستان تاريخ) په دويم ټوك چې پر ۱۳۳۶ كال دتاريخ ټولنې له خوا چاپ شوى شرحه وركړې چې يو له شابهارونو څخه دكاپيسا يا بگرام او يا هم دگلېهار په لمنو كې دغوربند ددرې په خوله كې واقع و چې دجبريل دزوي ابراهيم په امر دپحي دزوي فضل پر وخت چې دهارون الرشيد زمانه وه پر ۱۷۶ يا ۱۸۶ هـ ش كال وران كړاى شو.

ددې لپاره چې دغزني د (شابهار) په هكله علمي هڅې جاري دي نوڅكه ډير دجزئياتو په نتايجو پسې نه گرځم او هيله لرم چې په دې اړوند به په راتلونكي كې له هره اړخه پراخې مقالې وليكو.

په افغانستان کې بودايي

مبلغين

افغانستان او هند لکه دنورو هیوادونو په څیر سره خوا تر خوا او متقابل واقع دي چې په بیلا بیلو تاریخي مواردو کې یې یو پر بل نفوذ او اغیزه درلودلې چې اثار اونبې نښانې یې په دواړو هیوادونو کې محسوسیږي.

په افغانستان او هند دواړو هیوادونو کې متقابل اثار او اغیزې ډیرې غښتلې دي چې شواهد او نښې نښانې یې ډیرې څرگندېږي.

پر افغانستان هندي بنسټیز او پراخ اغیز د بودیزم خپریدل دي چې د سند داندوس له رود خانې څخه یې دراقیریدوله ورځې څخه په افغانستان کې د دوام د وروستۍ ورځې پورې له زر کلونو څخه واوښت او ددې یوزر کلونو په اوږدو کې یې ددې هیواد داوسیدونکو په فکر او دودانیو په جوړښت کې ژور او پراخ اغیز ترسره کړی دی.

ډاچې څنگه، څه ډول او کله بودايي دین په افغانستان کې خپور شو؟ دې پوښتنې چې ددې هیواد پر برخلیک یې یو بشپړ بدلون رامنځ ته کړی، د پوهیدلو او پلټنې وړ ده.

افغانستان او هند لکه دنورو هیوادونو په څیر سره خوا تر خوا او متقابل واقع دي چې په بیلا بیلو تاریخي مواردو کې یې یو پر بل نفوذ او اغیزه درلودلې چې اثار اونبې نښانې یې په دواړو هیوادونو کې محسوسیږي.

په افغانستان او هند دواړو هیوادونو کې متقابل اثار او اغیزې ډیرې غښتلې دي چې شواهد او نښې نښانې یې ډیرې څرگندېږي.

پر افغانستان هندي بنسټیز او پراخ اغیز د بودیزم خپریدل دي چې د سند داندوس له رود خانې څخه یې دراقیریدوله ورځې څخه په افغانستان کې د دوام د وروستۍ ورځې پورې له زر کلونو څخه واوښت او ددې یوزر کلونو په اوږدو کې یې ددې هیواد داوسیدونکو په فکر او دودانیو په جوړښت کې ژور او پراخ اغیز ترسره کړی دی.

ډاچې څنگه، څه ډول او کله بودايي دین په افغانستان کې خپور شو؟ دې پوښتنې چې ددې هیواد پر برخلیک یې یو بشپړ بدلون رامنځ ته کړی، د پوهیدلو او پلټنې وړ ده.

ټول پوهنيزو چې بودايي دين په ۶ م ز پيړۍ کې له (ساكياموني بودا) سره دهند په خاوره کې څرگند شو، چې نژدې درې پيړۍ دادين دهند په خاوره کې محدودو، تر هغو چې د (موريا) يا په پخواني هند کې د لومړي سلطنتي کورنۍ له خوا منځ ته راغی.

(چندراگوپتا موريا) ددې سلطنتي کورنۍ موسس و او ددې لړۍ د دويم پاچا (پاندوسارا) تر مرگ وروسته يې زوي (اشوکا) واکمنۍ ته ورسيد او نوموړی دواکمنۍ پر لسم کال ۲۴۹ م ز کال بودايي دين ته ور داخل شو چې ددې دين د پرمختيا او پياوړتيا له پاره يې ډيرې هڅې او هلې وکړې.

ددې زمانې له مهمو پيښو څخه يوه هغه ديوي لوی مذهبي غونډې جوړيدل وو چې په (پتالي پوترا) يعني اوسنۍ (پتنه) کې چې هغه مهال د موريا د امپراطورۍ پلازمينه او دهند له مشهورو ښارونو څخه شمېرل کيده ترسره شوه.

غونډه د مشهور عالم (موگالي پوتاتيسا) په رياست او د روحاني مشر او پاچا (اشوکا) تر سرپرستۍ لاندې وشوه، په دې غونډه کې ډير ارزښتمن تصميمونه ونيول شول، ذيلگي په توگه د مذهبي قوانينو تنظيم، ترتيب او د بودايي دين دخپريدلو دپاره دهند په دننه اوله سرحدي حدوداتو نه دباندې د مبلغينو استول په هند کې د مذهبي غونډې ډير پام جنوب پلو په ځانگړي توگه د "سيلان" خاورو ته و لکه څنگه چې اوس بودايي دين په هندوستان کې له منځه تللی مگر د سيلان په جزيره کې په ښه قوت او قدرت دوام لري او دهغه هيواد رسمي دين پيژندل شوی. بله نقطه چې مذهبي غونډې ته د پاملرنې وړ ده هغه د اندوس (سند) درود لويديزې خوا سيمې يعني داوسنۍ افغانستان خاورې وې چې هغه وخت يې د جنوب يوه برخه دارغنداو تر سيمې پورې د موريايانو له خوا فتح شوې وه او په نيمه نوربرخه کې شمال لور ته يونانيان مېشت وو. کشمير او گندهارا ته د مبلغينو داستولو د موضوع يادونه داشوکا په يو شمېر ډبرليکي فرمانونو کې شوې ده، مثلاً "۱۳" نمبر فرمان د مبلغينو داستولو په باره کې دی او کومو ځايونو ته چې يې استولي هم لوستل کيږي. همدغه شان په "۵" نمبر فرمان کې دنورو ځايونو په ترڅ کې د "گندهارا" د نامه يادونه هم شوې ده، تر کومه ځايه چې له دې منابعو څخه څرگنديږي، يو له دې مبلغينو څخه چې د کشمير او گندهارا په لور استول شوي وو

مجهان تيكا يامدهيان تيكا نومیده، پرته له هغه دوه تنه نور هم له هغه څخه لرې دسند درود لويديز پلو ته استول شوي چې نومونه يې په لاندې ډول دي:

"دهه ماراكي تا" او "مهراكي تا" چې دهمغه په جغرافيايي اصطلاح يو يې "لويديز هيوادونو" ته او بل يې يونان ته استولی و.

لكه څنگه چې دهند لويديزې سيمې داوسني افغانستان سيمې دي او يونانيانودهمدې هيوادله شمال برخې څخه دبحر روم تر غاړو او مصر دخپلې واكمنۍ په كړۍ كې راوستی و، نو په اسانۍ سره اندازه لگيږي چې داشوكا مبلغين كندهارا او دافغانستان نورو سيمو ته تر راتلو وروسته دلويديز پر لور وړاندې تللي دي.

په دې كې شك نشته چې په خپلو ډبر ليكونوكې په وياړي چې مبلغين يې "ياوانا" يعنې يونانيانوته استولي دي. دتير كال تر پيل پورې چې داشو كا ډبر ليك په كندهار كې كشف شوې نه وه دا (ياوانا) يې ډير لرې لټاوه، مگر اوس څرگنده شوه چې دكندهار په يوه سكندريه كې چې دارغنداو رودخانې ته نژدې ده ډير شمېر يونانيان ميشت وو او اشوكا ډيره هڅه كړې ده چې دوي بودايي دين كې داخل كړي نو ځكه يې دهغوي په ژبه فرمان په هغه ډبر ليك ورته كيندلی و چې تازه دچهل زيني ترڅنگ موندل شوی دی.

نوويلاي شو چې بودايي مبلغين داشوكا په ژوندانه ددريمې م ز پيړۍ په لومړۍ نيمايي كې ددين دتبليغ له پاره دافغانستان جنوبي برخو ته راغلي او دغه دين ته په رونق ور كولو كې بريالي شوي، ځكه چې څه دپاسه يوزر كاله دادين په دې خاوره كي تم شوی.

کوشانيان د افغانستان په

تاريخ کې

د څيړنې د لمنې په پراخيدو او د درسي، مسلکي او افغاني کتابونو د خپریدو په وجه به نن سبا په افغانستان کې داسې څوک نه وي چې هغه د (کوشان) يا (کوشاني) نوم نه وي اوریدلی دالور او مشهور نوم هغه اواز ده چې د گاونډيو هیوادنو لريوسيمو ته هم رسيدلی دی.

کوشانيان د (سيستي) يا (يوچي) په نامه توکی له مرکزي اسيا څخه پورته شوی، په افغانستان کې يې ديو ځواکمن او مقتدر سلطنت په تشکیل لاس پورې کړی او دهند او پاکستان دپراخې نیمې قارې په فتوحاتو بريالي شوي دي. له دې سره سره د کوشانيانو تاريخ درې پړاوونه لري چې لومړی يې په مرکزي اسيا او دريم يې په نیمه قاره هند او پاکستان کې تيریږي او هغه ستره او مهمه مرحله يې چې منځنۍ پړاو دی په افغانستان کې تيره کړې ده، اوداد کوشانيانو مهمه او تاريخي دوره ده چې دهغې په اوږدو کې دافغانستان د مدنيت خيزې خاورې له خوي بوي او کړو وړو سره وخت تير کړ او دباختري دتمدنو خلکو له مدني خاورې سره په تماس يې دسلطنت نظام جوړ ددين، فرهنگ، رسم الخط ادبياتو، هنر صنايع او پرتمينو ودانيو خاوندان شول.

لکه څرنگه چې ختيزې چيني (منابع) او لويديزې يوناني منابع رابښيي کوشانيان دهغو سختو جگړو په ترڅ کې چې له هيوانگنو يا (هنونو) سره منع ته راغلي په ۷۰ م ز کې دامو له سيند نه راتير او په باختري کې يې ديوناني باختري پاچاهانو کورنۍ ونيوله، ددوي داوسيدلو تر ټولو مهم مرکز دهندوکش په شمال کې د بغلان سيمه ده، چې د کوشانيانو د دين او فرهنگ اثار او نښې نښانې يې له مختلفو برخو څخه کشف شوي دي.

کوشانيان پنځوس کاله دمخه تر ميلاده د کابل او کاپيسا حوزو ته ور داخل شول او ديونانيانو د وروستۍ پاچا ځاي (کابل) يې ونيو، او په بگرام کې يې ديوناني ښار تر څنگ يو لوی، نوی او مستحکم ښار جوړ کړ او د اښار د لويو کوشانيانو د کورنۍ ددوبي پلازمينه شوه.

ددوي پلازمينه (پايتخت) مود دې له پاره ياد کړ چې لويو کوشانيانو پرته له بگرامه دوه نور مرکزونه هم درلودل چې يو يې په (پاروشاپورا) يعنې پيښور کې او بل يې د گندهارا په يوه منځنۍ نقطه کې و.

د لويو کوشانيانو دوره د مسيح له پيل نه پنځوس کاله وړاندې شروع او د دريمې مسيحي پيړۍ تر لومړۍ نيمايي پورې دوه پيړۍ وخت نيسي او دا دوه پيړۍ د پخواني افغانستان په تاريخ کې له لويو دورو څخه شمېرل کيږي.

له څنگه چې ساساني ايران د ساسانيانو پر وخت (ايران شهر) نومول شوی و همدارنگه افغانستان د کوشانيانو پر وخت پر کوشانشهر يې شهرت تر لاسه کړی و. وروسته له هغې چې کوشانيانو په کوشانشهر کې ميشت او ځای په ځای شول د نورو هيوادونو د فتح کولو له پاره يې د شمال شرق په لور چيني ترکستان يا سنگيانگ ته او د شرق په لور يې دهندنيمې قارې او پاکستان ته مخه وکړه.

په پخواني افغانستان کې د لويو کوشانيانو دوره يوه لويه عمراني (آباد)، مذهبي هنري او ادبي دوره ده چې دهغې اثار او شواهد د سکو، عبادت ځايونو لوړو چوترو، توپل شويو مجسمو په بڼه پاتې دي چې دهغې دورې د هرې پاتې شونې ډلې مطالعه ځانگړي څپرکي رسالي او کتابونه غواړي.

د کوشانيانو دورې ته ځکه (لوي) صفت ورکړی شوی چې په دې دوره کې په مختلفو برخو کې لکه حياتي، مدني، مذهبي او فرهنگي چارو کې ډير بې ساري

پرمختګ په خپله کوشانشهر (دهغې دورې افغانستان) او نورو فتحه شویو سیمو کې ترسره شوی دی.

په دغه دوره کې ډیر پرمین بودايي عبادت ځایونه په کندهارا (هده اوپینور) په کاپیسا کې دپهلوان غره ترڅنګ، بگرام کې، دچاریکا د لویديځ لور ته په توپ دره کې او نورو ډیرو سیمو کې جوړ کړای شوي دي، داعبادت ځایونه یواځې دبودیزم له پاره ځانګړي نه و، لاچې په دې عصر کې ډیرو مذهبونو آزادي درلوده، یوله هغو کلونو عبادت ځایونو څخه چې بودیزم پورې اړه نه لري هغه دسره کوتل اورتون دی چې له شپږ کلونو راپه دې خوا دافغانستان په شمال کې کشف شوی دی.

دافغانستان کوشاني مبلغینو بودايي دین دختیزي اسیا تر وروستیو ځایونو خپور کړ، همدارنګه ګلکاری په نوي او مذهبي رڼا کې ددې جوګه شوه چې ډیرې بنکلي ابادۍ او ګنبدونه یې جوړ کړي چې ديو شمېر پاتې شونو په لیدلویي نن ورځ هم خلک حیرانېږي.

په افغانستان کې دیوناني بودايي مجسمه توپنې مدرسې ډیر پرمختګ وکړ او په ځانګړي توګه دکوشانیانو په دوره کې ددوه پېړیو په اوږدو کې یې بې شانه پرمختیا او پیاروتیا وموندله چې په دې دوره کې دوړو او ډیرو لویو مجسمو جوړول دود و. پخپله کوشانشاهانو او دسلطنتي کورنۍ غړو دمجسمو او کالبدونو توپلو ته ډیر زیات ارزښت ورکاوه چې دافغانستان له بیلابیلو سیمو څخه ددې حقایقو شواهد راڅرګندېږي.

دافغانستان په پخواني تاریخ کې دسیاست او اداري چارو له نظره دکوشانیانو دوره یوه لویه دوره ګڼل کیږي اوهره ورځ دنویو توپلو شویو مجسمو، ډبر لیکونو، سکو اومډالونو موندل په پخوانیو اسنادو ورزیاتېږي چې دلویو کوشانیانو ددورې عظمت دافغانستان، ختیځ او اسیا په تاریخ کې ثبت او سجل کیږي.

کجولو کد فیزس

د افغانستان لومړنۍ کوشاني پاچا

کوشانيان چې د (پوچي) قبيلې په نامه د مرکزي اسيا د (سيستي) له کتلي څخه بيل شوي او د ډيرو فتوحاتو د ترسره کولو په وجه يې د ختيځ په لور پر هند او پاکستان کې شهرت ترلاسه کړی. خو وړاندې له مرکزي اسيا او هند څخه يې په افغانستان کې ځانگړی او اساسي نقش لوبولی دی او دهغوي دوره چې په لويو او وړو کوشانيانو ویشل شوې د لرغونې افغانستان له لويو تاريخي دورو څخه ده.

د اکوشانيان چې د (پوچي) په نامه يې هم ياد کړی دی. ځانته کورنۍ او پاچاهان لري چې د هغو لومړۍ سلطنتي کورنۍ د (کد فیزس) په نامه يادیده او لومړی پاچا يې "معمولاً کد فیزس" يا "کوزولا کد فیزس" نومیده او په (۸۷-۴۰ مسيحي) کې ژوندی و، زياتره په دې عقیده دي کله چې کوشانيان دامو له سيند نه راپورې وتل او دهندو کش شمال لور ته د باختر سيمو ته ورسيدل، دوي پنځه قبيلې وې او هرې قبيلې خپل مشر لاره په دوي کې د يوې قبيلې مشر (کجولو کز فیزس) څلور نورو ته تر قناعت ورکولو ورسته د پاچاهۍ اعلان وکړ دهغه نوم په چيني ماخذ کې د (کيو تسو کيو) او دهغه په خپلو سکو کې د (کوزولا کد فیزس) يا (کوزولو کد فیزس) په بڼه ياد شوی دی. دده نوم د اول يالومړني مانا

ورکوي (کوزولو) يا (کوزولا) اویاهم (کجولو) همدارنگه دویمه کلمه دده دکورنۍ نامه دی، نو په همدغه مناسبت هغه د (لومړی کد فیزس) په نوم هم یادشوی، کله چې دوي له امو سیند نه دهندو کش شمال لوري ته راتیر شول دپنځو وارو قبیلو مشرانو دملوک الطوائفي په ډول واکمنۍ درلودې ترهغې چې د (کوي شوانگ) دقبیلې مشر چې همدغه (کجولا) و پر نورو یې بري وموند او په ۲۴۰ م کال کې یې دپاچاهۍ اعلان وکړ. داوخت دباختراصلي اوسیدونکی چې دچيني منابعو له مخې یې (تاهشیا) ورته ویل، دوي سوداگر او مالدار خلك و چې دهغوي مالداري او شتمني دکوشانیانو ددولت په جوړښت کې ډیره اغیزه درلوده.

کله چې کوشاني لومړی فیزس دپاچاهۍ اعلان وکړ، دخپل نفوذ دډیر والي لپاره یې ددوو خواوو څخه په فعالیتونولاس پورې کړ. یو لویديځ خواته د(پارتیا) په لور او بل دهندو کش جنوب خواته د (کي پن) او (کاونو) یعنی دکاپیسا، (کوهدامن او کوهستان) او کابل په لور.

دکوشانیانولومړی پاچا کجولا کد فیزس دکابل سیمه دیونانیانو له وروستني پاچا (هرمایوس) څخه ونيوله او داخبره دهمغه وخت سکې په بڼه ډول څرگند وي. ځکه اوس داسې سکې په لاس لرو چې په هغې کې دکوشانیانو دلومړي پاچا (کجولا کد فیزس) اودیونانیانو په کابل کې دوروستي پاچا (هرمایوس) نومونه لیکل شوي له هغو سکو څخه معلومېږي چې کابل ته دکوشاني پاچا په رسیدو یې دیونان واکمن ترماتې وروسته دهغه له سکو څخه کار اخستی اویوازې خپل نوم یې پکې ورزیات کړی دی چې یو څه موده وروسته یې دخپلو سکو په جوړولو لاس پورې کړی، هغه وخت یې دیوناني پاچا نوم (هرمایوس) له منځه وړی، او خپل نوم یې په سکو کې کیندلی دی.

له ویلو دې پاتې نه وي چې په همدغو سکو کې یې هم ځانته د (کوشانیانو دینادا رئیس) ویلی دی او له دې څخه هم څرگندیږي چې کوشانیان دقومي غبنغوي عادت له مخې دپاچاهۍ پر مقام هم دریاست دمقام خطاب باک نه بولي. خو همدغه دکوشاني رئیس چې په ترتیب سره یې دخپل نفوذ او واکمنۍ لمن پراخه کړه، نو خپل القاب یې له لوې نه پسې لوی کړل، تردې پورې چې ځانته یې (شاه شاهان) او (داسمان زوي) وویل. لکه څنگه چې ټولو ته معلومه ده دادگانډیو هیوادونو دایران دپاچاهانو او دچین دامپراطورانو القاب وو.

د کوشانيانو لومړۍ پاچا کجولا کدفيزس چې کله په کابل کې ديوناني وروستی واکمن دنفوذ ساحه تنگه کړه او ټول ځايونه يې ترې ونيول نو بيا يې دادرانه (شاهنشاه او داسمان زوي) القاب ځانته غوره کړل چې وروسته تر هغه نورو کوشاني شاهانو هم پسې تکرار کړل.

وراندې مو وويل چې (کجولا کدفيزس) خپل ځان د (ديندار) په صفت هم ياد کړی، بايد ووايو چې کوشانيان له هغه وخته چې دامو پر سيند د هندوکش شمال لور ته راتير شول ديندار خلك وو او ټولو کوشاني پاچاهانو د دين د اصلاح او پياوړتيا لپاره ډيرې هڅې کړي او ددوي لومړۍ پاچا (کجولا کدفيزس) هم يو ډير ديندار شخص و.

دچينايي منابعو له مخې لومړۍ کدفيزس څه دپاسه (۸۰) کاله ژوندی و. او دهغې اندازې له مخې چې هغوي يې ټاکي بايد په ۷۸ م کال کې مړ شوي وي، ځکه چې دواکمنۍ نيټه يې په ۴۰ م کال کې ټاکي، نو په دې حساب به يې ۳۸ کاله واکمني کړې وي.

کله چې کجولا کدفيزس د هندوکش جنوب پلو ته راغی د کاپيسا او کابل په سيمو يې بسيا ونکړه او دخپلې واکمنۍ ساحه يې په هيواد کې جنوب پلو ته تر وروستي سرحد او همداشان لويديځ لور ته تر وروستي سرحد و غځوله.

د کجولا کدفيزس مرکز او پلازمينه (کاپيسا) يا بگرام و او دسکوپه کيندلو کې يې ديوناني ((هرمايوس)) او درومن دامپراطوري لکه د ((اگوست)) ((کونستانتن)) او ((کلوديس)) دسکو تقليد کړی دی. دابايد هير نه کړو چې درومي امپراطورۍ سکې دتجارتې راکړې ورکړې په وجه افغانستان ته راوړل کيدې، نو ځکه کوشاني پاچاهانو دخپلو سکوپه کيندلو کې دهغو له سکونه تقليد کړی دی.

کنیشکا تاریخي پاچا او

امير اطور

کنیشکا دافغانستان، هند او مرکزي اسيا په لرغوني تاريخ کې پيژندل شوی او مشهور نوم دی، د ښوونځيو له زده کوونکيو نيولي بيا تر پوهانو پورې ټول دنوموړی شخصيت په اړوند لږ ډير معلومات لري، اودالږ ډير معلومات نظر په زمان او مکان سره توپير لري، په دې مانا چې د مرکزي اسيا په پخوانيو منابعو کې کنیشکا د بودايي دين د مبلغ په توگه او مشهورې (يوچي) قبيلې ته منسوب گڼل شوی، په هند کې ډير شمېر خلکو هغه د بودايي کيسو له مخې د يو نیمه افسانوي او نیمه خيالي پاچا په توگه معرفي کړی.

په دې کې شک نشته چې دهند له فاتحانو څخه يو هم کنیشکادی او هغه لکه دافغانستان دمخکنیو پاچاهانو په څير په تدريج سره له بگرام او گندهارا څخه لومړی ځان د پيښور سيمې ته رسولی او بيا د پنجاب له سيندونو څخه ورتير او دهغه اثارو په شهادت چې د ډيلي په جنوب کې موندل شوی، ځان يې دهندوستان مرکز اولاترهغې هم وړاندې رسولی و.

کنیشکا په هند کې ډیر مشهور دی، د بنارس، ډهلي او گنگا د سیمې هنديانو نوموړی دیو هندی پاچا په توگه پیژندلی، خود مرکزي اسيا او هندوستان د مورخینو او منابعو له نظره یو مطلب په کلي ډول لویدلی او هغه دا چې کنیشکا په افغانستان د کوشانیانو یو مقتدر پاچا و.

یو ډیره ارزښتمنده او په زړه پورې نتیجه چې د سره کوتل په کیندلو کې زموږ لاس ته راغلې داده چې د کنیشکا په اړوند چې څنگه، هندي بودايي منابعو فکر کاوه هغه خیالي، تصوري، اونیمه داستاني پاچا نه و، بلکه حقیقت او تاریخي وجود یې لاره، چې تر کلونو انتظار وروسته مو د هندوکش په شمال کې د پخواني بغلان له ولایت څخه لوی عمراني اثار، سکې، مجسمې او دهغه ډبر لیکونه تر اوسه کړي دي، نو ځکه هغه یو ځل بیا د تاریخ په پاڼو کې په واقعي څیره دیو مقتدر او با عظمته پاچا په حیث گورو.

دهغو معلوماتو په رڼا کې چې په دې وروستیو وختونو کې تازه د سره کوتل د کیندلو په ترڅ کې تر لاسه شوی څرگنده شوي ده چې کوشا نشاه کنیشکا د دویمې مسیحي پیړۍ په دویمه نیمایي کې د هندوکش دواړو خواو ته یو مقتدر دولت تاسیس کړی و، چې د لرغوني افغانستان د ډیر مقتدرو دولتونو په قطار کې شمېرل کیږي.

د تازه معلوماتو په رڼا کې کنیشکا تردې وروسته هندي واکمن گڼلی نه شو، بلکې هغه باید په صحیح او اساسي ډول د افغانستان کوشاني پاچا او د هندوستان فاتح وگڼو.

لکه څنگه چې محمود زابلي، سلطان غیاث الدین او معز الدین غوري په افغانستان کې مقتدر او پیاوړي دولتونه تشکیل او پلازمینې یې هم په فیروز کوه او غزني کې موجودې وې. وروسته له هغې هر یو په خپل وار سره د هندوستان په بیلا بیلو سیمو کې سوبې وکړې، هلته یې مرکزونه جوړ او په هغه پراخ، هندوستان کې یې واکمن وټاکل، لوی کنیشکا هم وړاندې تر دې چې په هندوستان کې سوبې وکړي د لرغوني افغانستان په دننه او تر ټولو سرحداتو پورې یې یو مقتدر دولت تشکیل کړ چې په کوشاني دولت شهرت لري، البته چې وړاندې تر کنیشکا نور هم په کوشانیانو کې واکمنۍ ته رسیدلي دي خو د کنیشکا پر وخت د کوشانیانو قدرت خپل لوړ حد ته رسیدلی و.

د علمي، هڅو او لرغون پيژندونکيو د څيړنو له مخې چې په دې وروستيو اتو کلونو کې منع ته راغلې په قطعي ډول ثبوت ته ورسیده چې کنيشکا دافغانستان په شمالي برخو کې غالباً په بلخ او حتماً په غوري او بغلان کې لوی مرکزونه او ښارونه درلودل او پرته له شکه د حکمرانۍ يو ستر مرکزيې داوسني پلخمري جنوب لويديځ لور ته په شل کيلو ميټري کې په سره کوتل کې و، او تر دې حده يې واک او ځواک موندلي و، چې پرته له مبالغې کولی شو نوموړی دروم دامپراطورانو او دچين د فغفورانو په قطار کې وشميرو، ددې دواړو لويوختيزو او لويديزو هيوادونو امپراطورانو له کوشاني دولت سره د دوستانه اړيکو احتياج محسوساوه نو ويلاي شو چې کنيشکا پاچا دافغانستان دمقتدر و پاچاهانوله ډلې څخه و چې دفتوحاتو له مخې يې دهندوستان زړه ته ځان ورساوه ډيرې سيمې يې فتح او دکوشاني افغانستان فرهنگ او تمدن يې په لوی هندوستان کې خپور کړ او هلته يې دخپل واک چلونې لپاره يو شمېر ښارونه او مرکزونه جوړ کړل.

سور کوتل

له ۱۳۳۰ (۱۹۵۱ز) کاله راپدېخوا نه څو کاله کيږي چې د (سره کوتل) نوم په کورنيو او بهرنيو جرايدو او علمي مجلو کې اخستل کيږي او ورځ په ورځ دانوم نور هم پورته کيږي. ولې دانوم دفرهنگ، لرغون پيژندنې او تاريخ ډگر ته راووت ؟ سور کوتل ، لکه دتيرو شويو سلگونو کلونوپه څير کوتل نه دی، بلکې دلرغون پيژندنې او دافغانستان دتاريخ يوه حيرانوکه نقطه ده او نه اوياکاله کيږي چې هلته دافغانستان دمذهبي ميراث بنکلي او پرميني بيلگې کشف شوي دي.

دافغانستان داسلامي عصر په تاريخ او ادبياتوکې دبلخ او گشتاسپه، زردشت او دقيقې، زردشتي دين او دبرزين مهر او مهر برزين عبادت ځايونه، مزديسنادين، زردشتي حکيمان (طيبان) او همدارنگه دتوران او دتورانيانو دحملې کولو او په نتيجه کې يې زرتشت دوزلو موضوع په څو څو ځله راغلې ده اوداسې څوک نشته چې دنظم او يا نثر دلوستلو پر مهال يې دا نومونه اوريدلي نه وي. له دې حرفونو څخه دلرغونو دوروانعکاس له يوه عصره تر بل عصره اوله يوه نسله تربل نسله په تکرار تر موږ رارسيدلي دي.

موږ ټولو اوريدلي وو چې په بلخ او دباختر په سيمو کې يو شمېر عبادت ځايونه وو مگر هيچا ويلې نشول چې چيرته؟ نه اوياکاله دمخه په يوناخاپي ډول يوه يادوه داسې خبستې چې ديوناني الفباء حروف پرې ليکل شوي وو ديو لړ علمي

هڅو ترڅنگ دلوې مذهبي عبادت ځای آثار دسره کوتل ترڅنگ غونډۍ کې څرگندي شوي، چې بیا وروسته دکیندلو په دوام سره لانوره هم څرگنده شوه چې دایو لوې عبادت ځای و څکه چې ددې ځای مرکز یا داور تانه له ایرې او نور شواهد څخه پرله پسې راڅرگند شول چې په پای کې دغه عبادت ځای تقریبا رښتینې بڼه غوره کړه.

ایادغه اورتون یا عبادت ځای دپخوانۍ باختري مزدیسنايي دین پورې چې عوام یې اتش پرستي بولي کومې اړیکې لري؟

دکوشاني دورې دیوشمیر آثارو له مخې چې ډیر شمیرې په کنیشکا پورې اړه لري او دهغو مجسمو له مخې چې دکوشانیانو دکورنۍ دغړو انځورونه پرې جوړ دي، څرگندیږي چې دسره کوتل عبادت ځای په دویمې زېږدې پیړۍ او په ځانګړي توګه دمقتدریاچا کنیشکا او دهغه یوتن وارث هوویشکاپورې اړه لري، پردغه ترتیب دزرتشت او دکنیشکا او هوویشکا د زمانې ترمنځ زر یا یوزر دوه سوه کال فاصله ده.

نوویلاي شو چې دادکوشانیانو عبادت چې دبغلان په سره کوتل کې دود و، سره له دې چې دباختر دزرتشتي عصر خاطرې ترې څرگندیږي خو هغه یو ځانګړی دین و اوپه دې دین کې ډیرو سلطنتي سپېڅلتیاوو او پاکیزګۍ یا (کولت دیناستک) په لوړه کچه یوځای والی او ګډون موندلی و.

دکاپیسا دپخوانیو کیسونه یوه کیسه چې چینايي ګرځنده هیوان تسنگ هغه په اوومه مسیحي پیړۍ کې اوریدلې وه، نکل کاوه: (کله به چې کنیشکا په قهر شو ټول ځان به یې داور لمبه شو) برسیره پردې په دغه دوره کې به اور له سلطنتي قدرت څخه دجلا کوونکې علامې په توګه هم شمېرل کیده، لنډه داچې کوم مزدک یا عبادت ځای چې په سره کوتل کې کشف شوی، ددې مزدک شهرت دلوېو کوشانیانو پر دوره دویمه مسیحي پیړۍ کې دکنیشکا او هویشکا پر وخت کې خپل اوج ته رسیدلي و، او دیوډول ځانګړي دین نمایندګي یې کوله، چې په آتش پرستۍ کې دکوشاني سلطنتي کورنۍ دپاکۍ او پاکیزګۍ له پاره یو اخلاص موجود و. چې ددې عبادت ځای په حساسو برخو کې دکوشاني شاهانو دمجسمو موجودیت پورتنۍ مفکوره تائیدوي.

داور پرستو عبادت ځاي يا سره کوتل چې په پخوانۍ نامه يې دبغلان داور پرستو عبادت ځاي بللی شو. دايو لوی او باعظمته ځای و ځکه «بکولانگو» يا بغلان چې يو لوی ولايت پر دغه نامه يې شهرت تر لاسه کړی و. ددې لوی باعظمته او مجلل عبادت ځاي د مرکز ختيځ لورې ته پر غونډۍ کې و. ډيرې زینې يې درلودې چې تقريباً (۷۰) پله پایې يې شمېرل شوي چې هر پته يې ۷ متره عرض درلود چې د بغلان دجلگۍ له خوا دغونډۍ په لور جوړې وې. د خوشحالی په لويو ملي ورځو کې به دبغلان اوسیدونکيو حتی د لريوسيمو خلکو هم دالمبې ليدلای شوای او دلمبو په منځ کې به دکوشاني پاچا کنيشکا مجسمې له ډيرو ليرو سيمو څخه څرگنديدې.

هغه لوی ډبرليک چې له نوموړي ځای څخه په لاس راغلي دکوشانيانو دعصر په يوناني رسم الخط ليکلی شوی او پردغه ډبره دوه ځله دکوشاني پاچا کنشک دنامه يادونه شوې ده او له دې څخه پوهيدلای شو چې دغه مقتدر امپراطور دهيواد دمختلفو مذاهبو اواديانو مرسته او ملاتړ خپله دنده گڼله، او ددې عبادت ځاي په جوړولو کې مستقيم دخيل و. کنيشکا دخپل بودايي ديانت په لرلو او ديز ته په ځانگړې پاملرنه يې عبادت ځايونه ډير ښکلي او پرتمين کړي وو.

دافغانستان په شمالي برخه کې (بغولانگو) بغلان دخپل جغرافيايي پراخ مفهوم په لرلو دکوشانيانو دلومړۍ فرهنگي مرکز حيثيت درلود، او دعلمي هڅو په وجه دهرې ورځې په تيريدلو ددې سيمې دخاورو لاندې نوي شواهد راڅرگنديږي او په افغانستان کې چې دکوشاني دورې پر دوه زره کلن تاريخ کومه پرده پرته ده، هغه ورو ورو لرې کيږي.

هخامنشیان اودتاریخ پرمخ

د افغانستان خاوري

هر هیواد تاریخي، دمخه تر تاریخ، لرغونې (پروتو هستوار) داستاني اونیمه داستاني دورې لري، چې په هرې یوې مې څومره چې دراديو دخبرونو ټاکلي وخت مناسبه گڼله رڼا اچولې ده.

اوږدې دورې، تاریخي، تر تاریخ دمخه درسم الخط اولیکنې دورې دي، چې زمونږ د هیواد لیکلي تاریخ د اریایانو د یوې قبیلې هخامنشیانو له کورنۍ څخه پیل کیږي.

اصلاً اریائي قبیلې چې هند، افغانستان او ایران ته خپرې شوې دي یو وخت په شمال کې دامو سیند په اوږدو کې د سردریا او د خزر په څنډو کې یوځای اوسیدلې، او بیا وروسته له بیلابیلو لارو څخه د جنوب پر لوري بنکته راغلي دي، چې دلویديځ پر لوري د زگروس له غرونو او بنستي اودختیځ پر خواداباسین ترڅنډو خپرې شوې دي. لویديځ لور ته له غیر اریائي وگړو سامیانو (آشوریانو) سره اوهمدارنگه دختیځ پر لور د آندوس یاسند پر لور له (دراویدی) وگړو سره مخامخ شول او ډیرې خونړۍ جگړې یې ترمنځ پېښې شوې. چې دلویديځ په جبهه کې (ماد) اریایانو د (آشوریانو) مقاومت مات کړ او ددې په تعقیب سره د (هخامنشي) قبیلې د ایران جنوب پلو ته د فارس په سیمه کې د یو مقتدر سلطنت په جوړولو بریالی شوې، او

ددې تېر مؤسس لوی (سیروس) یا (کوروش) و چې د لرغونې زمانې دسترو شخصیتونو اوناغه وو په ډله کې شمېرل کېږي چې پر "۵۵۰ م ز" واکمني ته رسیدلی دی، او پایڅوړ یې بیا تر "۳۳۰ م ز" پورې د دوه سوه کلونو په وړاندو کې واکمني ترسره کړې چې دهغوي په ډله کې څو تنه (داریوش) او (خشایارشد) ډیر شهرت لري.

دهخامنشیانو دولت چې لومړی یواځې د فارس په ولایت کې محدود و، ورو ورو یې د ختیځ اولویدیځ پر لور پراخوالی وموند، تر دې پورې چې د ولایتونو شمیره یې له ۲۸ څخه واوښته او د پراخوالي ساحه یې دهغه وخت د څلورو نویو او مشهورو سیندونو لکه داینوب، نیل، شیعون او جیحون ترسیمو یې پراختیا وموندله او دغه وخت لومړنۍ اریایي او تاریخي امپراطوري منځ ته راغله.

تاریخي دوره یا د افغانستان راتول شوي تاریخ همدغه د ایران دهخامنشي له کورنۍ نه پیل کېږي، ځکه چې ددې دورې په یو شمېر کالو کې د ځینو ځایونو اودهغغو سیمو د خلکو او حتی دسترو شخصیتونو دنومونو یادونه په میخي خط شوې ده. او د یوشمیر شخصیتونو نومونه یو شمېر مطالبو سره د تاریخ زړه ته سپارل شوي دي، نو ویلای شو چې ۵۵۰ م ز کال اویاد شپږمې م ز پېړۍ نیمایي د افغانستان د تاریخي دورې پیل دی، او تراوسه داسې کوم ډېر لیک چې ددې خاورې په تاریخي پېښو پورې اړه لري نه دي موندل شوي نو باید چې همدغه کال او همدغه زمانه د افغانستان د تاریخي دورې پیل وگڼو.

په دې کې شک نشته چې په دغه دوره او دغه زمانه کې دهندوکش شاوخوا سیمو کې ختیځ، لویدیځ، شمال، جنوب پلو ته ټول خلک آباد وو او ډیر زراعتي، معدني او حیواني پیداواریې درلودل، خلکو یې دوخت وسله په لاس درلوده او په هر ولایت کې د قوم مشرانو او سردارانو واکمني درلوده او دغه ټول څیزونه له یوناني او ایراني منابعو دهخامنشي پاچاهان په باختريش (بلخ) هارموا (دهري رود حوزه) هراویتی (هرمند حوزه) زرنګا یا درانجیان (سیستان) تت گوش (غرنۍ مرکزي سیمې) او گندارا (ننګرهار او ټول مشرقي سمت) باندې تریولې یرغلونو وروسته واک وموند او ددې ولایتونو نوم او شهرت دهخامنشي امپراطوري په فتح شویو ولایتونو کې وشمیرل شو.

دهخامنشيانو د ادارې ډول ، څرنگوالی ، د مالیاتو اخستل او نور ډیر مطالب
مفصلې رسالې غواړي ، خو یو عمده ټکي دادي چې بیا هم قومي او سیمه ایزو
سردارانو په هر ولایت کې نفوذ او حکومت درلود چې استان بانو او ستاتراپانو به
د همدغو مشرانو په مرسته خپلې نائب الحکومتي دندې سرته رسولې.

ددې مقالې د لیکلو اساسي مقصد دادی چې د افغانستان د خاوري دمختلفو
ځایونو او مشهورو شخصیتونو نومونه او همدارنگه ددې خاورې دیو شمېر
تاریخي پېښو شرح په همدغه دهخامنشيانو په دوره کې لیکل شوې ، او
د افغانستان د تاریخ ډولو نه له همدغه وخت نه پیل کېږي.

دولایتونو د نومونو له یادونې د مشهورو شخصیتونو له کتنې او د ځانگړو
حيواناتو له لیدنې پرته دهرې سیمې خلک له خپلو سیمه ایزو جامو سره پر جمشید
تخت یا دهخامنشيانو پر پلازمینه په لویو توپرل شویو مجسمو کې ثبت او نقش
شوي دي.

د افغانستان په لرغوني تاریخ کې دهخامنشيانو دوه سوه کلنه دوره د فرهنگ،
معماری سبک مطالعه، ادب او هنر له نظره ډیر ارزښت لري.

مونږ د فرهنگ او هنر په دنیا کې ډیر څیزونو په یوناني دورې پورې تړو ،
دا څرگنده ده چې دیونانیانو دوه سوه کلنه دوره حتماً پر ټولو هنري او فرهنگي برخو
اغیز لري ، خو باید هیڅکله تر هغې وړاندې دهخامنشيانو دوه سوه کلنه دوره هیره
نکړو . ځکه چې د ډیرو فرهنگي ، هنري او ادبي مسائلو پیل په هغې دورې پورې اړه
لري . د ایراني یوناني هنر ، آرامي او خروشتي لیک دود ، یوشمیر معماري سبکونه
د عمومي لارو جوړول ، دلارو په اوږدو کې د کاروان سرایونو د جوړولو مفکوره ،
د اړیکو پراخول د بحري لارو پیژندل او نور ډیر مطالب په دې دورې پورې اړه لري .
باید ووايو چې دیونانیانو د دورې پیل له همدې دورې څخه کېږي .

بغلان

د افغانستان په شمال کې د کوشانيانو لومړنۍ اداري او فرهنگي مرکز

د نړۍ ختيځ پيژندونکي او په ځانگړي توگه هغه چې په اسيا کې د ناڅرگندو سيمو په اړه لږ ډير معلومات لري، هغه ټولنه چې د مرکزي اسيا په شمال د بیکران په لويو دښتو کې کوچيان يا د خيمو اوسيدونکي وو او د مسيح له وخت نه څو پيړۍ وړاندې خواړه واره شوي وو چې د (سيت) او ياد (سيتي قومونو) په نامه يې يادوي.

موږ دخپلو او گاونډيو په فرهنگي او ادبي حلقو کې دغې ټولنې ته چې د مسيحيت له څرگنديدو څخه پيړۍ دمخه زموږ د هيواد شمالي پولو يعني د آمو د سيند خواوو ته رانژدې شوي وو د (توراني) او (تورانيانو) په نامه يې يادولي شو. هغه خلک چې موږ يې تورانيان او غربيان يې سیتې بولي د آس په سپرلي کې ډير ماهر، غشي ويشتونکي، جنگيالي، کېږدي اوسيدونکي او دنورو ډير صفاتو لرونکي وو چې (اوستا او هشنامي) پيژندلي ډيرو دغسې قومونو د ژوند په بيلا بيلو دورونو کې مدنيت هم درلود چې تر ډيره حده يې د يرغل، ښکار او سوار کاري جنبه خپله کړې وه، د زور او ځواک تر څنگ يې سترتيا هم درلوده، د سرو زرو ځينې خيزونو، نورو گانو او دهغوي وسلو به ډېرک وهلو په وجه سترگې برېښولې. دهغوي له قبرونو څخه چې معمولاً په گنبدي ډول دخاورو له ډيريو نه جوړ دي د زيوراتو، وسلو او حتی په هغو ځايونو کې چې هوا ډيره سړه ده، لکه سائبيريا کې دبافت ځنې ټوټې او يو شمېر قالينچې چې اکثراً د آستونو د پلان په بڼه جوړې دي لاس ته راغلي.

دي داتولنه جوپه پر جوپه لکه: اسکايي، تخاري، کوشاني او نور وخت پر وخت له مختلفو لارو څخه داسيا له شمالي او شمال ختيځو برخو نه لويديځ لوري ته راغلي دي او يو شمېر يې زموږ له هيواد سره موازي له سند دريا او آمو سيند څخه راتير او زموږ په هيواد کې تيت شوی دي.

دچين دپخوانيو مورخينو څخه يو تن دوه پيړۍ دمخه ترميلاده د (لويديځ هيوادونه) په نامه يو کتاب وليکه چې دلومړي ځل لپاره يې زموږ د هيواد په اړه ليکنه کړې ده او هغه دغه دسيتي قبيله يعنې کوشاني (يوچي) ياد کړې او هغوي يې په وړو او لويو ويشلي دي. حقيقت دادی چې يوچيان هغه مهال په کوشاني نامه مشهور شول چې په لومړي قبل ميلاد پيړۍ کې له آمو راتير او په باختر کې ميشت شول، او بيا وروسته ترهغې چې له پنځو قبيلو څخه يوه چې (کوي شوانگ) نومیده پر څلور نورو غالبه او د وروستي يوناني باختري پاچا هيلو کلس ځای يې ونيو او د (کوشان) او (کوشاني) په نامه او صفت مشهور شول.

کوشانيانو د هندوکش په شمال کې ديونانيانې ځای ونيو (يوناني باختري) شاهان د همدغه غره جنوب لور ته دکاپيسا حوزه کې بگرام ته داوسني کابل شمال لور ته خپل سلطنت ټينگ کړ. کوشانيان يا خود هندوکش ستونزمنې لارې او يا د مينځنۍ او يا په بگرام کې ديوناني باختري ځواکونو د مقاومت او يا خو هم د ځواکونو د لاړ والي په وجه دافغانستان په شمال کې دباختر په لويديزو برخو کې پاتې شول، او په مختلفو سيمو کې په ځانگړي توگه د بلخ او کندوز ترمنځ يې دجنگي کلاگانو او ښارونو په جوړولو لاس پورې کړ.

چې داوسني بلخ د حصار په لاندې بنيادونو کې ديو لر علمي هڅو په ترڅ کې د کوشاني دورې اثار ددې وينا ثبوت دي.

هغه څه چې زه غواړم په دې مقاله کې يې څرگند کړم هغه د هندوکش په شمال کې دکوشانيانو د اداري، ودانيز او فرهنگي مرکز بغلان پيژندنه ده.

په دې کې شک نشته چې ددې وينا ثبوت هغه مهال څرگند شو چې هلته په سره کوتل کې اورتون او عبادت ځاي کشف کړاي شو او مخصوصاً وروسته دکنيشکا او هوويشکا دبر لیک له موندلو څخه چې په هغې کې لوی کوشانشا لوستل شوی دا خبره لا ثابته شوه چې دکوشانيانو د عروج د دورې يو لوی عبادت ځای په همدغه ځای (بغولانگو) کې آباد و. بغولانگو د همدغه بغلان پخواني نوميز

شکل دی چې اصله معنا يې د (اورمرکز) او (اور ځای) دی او دخپل تاثیر اوشهرت په وجه يې دتول ولايت نوم په همدغه نامه ونومول شو.

لکه څنگه چې دهخو ، علمي څيړنو او یوناځاپي کشفیاتو نه اندازه لگيږي دکوشاني عصر دودانيزو اثارو شواهد دغه عبادت ځای او دې يوې نقطې ته لکه سره کوتل ځانگړي نه وو ، بلکه دغه ټوله پراخه ساحه لکه (غوري) (دهن غوري) ، (بغلان) او (دهن شیر) په برکې نيولې ده. دغونډيو او تپو دپاسه او په هوارو برخو کې چې اوس زراعتي ځمکې شوي دي په دغو ټولو کې دلويو کوشانيانودعصر دآبادۍ شواهد په پټ و څرگند ډول محسوسيږي.

په بغلان کې دغونډۍ دپاسه چې په تيرو وختونوکې (کافه ستاره) جوړه شوې يوه مجسمه په لاس راغلې دبغلان دبزکشی دميدان په هغه برخه کې چې دغونډۍ دپاسه دنندارچيانو لپاره ځای هواریده دعقاب په بڼه يوه تورل شوې مجسمه او نور څيزونه په لاس راغلي.

اودسره کوتل له تپې نه دوه کيلو متره لرې ختيځ لوري ته په هوارو زراعتي ځمکو کې يوه صفه چې له تپو او خښتو جوړه شوې وه کشف شوې ده چې جگوالی يې (۱،۵۵ متره) اوږودوالی يې (۱۷،۵۰ متره) او پلنوالی يې (۱۴متره) دی. ددې صفې دپاسه يو شمېر پایې او دمجسمو ټوټې وليدل شوې چې دتناسب له مخې ويلاى شو چې دغې مجسمو پنځه متره جگوالی درلود اوتر اوسه معلومه نه شوه چې داستنې په کوم منظور جوړې او په صفه کې ځای پر ځای شوي دي. له سره کوتل عبادت ځای څخه ددوه کيلو مترو په فاصله ايسته لويو مجسمو چې پنځه متره لوړ والی لري دبغلان کوشاني عصر ته ډير ارزښت ورکړی دی.

لنډه داچې داټول شواهدورو ورو تثبیتوي چې کوشاني پاچاهان دمخه تر دې چې دهندوکش سيمه يې بغلان ټاکلې وه، او په دغه ۶-۷ کلونوکې داسې شواهدلاس ته راځي چې ددې مفکورې ملاتړ کوي، دتاريخ دنيا تراوسه دلويو کوشانيانو دژوند له فصل نه په هيڅ خبر نه دی او دالومړۍ ځل دی چې بغلان ته متوجه شول، په دغه وخت کې اودافغانستان په دغه نقطه کې دکوشانيانو دوراندې وختونو عظمت او لويوالی تر سترگوکيږي.

د بغلان ارزښت د لرغون

پيژندنې له نظره

لرغون پيژندنې په دغه وروستيو پنځوس کلونو کې د کشفیاتو او کیندلو په نتیجه کې څرگنده کړه چې په عمومي توګه د افغانستان خاوره د لرغونو آثارو او بیلابیلو دورو د خرابیو له نظره ډیره غني ده.

په دغو وروستيو پنځوس کلونو کې ددې هیواد په ځینو ځایونو کې څیړنې او کیندنې شوي دي او یو شمېر سیمو لکه هډه، بگرام، بامیان بلخ، شترک، فندقستان، ککړک، ایبک، کندوز او نورو شهرت پیدا کړی او له هغو سیمو څخه کشف کړای شوي آثار د کابل په موزیم کې موجود دي.

په دې کې شک نشته چې د دغو ټولو سیمو کشف کړای شوي آثار د تاریخي او فرهنګي دورو له نظره یوشان نه دي یو شمیر آبادۍ چې هغه د بودايي دین عبادت ځایونه وو مشهور شوي، لکه هډه او بامیان، همدارنګه په ځینو نورو ځایونو کې د اسلامي مدنیت د آبادیو شواهد لکه په غزني او لشکرګاه او هرات کې په لاس راغلي دي.

بغلان چې دلته یې په اړه لږ څه بحث کوو هغه سیمه ده چې په دغه وروستيو کلونو کې یې ډیر ارزښت پیدا کړی او په هغه شرح چې ورته د پای تهګۍ ږدو په حاضر دم وخت کې د لویو کوشانیانو په عصر کې د فرهنګ او آبادۍ له نښو نښانو سره ارتباط لري.

بغلان په حاضر وخت کې دهغې سیمې نوم دی چې د پلخمرې شمال ختیځ لور ته یې ۶۰ یا ۷۰ کیلو متره مربع ځای نیولی دی او درې نوی بندرونه د پل خمرې، بغلان صنعتي او بغلان ادارې پکې جوړ شوي دي. تر ۵ کاله دمخه بغلان د همدغه مساحت په

لرلو چې يادونه يې وشوه د قطغن ولايت پورې اړوندو اودنويو اداري تشکيلاتو له مخې يو ځانگړی ولايت وپيژندل شو او اداري مرکز يې د يو لړ تغيراتو او بدلونونو څخه وروسته همدغه بغلان وټاکل شو او د موجوده قطغن ولايت اداري مرکز بغلان اداري يا بغلان دی چې له هغو مهمو او ارزښتمندو کنډوالو څخه چې د چم کلا په نامه يادېږي .

داوسني بغلان جنوب لويديځ لور ته د غوري په نامه يوه بله سيمه لرو چې په داسې ډول د پلخمرې کوچنۍ ښار د دې دواړو سيمو تر منځ پروت دی . له دهن غوري څخه دهغې لوي لارې په سر چې له غوري څخه دايبک تاشقرغان او مزار شريف په لور ورځي د خاورو او ډبرو د يوې غونډۍ په څنډه کې چې په سره کوتل مشهور دی ، فرانسوي لرغون پيژندونکی پلاوي د يوې لوی آبادۍ په کشفولو بريالی شول چې دلويو کوشانيانو په دورې پورې اړه لري .

د فرانسې د کيندلو او سپرلو د پلاوي مدير موسيو شلوم برژه د سره کوتل د کيندلو او نتايجو په باره کې مقالې خپرې کړې . خو لکه څرنگه چې سړ کال په دغه ځای کې د کيندلو مرحله پای ته ورسیده پوښتنه پيدا کيږي چې راتلونکي کال به په کوم ځای او کومه نقطه کې د کيندلو او سپرلو کار پيل کيږي ؟

د بغلان په يوه برخه (سره کوتل) کې خوپه ښکاره ډول يو عبادت ځای څرگند شوی دی خو د دوي د مجسمه جوړونې ، معمارۍ او په ځانگړې توگه د ژبې او رسم الخط له ژورې مطالعې نه ثابتيږي چې دا ولايت داسيمه او د انقطه د لويو کوشانيانو پړ وخت د مسيحي په دريو لومړيو پيړيو کې ډيره آباءه او پر مخ تللي وه ، نو د دغه ځای نورې کيندنې به د کوشانيانو په عصر نوره ډيره رڼا هم واچوي .

په دې کې شک نشته چې د بغلان له سره کوتل څخه کشف شويو څيزونو کې هغه څه چې ډير ارزښت لري يو شمېر ډبرليکونه دي چې د افغانستان په هيڅ يوه نقطه کې داسې يو ډبرليک نه دی کشف شوی چې د کميت له مخې له دې ډبرليک سره سيالي وکړي .

پوښتنه داده چې ايا په دغو کشف کړاي شويو ډبرليکونو کې داسې يو هغه شته چې د بغلان د نامه اصل او پخوانی ډول بغولانکو او بغلانگ نوم ترې کشف شوی وي ؟ هيوتن د اکسفور له استادانو څخه متسرهيڼنگ په دې بريالی شو چې د بغلان د نامه پخوانۍ بڼه ولولي . همدارنگه په يو بل ډبرليک کې د کوشانيانو د لوي پاچا کنيشکا نوم دوه ځله لوستل شوی نه دی ؟! هو ښايي دا ډبرليک پخپله د کنيشکا مربوط نه وي تر کومه چې فکر کوي احتمال لري داليکنه په هوويشکا او يا د لوي کنيشکا د کورنۍ په کوم غړي او

جانشين پورې اړه ولري. نو هغه څه چې بڼه څرگندوي هغه څه د پاسه ۶۰ ډبرليكونه دي چې ټول په كوشاني دورې او په ځانگړي توگه په كوشاني پاچاهانو پورې اړه لري. زموږ د هيواد په تاريخ اولرغون پيژندنه كې ددې ډبرليكونوپيداكيډل چې ټول د لويو كوشانيانو په دورې پورې اړه لري د ډير ارزښت وړ دي. حتی ویلی شو چې ددې كشفیاتو ارزښت نه يواځې د افغانستان لپاره، بلكې د گاونډيو هيوادونو هند، ايران او ماوراءالنهر لپاره هم ډير دی.

ددې ډبرليكونو په رڼا كې د كوشاني عصر له ژبې او رسم الخط څخه ورو ورو پرده پورته كيږي او كومه كومه ژبه چې په دې ډبرليكونو كې كارول شوې ده هغه سيمه ايزه لهجه ده چې اروپايي پوهانو د باختري يا بلخي ژبې په نامه نومولې ده او موسيو هيننگ باور لري چې د سره کوتل د ډبرليک ژبه له خوارزمي، سغدي او پارتی ژبې سره قرابت اونژدې والی لري.

ددې ډبرليكونو رسم الخط يوناني دی چې د كوشانيانو په وخت كې يې پوره رواج درلود، د سره کوتل د كيندنې له نتايجو او په بغلان اونورو برخو كې تراموسينده دخاورو له كتنو څخه ډير داسې عوامل څرگند شوي دي چې دهغې له مخې ويلاي شو چې د افغانستان له نورو برخو څخه دغې برخې د كوشاني عصر تمدن او فرهنگ ډير پراخوالی درلود.

په همدغه سيمه كې د سره کوتل په خير نورې غونډۍ هم شته چې د ډيرې پاملرنې وړ دی له هغې جملې څخه يوه هم (چم كلا) غونډۍ ده چې د اداري بغلان په لس كيلو مترۍ كې د جمير دنهر شمال لور ته پرته ده. په اوسني وخت كې چم كلا د مربع په شكل يوه غونډۍ ده چې هره ضلع يې نژدې دوه سوه متره اوږدوالی لري، او يواځې په جنوبي ضلع كې يې يوه گرده وتلې برخه ليدل كيږي چې ددې غونډۍ كيندل به بې شكه د كوشانيانو په برخه كې ډير معلومات راکړي، او پرته له دې غونډۍ نورې هم داسې شته چې له هغې ډلې نه يوه د آي خانم غونډۍ ده چې هغه بيا د آموسيند خواته نژدې پرته ده او له هغه ځايه لوي د تيرپو سرتاقونه موندل شوي دي نو طبعاً د كيندلو او څيړنو په نتيجه كې به د كوشانيانو او يونانيانو په دوره ډيره رڼا واچوي. نو ويلاي شو چې بغلان او دهغه ځای كيندنې او څيړنې په افغانستان كې د كوشانيانو د عصر د تمدن د څرگندولو لپاره ډير زياتې ارزښتمنې دي.

سره کوتل نړيوال هنري باخترې مقام .

تثبیت کر

پر ۱۸۳۰ ز کال یوشمیر لویډیز او ختیز پوهان دهنداوا فغان دخاورو په پوله دکابل دسیند په کوزنیو برخوکې (چې په حقیقت کې همغه پخواني گندهاراده) په یو ناڅاپي توگه دیو نوي هنري مکتب له شته والي سره مخامخ شول چې هغه ته یې د (گریک وبودیك) دمکتب نوم ورکړ.

نوموړی مکتب دهندي دودیزو اثارو، سبکونو او څیرو برعکس نوې څیرې درلودې، په هغو کې دیوناني هنر نفوذ او کره وړه ډیر څرگند و، مشهور فرانسوي ختیځ پوه "فوشه" په همدغه نامه دگندهارايي صفت موضوع هم ورزیاته کړه اود (گندهارگریک وبودیك) په هر ځای کې شهرت وموند او ددې هنري مکتب نښې نښانې ورو ورو په سلگونو زرگونو اودلس زره گونو په شمېر دکابل سیند په اوږدو کې دهندوکش په غرنیو سیمو کې دسند درود تر غاړو پورې وموندل شوې دکابل، پېښور اولاهور موزیمونو چې ددې اثارو مرکزونه دي، ټول خلك حتی دعوامو طبقه یې له دې اثارو سره اشنا کړه، دامکتب د نوم، صفتونو، ځانگړو مشخصاتو

اوجغرافيايي ساحې له نظره مشهور شو، خو له هغه وخت نه تر اوسه څه دپاسه يوه پيړۍ تيره شوه، مگر اصلي مبداء يې د پردې دننه پټه پاتې ده. ددې څه دپاسه يوې پيړۍ په اوږدو کې بېلا بېلو ختيز پوهانو نوموړې موضوع ته مخه وکړه او ددې مکتب د پيل په اړه ډول ډول مفکورې اونظريات منځ ته راغلل چې په پای کې دوه ډلې شوې او حتی په مقابلې يې لاس پورې کړ. هغې ډلې چې فوشه يې په راس کې واقع وه وويل چې ددې مکتب په منځ ته راتللو کې دبحرالرومي دغارو يوناني هنردخیل دی او دويمې ډلې چې دانگلوساکسن پوهان پکې راټول وو په دې اړه يې دفوشه نظر رد کړ او زیاته يې کړه چې دگندهارا دهنر په مبداء کې ديوناني رومي هغه هنر دخيل دی چې دروميانو په روم کې دامپراطورۍ په وخت يې دتجارتې تلو راتلو په مهال دختيځ په دې سيمه کې ترسره کړي دي، او بيا دانگريز(مسترويلز) دبگرام په آثارو ډيره اتکاء کوي او دگندهارا دمکتب په مبداء کې دروميانو نقش قاطع گڼي.

ددې دواړو نظريو طرفداران په يوه خبره کې سره متفق دي، او هغه دا چې پخپله باختري په هيڅ وجه دگندهارا دمکتب په تشکيل کې کوم اغيز او دخالت نه درلود او نه يې لري.

په سره کوتل کې کيندلو، خټينو اود تيرو مجسمو او په ځانگړي توگه دکوشاني شهزاده گانو د ډبرين مجسمو ترکشفولو وروسته چې په يو ناڅاپي توگه يې ددواړو پلويانو په ادعاگانو دباطل کړنېه رابنکله او دا يې څرگنده کړه چې نه يواځې ددوي دادعاگانو پر خلاف دگندهارا دمکتب په تشکيل کې دخالت لري، بلکې ددې هنر او ددې مکتب مبداء باختري هنر دی چې هغه په صحيح توگه د دورو په ترتيب سره (يونان باختري) او (يونان کوشاني) دمکتبونو په نومو يادولای شو.

موسيوهاکن له دويمې نړۍ والې جگړې دمخه او په کنډز کې له يوعبادت ځای نه درايدا شوو يو آثارو وروسته چې دادهندوکش په شمال کې دمجسمې جوړونې لومړۍ نښې نښانې وې، دلومړي ځل له پاره پر ۱۹۳۶ز کال دانظريه رامنځ ته کړه چې دگريک وبوديك دمکتب مبداء بايد دهندوکش په شمال دباختري په سيمو کې ولټول شي.

دامفکوره نورو ختيځ پيژندونکيو نه يواځې دا چې په ارامۍ سره رد کړه بلکه بې ارزښته يې وگڼله، ترڅو چې په دې نژدې وختونو کې له سره

کوتل څخه نوې اوتازه نښې نښانې وموندل شوې او په غوڅه توګه یې
څرګنده کړه چې د ګندهارا د هنر بنسټ په شمال کې د باختر
له سیمو څخه دی.

د کوشاني له هغه مجسمو سره د سره کوتل د آثارو ورته والی چې
د ګنګا د (مات) او (ماتورا) په سیمو کې تر دې وړاندې کشف شوي وو او
ارتباط یې له هیڅ یوې هندي مدرسې یا مکتب سره نه و، نو دامفکوره
پیاوړې کوي چې کوشاني باختري هنر د مسیحي په لومړۍ او دویمه پېړۍ
کې دومره پیاوړی او پراخه شوی و چې د آمو سیند له سیمې څخه تر ګنګا
پورې یې عمومیت حاصل کړی و چې دهغې تاثیر په مختلفو هنري
مکتبونو لکه د ګندهارا په ګریک او بودايي مکتب باندې ثابت و. په بل
عبارت د ګندهارا د ګریک او بودیک مکتب همغه د باختري کوشانيانو مکتب
دی چې بودايي دین او فلسفې د دین له نظره هغې ته یوه خاصه جنبه
ورکړې ده او کوشاني امپراطورانو په ځانګړې توګه کنیشکا او هونشکا
د نظامي قدرت او سیاسي حمایت له نظره چې له مختلفو مذاهبو سره یې
ترسره کړیدي، چې په هغه جمله کې د بودايي دین په باختر کې د یونان
کوشاني هنري مکتب په پراخوالي کې پوره ګډون لري.

د کنیشکا عبادت ځاي

په بودايي کيسو کي راغلي دي چې (کنیشکا) لکه دموريالوي پاچا (اشوکا) په خير اتيازره خيريه او مذهبي ودانۍ ترخپل واک لاندې سيموکې جوړې کړې وې.

سره لدې چې داشميره دبالغې جنبه لري، خودکوشانيانو دلوی پاچا دپراخې آبادۍ په رابطه دهغه شوق، نيکې هيلې او اراده ترې څرگنديږي. لکه څرنگه چې کنیشکا دکوشانيانو ترټولو لوی او تر ټولو مقتدر پاچا دی (۱) نو خامخايې دخپلې واکمنۍ په دوره کې ډيرې پرتمينې او ښکلې ودانۍ جوړې کړې دي او لکه څنگه چې دافغانستان په دننه او دهند په شمالي برخو کې يې دخپل پراخ قلمرو په ساحه کې يې له ټولو مذهبونو او اديانو څخه ملاتړ کاوه، نو دټولو مذهبونو او اديانو لپاره يې عبادت ځايونه جوړول.

لومړنۍ ودانۍ چې په حتمي او يقيني توگه يې نسبت پخپله کنیشکا ته کيږي هغه دپيښور په علاقه کې دبودايي دين يوه لويه عبادتگاه وه چې دهغې استوېې دڅلورو سوو قدمونو په شاوخوا کې جگوالی درلود او دډبرينو لوړو سوپو دپاسه په ديارلس طبقو کې له لرگي نه جوړه وه او ۵۸ کاله دمخه پر (۱۹۰۹). کال ديو اوسپنيز صندوق ترکشف وروسته چې دکنیشکا نوم اوصورت پکې ثبت دی، دلومړي ځل لپاره لومړۍ مذهبي

ودانی چې ددې لوي کوشاني پاچا له خوا جوړه شوې وه دعلم نړۍ ته وروپيژندل شوه.

وروسته له نژدې پنځو کلونو راپه ديخوا دادی دعلم نړۍ ديوبل خبر په اخستلو بريالی کيږي چې دايوبل عبادت ځای دی او داهم دکنيشکا په وخت کې جوړه کړای شوې او دهغه په نامه پورې تړلی دی، داودانی دبغلان له عبادت ځای څخه عبارت ده چې هغه (دبغلان عبادت ځای) (دکنيشکا عبادت ځای) او په نورو نومونو يې هم يادولی شو.

او په عامه توگه يې د (سره کوتل مزدک) په نامه شهرت ترلاسه کړی دی چې ما په دې باره کې پرله پسې مقالې دانيس په ورځپاڼه، ژوندون او آريانا مجلو کې ليکلي دي.

هغه لاسوند چې داوينا دهغې په اتکا ليکل شوې ده، عبارت له يوستر ډبر ليک څخه دی چې په يوه ناڅرگنده نيټه کې په باختري بلخ* کې په يوناني ليک دود ليکل شوی دی او دوه ځله پکې دکوشاني پاچا کنيشکا دنامه يادونه شوې ده* سزه له دې چې تراوسه متاسفانه د ۱۵ مياشتو په اوږدو کې موسيو "ماريگ" بلژيکي متخصص چې نوموړی دفرانسې دکيندلو ديپلاوي غړی دی، ددې تاريخي سند په لوستلو او بشپړه ژباړه بريالی شوی نه دی، خو ددې ډبر ليک ديوې يادوو کړنو لوستل څرگند وي چې دالويه ودانی دکوشاني کنيشکا په امر اواراده جوړه کړای شوې ده، په دې ډبر ليک کې کنيشکا دفاتح پاچا په توگه ياد شوی دی او داسې څرگنديږي چې کله يې دعبادت ځای دجوړولو کار پای ته ورساوه، نو په خپل نامه يې ونوماوه يعنې کنيشکا عبادت ځای يې وباله.

لکه څنگه چې مې وړاندې يادونه وکړه دکنيشکا نوم په ۱۹۰۹ کال کې ديو وړوکي اوسپنيز صندوق پرمخ ولوستل شو چې دپيښور په عبادت ځای کې وموندل شو، همدارنگه بايد يادونه وکړو چې دکنيشکا نوم دهغې مجسمې پر لمن هم ليکل شوی دی چې دډهلي په جنوب کې د "ماتورا" په سيمه کې موندل شوې او اوس د "ماتورا" په موزيم کې ځای په ځای ده خو هغه څه چې ډير او په ځانگړي توگه دعبادت ځای دجوړولو له پاره څرگند وي، همدغه په بغلان کې دسره کوتل ډبر ليک دی چې دعبادت ځای او

* دکنيشکا رساله، ددې مقالو دليکوال تاليف کړي اثر ته دې مراجعه وشي.

دکنیشکا کیسې کوي. اودهغه په نامه یې شهرت درلود، په همدغه مو
هغه په دې مقاله کې چې زمونږ دڅېړنو پیل دسره کوتل له کشفیاتو څخه
کېږي د "کنیشکا عبادت ځای" په نامه یاد کړي.

لکه څرنگه چې په سره کوتل کې دکیندنو دکار وخت له یونیم کال
څخه نه ډیرېږي، اوتر اوسه په دوه دریو علمي هڅو ډیرې نه دي ترسره
شوي نو ځکه دیادي شوې مودې له معلوماتو پرته دکار دپاي په هکله څه
ویلای نه شو اوشاید ډېر لیکونولوستل بیا ډیر وخت ونیسې، خو اوس
چې څه لیکو او وایو په ډیر احتیاط سره یې وایو او مقصد ترې دیو
لرغوني او ارزښتمن ځای له کشفولو څخه دعوامو او دراډیو افغانستان
داوریدونکو خبرول دی، چې زمونږ دهیواد شمال ته دبغلان په ولایت سره
کوتل کې چې دپلخمري شمال لویدیځ پلوت ته په ۱۸ کیلومتري کې پرهغه
لویه لاره چې بغلان، سمنگان او مزارشریف ته تللی پریوه غونډی حتماً
یوه ستره عبادت خانه وه چې له یوشمیر ډبرلیکونوسره کشف کړای شوه.
او دهغې له مخې ویلای شو چې کوشانیانو په بغلان کې ډیرې آبادی
درلودې او لوی کنیشکا دیوې غونډۍ دپاسه په خپل نامه یوه ستره
عبادت خانه جوړه کړې وه.

د کنيشکا مجسمه

د افغانستان دمختفلو کورينو د پاچاهانو له جملې څخه له پخوانيو زمانو څخه تر اوسه يواځې د يوې سلطنتي کورنۍ مجسمې لرو چې له هغو څخه د لوی کوشانشا (کونيشکا) نامه په څرگنده دمجسمې په لمن کې ليکلي شوې ده.

کوشانيان په عام مفهوم د کوچي قبائلو او د مرکزي آسيا د صحرا گشتو په توگه چې کله د آمو سيند حوزې ته رانوتل او مخصوصاً وروسته تر هغې چې د لومړي ق م پيړۍ په اوږدو کې باختر ته راغلل، نو يوناڅاپه له يوې زرخيزې اوزړو مدنيت لرونکې خاورې سره چې داوخت ديونانيانو له تهذيب او تمدن نه ډيره متاثره وه، مخامخ شول.

کوشانيان په باختر کې تر مېشت کيدلو وروسته د دې ځای له خلکو سره يوځای شول او هغه څه چې په دوی کې د يادونې وړ دي ځانته دخلکو راپورته او له ځان نه نورو ته انتقالول دي لکه چې په فرهنگي، ديني او هنري برخو کې يې وښودل.

کله چې کوشانيانو په باختر کې استوگنه غوره کړه نه يواځې له يونان باختري څخه يې اداره او واکمني واخسته، بلکه ټول مدني، هنري او

فرهنگي کړه وړه يې په خپله خوبه ومنل او دهغو د پرمختيا او پياوړتيا له پاره يې ډيرې هڅې ترسره کړې.

ديولر څيرنوپه ترڅ کې چې په "کوشانشهر" او دکوشانيانو د امپراطورۍ په نورو سيمو کې له امو سيندنه تر گنگا پورې منځ ته راغلي دي، پرته له سکه يې اثارو څخه يوشمير مجسمې په (سره کوتل ((بگرام)) ، ((پيښور)) او ((ماتورا)) کې ترلاسه شوي دي، چې په هغو کې د يوشمير شهزاده گانوله تصويرونو او مجسموسره پخپله دامپراطور کنيشکا تشخيص هم کولای شو.

دې مجموعې ته که پاملرنه وشي، څرگنديږي چې دکوشانيانو کورنۍ دخپلو تصويرونو او مجسمو نمايش ته چې هغه هم په ولاړه اومخامخ بڼه وي (نه داچې په نيم مخ) ډيره علاقه مندي درلوده.

دادود او سلیقه دغور او پاملرنې وړده، ځکه چې ديونان باختري واکمنو يواځې اثار په لاس کې لرو چې سر يې څرگنديږي او که کله يې هم نيمه تنه په کوم ډول سکو کې کيندل شوي وي، نو بيا به يې خامخا يوخوا مخ څرگنديږي او دهیڅ يوتن يونان باختري پاچا انځور په سکو کې ولاړ ليدلی شوی نه دی. خو ددې برعکس کوشانيانو چې په افغانستان او هند کې يې ددوی ځايونه نيولي دي په سکو او مجسمو کې ولاړ ښکاري.

کوشانيانو چې ددين، ژبې او الفبا په بلنه کې هيڅ ډول تعصب څرگند نه کړ، دخپل لباس په ساتنه کې يې ډير ټينگار درلود او دا خبره دهغوي په مجسمو، مذهبي مجلسونو او سکو کې مشهوره ده.

په افغانستان کې دلومړيو مسيحي پيړيو په اوږدو کې ددوی کړه وړه ، څيرې او دجامو دتصور له نظره دهغو برش ډير په زړه پورې دی.

دکنيشکا مجسمه چې په لمن کې يې دهغه نوم هم کيندل شوی دی، څوکاله دمخه دگنگا په حوزه (ماتورا) کې کشف شوی او دامجسمه چې پر يوه گلابي رنگه تيريه جوړه ده په پوره قد ليدل کيږي، دهمدغې مجسمې په ډول نورې مجسمې په سره کوتل کې هم ترلاسه شوي چې هغه هم په پوره قد بلکه له طبيعي قامت نه لوړه ده ، خومتاسفانه چې کوزنۍ برخه يې ماته شوې او ورکه ده ددې مجسمې نسبت ددې له پاره چې ليکنه نه لري او مجهوله ده، کوشاني شهزاده گانو ته شوی دی.

د اښکلي مجسمه چې متانت، استوار والی او درشتي څرگنديږي د لمنې په لوړو ژورو کې يې گلبډزوي په مرواريدو سنگار کړې او دکوڅيو په څير ول لوی کميس نه يې شاهانه سترتيا له ورايه څرگنديږي.

د (ماتورا) په مجسمه کې دکنیشکا په بني لاس کې درنه توره په داسې حال کې ليدل کيږي چې دتيکې څوکه يې ددواړو پښو په منځ کې دهغه فرش په مخ ليدل کيږي چې دپاچا مجسمه پرې ولاړه ده.

دهغه نويو هڅو په رڼا کې چې له سره کوتل څخه په دې وروستيو کې په شمال دآمو سيند په حوزه کې د (بغلان) او همدارنگه دهند دگنگا په حوزه کې د ماتورا ترمنځ دکوشاني په دوره کې خاص ارتباط موجود و او دهغه شان عبادت ځای چې يې دهند وکش په شمال کې دخپلې سلطنتي کورنۍ له پاره (ماتورا) کې يې هم جوړ کړی و، او دکوشاني شاهانو مجسمې په ځانگړي توگه دکنیشکا مجسمه چې ددې کورنۍ يو قدر من واکمن و، په دواړو ځايونو کې ځای پر ځای کړاي شوې ده.

دسلطنتي کورنۍ دمقام او موقعيت په ساتلو کې دشاهي مجسمو جوړولو او دتوپلو مفکورې ډير ارزښت درلود، دهمدغې مفکورې له مخې شاهي کورنۍ او په ځانگړي توگه کوشانشاه دمجسمو په جوړولو کې ډيره هڅه کړې ده او دهمدغې مفکورې عملي کول ددې سبب شوی دی چې د ۱۹۰۰ کلونو په اوږدو کې ددې لوی پاچا دمجسمو ننداره کوو.

هغه استوپه چې بنسټګر یې

کنیشکا دی

له اسلام نه دمخه دافغانستان په تاریخ کې د لویو کوشانیانو کورنۍ چې د مسیح (ع) دوخت له پیل نه یې را په دې خوا درې پیړۍ په افغانستان کې واکمني کړې، نسبت ټولو سلطنتي کورنیو ته ډیر شهرت لري. د کوشاني کورنۍ پاچاهانو پرنومونو د کنیشکا نامه ډیرې وړانګې لونلې، سره له دې چې ددې لوی پاچا په اړه تاریخي حقایق لږ څرګند نه دي. خوله دې سره سره یې د نامه هنګامه ډیره لوړه ده او دیو پاچا او یو امپراطور په توګه یې پر یو پراخ قلمرو واکمني درلوده چې لمنې یې د اکسوس (آوسیند) له غاړو څخه تر جمننا دهند تر زړه پورې پراخوالی درلود.

سره له دې چې دهغه له سکو څخه په څرګنده بریښي چې کنیشکا دهغه وخت (لومړۍ او دویمې مسیحي پېړیو) په اوږدو کې په افغانستان کې ټول مروج ادیان آزاد پرېښي وو او ټولو ته یې احترام درلود، خو بیا هم هغه د بودايي عبادت ځایونو او استوپو بنسټګر، لارښود او میننه وال بولي، تر دې پورې چې هنديان یې د مذهبي چارو له نظره د موریاکورنۍ له اشوکا سره او د مسیحي دین پلویان یې له کلودیس د فرانکس له پاچاهانو سره پرتله کوي.

ټول په دې پوهیږو چې په افغانستان او په ځانګړې توګه د بلخ اود کندهار په نیمه ختیزه کرښه کې په سلګونو بودايي عبادت ځایونه شته چې تر اوسه لارغون پیژندونکي دهغو ټولو په پیژندنه بریالي شوي نه دي او د ادحیرانتیا ځای نه دی چې د ډیرو عبادت ځایونو او مذهبي ودانیو

نسبت د کوشانيانو لوی پاچا کنیشکا ته کیږي، البته په دغه نسبت ورکونو کې ډیرې ولسي کیسې او عنعنوي روایات برخه لري مگر سمدلاسه باید ووايو چې په غالب باور دا کیسې تر اسلام دمخه پخوانۍ ریښې لري او بیا لرغون پیژندونکیو په ځینو برخو کې دې کیسو ته ریښتینې بڼه ورکړې ده.

هغه څه چې د ډیرې پاملرنې وړ دي هغه دا چې په هرځای کې یې ډیرې ودانۍ لویه استوپه یا لویه مجسمه لیدل شوې او یا یې پاتې شونې لیدل شوي دي دهغو ټولو د جوړونې نسبت د کوشانيانو لوی پاچا کنیشکا ته ورکوي، یاداسې ووايو چې له بلخ نه تر ایبک، بامیان، بگرام، هډه، پېښور او تر کزیلاو مات اوماتورا پورې یعنې دامو له سیند نه تر جمنې پورې په ټولو سیمو کې د بودايي سترو ودانیو نسبت همدغه پاچا ته کوي.

ایا په پېښور کې یې څو فوت جگه اولویه استوپه نه وه جوړه کړې؟ او په اوومه عیسوي پیړۍ کې چینایي گرځنده هیوان تسنگ هغه نه ده لیدلې او دهغې په اړه یې د کیسو نقل نه دی کړی؟ اوبلاخره هغه فلزي صندوق چې د وړې استوپې بڼه لري او د همدغې استوپې په کنډوالو کې کشف شوی د کنیشکا صورت او نوم پرې انځور شوی نه دی؟!

همدغه چینایي گرځند له بامیانو څخه د تیریدلو په وخت نه دي ویلي چې هغه لویه استوپه چې په ازاده هوا کې د ۳۵ متره مجسمې ترڅنګ موجوده وه پاتې شونې یې اوس هم په کروندو کې شته دیو پخواني پاچا په امر جوړه شوې ده؟! او د اپخوانی پاچا یې دا ټکل له مخې کنیشکا نه دی ښودلی؟! ایا د سره کوتل عبادت ځای د کنیشکا په عصر کې نه دی جوړ شوی او هغه لوی ډبر لیک چې له هغه ځایه په لاس راغلی دوه ځله د کنیشکا دنوم یادونه پکې نه ده شوې؟

ددې روایاتو، کیسو او حقیقتونو په اساس چې لاس ته راغلي څرګند یري چې امپراطور کنیشکا د مذهبي عبادت ځایونو په جوړولو کې ځانګړې پاملرنه درلوده او دده په لویه امپراطورۍ کې ډیر شمېر عبادت ځایونه دده په اراده او امر جوړ شوي دي. یوه له ډیرو لویو استوپو څخه چې په ځانګړي توګه د کنیشکا په استوپه شهرت لري همدغه د توپ درې استوپه ده چې دهغې په باره کې مې تردې دمخه یوه مقاله خپره کړې ده، او په چاریکارو کې ددوه دریو سوه مترو په فاصله سرک ته نږدې واقع ده،

چې په دې نژدې وختونو کې يې تر خپلې استوېې پورې نوی سرک هم جوړ کړای شوی دی.

دکنیشکا له خواددې استوېې دجوړونې په رابطه، چينائي گرځند هیوان تسنگ هغه وخت چې یوه میاشت يې دبگرام پهلوان غره کې د (شترک) په پوزه دچينائي يرغملو په عبادت ځای کې استوگنه درلوده، یوشمیر داستانونه اوریدلي دي چې لنډيز يې دلته تشریح کوو. اوناښونې نه ده چې داداستان به په گلبهار کې دکوم عبادت ځای په اړه وي.

دکاپيسا(بگرام دکیشکا داوړي پلازمینه) شمال لويديځ لور ته د پغمان د واورين غره پر څوکه یو ډنډو او په هغه ډنډ کې داوبودمارانو پاچا ژوند کاوه، یوه ورځ دیوبودايي راهب دیوشاگرد په بنیرو ناروغه او مړ شو، دهغه تر مړینې وروسته دهغه ځای بل ونيو. دویم پاچا له روحانیونو څخه دانتقام په خاطر ټول داوبو ماران سره راټول او باد او باران ته چې دهغه په واک کې وو امر وکړ ترڅو باد، باران او سیلاب هغه عبادت ځای چې دغره په لمنه کې اباد و وران کړي.

داوخت امپراطور کنیشکا دایوناڅاپي باد او باران ته حیران شو او دعلت پوښتنه يې وکړه، خو کله چې داوبو دمارانو (ناگا) له مداخلې څخه خبرشو نو په دې هڅه کې شوچې دغره په لمن کې یوه لویه استوېه او عبادت ځای چې سل فته جگوالی ولري، جوړ کړي، نوسمدلاسه يې معمار او نوره امله او کارگران هغه ځای ته واستول او هغوي په کار پیل وکړ، مگر هر څومره چې به يې جوړ کړ دمارانو پاچا به وراناوه، تر دې پورې چې شپږ ځله يې هلته آبادي وکړه او دمارانو پاچا هغه شپږ ځله ورانه کړه.

په اووم ځل کنیشکا امپراطور پخپله دلنځر سره دغره سر ته وخوت او امر يې وکړ، چې دمارانو دپاچا ډنډ ډک کړئ داوخت ناگا دمارانو پاچا دیو (برهمني) په بڼه ځان جوړ کړ او پر لاره دپاچا مخې ته ودرید او په عذر يې ورته وویل چې دمارانو له پاچا سره له مقابلي نه تیر شه، خو پاچا عذر ونه مانه او بیايې ډنډ ډکولو امر ورکړ، لږ ساعت وروسته یوډیر شدید طوفان او سیلی راغله، باران پیل وکړ باد دونو شاخونه مات کړل، سیلابونه راغلل نژدې و چې اسونه، پیلان او عسکر په مخه کړي لکه څنګه چې کنیشکا یو مذهبي پاچا و، یوناڅاپه يې داوړاد په ویلو پیل وکړ

او خپل نيك او حسنه اعمال به يې شفيع كول او له ډيره قهره د اور لمبه
گرځيدلى و.

داوخت (ناگ) دمارانو پاچا ددې منظر تر ليدلو وروسته باد او باران
ودراوه، او بيا ديو زاره برهمني شخصيت په بڼه پاچا ته ودرید او وې ويل :
زه داوبو دمارانو پاچا يم او دې ته حاضر شوى يم ، چې دپاچا داطاعت
كړې په غاړه كړم، پاچا يې عذر ومانه او تر هغې وروسته دمارانو پاچا
ورته وويل چې ماران په فطري ډول بد ذاته دي هسې نه چې خود خواهي او
سر كشى ته مې بيا راكارې نو په دې وجه زه دپاچا له حضوره غوښتنه كوم
چې كه چيرته دغره په لمن كې بيا د عبادت ځاى دجوړولو اراده لري نو
لوي زنگ دې په پلازمينه "بگرام" كې جوړ كړي، هر كله چې كار كوونكيو
دغرونو پر سرو وريخ لیده نو زنگ دې وهي چې زمونږ ملاقات وشي او
مخرب كسان په وړانكارۍ لاس پورې نه كړي، كنيشكا لوي زنگ په
بگرام كې وځړاوه، او كله به دزنگ غږ دغرونو په درو كې انگ واخيست
كارگرانو به په كار پيل وكړ او دغره په لمن كې دپلازمينې لويديځ لوري ته
يې لوي عبادت ځاى جوړ كړ.

دالويه استوپه همغه دگل درې استوپه ده چې اوس هم ۷۵ متره يې
دمنځنۍ برخې اوږدوالى دى او خامخا يې ۱۰۰ فوټه يعنې ۳۵ متره
جگوالى درلود او لكه په باميانو كې دبودا دلويو مجسمو په څير
مجسمې هلته شته چې په افغانستان كې دبودا دوخت دلويو مجسمو له
ډلې څخه شميرل كيږي. له بگرام څخه دهغه ځاى اتن ۱۲ كيلو متره او له
چاريكارو څخه ۳ كيلو متره دى

ددې كې په اساس چې وشوه چينائي گرځنده هيوان تسنگ هغه په
خپله كنيشكا گڼي او دماخذ په وجه نوموړې استوپه دكنيشكا داستوپې
په نامه ياده شوې او مونږ هم كولای شو چې دتوپ درې استوپې ته
دكنيشكا استوپه ووايو او داخلي او خارجي گرځند ويان او پوهان
يې ليدلو ته وهڅوه.

ديوناني اوباخترې هنري مكتب

يوناني او كوشاني سبك

له دويمې نړيوالې جگړې څخه دمخه يوې روسۍ ميرمنې (مدام تره ور) د (يونان اوباختر صنعت) په نامه يو كتاب خپور كړ چې په هغه كې د يو سلسله هغو اثارو په استناد چې د مركزي اسيا له بيلابيلو برخو څخه ترلاسه شوي وو دلومړي ځل له پاره يې د هنر په نړۍ كې يو ځانگړی مكتب د (يونان اوباخترې مكتب) يا (گريك وبكتريان) ثابت كړ، خو دلويديځ پوهانو دې اثر ته چندان توجه ونكړه او دنوموړې ميرمنې نظريه په ځای ددې چې ورته پاملرنه وشي غلې پاتې شوه.

لكه څرنگه چې د هنر په دنيا كې دافغانستان ددې ښكليو او ښايسته صنايعو شتوالي ځانگړی ارزښت درلود، نو ځكه دافغانستان دتاريخ په دويم ټوك يوناني اوباخترې څپر كې كې اود (گريك او بوديك) بيا يونان او بودايي صنعت په څپر كې كې ورته ځانگړی ځای ورکړی شوی دی.

دسره کوتل كيندنو چې په ډيروبيلابيلو تاريخي، ادبي او هنري برخو كې يې ډير پخواني افكار تازه منځ ته راوړي دي نو د هنر د دنيا په پيل كې دافغانستان او گاونډيو هيوادونو مختلف مكتبونه اوسېكونه راځي،

دانوي خيزونه دي چې دهغو په منځ کې د (يونان اوباخترې) او دځانگړي سبک (يونان او کوشاني) څرنگوالی يې د ډيرې پاملرنې وړ دی. دباختر زړې پخوانۍ سيمې اودامو دسيند سيمې دتاريخ دمخه مدنيت او دکيسو اوداستانونو ددورې دبنسټونو له مخې دهخامنشيانو او يونانيانو انځور گرۍ او معمارۍ ته يې لوړتيا ور وبخښله. سکندر ته يوناني افکارو دروم بحر له غاړو څخه دختيځ زړه ته لاړه وموندله او ديونانيانو دوه سوه کلن سلطنت دايراني او سيمه ايزې باخترې او يوناني عناصرو سره په گډون او مرکب صنعت (ايران يوناني) او (يونان باخترې) دهندوکش په شمال کې منځ ته راغی، وده يې وکړه او وغورځېده چې ديونان باخترې ښکلي او زړه وړونکې سکې يې پيژندنه او بيلگې دي.

کوشانيانو چې په افغانستان کې ديونانيانوځای ونيو، لکه څنگه چې يې ديوناني ژبې له الفباء څخه دباختر ژبې په ليکنه کې کار اخسته، همدارنگه يې دبيلابيلو نظرياتو دعبادت ځايونو چې دسيمه ايزو بيلابيلو نظرياتو چې اور پرستي او بودايي واکمنو کورنيو دنمانځنې له پاره ترې کار اخستل کيده دودانيو په جوړولو کې يې له يوناني باخترې سبک څخه اغيزمن شوي وو په نتيجه کې ټولې هنري جوړونې، هيکل تراشي، معمارۍ اودنقاشۍ ډير سبکونه منځ ته راغلل چې هغه بايد د (يونان اوکوشاني) يا (کوشاني او باخترې) اويایواځې کوشاني وبولو.

ديونان اوباختر هنري سبک د (يونان کوشاني) له فرعي سبک سره او دهيواد له هغه پراخوالي سره چې له اکسوس (اموسيند) څخه تراندوس (سند رود) او گنگا تر حوزې پورې رسیده نور هم پراخوالی وموند.

دديردقت او پاملرنې ځای دی چې څوکاله دمخه په جمنا (ماتورا) او د (مات) په قريه کې چې ورته نژدې واقع ده، دلوي کوشاني فاتح امپراطور کنيشکا لويه دتيرې مجسمه وموندل شوه او په دې لړ کې يوشمېر غوره مجسمې هم په لاس راغلې.

دامجسمې په ځانگړي توگه توپل شوې وې چې معمولا دلويديځ هنر پيژندونکي يې د (گريک او بوديک) يا (يونان او بودايي) مشهورې مدرسې ته اړوند بولي، مگر په دې نه پوهيدل چې څرنگه داځانگړی سبک په یوناځايي توگه دجمنا په حوزه کې منځ ته راغی.

په سره کوتل کې دمجمو ترکشف وروسته په (ماتورا) کې دکنیشکا د کشف شویو شکمنو مجسمو له مخې له مجهولو حقایقو پرده پورته کړه او په یوناخاپي توگه څرگنده شوه چې د لویو کوشانیانو په عصر کې یوهنري سبک په دوه لیرې پرتو برخو داموسیند په حوزه او دجمنایه حوزه کې پرمختیا او پیاوړتیا موندلې ده.

داسبک همغه د ((یونان او کوشاني)) اویاد کوشاني باختری سبک دی چې اصلاً دیونان اوباختری یوه فرعي څانگه ده او د کوشانیانو په ځانگړي توگه دامپراطور کنیشکا په دوره کې منځ ته راغلې او پراخوالی یې موندلی دی چې د گنگا په حوزه کې د (ماتورا) دمجمو توپنې او دسره کوتل یا بغلان سبک چې سرچینه یې دیونان باختری مدرسې اساساتوله مخې طرح شوی وه. دگریک اوبودیک مکتب چې د لویديځ یوشمیر هنر پیژندونکیو به یې کله مبداء له یونان او کله هم درومیانو له ختیځ سره د سوداګرۍ راکړې ورکړې په مناسبت له روم سره ګاڼه، ملتفت شول چې باید اساسات یې دایران یوناني او یا په افغانستان کې دیونان باختری په مکتب کې ولټوي. په حقیقت کې دگریک اوبودیک دمکتب پیلامه نوموړي مکتبونه دي چې په ځانگړې توگه یې دبودایي دین خدمت له پاره څرگندويي کړې ده او په هغې کې دافغانستان دکوشانیانو او کوشان اوباختری سبک مهمه او اساسي ونډه لري.

افغانستان د گريک اوبودیک

مجسمه توږنې مکتب

هر هغه چا چې د کابل او پېښور دموزيمونو محتويات په غور کتلي دي، په دې پوهيږي چې ددې دواړو موزيمونو دمجسمو او هيکل تراشنو لويه برخه د هنروسبک په لحاظ د گريک او بوديک دهيکل تراشنې دمکتب په نامه ياديږي. لکه څنگه چې څرگنديږي دانوم يو ترکيبي نوم دی چې له دوو ځانگړو عناصرو (گريک) او (بوديک) يا (يونان) او (بودايي) څخه منځ ته راغلي دي.

د گريک اوبوديک صنعت لکه څنگه چې يې دنوم او ترکيب او وضعې نه څرگنديږي هغه هنري مکتب دی چې ددوه روحونو دتماس په اثر، ددوه فرهنگونو په جوړښت، ددوه تهذيبونو په ترکيب، ددوه عقيدو په يوځای والي، او په يوتاکلي ځای کې ددوو سلسله يزو افکارو له جريان څخه منځ ته راغلې دی د گريک اوبوديک دمکتب روش له داسې صنعت څخه نمايندگي کوي چې هغه ترکيبي دی چې بودايي مذهبي افکار ديوناني هنر له روح سره ديوځای والي په نتيجه کې دافغانستان د خاورې

دهندو کش په دووخواوو کې زیږیدلي دي، روزل شوي دي او ددې ځای داوسیدونکیو داستعداد له مخې منځ ته راغلي دي.

ددړیمې او څلورمې پېړۍ په اوږدو کې چې سکندر مقدوني ختیځ لور ته په فتوحاتو لاس پورې کړی و په ځینو هیوادو کې له مقابلو سره مخامخ شو دهغوله جملې څخه په هند کې ورسره عکس العملونه وښودل شول، په افغانستان کې یوشمېر جریانونه منځ ته راغلل چې دنوو هنري اومذهبي نظریاتو راپیدا کولو یې ژور او دوامدار اغیز رامنځته کړ چې دهنري مکتب دپراختیا او پرمختیا له نظره یې دوه عامله دپام وړ دي.

(۱) دیوناني روح خپریدل.

(۲) دبودايي دین خپریدل.

تاریخي پېښې شاهدي ورکوي چې له ختیځ اولویدیځ څخه دادوه فکري جریانونه دمدیترانې له چاپیریال اودهند له زړه څخه نژدې په یو وخت کې یو دبل په مقابل کې راغلي دي او دواړه زموږ هیواد افغانستان په خاوره کې مخامخ شوي دي ټول په دې پوهیږو چې د سکندر له فتوحاتو وروسته دیونان مستقل دولت دیونان باختري په نامه دهندو کش په شمالي برخو کې د (۲۵۰ م ز) په شاوخوا کې تاسیس شو، اودهمدغې زمانې په شاوخوا کې دهندموریائي دولت دنوموړي غره په جنوبی برخه کې فتوحات ترسره کړل او بودايي دین له گندهارا نه نیولې دارغنداب تر حوزې پورې خپور اوتیت شو. دادوه فکري، تهذیبي، مذهبي او هنري جریانونه په دوو ځانګړو یادو شویو ځایونو کې محدود پاتې شول بلکې په متقابلو توګه یو دبل په ځای کې خپاره شول، لکه چې بودايي دین د بکتریان سیمه سراسر نیولې او لیک دود او دبودايي هنر روح دگندهارا اود کابل درودخانې په سیمه کې خپور شو.

سره له دې چې په دې وخت کې دافغانستان اوسیدونکیو خپل دین، فرهنګ او هنر درلود، دپورتني جریان تراغیزې لاندې راغلل دلیک دود او هنر په لحاظ دهندې بودايي عقایدو څخه اغیزمن شول او په کومه اړه چې یې اقتباس کړی و په خپل ځان کې یې تحلیل، تجزیه او ترکیب کړ، نو نتیجه یې داسې شوه چې ددې هیواد اوسیدونکیو له یوځای نه روح او له بل ځای نه قالب اخستی دی او خپل مشخص هنري مکتب یې منځ ته راوړی دی چې نه هندي و او نه یوناني مګر ددواړو مشترکه بڼه یې درلوده

او همداشته که بڼه ده چې د مسیح له وخت نه دوه پېړۍ دمخه او دوه پېړۍ وروسته د افغانستان د ظریفو صنایعو د (گریک اوبودیک) د مکتب په نامه یادېږي او د بدلونونو په رامنځ ته کیدو یې لمنه دوه درې پېړۍ نوره هم اوږده شوې ده.

معمولا افغانستان د اسیا څلور لاره او د مدنیتونو او فرهنګونو د یوځای کیدلو ځای بولي د اصفیت یوځل بیا د (یونان باختري) د هنري مکتب د پیدا کولو په مورد کې رېښتنی بولي.

ددې بهیر په یادونه کې یو بل ټکی ددېرې پاملرنې وړ دی او هغه دادی چې د ادواړه فکري جریانونه او دواړه هندي او یوناني تمدنونه یوځای ددې له پاره نه وو یوځای شوي چې د دواړو له یوځای والي او تماس څخه دې د یونوي فرهنګي او هنري تمدن د رامنځ ته کیدلو سبب شي، بلکه ددې خاورې موقعیت او ددې هیواد د هنر مندانو استعداد د نوي مکتب د پیدا کیدلو اصل سبب شول.

ټول په دې پوهیږي چې د یوناني باختري پاچاهانو هغه سکې چې په افغانستان کې مهر پرې کیندل شوی د صورت او ښکلا له نظره تر هغو غوره دي چې پخپله په یونان کې جوړې شوي دي. او د اهم څرګنده ده هندي بودایانو د (سانشي) معبد یا عبادت ځای په شهادت چې د اسیمه بمبئی ته نژدې ده دهیکل تراشنې په صحنه کې یې د بودا د نمایش ورکولو جرئت کولی نشو.

او د سمبولیزم له روش یعنی ښو او علایمو څخه یې کار اخیست او د بودا نمایش د لومړي ځل لپاره په انساني شکل کې په ګندهارا کې عملي کړی شو، پر دغه ترتیب یوناني او هندي چې په لومړیو وختو کې او په خپلو خاورو کې څنګه وو هسې به وو، خو کله چې دا روح او قالب د افغانستان د هنر مندانو لاس ته ولوید په رښتیا چې دخپل قابلیت او مهارت له مخې یې نوی څیز منځ ته راوړ چې واقعا غوره او ځانګړې بڼه یې درلوده.

په افغانستان کې د هنر تاریخ د دارنګه اقتباساتو او ترکیبونو ډیر مثالونه لري او زموږ د هیواد جغرافیایي موقعیت ایجابوي چې هلته باید مدنیتونه په تماس کې وي، هو هغه څه چې د پاملرنې وړ دی هغه په اصل کې د افغانستان د هنر مندانو خپل استعداد دی چې تر اقتباس وروسته یې

دخپل فرهنگ له دود سره یوځای او له هغې څخه یې نوي فکري او هنري مکتبونه او مدرسې منځ ته راوړې .

که چیرته هغو زرگونو مجسمو ته چې یواځې په هډه کې کشف شوي دي، دقت ونه کوي نو پوهیدلی شو چې په یو عبادت ځای کې د زرگونو ښکلیو مجسمو جوړول، دیو یادوه تنو کار نه دی، په دې کې سلگونو او زرگونو ماهر و کسانو لاس درلود چې دومره ډیرې د حیرانتیا وړ مجسمې یې منځ ته راوړي دي .

په هر حال د ګریک او بودیک مدرسې یا دیوان بودايي مکتب د پخواني افغانستان د هیکل جوړونې او هیکل تراشنې هنري مکتب دی چې دوه پېړۍ دمخه ترمیلاد او دوه پېړۍ وروسته تر مسیح یې دهندو کش په دواړو خواوو کې رواج او پرمختګ درلود چې تر اوسه یې د کمیت او کیفیت په لحاظ د هډې له سترې غونډۍ نه ښې ښانې په لاس راځي .

۱۵-۴-۱۳۳۷

دسره کوتل کتیبې پر ډبرینو

څښتو یوناني توري

څه موده کیږي چې دهندوکش په شمالي برخه کې دسره کوتل په نامه ځای کې کیندنې اوڅیړنې ادامه لري، هغه څوک چې په افغانستان کې د لرغون پيژندنې د څیړنې په تاریخچه کې وارد وي پوهیږي چې له ۱۹۲۳ کال څخه تر ۱۹۵۰ کال پورې چې دهندوکش په شمالي برخو کې څومره پلټنې وشوې نو په ځانگړي توگه دباختر په پراخه سیمه، دبلخ دښار په کنډوالو او چاپیریال کې یې ترسره شوې لکه څنگه چې ترې هیله کیږي داسې کوم څیز په لاس رانغی ځکه چې اووه کاله دمخه دباختر لمر خاته پلوتنه د بغلان ولایت د پلخمری جنوب لويديځ خواته په ۱۷ کیلومتري کې چې کومه سیمه واقع ده دهن غوري یې بولي او هلته بیاد (دهن شیر) په علاقه کې دسره کوتل پر غونډۍ لوی اورتون (اتش) گاه له نورو ابادیو سره یوځای په مفصله توگه کشف کړای شوه او د پلټنو لړۍ یې لادوام لري.

پدې کې شک نشته چې د ۷ کالو په اوږدو کې له یوې نقطې څخه ډیرې خاورې راډیخوا شوي او د ابادیو بیلابیل ډولونه لکه اورتونونه، احاطه شوي ځایونه حجرې دیوالونه او برجونه، زینې او د حیواناتو دمجموعو ټوټې او نور په لاس راغلي دي چې په مجموع کې داټول په یو لړ مهمو تاریخي مسایلو رڼا اچوي.

نور ډیر څیزونه چې تر لاسه شوي هغوی کې یو شمېر کتیبې هم شته سرخ کوتل په افغانستان کې لومړۍ ځای دی چې هلته د کتیبو یا ډبرلیکونو په کشف بریالي شوي یو.

په سرخ کوتل کې چې لومړۍ ډبرلیک وموندل شو هغه د ډبرو په څښتو لیکنې دي چې یوه یادوه دانې یې دمخه تردې چې په غونډۍ کې د کیندلو کار پیل شي د غونډۍ د لمنې د پای په برخه کې دسړک نر خوا په لاس راغلي دي او همدغه څښتو د لرغون پيژندونکیو پاملرنه ځان ته راواړوله.

وروسته د کار په جریان کې پنځه څښتې نورې هم په لاس راغلې چې
مجموعاً اووه څښتې شوې، نن ورځ همدغو اووه ښکلو څښتو چې په
یوناني لیک دود پرې (توري) لیکل شوي دي دسره کوتل د کیندلو
عجائب تشکيلوي.

د هرې څښتې پرمخ درې توري نقش دي، خو لکه څنگه چې د څښتو
اصلي ترتيب گډ وې شوی دی نو ځکه يې اصلي شميره هم نه څرگنديږي
چې څو عدده به وو، نو په همدې دوه لاملونو يې فعلاً لوستل معطل دي او
د حروفو د څرنگوالي او يا نورو مطالعاتو کار په دې باره
کې ځنډيدلی دی.

په سره کوتل کې دويم ډبر لیک د يواځې جنس ډبرې په تخته باندې
د يوشمير حروفو څخه عبارت دی چې رنگ يې سپين زير ته نژدې دی او
دا ډبره ددې اورتون د اور له ځانگړې کوتې څخه په لاس راغلې ده.

ددې ډبرې مخ منځنۍ برخه لږه توپل شوې څرگنديږي او دافرضي
پايې يې درلودې او لکه څنگه چې ددې ډبرې د پاسه اجاق وړاندې وروسته
شوی، نو ځکه يې توپلي ځايونه څرگنديږي، په هر حال ددې ډبرې د پاسه
هم اووه توري کيندل شوي دي. اودا ډبر لیک نا تمام پاتې شوی دی،
اونابشپړ تيا يې له دې څخه څرگنديږي چې د کيندل شوو تورو په امتداد
دنورو تورو شکلونه هم په خارجي خطوطو څرگنديږي او کيندونکي يا
حکاک د حک کولو يا کيندلو له پاره وخت نه دی پيدا کړی.

د سرخ کوتل دريم ډبر لیک د داسې يوې ډبرې په مخ لیک دی چې
د عبادت ځای په منځ کې د داخل جنوبي خواته کشف شوی دی او نظر
د ډبرو څښتوته او هغه تخته کاني ته چې وړاندې يې يادونه وشوه په مفصله
توگه ليکنه لري چې د حروفو ټوله مجموعه يې درې کرښې کيږي.

موسيو کوريل دفرانسې د کيندنو د پخواني پلاوي غړی چې په سره
کوتل کې د کيندنو پر مهال پخپله هلته موجود و، دخپل نظر څرگندونه
کوي او وايي چې د ډبر لیک ټول توري يوناني دي، مگر له کومې ژبې څخه
چې کار اخستل شوي هم يوناني ده او هم د باختر يوه سيمه ايزه ژبه ده چې
هغې ته کولای شو (کوشاني) اوياهم تخاري ژبه ووايو.

دنوموړي څيړونکي د نظر له مخې د ډبر لیک د درې کرښو له جملې
څخه دريمه کرښه يې يوناني ده او په هغې کې په څرگنده ديواسم خاص

نښځيځ شوی په لاندې بڼه به يې تلفظ کړو داځاځ نوم چې په جمله کې استعمال شوی په لاندې ډول يې تعبير او ترجمه کولای شو.

(دپالامد په مرسته) (دپالامد دپاملرنې په وجه) (دپالامد په کوبښځ) دانه څرگنديږي چې د (پالامد) په نامه يوناني شخص معمار دی او که اجاره دار اوياهم په دې برخه کې يې کوم ماموريت درلود، لکه ناظم، ناظر او ياهم متولي باشي چې دمعماری کارونو يې تر پاملرنې لاندې تر سره کيدل. له دې ډبر ليک څخه څرگنديږي چې يونانيانو د کوشانيانو تروخت پورې هم په ځينو کارونو کې دخالت درلود.

ددې مضمون ددوه نورو کرښو ژبه دباختر دناڅرگندي نيتې سيمه ايزه ژبه ده چې سمدلاسه يې (کوشاني ژبه) گڼلې شو او کولای شو چې دتخاری په نامه يې هم ياده کړو دادهغو ژبو له ډلې څخه وه چې دمسيحي په لومړۍ پيړۍ کې دبغلان په سيمو کې دود او معموله وه.

له سره کوتل نه څلورم کشف شوی ډبر ليک ډير لوی او په مفصله توگه په يوې لويې هوارې ډبرې ليک شوی چې اوږدوالی يې يو متر او شل سانتي عرض يې ۸۰ سانتي دی او دکرښو شميره يې ۲۵ او په هره کرښه کې له ۴۰ څخه تر ۴۵ توري لري، داډبر ليک چې له سره کوتل څخه وروستۍ راوبستل شوی ډبر ليک دی ۱۱ مياشتې دمخه دغونډۍ له لاندینۍ برخې څخه په لاس راغلی او ټول دکوشانيانو دعصر په يوناني حروفو ليکل شوی دی. ددې ډبر ليک ژبه او هويت تراوسه معلوم شوی نه دی، مگر ډير باور لري چې ددې ليک هم ددريم ډبر ليک دوروستيودوه کرښو په څير سيمه ايزه کوشاني يا تخاری ژبه وي، يعنې يوه دباختريابغلان سيمه ايزه ژبه وي دلوی کوشاني امپراطور (کنيشکا) دنامه پکې دوه ځله يادونه شوې ده.

ددې ډبر ليک له موندل کيدو راوروسته ژب پيژندونکي او ختيځ پوهان دهغې په مطالعه بوخت دي او موږ سترگې په لار يوچې په حل به يې بريالي شي او هر کله چې يې دژباړنې متن خپور شي دابه دافغانستان دفرهنگ او ادب په تاريخ کې ديوې نوې صفحې زياتوالی وي.

افغانستان دروہانیونو له خوا په

چین کې د بودایي دین تبلیغ

په افغانستان کې د بودایي دین تاریخ په کتاب کې د دې هیواد د بودایي علماوو تبلیغ او فعالیت د چین په خاوره کې یوه لویه او خلیدونکې صفحه نیولې ده.

دا صفحه نظر له لیکنې رابطې، د دین او فرهنگ په خپریدلو، د هنر او څرنګوالي له نظره او د چین، افغانستان ترمنځ د کلتوري اړیکو له نظره ډیر ارزښت لري او تر کومه ځایه چې زما په یاد دي ما پخپله په چین کې ولیدل چې چینایان هغو ته له موږ نه لږ ارزښت نه ورکوي.

په دې کې شک نشته چې په هندوستان کې بودایي دین د شپږمې م ز پیرۍ په اوږدو کې څرګند شو او د موریاکورنۍ په وخت او په ځانګړي توګه داشوکا په زمانه کې د هندي مبلغینو له خوا د افغانستان په جنوبي برخه کې دارغنداو درود ترسېمې پورې خپور شو او چهل زینې سره نژدې داشوکا د ډبر لیک کشف د انظر یه په قطعي توګه ثابتوي چې له اشوکانه

افغانستان دروہانیونو له خوا په

چین کې د بودایي دین تبلیغ

په افغانستان کې د بودایي دین تاریخ په کتاب کې د دې هیواد د بودایي علماوو تبلیغ او فعالیت د چین په خاوره کې یوه لویه او ځلیدونکې صفحه نیولې ده.

دا صفحه نظر له لیکنې رابطې، د دین او فرهنگ په خپریدلو، د هنر او څرنګوالي له نظره او د چین، افغانستان ترمنځ د کلتوري اړیکو له نظره ډیر ارزښت لري او تر کومه ځایه چې زما په یاد دي ما پخپله په چین کې ولیدل چې چینایان هغو ته له موږ نه لږ ارزښت نه ورکوي.

په دې کې شک نشته چې په هندوستان کې بودایي دین د شپږمې م ز پیرۍ په اوږدو کې څرګند شو او د موریاکورنۍ په وخت او په ځانګړي توګه داشوکا په زمانه کې د هندي مبلغینو له خوا د افغانستان په جنوبي برخه کې دارغنداو درود ترسېمې پورې خپور شو او چهل زینې سره نژدې داشوکا د ډبر لیک کشف د انظر یه په قطعي توګه ثابتوي چې له اشوکانه

وروسته دغه دين څه دپاسه يوزر کاله په افغانستان کې دود و او افغانستان په خپل وار سره دبودايي دين يو ډير فعال او ډير مهم مرکز وگرځيد او دې فعاليت دکوشانشاهانو په دوره کې ډير شدت اوپراخوالی وموند.

لکه څرنگه چې دافغانستان لويوکوشانيانو دخپلې خاورې دپراخوالي لپاره په سنگيانگ، طورفان اوختن کې دپاملرنې وړ هڅې وکړې، همدارنگه يې دبودايي دين دتبليغ له پاره هم ډيرې هلې ځلې ترسره کړې، دبودايي روحانيونو ډلې ډلې کاروانونه به دافغانستان له سرحداتو نه ورتيريدل اومرکزي اسيا ته او له هغه ځايه دکوبي صحرا خواته دچين ځينو برخو ته اوله هغه ځايه وړاندې د (جاوا) په استقامت او ختيځ لور ته داقصى شرقي لورته اوهمدارنگه شمال لور ته دمنگوليا په لور وړاندې لاړل او دبودايي دين دتبليغ له پاره يې هڅې ترسره کړې.

که چيرته په تاريخ کې ددې هڅو پانې واړول شي نو ديو شمېر بودايي عالمانو او پوهانو له نومونو سره به چې هغه دگندهارا، کابل کاپيسا، باميان اوبلخ دي، مخامخ شو چې په ځانگړي توگه ډلې ډلې سل کسيزې او زرکسيزې ډلې دتبليغ له پاره وتلې دي او دچين په سنگيانگ وترکستان څخه پخپله دچين له لور وړاندې تللي او دبودايي دين دتبليغ له پاره يې هلې ځلې ترسره کړي دي.

دچين پخوانۍ کيسې او روايات په هغه سيمه کې دچينائي دين دخپريدلو زمانه دمسيحي دلومړۍ پېړۍ منځنۍ وخت بنسټي داروايات په دې باوري دي چې وروسته له هغې چې جنرال (پان چاو) دکاشغر په سيمه کې په فتوحاتو بريالی شو، نوله بودايي عبادت ځايونو څخه يې مجسمې له ځانه سره چين ته يوړلې، کله چې دچين له لويديزې برخې څخه يو شمېر مبلغين دبودايي دين دتبليغ له پاره راوستل شول، نو لکه څنگه چې داوخت کوشانيانو په افغانستان او گاونډيو هيوادونو کې واکمني درلوده نو څو که تصميم ونیول شو چې دچين دخاقان په غوښتنه يوشمير مبلغين هلته واستول شي وايي چې لومړی ځل دوه تنه مبلغين چې چين ته واستول شول يوتن يې (گوبهارانا) نومیده چې اصلاً دگندهارا اوسيدونکی و.

دلومړۍ پېړۍ په پای او دويمې پېړۍ په اوږدو کې (چې دامپراطور کنيشکا دواکمنۍ له وخت سره سمون خوري) چين ته دمبلغينو ورتللو ډير

شدت وموند او په ډير شمېر به ورتلل، تاريخي منابع شهادت ورکوي چې په چين کې دمبغلينو فعاليت ورو ورو په مخ ولاړ تر دې پورې چې يوبل تن چينائي امپراطور (تسن) نه يواځې بودايي دين ومانه، بلکه پر ۳۳۵ کال يې دبودايي دين درسميت په هکله په چين کې رسمي فرمان صادر کړ. په دې وخت دگندهارا اوکاپيسا دعلماو ډير فعاليت څرگنديده. دافغانستان روحانيونو نه يواځې دبودايي دين دخپريدلو له پاره هڅه کوله، بلکه دمعبدونو يا عبادت ځايونو په جوړولو کې يې هم ډيره برخه اخيستله او په چين کې يې د مذهبي اثارو ترجمې اوخپريدلو په برخه کې ډيرې هلې ځلې کولې، لکه چې په چينائي ماخذونو کې ددې اباديو اوددې ترجمو خاطرې دليدلو وړ دي.

خروشتي ليک دود

تر کومه ځايه چې د پخواني افغانستان د ادب او فرهنگ په تاريخ کې څيرنه ترسره شوې څرنگه چې په لهجو او ژبو کې (چې ډيره برخه يې هند او اروپايي او هند اريايي او همدارنگه هند او ارياني ده) ډير نبت موجود و، نو ډير ليکدودونه هم معمول وو چې دهغوي په چاپيريال کې نسبتاً لږه څيرنه او مطالعه شوې ده.

په دې کې شک نشته چې په لرغوني افغانستان کې د ليکدود ژوره او عمومي مطالعه دهيواد د ټولو جغرافيايي ساحو له لټون سره لارم او ملزوم ده ترڅو چې يوشمېر اثار که هغه د ځمکې پر مخ وي او يا ځمکې لاندې وموندل شي او دايو وروستنی او اوږد کار دی چې دوخت په تيريدلو به انکشاف وکړي، لکه چې په دې وروستيو کلونو کې د کشف شويو ډبر ليکونو ډيرې خبرې مو تر غوږ کيږي او هيله لرو چې دلرغون پيژندونکيو د اعلمي هڅې چې په تاريخي او ادبي برخه کې يې ترسره کوي، ډير برياليتوب يې په برخه شي.

يوله هغوليکدودو څخه چې له اسلام دمخه دورو کې يې رواج درلود (خروشتي) ليک دود دی چې د دريمې ز پيړۍ له نيمايي څخه تر څلورمې او پينځمې پيړۍ پورې يې ۷-۸ سوه کاله دوام کړی دی.

معمولا پوهان په دې عقیده دي چې د (خروشتي) ليک دود اصل او مبداء د (ارامي) په نامه يوبل ليکدود و چې د پيدا کيدو او تحول د څرنگوالي شرح يې د (سومريانو) دلومري عصر ميخي ليکدود ۳۵۰۰ دمخه تر ميلاده او هغه بدلون چې پکې فنيقانو، کلدانيانو او اشوريانو منځ ته راوړي دايوه بيله موضوع ده چې کار پرې نه لرو او دارتباط له مخې همدومره بايد ووايو چې (ارامي) ليکدود ۷ يا ۸/۹ سوه کاله دمخه تر ميلاد ختيځ اولويديځ يعني ايران او هند له خوادافغانستان خاورې ته راننوت. پاتې دې نه وي چې په عمومي ډول په ايران، افغانستان او هند کې چې کوم ليکدودونه دود شوي دي مبداء يې همغه ارامي ليکدود دی، يوبله عقیده هم شته چې (ارامي) ليکدود له ۴-۵ م ز پيرۍ راپه دې خوا دهغه عصر له منشيانو سره چې يې يهودي او ارمني وو دافغانستان په خاورو او زموږ په هيواد کې رواج موندلی دی.

په هر حال سمه خبره داده ارامي ليکدود چېد هخامنشي عصر ديوان او رسمي دفترونو ته يې لاره ومونده او عام شو په افغانستان کې دفتري او اهل قلمو په دې رسم الخط کې يو څه بدلونونه راوستل او په نتيجه کې ددريمې م ز پيرۍ په نيمايي کې يونوی رسم الخط منځ ته راغی. لکه څرنگه چې د «(خروشتي)» ليکدود مبداء او د پيدا کيدلو ځای افغانستان و او دلومري ځل لپاره ددې ليکدود نمونې له افغانستان څخه په لاس راغلي نو په علمي ټولنو کې د «(اريائي رسم الخط)» «(باختر اوبالي)» «(باختر او هندي)» «(گندهاري)» شمال لويديځ رسم الخط او دخروشتي په نومونو يې شهرت پيدا کړ اوبالاخره دپوهانو او ژب پيژندونکيو په منځ کې د «(خروشتي)» په نامه مشهور شو او په علمي حلقو کې دگندهارا په نامه ډير ښه شهرت لري.

خروشتي ليکدود د «(ارامي)» په څېر له ښۍ خوا څخه چپي ته ليکل کيږي دهغې علت دحروفو نيمگړتيا وه. خروشتي ليکدود په علمي طبقو کې چندان دود نه و، بلکې په ديوان او دفترونو کې دکسب گرو، سوداگرو او عامو خلکو ترمنځ ډير دود و، همدارنگه په اوقافو او دقبرونو په کابو به استعماليده، وړاندې مووويل چې دخروشتي ليکدود دلومړنۍ نمونې په افغانستان کې تر لاسه شوي دي او معمولا دپياوړتيا او پراختيا ساحه يې

دهندو کش جنوبي برخه اوډيره اندازه د جنوب ختيځ سيمه او تر ټولو ډير په ختيځ کې د گندهارا سيمې ته متناسبه ده.

همدارنگه يې شواهد د نوموړو غرونو د شمالي او جنوبي برخو د لړويو له استوېو اوله هډې، بگرام، جلال اباد، بلخ، باميان او وردگو څخه موندل شويدي.

خروشتي ليکدود تر ميلاد دمخه په دريمه پيړۍ کې منځ ته راغی او په پېنځمه مسيحي پيړۍ کې له منځه ولاړ چې په دې حساب يې اووه سوه اوډير تر ډيره اته سوه کاله دوام وکړ. يواځنې واکمن چې له خروشتي ليکدود څخه يې په خپله سکه کې کار اخستی دی يونان باختري پاچا ((دمتريوس)) دی چې دهند په فاتح شهرت لري لکه چې له باختري څخه دهندو کش جنوب پلوته يې د واکمنۍ لمن پراخه شوه پخپله هم راغی او له هغه ځايه يې د واکمنۍ لمن تر گندهارا او بيا يې له هغه ځايه د سند رود تر غاړو پورې پراخه شوه، نو ځکه يې د دې ليکدود درواج اړتيا محسوس کړه. نوموړي واکمن دخپلو سکو پر يومخ يوناني ژبه او ليکدود او پر بل مخ يې خروشتي ليک دود استعمال کړی دی، طبيعي خبره ده چې سيمه ايز ليکدود معمول او دختيز هندو کش جنوب پلوته هم پکار شو پوهان پرته له دې چې په جزئياتو کې ور داخل شي هغه يې د ((پراکريت)) په نامه ياد کړی دی چې د پيژندگلوی صحيح ټاکنه يې لاتر اوسه نه ده شوې په هر حال دلته اصلي مقصد دخروشتي ليکدود په چاپيريال کې بحث کول دي او داسې معلوميږي چې باختري پاچا د دې له پاره چې خپل هويت او نوم او نښان خلکو ته لښه معرفي کړي علاوه پر يوناني ليکدود د افغانستان له سيمه ايز ليکدود څخه يې هم کار اخستی دی او دخپلو سکو پر شا يې دلومړي ځل له پاره خروشتي ليکدود استعمال کړی دی وروسته له هغه څخه ډيرو يوناني او باختري واکمنانو اسکائي کورنيو او ترڅنگک يې لويو کوشانشاهانو لکه فنيروسيو، کنيشکا او هوویشکا هم همدا رويه او لاره تعقيب کړه دخروشتي ليکدود اثار له پنجاب او حتی له ((ختن)) څخه هم په لاس راغلي دي مگر ډير يې داسې گڼي چې دختن ډبر ليک اصلا په گندهارا کې ليکل شوی او وروسته له هغې هلته ليرېدول شوی دی.

دخروشتي ليکدود اثار اوډبر ليکونه تر اوسه پورې د (بیماران) له قريبي، هډې او وردگو له ((خوات))، جلال اباد، بگرام، باميان او بلخ

څخه په لاس راغلي دي چې دموندنې شرح او دليکنې موضوع يې
ځانگړې مطالعه غواړي.

له دې سره سره خروشتي ليكدود پر ډبرو، فلزي لوبنو، پرسكو پر
ختينو لوبنو، پر پوستكو اونورو شيانو دپاسه ليدل كيږي. پرفلزي
لوبنودحروفو دليكلواصول عموما دنقطو دتسلسل په بڼه ليدل كيږي. پر
فلزي لوبنو معمولا ليكنې يې په كركيچ ياددورمي دقلم په واسطه او يا هم
دلرگي په قلم په تور رنگ شوې دي.

خروشتي ليكدود دخپلو اتوپيريوپه عمر كې دافغانستان په فرهنگ ،
ادب او تاريخ كې مهمه ونډه درلودلې ده او ژورې مطالعې ايجابوي ،
اودهيواد د ادبي تاريخ دپړاوونوپه روښانولو كې هيره په زړه پورې موضوع
شمېرل كيږي.

۱۳۳۷-۴-۳

بلخ کوچنی شاهي ښار

(شاه واران) يا (راجاګريه)

بلخ دتاریخ په اوږدو کې دخپل اوږده او افسانوي تاریخ په لرلو چې پیل یې دتاریخ له برید او حد نه پورته داتګل په لفافو کې، شاعرانه خیالاتو او خیالي داستاني تصوراتو کې نغښتی او په ډول ډول نومونو اوبیلابیلو صفتونو یاد شوی دی، چې هر یو یې دتاریخ دیوې دورې یادګار او دیو عصر ته ذیبه او دین دی.

بلخ په ډیر لوی صفت "دښارونو مور" یاد (ام البلاد) په نامه یادشوی دی. دښار دپخواني روزګار او پخواني وخت درک پکې لرو چې ددې ښار داوږده عمر زړې خاطرې پکې لکه درنا په خبر شغلې وهي. اریایان دخپل روزګار په لومړي تمدن کې همدې ځای ته ورسیدل او ((بلهیکا)) یې دخپل ژوندانه لومړۍ زانګو جوړه کړه (موجي دیګر) له همدغو آریایانو څخه وو چې ډیر یې ښار اوسیدونکي او بزګرشول چې پر (بخدي) یې لوړ بیرغونه وړپول.

هخامنشیانو چې د لومړۍ اریایي تاریخي شاهنشاهی بنسټ په (پاستارګاد) کې کیښود، دښار یې په خپلو ډبر لیکونو کې د (باخترش)

په نامه ياداوه او يونانيانو مخصوصاً سکندر مقدوني هغه د (بکتر) او (بکتر) په نامه وباله .

که له يوې خواداښار په پخوانيو ژبو (ويدي او اوستا) کې د (بلهیکا) او (بخدي) په نومونو ياد شوی له بلې خوا په منځنيو ايراني ژبو پهلوي او بله يې له پيرپورا په دې خوا هيره شوې (بلخي) چې تازه راڅرگند شوې ده (باخل) يا (بخل) او (بهل) يادوي، اوبلخ ددوه زره کاله دمخه اوسيدونکيو منقلب شوی نوم دی چې د (بخل) تحول په (بلخ) دانظريه په اسانۍ سره څرگندوی.

زمونږ بلخ د تاريخي اودخيالي ښار په يو شمېر صفتونو لکه «بلخ گزين» «بلخ الحسن» «بلخ بامي» هم مشهور دی اود «باميك» کلمه چې په پهلوي ادبياتو کې يې يادونه شوې ده د خليدونکي، له نوره ډک او پرک وهونکي معنا لري.

د بلخ د ښار يوصفت (شاه واران) دی چې د ادبي لغوي ترجمي له مخې يې (شاه واران) يا (شاهوار) يا (شهور) هم ليکلی شو. او په اسانه توگه هغه د (لايق شاه) او (سراوار شاه) په بڼه ژباړلی شو مگر اصطلاحي معنایې څه بل ډول ده چې هغه بايد د شهر کوچك شاه يعنې (د شاه وړوکی ښار) يا شهر کوچك شاهۍ (د شاهي وړوکی ښار) وژباړو.

د (شاه واران) اصطلاح د اسلامي دورو د دري ژبې د ادبياتو په تاريخ کې راغلې ده او که چيرته داوي چې په اصلي او واقعي توگه يې پيداښت ومومو، نو بايد د بودايي دورو فرهنگ او ادب ته مراجعه وکړو.

کله چې داومي پيرۍ منځنيو کلونو کې چينايي کتونکي (هيوان - تسنگ) د جيحون له رود نه تيريده د لويديز ترکانو کورنۍ پر تخارستان چې بلخ يې يوه برخه وه واکمني درلوده او مرکز يې کندز يا (کهندز) و چې په چينايي لهجه (هو) باندې ياد شوی. ځکه چې ترک چيني خان د کندز واکمني د (تاتو) په نامه او د (شهبه) په صفت ياده کړې ده چې مقصد يې د (شاه) کلمه ده چې د ادخپرنې له مخې په بلخي ژبه کې موجوده وه او ترکي شهزاده يې په سيمه ايزه ژبه کې (تاتوشه) باله.

په کندز کې د چيني کتونکي داوسيدلو پر مهال د حرم دننه تحريکات چې ختيځ يې بيلگې ډيرې په خاطر کې لري، ترکي شهزاده نومول کيږي او بل شهزاده يې په ځاي واکمن کيږي او بيا هغه وخت له چيني کتونکي نه غوښتنه

کوي چې د (راجاگره) يعنې د "شاهي وړوکی بنار) ليدلوته ولاړ شي داوروکی شاهي بنار او دا (راجاگره) همغه دبلخ بنار و چې د علماوو او بودايي عبادت ځايونو په لرلو بودايي دين دپلويانو په وړاندې ديو مقدس ځای حيثيت پيدا کړی و او تر دې حده دټولو په نظر کې ښاغلی و چې دکنډز شهزاده نه غوښتل چې چيني کتونکي دهغه ځای دکتلو پرته ستون شی.

په دې وخت کې دبلخ بنار ښې پرمينې ودانۍ او په سلگونو عالمان او پوهان درلودل چې دشهرت گنگوسيويې داسمان فضا نيولې وه، دامهال بلخ هر څه درلودل خود عبادت ځايونو او پوهانو په حلقو پورې اړوند وو.

له اسلامي دورو څخه دمخه "راجاگره" (شاهي ورکوټی بنار) او داسې نور ډير صفتونه داسلامي دورو په تاريخ او ادبياتو کې منعکس شوي دي، لکه څنگه چې موليدل دغه انعکاس د (شاواران) په بڼه ځلا کړې ده او په حقيقت کې د پراکريت په دري ژبه ددوه کلمو ترجمه ده چې په هغې کې د(شاه) کلمه د(راجا) په ځای اود (واران) يا (وار) کلمه د (گره) په ځای راغلې ده.

د (واران) په کلمه کې "وار" داحاطې، کلا او حصار په معنا هم راغلې دی، اود (شاه واران) په ترکيبي کلمه کې د (شاوبهاره) آهنگ هم اورو چې د شاهي معبد يا عبادت ځای معنا ورکوي.

نوبهار معبد (عبادت ځای)

یا - ناواویهارا

دافغانستان داسلامي ، بودايي او دزړبنتۍ دورې تاريخ کې دنوبهار معبد ډیر مشهور عبادت ځای دی. ددې معبد شهرت په افغاني آثارو کې ، دغربي ، پهلوي او دسانسکریت په ژبو کې لیدل شوی دی. او دا ټول ماخذونه ترې په یو ډول بحث کوي.

دافغانستان د دري ژبې په بیلا بیلو مواردو کې ترې یادونه شوې ده که هغه په نظم کې ده او که په نثر کې او دافغانستان شاعرانو او ټولولیکوالانو یې له دقیقې بلخي څخه راوړونسته یادونه کړې ده.

یوه تېروتنه چې دختیځ پوهانو او افغاني پوهانو ترمنځ رامنځته شوې ده او هغه هم وروسته اصلاح شوې ده هغه دنوبهار دعبادت ځای تعلق له زردبنتي یا (مزدیسنا) سره ښيي او حال دا چې د (نوبهار) معبد یا عبادت ځای له آتش پرستۍ دین سره کومه رابطه او اړیکې نه درلود او اصلاً دبلخ یو ډیر مشهور بودايي معبد یا عبادت ځای و.

دنوبهار معبد دپخواني افغانستان په خاورو او گاونډیو هیوادونو لکه چین ، هند او ایران کې ډیر شهرت لاره همدا رازچيني او عربي ماخذونو یې هم یادونه کړې ده.

په دې کې شک نشته لکه څنگه چې فرانسوي ختیځ پیژندونکي موسیو فوشه وایي چې دنوبهار دمعبد یا عبادت ځای به یې (نوی معبد) باله او داصفت تر هغې

پورې چې ترڅو دامعبد ړنگ او په کنډواله بدل شو دخلکو له خولې ونه لوېده خو په دې هيڅ نه پوهيږم چې کله جوړ شوی او ددې بنسټگر څوک و؟

کله چې تر ۱۲۲۵ کال دمخه چيني گرځنده هیوان تسنگ بلخ ته راغی دخپل سفر په یادښتونوکې يې دنوبهار معبد دجوړولو نسبت یوپخوانی پاچا ته وکړ. باید پام وکړو چې چينائي گرځنده هیوان تسنگ یو دقیق او باريک بین سړی و او دا یواځینی سړی دی چې ددې مشهور عبادت ځای نوم يې صحیح راخستی اوسم يې ليکلی دی چې هغه عبارت دی له (ناوويهاره) څخه، چې لومړۍ کلمه يې (ناوا) يعنې (نو) یانوي ته او (ويهاره) يې بودايي عبادت ځای ته وايي او هغې کلمې ته پر بله بڼه (سنگهارمه) هم موجوده وه، دهیوان تسنگ او یوتن بل بودايي دين راهب (ني- تسنگ) دنظريو پر بنسټ دنوبهار بودايي معبد دبودايي په طريقه (دخلاصون وړه لار) او تر ډیره حده دهمدې طريقې دپلویانو په (سر اوسنی وادن) پورې اړه درلوده او دا یواځینی معبد و چې ددې طريقې پیروانو دهندوکش په شمال کې لاره. دنوبهار دمعبد شهرت به يې معمولاً پوهانو او مفکرو علماو ته کاوه حال داچې دشهرت لوی عامل يې دعوامو پر نظر دبودا یوه قيمتي مجسمه اودهغه څو یادگارونه وو، لکه دهغه غاښ، داوبو لوبښي او جارو، داقیمتي یادگارونه چې دمعبد یا عبادت ځای په دننه ساتل کیدل نو دبودا پلویان يې دلیرو لیرو ځایونو، لکه چین او هند څخه بلخ ته جلبول چې له دې درکه په بلخ کې دمعبد محافظینو ته لویه گټه وراوښتله.

په دې کې شک نشته چې په عربي اوفارسي ماخذونوکې د (نوبهار) له نامه سره همیشه د (برمکیانو) یادونه متصل شوې ده او لکه څنگه چې يې معبد داتش پرستی- عبادت ځای تصور کې دی نو (برمکیانو) يې هم دموید او موبدان ورته او پاتې شونې گڼلي دي حال داچې دلته هم بیلا بیلې نظريې موجودې دي.

موسیو فوشه د (برمک) دکلمې ریښه د (نواکرمیکا) په کلمه کې گوري او لیکي چې له (نواکریکا) څخه مقصد دیوې لویی دندې و چې دشاهي دلویی ودانۍ څارنه ترې مطلب وه او دا دومره لویه دنده وه چې پاچا او (نواکرمیکا) به په یوځای ټاکل کیدل. ددې لوی دندې یادونه په هغه مسي لوبښي کې شوې ده چې دکنیشکا نوم پرې لیکل شوی او دپېښور له معبد یا عبادت ځای څخه کشف شوی دی په دې اساس برمکیان اودبرمکیانو کورنۍ چې دعربي او فارسي ادبیاتو په فرهنگ کې شهرت لري او پاتې پایڅوړ يې په اسلامي دوره دبغداد دخلیفه گانو پړ وخت دوزارت ترمقامه ورسیدل اصلاً دبودايي دورو په وخت کې دبلخ د عبادت ځایونو

نوبهارساتونکي او څارونکي وو او په اوسنۍ اصطلاح کولای شو ورته دهغ مشهور عبادت ځای (متوالي باشي) ووايو.

دلغوي ورته والي له مخې هم د (برمک) او (کرمک) کلمې چندان لرې والي نلري او له بلې خوا دهغه مفهوم له نظره چې عربو دنوبهار معبد ته ورکړی و هم کولای شو ثابت کړو چې نوموړی نوبهار بودايي مزدک څکه چې په عربي متون کې دگنبدې یادونه شوې ده چې دبودايي استوېې پر نظر انځورېږي.

دنوبهار په معبد کې لويه گنبده دا حاطې په منځ کې ليدل کيږي داپه مربع ډول جوړه وه او چار چاپيره يې دراهبانو له پاره ۳۶۰ حجرې درلودې او دا تعريف داتشکدې له تعريف سره هيڅ برابري نه خوري، نو لکه څنگه چې دبودايي گرځند مفصل تشریحات په لاس لرو په دې کې يو کوچنی شک هم نشته چې دبلخ دنوبهار معبد بودايي دی او يو شمير راهبانو علماوو او روحانيونو دمعبد چارچاپيره داوسيدلو حجرې درلودې دمعبد عمومي څارنه او دعايداتو جمع واري اودبودايي آثارو محافظه دهمغو متواليانو پر غاړه وه چې دبرمکيانودکورنۍ غړي وو.

په دې ټول پوهيږو چې دبلخ دديوالونو جنوب پلو ته لويه دروازه موجوده ده چې معمولاً هغې ته (درنوبهار) ياد (نوبهار دروازه) وائي او دعامو طبقو په ژبه د (دروازه بابۀ قوه) په نامه هم شهرت لري، داوړوکې خاطره چې دزمان اومکان له يوې خلا څخه تر موږ رارسيدلې ده ډير ارزښت لري. ځکه چې عقلاً دپخواني او لرغوني معبد ځای ځايگۍ رابښيي او له نيکه مرغه د همدې دروازې ترڅنگ دخاورو دوې غونډۍ موجودې دي چې يوې ته ((رستم تخت)) او بلې ته (توپ رستم) وايي چې وروسته دموسيوفوشه له ډيرو هڅو څخه وپيژندل شوې چې ديوې بودايي استوېې بڼه يې لرله او دهغې پر اساس ويلای شو چې اقلأ دنوبهار ددروازې ترڅنگ ديوې لويې بودايي استوېې پاتې شونې تراوسه پاتې دي او ډير احتمال لري چې همدغه استوېې همغې د(نواوبهاره) معبد پورې اړونده او تړلې وي.

دالويه استوېې درې پوړونه لري چې دمربع په بڼه يو دبل دپاسه دي او ددې درې راوپوړونو اضلاعو ته دپايو اوستنو قطارونه ليدل کيدل او ددريم پوړ دپاسه داستوېې لوړه گنبده جوړه کړای شوې وه، دالويې استوېې خپلو څلورو خواوو ته څلور لويې زينې لري چې پاتېکويې داستوېې مرتبو پلو ته لارښوونه کوله.

دبلخ نوبهار ياناواويهارا

دبلخ هغه لرغونی ښار دی چې دآریایانو د لومړي استوګن ځای نه تر اوسه پورې په ټولو دورو ټولو ماخذونو او په ټولو لهجو او ژبو کې شهرت لاره او لري يې، همدې دبلخ یو مشهور معبد یا عبادت ځای درلود چې د (نوبهار) یا (ناواويهارا) په نامه یادیده چې د شهرت آوازه يې زموږ له خاورې نه دباندې وتلې او په ګاونډیو هیوادونو لکه هند، ایران او چین کې يې انعکاس شوی و او د دنیا د بودايي نړۍ له ګوټ ګوټ نه به يې کتونکي او راهبان زیارت ته راتلل.

(نوبهار) یوه ترکیبي کلمه ده او له دوو برخو (نو) او (بهار) څخه مرکبه شوې ده چې د سانسکرت ښه يې (ناوا) او (واويهارا) ده چې لومړی (نو) یعنې نوی او دویم معبد یعنې عبادت ځای معنا لري، او ترکیبي مفهوم يې (معبدنو) یا (نوي عبادت ځای) کیږي. د انوم په ټولو اسلامي دورو کې له منځه نه دی لاړ، یوه محله او دبلخ دسترې کلا یوه دروازه د نوبهار په نوم یادیده لکه څرنګه چې د نوبهار دروازه او لوی کمال يې د حصار په جنوبي برخه کې تر اوسه موجود او ډیر مشهور دی.

دبلخ نوبهار د تاریخي ارزښت او سوابقو له مخې او همدارنګه د جغرافیايي موقعیت او مذهبي رسوماتو او ادابو مفصله تاریخچه لري چې د مختصره مقاله دهغې د تشریح توان نه لري هغه څه چې غواړم په دې مقاله کې يې څرګند کړم هغه ددې معبد

په افغانستان کې د بودايي او کوشاني دورې يوه مشخصه تاريخي دوره ده چې د لومړۍ پېړۍ په پای او د دويمې مسيحي پېړۍ په پيل کې شروع شوې ده. نوسم د لاسه يې هغه پخوانۍ دورې په ځای پرېږدو او (نوبهار) د يوبودايي معبد يا عبادت ځای په توگه معرفي کوو.

داله امکان څخه ليرې نه ده چې دنوي عبادت ځای (نوبهار) پر ځای به کوم بل زوړ او پخوانی معبد هم و خو تاريخ ويلی نه شي چې د بلخ بودايي پخوانی اونوی معبد يا عبادت ځای په کوم عصر او وخت کې جوړ کړای شوی دی، تر يوه حده دا څرگنده ده چې د بلخ (نوبهار) د افغانستان د کوشاني کورنۍ د تر ټولو لوی پاچا امپراطور کنيشکا په زمانه (د لومړۍ پېړۍ په پای او د دويمې مسيحي پېړۍ په نيمايي کې جوړ شوی و.

لومړی شخص چې د بلخ يو معبد يا عبادت ځای يې د (ناواويهارا) په نامه ياد کړی دی هغه چينايي گرځنده هيوان تسنگ دی چې په بلخ کې يې د ليدلو کتلو ۱۲۲۷ کاله تيرېږي.

نوبهار يوه لويه عبادتگاه وه چې په شاوخوا کې يې ۳۶۰ حجري د بودايي راهبانو له پاره جوړې شوې وې او د بلخ يو ډير شمير روحانيون به په هغو حجرو کې اوسيدل او دې معبد ته يې د يو لوی مذهبي پوهنتون حيثيت ورکړی و. داوومې ميلادي پېړۍ په لومړي نيمايي کې د دې علماوو سر حلقه (پراجناکارا) نومیده چې د مشهور چينايي گرځندوی يې په بلخ کې استقبال کړی و او د هغه په افغانستان د پاتې ټول سفر له پاره يې ورته لارښوونې او مرستې کړې وې.

د بلخ په هواره لويه ساحه کې ډيره زياته زمکه د دې معبد له پاره وقف کړای شوې وه، د بودا غاښ لويه مجسمه او چارو يې په معبد يا عبادت ځای کې اېښودل شوي وو د دنيا له لريولريو ځايونو څخه به د بودايي دين پلويان او کتونکي هر کال هلته د زيارت له پاره ورتلل. پاتې دې نه وي چې په سانسگرېټ کې ټولو بودايي معابدو يا عبادت ځايونو ته سنگهارمه ويل کيدل او دا کلمه د بلخ د معبد له پاره په ځانگړي توگه هم استعمال شوې ده، يوبل چينايي گرځندوی چې تسنگ نومیده وائي چې د بلخ د نوبهار معبد يا عبادت ځای د يوې طريقې متعلق د (خلاصون وړ لاره) وه او دا بايد هير نکړو چې د بودايي دين پلويان په عمومي توگه په دوو طريقو پورې اړه درلوده يود خلاصون د لويې لارې پلويان او بل د خلاصون دوړو کې لارې پلويان.

موږ ټول دخپل هیواد په اسلامي تاریخ کې دبلخ له (برمکیانو) څخه لږ ډیر خبر یو چې دبغداد دخلافت په دربار کې یې دوزیرانو په حیث څومره ارزښتناکه اوستره ونډه درلوده او په څومره ښه ډول یې چارې پر مخ بېولې، هغوي اصلاً دبلخ دنوبهار دمعبد یا عبادت ځای دمتوالي باشیانو اولاده وه.

موسیوفوشه فرانسوي ختیځ پیژندونکی دبرمکیانو پخوانی نوم په (نواکرمیکا) کې موندلی او لیکي چې (کرمیکایان) یا دبلخ دنوبهار دمعبد متوالیان یوه منوره کورنۍ وه او دمعبد دمتوالي توب دنده ډیره لویه اوستره دنده وه.

کرمیکیان چې وروسته یې ترې برمکیان جوړ کړل دوي په بلخ کې ډیر معنوي قدرت او نفوذ درلود او دنوبهار معبد دعلماوو او پوهانو دروزنې مرکز شمیرل کیده، چې له همدې وجې یې دپخواني افغانستان په فرهنګي تاریخ کې ډیر مهم نقش لوبولی دی.

دورينمو لار او دهغي په اوردو

کې دافغانستان دريځ

دبحري لارې ترکشفېدو دمخه، راکړه ورکړه، تلل راتلل اودتجارانو مالونه وړل راوړل دحيواناتو په واسطه کيدل چې د (مديترانې) يا سپينې بحيرې ختيزو خواو دچين تر منځ (داسيا ترمنځ) پورې اوږدوالی درلود. ويلی شو چې دبحري لارو ترکشف وروسته سفر کول په سيندونو کې له خطرونو څخه ځالي نه وو، خوبيا هم تر څه موده پورې وچې لارې خپل موقعيت له لاسه ورنکړ. هغه چا چې ديونان اوبکتریان ياباختر ترمنځ لاره کشف کړه هغه دمقدوني يوتن سوداگر ماتسن تي تيانوس نومېد، دغه سوداگر په دې کشف سره دافغانستان په شمال کې مخصوصاً دبلخ تجارتي مرکز دبحرالروم له څنډو او ښارونو سره وصل کړ.

ددې اکتشاف اصلي لامل دورينمو د پېرو پلور (سوداگرۍ) موضوع وه ځکه چې نوموړي سوداگر په شمال کې تجارت خانه درلوده او ډيره هڅه يې کوله چې د وروينمو دتوليد له نقطې سره دهغه مرکز رابطه قايمه کړي چې هلته درنگولو او تاو ورکولو مخصوص مرکز وو. دادواړه نقطې يوه له بلې لرې پرتې وې ځکه چې هغه وخت دورينمو مهم توليدي مرکز ختيز ترکستان يادسنگيانگ سېمه وه چې په هغه وخت کې يې هغه ځای ته (سیرند) يعنې هند او چين ته دنژديوالي په علت يې (هندوچين) وې چې پرته له هند او چين څخه مشهور و او په هغه وخت کې دورينمو دتوليد مشهور ښارونه له (کاشغر) او (ختن) څخه عبارت وو.

ورينمو او ورينمين توکرانو د رومي امپراطورۍ په ساحه کې ډير رانيونکي درلودل اوپرلار دبيلابيلو هيوادونو تجارانو لکه د شام، پارت او نورو له اخيستلو او حمل ونقله ډيره گټه ترلاسه کړه اوداوبنانو لوی لوي کاروانونه دکاشغر او ختن اوهمداراز ترشامي ښارونو او بحر روم پورې به تلل راتلل. هغه مهمې نقطې چې

دورينمو پر لار واقع وې له لويديځ څخه ترختيځ پورې عبارت وې له هر اپوليس (د فرات په غاړه يو ښار و) اوس ، سيبې ، هكتبان چې پکې پلورنه او پيرونه كېده . افغانستان دورينمو له خاطره يوځانگړی شهرت او خاص موقعيت درلود او د سوداگرو د مال له نظره يې له ترانزيت نه ډيره گټه اخيستله . لكه څرنگه چې د لارې په منځنۍ برخه كې واقع و او په دې سيمه كې لاره دشمال پر لور تر ماوراء نهر او مروپورې او جنوب لور ته تر هند پورې نيميدله ، نو ځكه يې ترانزيتي گټه ډيره زياته وه اصلاً دغه بلخ ښار په داسې يوه نقطه كې پروت و، چې د هندي يا جنوبي شاخ او شاخ ياچيني هغوي دواړو دورينمو لارې هملته يوځای شوې وې او يو تر بله يې اړيكې پيدا كړي وو اود (بخدي) اوبنان چې د دوه كوپونو (موړو) لرونكي وو او شهرت يې په ټوله نړۍ كې خپور دی دورينمو په كاروانونو كې يې مهمه ونډه ترسره كوله او دچين له بيلابيلو برخو څخه حتی له پيكن څخه ددې اوبنانو دپخې خټې مجسمې په لاس راغلي دي .

پرته له ورينمو څخه چې د ترانزيت په ډول له دې خاورې څخه وارد شوي اود آسيا لويديزو سيمو ته ليرې ډول شوي يوشمير نور معدني ، نباتي اوحيواني محصولات هم وو لكه لاجورد ، عقيق ، وړۍ ، غالى او وچه ميوه دهيواد له داخل څخه او ديو شمير سوداگرو مال لكه پنبه ، خوشبويه نباتي مواد ، نيل او نور دهند له خاورې څخه داسيا لويديزو سيمو ته رسيدل چې له هغه ځايه رومي او يوناني سوداگرو دروم دامپراطورۍ له سيمو څخه وړل دورينمو لاره چې په نړيواله سطحه شهرت لري ستر سره دكاروانونو لاره ده چې تقريباً داسيا دوه برابره برخه يې نيولې وه اودتجارتې گټو دلرلو په خاطر دلويو هيوادونو لكه چين ، كوشاني پاچاهانو اودرومي امپراطورۍ ترمنځ يې دارتباط عامل شميرلى شو .

ایاتکار زیران یا ددقیقی بلخي

د شاهنامې منبع

افغانستان د آسیا په خلور لاري کې مدنیت لرونکې او مدنیت روزونکې خاوره ده چې د علمي هڅو له مخې مو تر ۵ زره کلو دمخه خلکو د ژوند او اوسیدلو نښې نښانې دارغند او په سېمه کې تر لاسه کړي دي اوله هغې پورته دهندو کش په غارو یا لویو سمخو کې چې د (ایبک) سیمې ته نژدې دی، بریالي شوي یو، چې د حجرو د لومړیو دورو د ژوند آثار پیدا کړو چې پر زرگونو کلو وړاندې زمانې پورې اړه لري، د ۳۰ زرو څخه تر ۵۰ زره کلو دمخه زمانې د شهادت په توګه یې وړاندې کولی شو.

لکه څنګه چې د سپړنو دهڅو چارې د پخوانیو د ژوند د سوابقو لمنه پراخوي او په دې هیواد کې له تیارو پرده پورته کوي، یوشمېر داستانونه، کیسې او اسطوري هم لرو چې له زرگونو کلونو راهیسې سینه پر سینه خوندي شوی دی او د هرې ورځې په تیریدلو د پخوانیو پر ژوند او دهغو په تاریخي پېښو رڼا اچوي.

له دې سره سره ګورو چې دنړۍ یوشمېر هیوادونه او یوشمېر بشري ټولنې د دوه ډوله تاریخ لرونکي دي: یو واقعي تاریخ چې اسناد ثبت کړای شوي وي اریاني باختري ټولنه چې په ایران او هند کې اوسېږي چې د (هند او ایراني) په صفت هم پېژندل شوې ده، ددې دوه ډوله تاریخ لرونکې ده، په ډیرو مواردو کې یې اسطوره یي تاریخ ډیر قوت لري او دهغه ډیره برخه دارزمي ادبیات او حماسې تشکیلوي.

شاهنامي، داستاني کيسې او اسطوري چې په افغانستان هند او ايران کې له ډيره وخته را په دې خوا مشهورې او مروجې دي داداسطوره يي تاريخ دبدايتوب دليل دی چې حماسياتو دمنبع او زړو کارنامو په توگه يې وروستی دور تذريق کړی دی.

په افغانستان کې د شاهنامي دليکنې په لړ کې يوه هم ددقيقي بلخي شاهنامه ده چې زربيتونه يې موږ ته رارسيدلي او داکار د شاعر دوژنې په وجه ناتمام پاتې شوی، ددې شاهنامې اصلي او پخوانۍ منبع تر ډيره وخته ناڅرگنده او مجهوله وه، چې په تدريج سره له يو لړ پرله پسې مشترکو هڅو نه وروسته دباختر له ژب پيژندونکيو څخه کشف شوي.

دپهلوي ساساني ادبي آثار او په جمله کې د (اياتکارزريران) يا (قکارزريران) په نامه کتاب موجود دی چې په پهلوي ساساني ژبه د زيږدې پر شپږمه پيړۍ ليکل شوی او تر دې وروستيو وختو پورې هغه ديوې منشورې رسالې په حيث کاريده. يوشمير باختري ژبيژندونکيو لکه (پلياردو) ايطالوي او (گايگر) الماني له ډيرو کلونو دنوموړي اثر په نشر شکمن وو، او حتی دځينو کلماتو او آهنگ له مخې يې دا اثر منشور باله تر دې پورې چې پروفيسرين ونيسست مشهور فرانسوي ژب پيژندونکي په خپل اثر کې په اثبات ورسوله چې (اياتکار) منظوم اثر دی نه منشور.

اصلاً له شپږمې مسيحي پيړۍ نه دمخه او همداشان له ساساني عصر نه دمخه او حتی دپهلوي ساساني ژبې له پيداېښت نه دمخه په (پرشوي) يا پهلوي پارتي او يا هم پهلوي خراساني ژبه کې تر دويمې مسيحي پيړۍ دمخه يې موجود و او ديو ډير پخوانی زيب اوزينت ورکولو وروسته دساسانيانو په عصر کې يې خپلې شعري او منظومې بڼې او ماهيت ته په کلي توگه تغير ورکړی دی. (اياتکارزريران) يا (اياتکارزريران) چې په فارسي دري کې ورته (يادگار زرير) ويلی شو يوه حماسي رساله او يوه جنگ نامه ده چې کشتاسپه دبلخ دپاچا او دهغه دورور (زرير) او دهغه دوراره (پسته واري) او بسته واري دزوي (سپندات) يا اسفنديار يا ارجاسپ خيوني توراني په هکله يې درزمي عملياتو او جنگونو دشرح په بڼه سندريز کړی اوليکلی دی.

ټول پوهيږو چې دبلخ دپاچا کشتاسپه او دهغه دکورنۍ جنگونه له تورانيانو او په ځانگړې توگه (ارجاسپه) سره ايران دپخوانۍ حماسې يوه مهمه موضوع وه او انعکاس يې په متوالي دورو کې په تاريخ فرهنگ او ادب کې مشهور دی. او په حقيقت کې يوه مجادله ده دهغو اريايانو ترمنځ چې څه موده يې په بکترين کې استوگنه دلورده او دهغو اريايانو ترمنځ چې دامو سيند شمال لورته کډوال وو. يوشمير خلکو دې جگړو ته مذهبي بڼه ورکړې او وايي هغه مهال "زرتشت سپنتمان" په بلخ کې يگانه پرستي اعلان کړه نو په ملاتړ يې کشتاسپه دنوي ديانت

په خپرولو کې ډیرې هڅې وکړې او په پای کې دهغه اودارجاسپ ترمنځ جگړې ونښتې، کله چې دا جگړې د (آریا) او (توریا) سپین پوستو او تور پوستو ترمنځ ونښتې دا په حقیقت کې ددوه مدني او غیر مدني ټولنو ترمنځ وې چې دواړه زیایان او یوه ډله دامو سیند په یوه او بله ډله په بله غاړه وه.

ددې جنګي داستانونو یو تن پهلوان (زریر) دبلخ دبادشاه گشتاسپه ورور و، چې په همدې مناسبت داجنګي کارنامې د(یادگار زریر) یا (یاتکار زریران) په نامه منل شوي، اودبلخیانو او بلخي پهلوانان حماسي خاطري د راتلونکیو غوږونو ته رسوي "مسترونست" یو تن ختیځ پیژندونکی، (یاتکار زریر) د (گشتاسپه شهنامه) یا (پهلوي شهنامه) بولي اودبلخي پهلوان دنامه په مناسبت چې هغه پکې عمده ونډه لري هغه ته (زریر نامه) هم وايي.

ددقیقي گشتاسپ نامه چې یو زر بیتونه یې ترموږ رارسیدلي دي له (یاتکارزریران) په حماسي روح درلودلو او یو شمیر مطالبو سره چې حتی دپهلوانانو نقش پکې توپیر نلري بلکه دواړه یوڅیز دي او داوېستایي ادب لرغونتیا او تکرار یې په وروستیو دورو کې په دري او پهلوي ادب کې څرګندوي چې عموماً حماسي منظومې او اسطوري پخوانۍ بڼه لري چې لومړۍ منبع او حتی راتلونکیو ته الهام پکې ګڼل کیده.

بلخي شاعر دقیقي هر رنگ چې و که په (مستقیم ډول یا په څه بله واسطه) له (یادتکارزریران) څخه یې ګټه اخستې ده، اودهغه په دري دیوزر بیتونو دحماسي خاطرو انعکاس د «(زریرنامه)» حماسي منظوم اثر چې دمخه د ۳ زېږدې پیړۍ موجود و تر غوږو کیږي او له دې سره ددې دواړو اثارو څه موده وروسته د ۷ سوه ۸ سوه کلوپه حدودو کې او دواړه اثارو نه په بیلابیلو ژبو کې سندریز شوی دی، همداراز په یقین سره ویلای شو چې دواړه اثار یوشی وو او یو شمیر حماسي خاطري په ځانګړې بڼه چې ددې خاورې دنیکونو دکارنامو دځوندي کولو لپاره له یوه بل ته لیږدیدلي زموږ غوږونو ته رسوي.

نیسا

یوله ودانو ښارونو څخه اویاهم یو ستر کلی چې په لرغوني تاریخ کې مخصوصاً د سکندر مقدوني دیرغلونو پر مهال شهرت لري هغه (نیسا) دی چې (دیونیزوس) هم یاد کړی دی. په ختیځ کې د سکندر مقدوني له هغو یرغلونو څخه دمخه چې دافغانستان پر خاوره یې کړې، دې ښار هغه مهال هم شهرت درلود، او ډیر شهرت یې دهغه ځای دانگورو او شرابو په وجه و او حتی په داستانونو او اسطورو کې ویل کیده چې "دیونیزوس" دانگورو او شرابو ځانگړي خدای ددې ښار باني و او په دې خاطر د (دیونیزوس) په نامه مشهور شوی و. دیوشمیر نورو تعبیرونو په بنا د شرابو ځانگړی خدای ددې ښار اوسیدونکی، دنیسا د ځانگړي خدای په نامه مشهور شو، لکه څنگه چې داتعبیرونه ډیر په یوناني ژبې پورې اړه لري ځکه (دیوس) (خدای) او نیزوس دښار نوم و، او هغه یې دنیسا دښار خدای یاداوه او یا خو عقلاً یونانیانو دالقب ورکړی و.

د (دیونیزوس) یا (نیسا) ښار ختیځ ته دیونانیانو له راتللو څخه دمخه دیونانیانو په اسطورو کې مشهور و او دیونانیانو د مشهورو خلکو په منځ کې یې داسې شهرت درلود چې د شرابو ځانگړی خدای دهغوی میترلوژي اصلاً ددې ښار اوسیدونکی و.

ددې ښار د موقعيت په اړه ډيرې خبرې شوي دي دهغو تاريخي پېښو په اړه چې ددې ښار د شهرت سبب شوی دی داسې اټکل کيږي چې نوموړی ښار بايد د افغانستان په نیمه ختیزه خوا او یایې که په صحیح توګه ووايو د کابل رود د سیمې ختیځ پلو ته او ددې رود خانې او داندوس (سند) درود خانې ترمنځ يې بايد لټون وشي.

یوه له تاريخي پېښو څخه چې د ښار يې د سکندر د پوځي کارنامو په اړه مشهور کړی داده چې د سکندر مقدوني په دې سیمه د تیریدلو په مهال يې د نیسا د ښار له ریس "اکوفیس" سره ملاقات شوی و.

نوموړی ریس له سکندر څخه هیله وکړه چې د "بګوش" دیوناني ځانګړي خدای د شرابو په خاطر ددې ښار د خلکو آزادی ته دې په درته سترګه وکتل شي او دهغوی په چارو کې دې مداخله نه کوي. اوسکندر هم دا وړاندیز ومانه.

د (نیسا) یا (تیسایا) د ښار موقعیت باید د افغانستان په ختیزه برخه کې د کابل ولایت او ننگرهار د ولایت ترمنځ ولټول شي. له هغو نښونښانو څخه چې دې ښار درلودې، یوه داوه چې د (مروس) په نامه یوه غره ته نژدې و، اوبله دا چې هلته د عشقه پیچان بوتې ډیر شنه کیدل چې یوناني، عسکرو به لکه د تاج په ډول له خپله سره تاوول اودا په پخواني یونان کې د ځوانمردۍ او ویاړ نښه ګڼل کیدله.

یوشمیر پوهان د (دیونیزوپویس) یعنې دیونیزوس ښار د شرابو ځانګړي خدای د (هډې) په چاپیریال کې تشخیصوي، او دیوشمیر نورو د تعبیر له مخې د (نیسا) ښار د ننگرهار ولایت په منځني برخه کې د تلاقي په برخه کې چې د کابل رود د علینګار او علیشنګ له رودونو سره یوځای کيږي، یعنې د لغمان کوزنۍ برخه ټاکي او ځینې يې په هغه ځای کې ګڼي چې د کونړ سیند د (پیچ) له رود سره یوځای کيږي چې اوس د چغه سرای په نامه شهرت لري او یوشمیر کنډوالې هم ددرې په دننه کې ترسترګو کيږي.

د (نیسا) ښار یا په لغمان ویا په هډه او یا هم د کونړ په منځنۍ برخه کې خو په هر ځای کې چې وڅو دادرې واړه د ننگرهار په ولایت کې وو او یو د بل څخه ۶۰ کیلو متره واټن لري او که د لوړ غره (مروس) د نزدې والي په نظر کې ونیول شي باید موقعیت يې په لغمان او یا هم په کونړ کې وپلټل شي.

سربېره پردې پیچک او سبزه پیچان همغه د کونړ د غرونو په شمالي برخو کې چې د نورستان غرونه دي ډیر راشنه کيږي.

هغه څه چې د (نيسا) د ښار موجوديت د کونړ په چغه سراي کې تائيدوي د ښار
د رئيس او سکندر ترمنځ ملاقات دی چې د بکوس شرابو د ځانگړي خداي د آزادۍ
له رنځولو منصرف شوی و.

داله شک نه لرې نه ده چې سکندر په هغه سيمه کې د غرونو داراضي له ويرې
د نيسا د ښار دريس غوښتنه په ظاهري ډول د "بکوس" په احترام له مداخلې نه
منصرف شوی وي.

په هر حال د موضوع حقيقت ته نژدې ده چې سکندر مقدوني د نورستان په
غرونو کې دننه شوی نه دی او د يوناني تعبيراتو له مخې دنه داخليدو علت يې
د شرابو د ځانگړي خداي احترام گڼلی دی او که چيرته دې خبرو ته د صحت په بڼه
وکتل شي نو په قوي احتمال ويلی شو چې د (نيسا) ښار د کونړ په دره کې و
او هند ته د سکندر د حرکت پر لاره واقع و او د سند له انډوس
څخه چندان لرې نه و.

ساکيان، سکتان، سجتان، سیستان

لکه دتخار اوتخارستان دبحث په څېر د(ساك) اوسيستان بحث هم ډير په زړه پورې تاريخي او جغرافيايي بحث دی دلرغوني افغانستان په تاريخ اوفرهنگ كې ډير ارزښت لري.

لکه چې دوخت په تيريدلو اودفرهنگ له بڼې بدلونې سره دتخار دكلمي مبداء مو په خپلو خاطرو كې هيره كړه او دهغوي استوگنځي معنې تخارستان اوس هم زمونږ په ذهن كې تازه دی عين په همدغه بڼه دساك يا اسكايي كلمې د تاريخچې مبداء مو هيره كړې ده او دهغود استوگن ځای (سيستان) اوس هم زمونږ پر ژبه شته. په لرغونو دروكې دافغانستان دتاريخ ارزښت په همدې كې دی چې هغه څه چې نن گورو او مبداء اولرغونتيايي دپخوانيو پيريو په تيارو كې هيره شوې موږ ته روښانوي اونننۍ فرهنگي رينښې له پخوانيو لرې پرتوو رينښو سره مربوطوي.

ساکیان یا اسکیان چې دلته ترېنه بحث کوو د (سیتی) ټولنې یوه لویه څانګه ده چې دچین په پخوانیو ماخذونو کې دسیت یا (سیک) یا (سی وانګ) په نامه یاده شوې ده، دفرانسې یوتن فکید ختیځ پیژندونکی موسیورونه ګروسه چې داسیا په فرهنګی اوتاریخي لرغونتیا کې یې ډیر معلومات درلودل، وایي "ساکیان یا ساسیان د کاشغر په سیمه کې دلوړو غرونو دپای په برخه فرغار خوا ته او دایکزارس (سردریا) درود په بڼې خوا څنډو کې داورال د وړوکي سیند تر غاړو پراته وو"

دکاشغر سیمې اوداورال د وړوکي سیند ترمنځ سیمه ډیر پراخه ده چې دافغانستان دشمالی سرحداتو سراسر برخه دمرکزي آسیا دروسیې شوروي جمهوریتونه رانښيي. دساګ دځای تعریف ته که دپورته شرح له مخې په غور وګورو څرګندېږي چې دساکیانو دثقل مرکز په ختیځ ترکستان اویاد (سنگیانګ) په سیمه او سردریارود په سیمه کې پروت و.

اسکیان د ۵-۶ ق م دهخامنشیانو په عصر کې مشهور وو او دهخامنشیانو ډبرلیکونو تردې پورې چې دوی ښه پیژندل دهغوی په منځ کې دتقسیم قابل شوي وو اودهغوي دڅانګې تعریف دنامه یادونه یې کړې وه، یو یې (ساګي هوما وار) چې عبارت له همغو ساکیانو څخه دی چې دلته دهغوی په باره کې ګرېږو اوداوخت یې داوسیدلو ځای دفرغانې په چاپیریال اوکاشغر کې و. دویم (ساګاتیګراخواد) یادمخروطي خولیو ساکیان چې دهغوی د اوسیدلو سیمه یې داورال د وړوکي سیند شاوخوا ښودلې ده.

دریم (ساګاتارادریا) یا هغه ساکیان چې له سیند نه دې غاړه دي. چې عبارت له هغو ساکیانو څخه دي چې دخضر دبحیرې په ها پلو څنډو کې اوسیدل. له دې درې تعریفونو څخه څرګندېږي لکه څنګه چې فرانسوي ختیځ پیژندونکی موسیورونه ګروسه څرګندونه کړي اسګائی قدمونه له کاشغر نه د اورال تر وړوکي سیند پورې منبسط وو او داساحه د (سیتی) قومونو استوګنځی اومسکن هم وو اوهغوی چې (اسګائی) او (سیتی) سره ورته ګڼلې دی له حقیقت نه لیرې نه دی، منتها (سیتی) عام صفت دی چې ټول بادیه نشین اقوام اوقبایل که هغه دمرکزي آسیا دي او که تخاري اویاکوشاني اواسکایي او نور ټول دهغې جز کیدی شي.

د او داسګائی یا (ساګ) دقوم عمومي تعریف چې وړاندې تر دې چې دافغانستان خاورې ته راداخل شي حتی په ۵-۶ پېړۍ کې ختیځې منابع لکه

دهخامنشيانو ډېر ليكونو هغوی پيژندل او ډير لږ يې دهغوی دنامه يادونه کړې ده، که لږ نژدې راشو وينو چې دوه تنه يوناني اولاتيني مورخين اپولو دوروس اوتروگوس په باکترين (باختر) کې ديوناني سلطنت سقوط دلته دنورو قومونو دراتللو په وجه رانيسي چې د (ازي ئي) (يازياتي) (تخاري) او (ساکارولي) يې ياد کړي دي.

که څه هم چې تروگوس دتخاري قوم نوم هم يادوي مگر دباختر ي يونانيانو دسقوط نتيجه د(ازي ئي) او(ساکارولي) قومونو دراتللو په وجه بنيسي او له دې لنډ تشخيص نه څرگنديږي چې ديونانيانو دهندوکش په شمال کې لومړی سقوط داسکائي قبایلو راتلل وو.

صحيح اوسمه خبره داده چې څلور گوني قبایل ټول د ق م په لومړۍ پيړۍ کې له آمو سيند څخه راتير او (تخاريان) دامو سيند په دې بلې غاړې اوسواحلو کې پاتې شول او (ساکارولي) يعني ساکيان وروسته له دې چې دامو له سيند نه راتير او دباختر په پراخو صفحاتو کې تيت شول او دهری رود تر سيمې پورې ورسيدل اوبيا لږ څه دلويديځ په لور وړاندې لاړل چې له ډول ډول مقاومتونو سره مخامخ شول او بيا هغه وخت يې خپل تگ لوري ته بدلون ورکړ او جنوب لور ته متوجه شول او دفراه رود او هيرمند درودونو سيمې ته نژدې شول.

ټول پوهيږو چې (پارتيان) يا (اشکانيان) د ۱۴۰ ق م په شاوخوا کې دميمني خواته ولږ دمخه دختيځ په لور راغلي وو.

دختيځ په لور دساکيانو او پارتيانو ترمنځ سختې جگړې وشوې لکه چې داسترابن فرهاش په قول يعني فرهاد ارتبان په ۱۲۸ او ۱۳۰ ق م په کلونو کې په نوموړو جگړو کې ووژل شول تر دې پورې چې ميتري داتش يعني دويم مهرداد داسکائي قومونو دمهاجرت لاره دغرب په لور ونيوله اوپه نتيجه کې اسکايانو لاره بدله کړه او جنوب لور ته دهری رود سيمې ته دغربي افغانستان درود خانو سيمو ته په ځانگړې ډول دهيرمند په سيمه اوبيا مخصوصاً په کوزنيو برخو کې ځای په ځای او ميشت شول.

يوشمير پوهان په دې عقیده دي چې په لومړۍ مرتبه کې تر دې قبيلې دمخه داسکائي يوبل قوم دهيرمند سيمې ته راغلی دی او هلته يې استوگنه اختيار کړې وه، داخبره چې حقيقت لري يا نه خو ددې قوم دراتللو څرنگوالی دتاريخ په تيارو کې پروت دی خواکثره پوهان په دې نظريه عقیده لري په هر حال داسکايي قومونو هيرمند په راتللو کې اړنگ نشته لومړی (امور جيزيان) او بيا(ساکاروبي) او نور

ډير اسكائي قبایل دې سيمې ته راغلي دي او د سيستان په تاريخ كې چې هر
خومره پلټنه وكړو گورو چې داريایانو له پخوانيو مهاجرتونو وروسته اسكايي
قومونه هلته راغلي او خپاره شوي دي او هغه سيمه د (سكستان) يا (ساكستان)
اوياد (سكانوچ) د ټاټوبي په نامه مشهوره شوې ده.

عربي مورخينو او مخصوصاً جغرافيه ليكونكيو سكستان له كلمې نه
سجستان جوړ كړی او ددې كلمې دابنه دټولو عربي جغرافيه ليكونكيو په ليكنه
كې څرگند يږي، ترڅو چې زموږ خپلو مورخينو او جغرافيه ليكونكيو ته وار راځي
او گورو چې د سيستان كلمې اوسنيستاني صفت په شعر، ادب، تاريخ، فرهنگ او
جغرافيه كې لاره موندلې هر ځای ليكل شوی او اوریدل كېږي او د سيستان تاريخ
چې ليكوال يې ناڅرگند دي ددې خبرې ډير غوره شاهد دی او د اكتاب ډير ښكلي
اوبهترين تاريخي كتاب دی چې ددې سترې او مشهورې سيمې تاريخي بهير په
جزئیاتو سره تشریح کوي.

تخار - تخاري - تخارستان

د جغرافيه او تاريخ له هغو نښنو نښانو څخه چې د قوم، ژبې او اوسېدنځي يعنې د پخواني افغانستان او منځنۍ پيړۍ داوسيدونكيو داوسيدلو ځای ژبې، تمدن و فرهنگ له په اړه معلومات راکوي يوهم تخار، تخاري او تخارستان دی چې په ثبت او ضبط کې يې د (ط) توری هم استعمال شوی دی او داکلمات په عين بڼه (طخار) (طخاري) او (طخارستان) هم ليکلی شو.

د (تخار) د کلمې، (تخاري) صفت او د (تخارستان) د اسم مکان د پيدا کيدلو مبداء د دقيقه مطالعه او تعريف غواړي، دادرې کلمې دي چې په اسلامي منځنيو پيړيو کې يې شهرت لاره، خوبايد ووايو چې يو اسم مکان شهرت يې لږ څه ډير و او په پخوانيو دورو کې تر اسلام دمخه د اسم علم په حيث يې شهرت لاره.

اصلاً (تخار) د خلکو د يوې ډلې نوم دی چې په عموم ډول تر ميلاد دمخه پيړيو کې په مرکزي اسيا کې اوسيدل چې دهغوی په مهاجرت، خوريدلو او داستقراريې دافغانستان په يوه ټاکلې برخه کې چې هغې حصې يې د (تخارستان) يعنې د تخاريانو د استوگنځي په نامه شهرت پيدا کړی دی.

اروپايي مدققينودتخار د خلکو د تخاري ژبې او فرهنگ په اړه ډيرې څيړنې کړي دي او تردې پورې چې له نيمې پيړۍ راهيسې يې لا هڅې قطع شوي نه دي خو تر

اوسه هم په مشخص ډول مخصوصاً د تخاري ژبې په رابطه کومې قطعي نتيجې ته نه دي رسيدلي او تر اوسه پورې يې په فکر کې يو شمير شکونه، اختلافات او نظريات شته.

هغه څوک چې د لرغوني افغانستان تاريخ معلومات او مطالعه لري، هغوی په عمومي خطوطو کې دومره پوهيږو چې يوشمير قبايل د مرکزي اسيا له شمال ختيزې زاويې څخه (دايگزارت له حوزو اوسردريا نه) افغانستان ته راننوتلي دي، چې يوه ټولنه يې کوشاني قومونه دي چې هغوي ته سيستي يا سیت هم وايي، د سیت او سيستي کلمه په ډيرو ځايونو کې د (تخار) او (تخاري) د کلمو مترادفه هم راغلې ده، او يو شمير پوهان داسې هم شته چې سيستي او تخاري قومونه يوشی بولي او حسابوي. چې کوشانيان هم تخار او تخاري وگڼو.

پاتې دې نه وي دمخه تر دې چې د تخار کلمه د معنا او تعبير له مخې وسعت پيدا کړي وړوکې کلمه وه چې د مرکزي اسيا له قومونو څخه يوه قوم ته اطلاق کيدله او په دې باره کې يوناني او چينائي منابع ډيره مرسته کوي. يوناني بطليموس ديوناني مصري جغرافيه ليکنې يواځينی شخص دی چې د (تگوروا) په نامه د يوقوم يادونه کوي او دهغوی ښار (توگارا) په نامه دورينمو په لويه مشهوره لاره واقع يادوي.

چيني منابع په دويمه م ز پېړۍ کې (توگارا) د يوقوم د (کانسو) په علاقه کې يادونه کوي ددې نامه يادونه چې پورته يې ذکر وشو له تبتي ماخذ سره يې ژبه يوه ده او دهغو اسنادو له مخې چې په ختن کې موندل شوی او په ۸ زيږدې پېړۍ پورې اړوند دي نوموړي ښار په (کانسو) کې تصديقوي.

ددې يادونو له مخې څرگند يږي چې (تخار) د سيسې خلکو يوه قبيله يا ټولنه وه او ددوی په څير د مرکزي اسيا د کانسو له علاقې نه د ځای بدلونې له پاره پرختيزا خوا هجرت کړی او دامو سيند تر سيمي پورې رسيدلی او ددې سيند تر تيريدلو وروسته دهغې رود خانې کين لور ته سيمي د پامير تر لمنو پورې يې د تخارستان په نامه شهرت حاصل کړی دی.

بطليموس د مارينوس د يادښتونو له مخې په خويلا بيلو ځايونو کې د (کانسو) او (باختر) دنوم يادونه کړې ده او دا هغه نقطې دي چې ياخو هلته (يوچيان) مسکن وو او يا خو له دې ځايه تير شوي دي اگر چې دانومونه او دا يادونې په خپلو کې يوڅه اختلاف لري مگر د تخاريانو د حرکت پر تسلسل رڼا اچوي.

بطلیموس په شمال کې د (کانسو) له علاقې نه تر (تاگوروا) پورې دایماروس نه (تاگوري وا) د (اسبک کول) وړو کي سیند تر نژدې سیمو او تاگوري وا پورې اودسغديان په سیمه کې له تاخورو او په باختر کې د (تخاروا) د سیمې یادونه کوي. لکه څنګه چې یوچیانو عینا له (کانسو) نه تر (باختر) پورې همدغه واټنونه وهلي دي د کومو چې پورته یادونه وشوه نو یوشمیر پوهان دچيني منابعو (یوچي یان) او دیوناني منابعو یونانیان یوبولي، لکه چې د چيني منابع په ماخذ کې په دې اړه څه توپیر نشته، بلکې هندي منابع د (یوچي) د کلمې په عوض یې په هر ځای کې د (تخاري) کلمه استعمال کړې ده او په دې ترتیب همغې نتیجې ته رسیږو چې ددې مقالې په پیل کې یې یادونه وشوه یعنې کوشاني او تخاري قبیلې دواړه د (یوچي) او (سيتي) له ټولنې څخه دي یواځې همدومره خبره ده چې دقبائلو په څیر ځانته ځانته یې ژوند کاوه او نظر یو چي ته سیتي د مهاجرت لاره خپله کړې او زمونږ د هیواد شمال ختیځو سیمو یعنې دهندو کش شمال ته رارسیدلی دی.

داموضوع افغانستان ته له مرکزي اسیا څخه د قومونو د مهاجرت په تاریخ کې روښانه ده چې تخاري قبایل د (اري یي)، (ازباني)، (ساکارولي) (تخاروا) په نومونو د (یوچي) کوشاني قبایلو دمخه په دویمه ق م پېړۍ کې افغانستان ته راداخل شوي دي. یو "تن اپولو دوروس" ددې قومونو یادونه د (ازبي)، (ازباني)، (تخاري)، (ساکارولي) په نومونو کړې ده، پوهان ددې دواړو نومونو د توپیر ترمنځ ددوه نورو نومونو فقط یوه نظریه لري او هغه داده چې تخاري قومونو له (اسکائي) قومونه څخه بیلوي او دا عمل هم د افغانستان په تاریخ کې یوه په زړه پورې خبره ده ځکه چې ټولو ته څرګنده ده موږ دخپل هیواد په لرغوني تاریخ کې (اسکائي) او (تخاري) درلودل چې ددواړو خاطرې زموږ د هیواد په دوو خواوو کې پاتې دي (ساکارولي یان) چې یو د سکائي قومونو څخه و وروسته دآمو سیند تر تیریدو د باختر په برخو کې لویدیځ لور ته دهریرود ترسیمې پورې تللی او هلته د جنوب پر لور یې هڅه کړې اودهیرمند په سیمه کې ځای پر ځای شوي دي. لکه څنګه چې یې هغه سیمه ددوی په نامه (ساکستان) (سجستان) او (سیستان) مشهوره شوه، تر اوسه په همدې وجه نومول کیږي او لکه څنګه چې مو وویل تخاریان دآمو سیند په بنکتنیو برخو کې تیت شول او هغه علاقه ددوی په نامه (تخارستان) یاده شوه.

تخارستان دجغرافیایي او تاریخي مفهوم له مخې داسې یوه سیمه وه چې اوسنۍ دوه ولایته مزارشریف او قطغن او همدارنګه یو ښاغلی بدخشاني حکومت

په کې شامل و، په ځينو ځايونو کې يې دمفهوم لمنه پراخه شوې او ټول باختر يې رانيولې دي، او په ځينو وختونو کې يې مفهوم دهندو کش جنوبي برخو ته هم پراخوالی موندلی چې هغه يې سياسي مفهوم گڼلی شو، ځکه چې يو وخت باميان د تخارستان مرکز گڼل کيده، او يو شمير پاچاهانو، لکه دشنستباني غوري باميانې سلسله له باميان څخه په ټول تخارستان البته شمال لور ته او همدارنگه ختيځ لور ته په ټول کابل او حتی ترکشمير پورې يې سلطنت کاوه.

تخاري صفت د (تخار) او تخارستان دنامه له مفهوم څخه لويې دي او دتخاري او حتی دتخاري اؤکوشاني قومونو تمدن، فرهنگ، ژبه، اؤادبيات سره تړاو لري او هغه يو ځانگړي بحث دی چې دلته ورته ځای نلرو.

کاپیسي - بگرام

د کابل شمال لور ته یوه لویه پراخه تر اوتازه زراعتي او دباغونو لرونکې ځمکه او سیمه لرو چې له دوو خواوڅخه لویدیځ لور ته د پغمان له غرونو او شمال لور ته د پنجشیر له غرونو راگیره ده. اودوه نورو خواوو ته یې واړه او ګډه وډ غرونه پراته دي چې مهم یې د صافي غرونه (کوه صافي) دي چې دهغو تورو غرونو په مقابل کې د پغمان او پنجشیر د غرونو سپینې واورې د کال په ډیرو موسمو کې د مناظرو مخالفه وضع تولیدوي.

دالویه، پراخه، حاصل خیزه او د ډیر نفوس لرونکې سیمه معمولاً په دوه نومونو یادوو یو (کوهدامن) او بل (کوهستان) ددې دوه سیمو د فاصلې خط معمولاً څلور مشترکې رودخانې (دغوربند، سالنگ، شتل او پنجشیر) دي چې ټول په مشترک ډول د پنجشیر درودخانې په نامه ددې دواړو سیمو له منځنۍ برخې څخه تیریږي هغه څه چې شمال او یادرود کینې خواته لیدل کیږي کوهستان هغه سیمه چې جنوب پلو ته یا بنی خوا ته لیدل کیږي کوهدامن نومیږي.

دالویه سیمه لکه څنګه چې اوس ښېرازه تر اوتازه او د ډیر نفوس لرونکې ده په پخوانیو زمانو کې هم همدغه شان د ډیر نفوس لرونکې او ښېرازه وه د معبدونو د کنډوالو او استوګنو موجودیت له تاریخي منابعو سره یوځای دا ثابتوي چې د کوهدامن او کوهستان سیمې له نفوسه ډکې وې ښارونه یې درلودل لوی کلي یې لرل، معبدونه اولوي عبادت ځایونه یې درلودل داټول په ښه بڼه او لویه پیمانه هلته موجود وو.

لکه څنگه چې ټول پوهيږو د کوهستان، کوهدامن، په لويه اوپراخه دره کې لويه کنډواله چې د يو ښار په بڼه شهادت ورکوي هغه د بگرام کنډوالې دي چې له چاريکا څخه د ختيځ پر لور د ۵-۶ کيلو مترو په واټن پريوې وړې جلگې واقع دي چې دشمالې برخې جوړې او ژورې برخې يې د پنجشير درود پر خوا پای ته رسيږي او ددې کنډوالو ختيځ لور ته په دوه کيلو مترو کې د پهلوان غر په مخروطي بڼه پروت دی چې په لمنو او څنډو کې يې ۷-۸ استوپو او د بودايي وخت عبادت ځايونه په ږنگه شوې بڼه څرگند يږي.

نورې ډيرې کنډوالې هم د کوهدامن، کوهستان په ډنډ کې شته لکه سار سکندري يا حصار سکندري چې سرای خواجه ته نژدې دی او يا په اوسپان کې کنډوالې چې د چاريکار شمال لويديځ لور ته واقع دي، همداشان نورې خرابې په ريزه کوهستان کې چې هغه سيمې ته (کره تار) وايي مگر هيڅ يو د پراخوالي له مخې بگرام ته نه رسيږي. او له بلې خوا ديوناني او کوشاني دوخت ۶۰ زره سېکې موندل چې ۱۴۰ کاله دمخه د چارل مسن انگليس له خوا په بگرام کې وموندل شوې، همداراز د عاج قيمتي کليکسونونه او د ښينوگيلاسونه چې په ښکلي ډول انځور کړای شوي وو او مسي مجسمې هم تر لاسه شوي دي او داسې نور څيزونه چې په دې نقطه کې له دويمې نړيوالې جگړې دمخه د فرانسې د پلاوي تر کيندلو وروسته د اثباتوي چې د بگرام کنډوالې پرته له شکه ددې علاقې د مهمو ښارونو نمايندگي کوي. دامهمې خرابې د لرغوني تاريخ په اوږدو کې يواځې د (کاپسي) په نامه يادې شوي دي، سره له دې چې بگرام پخوانی نوم دی، مگر دې سيمې سره يې د انتساب په رابطه تازه او نوی دی.

لومړی تن چې د کاپسي نوم يې زموږ تر غوږونو راوړس او هغه پاني نې د سانسگرېټ د صرف او نحوې عالم و چې په څلورمه م ز پيړۍ کې د پيښور مربوط داوسني اټک تر خوا اوسيده. داسې د موږ ځينو د پلار يوناني هردوت هممهالی و. ده د کاپسي د شرابو ډير تعريف کړی دی، لکه څنگه چې فرانسوي ختيځ پيژندونکي موسيو افردوفوت وايي له پاني نې څخه تر هيوان تسنگ چيني پورې يعنې له څلورمې م ز پيړۍ څخه تر اوومې زېږدې پيړۍ پورې يو زر کاله وړاندې د اسلام له دورې څخه د کاپسي نوم اخستل شوی دی او دا نوم د هندوکش د جنوب خواته ديوناني پاچاهانو په سکو کې ياد شوی دی او د لرغونو موږ ځينو په ډله کې چې وروستی ځل يې د اسيمه ياده کړې ده هغه البيروني دی او په بل عبارت د اسلامي دورې لومړی مورخ دی چې د کاپسي د لرغونې کلمه موږ ته رايادوي او باقي عربي موږ ځين او جغرافيه ليکونکي له دغه نامه سره اشنائي نلري او دهغوي په ليکنو کې د کاپسي پر ځای هر څه چې دی خو د کابل بحث شوی دی.

د پورته څرگندونو له مخې چې د کاپیسي نوم په څلورمه م ز پېړۍ د (پاني نې) له خوا یاد شوی نو مخکې له دې چې سکندر مقدوني دې سیمې ته راشي په دغه سیمه کې چې نن د بگرام کنډوالې پرته دي د کاپیسي ښار پنجشیر ته نژدې و، لکه چې په ځینو ماخذونو کې د سیروس هخامنشي په اړه چې هغه په شپږمه م ز پېړۍ کې تیر شوی، او د دې ښار له خلکو سره یې مقاومت کړی یادونې شوي دي.

د ۱۹۴۱ کال په پای او د ۱۹۴۲ کال په اوږدو کې چې فرانسوي پوه موسیو گیرشمن کومې کیندنې ترسره کړې دهغو کیندلو په اثر داسې څرگنده شوه چې دیوناني باختري په واکمنو دورو کې د دویمې ق م پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې دلته ښار جوړ کړای شوی چې هغې ته یوناني کاپیسي ښار ویلی شو.

آیا یونانیانو دخپل ښار بنسټ د کاپیسي د پخواني ښار پر ځای ایښی او که ترڅنګ یې ورته جوړ کړی؟ دامسټله لانوره مطالعه غواړي موږ فعلاً په بگرام کې دوه معلومې کنډوالې لرو: یو برج عبدالله چې د پنجشیر ډیرې اوبه یې ترڅنګ دي اوبل ۵۰۰ متره پورته شمال لور ته چې کنډوالې یې یوڅه زیاتې دي. یوشمیر په برج عبدالله کې یو کلا گوري چې د سکندر په وخت کې جوړه شوې وه نه پوهیږم چې دهغوی دلایل څه دي؟ د کیندلو په ترڅ کې یوشمیر خامې خښتې چې نقش کړای شوي وې او دیوناني الفبا حروف پرې لیکل شوي د اهم هلته موندل شوي، آیا له دې نه نتیجه اخستلای شو چې هلته کلا د سکندر په وخت کې جوړه شوې؟ هو ددې احتمال شته چې له سکندر نه وروسته یوناني باختري شاهانو هلته کلا آباده کړې وی.

موسیو هاکن پخپله د بگرام کنډوالې دنوي شاهي ښار په صفت یاد دې کړي دي چې بنسټ یې لکه چې پورته یې یادونه وشوه د گیرشمن د کیندلو پر اساس چې وایي دا د دویمې م ز پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې ایښودل شوی دی.

همدغه ښار کوشانیانو د مسیحي پېړۍ په پیل کې له یونانیانو څخه نیولی دی چې دایې یو مرکز او یو پایتخت و، د ښار په ټولو بدلونونو او دورو کې د (کاپیسي) په نامه یادیده او حتی د مسیح په اوومه پېړۍ او د اسلام په پیل کې هم په همدغه نوم یاد شوی او پوره شهرت یې لاره، او حتی هیچا په اوومه مسیحي پېړۍ او د اسلام په پیل کې او همدارنګه دهجري په لومړۍ پېړۍ کې د بگرام په نامه ندی یاد کړی او زموږ قاطع ثبوت البیروني دی چې هغه هم داځای د (کاپیسي) په نامه یادوي نه د (بگرام).

البته موږ د بگرام او بگرامي په نامه دوه سیمې لرو مګر د کلام روح دلته دی چې د پېړیو په اوږدو کې یوزر کاله تر اسلام دمخه همیښه د کاپیسي نوم اوریدل شوی او د داسې کوم ماخذ درک نلرو چې پدې ټاکلي ځای کې یې د بگرام یادونه کړې وي. آیا احتمال شته چې د (بگرام) نوم لویو کوشانیانو او یا وړو کوشانیانو

اویا هم یفتلي شاهانو منځ ته راوړی وي؟ مگر ولې چيني کتونکي هیوان تسنگ په اوومه مسیحي پیرۍ او څلور سوه کاله وروسته له البیروني څخه بیا هم د (بگرام) په ځای د (کاپیسي) د نامه یادونه کوي؟ دایو لږ پوښتنې دي چې قانع کوونکي ځوابونه غواړي. هغه څه چې څیړل شوي او سم دي دادي چې :-

لویې کنډوالې دکوه دامن، کوهستان په سیمه یعنې بگرام کې موجودې دي او بگرام هغه نوم دی چې دهغې په واسطه نژدې یوه نیمه پیرۍ را دې خوا دې کنډوالو شهرت موندلی دی، هو په لیکنو او ماخذونو کې چې له یوې نیمې پیرۍ را په دې خوا لیکل شوي او مخصوصاً له هغه وخته چې "چارل مسن" په دې سیمو کې تگ راتگ وکړ او یو شمیر سکې یې راټولې کړې نو وروسته له هغې دبگرام نوم په کتاب کې داخل کړای شو.

البته په دې کې شک نشته چې دنوم وضع دعوامو له خوا دسوابقو سره امتداد لري او په دې باور دی چې دبگرام نوم دسیمې دعوامو په خاطر وکې پخوانی دی او داهم له شک نه لیرې نه ده چې د (کاپیسي) نوم ورو ورو دخلکو له خاطر و دماغو څخه وتلی او په ځای یې عام نوم لکه بگرام راغلی وي. دانومونه کچ او اندازه شوې او تردیره په خاطر و اوحافظو کې راغلي او همهلته خوندي شوي او لږ لږه په دغو دوو پیریو کې څرگند شوی دی.

د کاپيسا ښار

د کابل په شمال کې يوه حاصل خيزه ، ښيرازه او له خلکو ډکه سيمه لرو چې نن ورځ د (کوهدامن او کوهستان ډنډ) په نامه يادېږي. په پخوانيو زمانو کې (تر اسلام دمخه) سيمه عموماً د (کاپيسا) په نامه ياديدله او ځانته يې لويه او مشخصه ساحه درلوده چې اوږدوالی يې ۱۰۰ او سور يې ۵۰۰ کيلو مترو ته رسیده او ددې لويې ساحې شمال لور ته واورين سپين غرونه او په ځينو ځايونو کې تور غرونه و ددې لويې له نفوسه ډکې مدنيت پالونکې ساحې په منځ کې مود (کاپيسي) په نامه يونبار درلود چې دا په حقيقت کې د کاپيسا مرکز و. چاچې نننۍ شمال ليدلې وي او داده مشخصې منطقي (کوهدامن او کوهستان) يې ليدلې او پکې گرځيدلې وي هغوي پوهيږي چې په عمومي توگه کوهدامن له کوهستان څخه دڅو سيند گوټو اوبه بيلوي چې دهغو ټولو تريوځای کيدلو وروسته د پنجشير درود په نامه ياديږي چې د ختيځ پر لور بهيږي چې د ادکابل د سيند له لويو مرستيالو څخه دی. د کاپيسا له شمال لويديزې برخې څخه څلور سيند گوټي چې تقريباً سيلابي بڼه لري ډير مست او څپانده دي ددرو له برنيو برخو رانېکته او جلگې ته ور داخلېږي چې دا په ترتيب سره د غور بند ، شتل ، سالنگ او پنجشير سيندونه دي دا اوبه چې کله له درو څخه راوځي په ترتيب سره لومړی غور بند او شتل دويم سالنگ او پنجشير سره يوځای کيږي او په همدې ډول جريان مومي تر هغې پورې چې داده څانگې بيا په يوځای کې سره ملگرې کيږي او همدا سيمه عجالتاً د کنډوالو په مخه کې پرته ده چې نن ورځ يې هغې برخې ته «بگرام» وايو او په لرغونو زمانو کې يې «کاپيسي» باله چې د اددي سيمې د يوې آبادي ښيرازې برخې څخه و. معمولاً تر کومه چې تاريخي خاطرې مرسته کوي داسې څرگندولی شو چې په ډيرو پخوانيو دورو کې مثلاً دهخامنشيانو په لومړيو دورو کې او د «سيروس» په

وخت کې يعني پر ۵ م ز پيرې اوياترهغې هم دمخه مو په دې ځای کې کلا اويومستحکم حصار لاره او دهغې داوسيدونکيو مقاومتې انعکاس له سيروس هخامنشي سره دلرغوني تاريخ له پاڼو څخه زموږ تر سترگوکيږي.

له فرانسوي پوه موسيوفوشه څخه نيولې تر هاکن پورې موږ ته داراښيې چې دابادۍ پخوانۍ نقطه او لومړۍ هسته په بگرام کې برج عبدالله و چې دکنډوالو پاتې شونې يې لکه ديوې لويې دايرې په څير دپنجشير له اوبوڅخه تريباً دشل مترو په لوړوالي له سيند سره جوختې واقع شوي دي او وروسته له هغې څخه دشل مترو په لوړوالي بيا له سيند سره جوختې دي او وروسته له هغې څخه دوخت دايجاباتو له مخې ۵۰۰ متره پورته دجنوب په لور دبگرام ددښتې په څنډه کې دکاپيسا دښار بنسټ ايښودل شوی دی.

هغه کنډوالې چې نن دبگرام په نامه ياديږي نژدې دوه نيم کيلو متره احاطه لري چې دريو خواوو لويديځ، ختيځ او جنوب لور ته يې دلوی ديوال اثاري نښې نښانې څرگنديږي چې دوخت په تيريدلو اوباداران له امله يې ديوې غونډۍ بڼه خپله کړې ده.

دې ښار شمال لور ته هم ديوال لاره خو لکه څنگه چې هغې لور ته يې رود واقع دی اوداوبو دديرښت په وجه اودسيند تگ لورې بدلولو په خاطر اوياهم دزراعت په وجه يې له منځه وړی اونښې نښانې يې تراوسه پاتې دي.

موسيوهاکن دفرانسې دکيندلو دپلاوي پخوانۍ غړی فقيدريس همدغه کنډوالې چې دکلاديوالونه يې تر اوسه شاهد او څرگند دي هغه يې د(بگرام شاهي نوی ښار) په نامه يادوي او دښار عبارت له همغه ښار څخه دی چې چينائي گرځنده هيوان تسنگ په ۶۳۲ کال کې هغه د (کاپيسي) په نامه ياد کړی دی.

دا و دکاپيسي دښار لرغونتيا او هغه شواهد چې دخاورو پرمخ پاتې دي او هر ليدونکی چې دبگرام له دښتې نه تيريږي هغه وينې، خو لکه څنگه يولرغون پيژندونکی يواځې دکنډوالو په ليدلو اکتفا نه کوي او کيندنې هم ډول ډول دي چې يو ډول يې عبارت دښار او آباديو دمشخصاتو له ټاکلو او دلرغونتابه له عمومي دورو څخه دی، يوتن فرانسوي پوه موسيوگيرشمن د ۱۹۴۱ کال په پای اود ۱۹۴۲ په پيل کې يې دکاپيسي دکنډوالو دکيندلو څرنگوالی عملي کړ چې دلته يې يو ځولنډټکي دکارولوپه اړه راوړم:

دموسيويگيرشمن د عملي څيړنې پر اساس داسې معلوميږي چې دکاپيسي ښار ديونان باختري سلطنت پر دوره ددويمې م ز پيرۍ په لومړۍ نيمائې کې جوړ کړای

شوی او دجوړولو سبب یې هم ددې دورې دواکمنو دواکمنۍ لوړوالی او ختیځ، جنوب لور ته یې دواکمنۍ دساحې پر خوالی و، ځکه چې (بکتریان) یعنې بلخ چې دسلطنت مرکز وهندوکش په شمال کې و دواکمنۍ له نورو ډیرو برخو څخه لیرې پروت و نو په دې وجه چې دیونان باختري واکمنان د آمو له سیند څخه په فتوحاتو بریالي شول نو دې ته اړ وو چې دغرونو جنوب پلو ته یولوی مرکز پیدا کړي، نویدغه لحاظ داسې یوه سیمه چې داجتماعي او سوق الجیشي په لحاظ مناسب وي دکاپیسی له مرکز څخه بل داسې یوځای نه و نو په همدغه اساس دمستوسیندونو ترڅنګ یې ددویمې م ز پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې یې دبنار بنسټ کېښود او یونوی شاهي بنار یې جوړ کړ. ځکه باید هیرنکړو چې پخواني بنارونه، دمستحکمو لویو کلاګانو په بڼه وو او دکاپیسی دبنار کنډوالې چې دوه نیم کیلو متره واټن لري، څرګندوي چې دادهغه وخت لوي بنار و اوتر خوایي خندق، کلا اوبرجونه وو، ترکومه ځایه چې دهڅو له نتایجو څخه څرګنده شوې ده دکاپیسی دحصار دیوال په خپلو بنسټیزو برخو کې ډیر سورلري چې له ۲۰ مترو څخه زیاتېږي دبنار په څلورو ګوټونو کې ددروازو تر څنګ یې ډیرلوي برجونه وو او نور دیوال یې ځای په ځای وتلې برخې درلودې چې پدې ترتیب بنار ته ددښمن نژدې کیدل دخندقونو له لارې څخه اسان کار نه و.

دکاپیسی بناریوڅه موده دیو بنار په توګه اوبیاوروسته دمرکز او پلازمینې په حیث یې شهرت پیدا کړی دی. وروسته ترهغې چې دهندوکش په شمال کې دیونانیانوځای کوشانیانو ونيو، نو یونانیانو قهراً په جنوبي سیمو کې سره محدود شول تر دې پورې چې په ۵۰ م ز کې کوشانیانو جنوب ته هم لاره وکړه او دیوناني وروستي پاچا هر یالوس چې دکابل پاچا و، کوشاني پاچا ویماکدنیزوس ته یې سیمه تخلیه کړه او لدې تاریخه وروسته دکاپیسی نامه دکوشانیانودپایتخت په توګه شهرت ترلاسه کړ او دنوي کوشاني امپراطور کنیشکا دواکمنۍ پر وخت داوړنۍ پلازمینه (پایتخت) پیژندل کیده.

د کاپیسي وروستی ورځې

(کاپیسي) د کاپیسا مرکز دی چې نن ورځ د بگرام، کوهستان او کوهدامن په منځ کې پروت دی، داځای نه یواځې د پیر یو په اوږدو کې د افغانستان یو مشهور ښار و، بلکې په بیلابیلو دورو کې له یو نانیانو نیولې تر کوشانیانو پورې د افغانستان پلازمینه یا پایتخت پاتې شوی دی. دا چې څه وخت بگرام د پایتخت مقام ترلاسه کړی؟ دا داسې یوه پوښتنه ده چې پخواني وختونه په ذهن کې ګرځي او په دې ډول ځواب ورکولای شو کله چې دیونان باختري پاچاهان د (سیتی) قومونو تر فشار لاندې راغلل مجبور شول چې (بکتر) بلخ او وکتریان (باختر) نه کډه وکړي دوی دهندو کش جنوب پلو ته ښکته راغلل او برج عبدالله سره نژدې یې (نوی شاهي ښار) جوړ کړ چې ددې د جوړولو نسبت پخپله سکندر ته ورکوي، یعنې اوسنی بگرام پورته یاده شوې کاپیسي چيني ماخذ و لیکلې په دقیقه توګه ویلای شو چې (هیلو کلس) دیونان باختري وروستی پاچا دی چې له بلخ نه کاپیسي ته راغلی دی او د دویمې پېړۍ له پیل نه کاپیسي مرکزي او د پایتخت حیثیت پیدا کړی دی.

دیونان باختري پاچاهانو یوه نیمه پېړۍ له کاپیسي نه د افغانستان په ډیرو ځایونو او هند باندې سلطنت کړی دی. او لکه دیونانیانو په خیر کوشانیان هم په لومړۍ مسیحي پېړۍ کې له باختر نه دهندو کش و جنوب لور ته راغلي دي او په کاپیسي کې یې د باختريونانیانو ځای نیولی دی او د لوي کنیشکا پر وخت بگرام د یو لوي باعظمته مرکز په حیث وپېژندل شو او همدا ځای د کوشان شاهانو داوړي مرکز وټاکل شو.

وروسته د لویو کوشانیانو څخه وروکو کوشانیانو یا (کیدارانو) اوبیا وروسته تر هغو خانګو لکه یفتیانو هم همدا ځای د مرکز په حیث وټاکه یو تن چينائي ګرځندوی چې په اوومه مسیحي پېړۍ کې یې کاپیسي په خپلو سترګو لیدلې ده

هيوان تسنگ دی هغه وايي چې په ۶۳۲ کال کې له باميانو څخه کوهستان او کوه دامن ته ورغی او پوره يوه مياشت هلته د بنار تر څنگ پاتې شو، دهغه د يادښتونو له مخې داوخت سلطنتي کورنۍ (کشاتريه) ياديدله چې لغوي معنایي (جنگيالي نجيا) وه او عبارت د (کوشان اويفتلي) کورنۍ څخه وو چې دادکوشان اويفتل له کورنيو څخه يوه مشترکه کورنۍ وه او کله چې هيوان تسنگ په ۶۴۴ کال کې له هند څخه بيرته راستنیده داکورنۍ په کاپيسي کې واکمنه وه او بگرام لا تر دې وخته خپل دپايتخت حيثيت دلاسه نه و ورکړی.

کله چې داسلام ددين مبلغين اولبنکرې لويديځ افغانستان کې څرگندې شوې اودسيستان په ځينو برخو لکه (زرنگ) (زالق) (کرکويه) کې مخ په وړاندې راغلې تر دې وخته بگرام خپله دمرکزيت اوپايتخت حيثيت درلود مگر دکابل بنار چې دغرونو په لرلو او دلويې کلا په موجوديت دسوق الجیشي له مخې تر بگرام نه ډیر غوره و، نو په دې وجه دبگرام اهميت يو څه کم دثقل اواداري مرکز خصوصاً دنظامي چارو مرکز کابل گرځيدلی و، پردغه اساس رتبيل شاهان چې کوشان اويفتلي وو ددې بنار له استحکام څخه په غرونو کې له ديوالو څخه چې ديفتليانو په وخت کې جوړ شوي وو داسې گټه پورته کړه چې تقريباً دکاپيسي نوم دخلکو هیر شو، چې دعربو په مقابل کې ټولې منابع دهمدې ځای څخه دمقاومت کيسې کوي. لکه څنگه چې دچيني گرځندوی يادښتونه شهادت ورکوي داوومې پيړۍ ددويمې نيمايي په پيل کې دعربي ځواکونو دموجوديت په وجه کاپيسي ته دتلو راتلو لاره لابنده نه وه په دې لحاظ داوومې پيړۍ په دويمه نيمايي اود ۸ پيړۍ جريان چيني منابع له کاپيسا څخه اوهمدارنگه عربي منابع له کابل څخه د کيسې په ډول رااخلي.

ددې وجه داده چې چينايانو دکاپيسا ددولت ((کي پن)) په ملاتړ دا کلمه ډيره په خپلو دفاترو کې ثبت او تکراروله اوعربانو چې دکابل استحکام اومقاومت لاره نولدغه ځايه يې ډيرې خبرې کړي دي حقيقت دادی چې کاپيسي چې دخپل عمر اوتاريخ وروستۍ شپې ورځې پوره کولې دکابل دسوق الجیشي موقعيت په وړاندې بې ارزښته شو.

اورتبیل شاهان چې پخپله دنظامي فوځونو قوماندانان هم وو دکابل په مقابل کې یې دکاپیسي ارزښت له منځه یوړ ، په دې کې شک نشته چې دکاپیسا مرکزیت دکابل په وړاندې په یوناڅاپي توګه له منځه نه دی تللی په دې ډول چې کاپیسي یودیني اومذهبي مرکزیت لاره اوکابل یو نظامي اوسوق الجیشي ارزښت درلوده اودې دواړو تر یوې مودې خپله موازنه په مساوي توګه ساتلې ده او ډیر ښه مثال ددې ثبوت له پاره دانظریه ده چې پورته یې یادونه وشوه ځکه چې په عین وخت کې چینایي منابع له یوځایه اوعربي ماخذ له بل ښار نه خبرې اوڅرګندونې کوي او دا پخپله څرګندوي چې دې دواړو ښارونو شهرت درلوده په دې ترتیب چې کاپیسا ورو، ورو مخ په زوال و، اوکابل دعربو بریدونو اوقدرت دترلاسه کولو په وجه مخ په پیاوړتیاو.

پر ۷۵۱ او ۵۶۹ کلونو چې «ووکونګ» بل چيني ګرځندوی ګندهارا ته راځي تر دې وخته هم کاپیسي مرکزیت لري اودامسئله دموسیوفوشه په نظر تر ۱۷۶ هجري کال او ۳- ۷۹۲ میلادي کاله پورې دوام کوي اوداهغه موقع ده چې ابراهیم دجبرئیل زوی مرفضل دیحیی زوی برمکي دخراسان والي د (قوربند) یعنی دغوربند له درې څخه پر کاپیسا حمله وکړه دښار مذهبي ودانۍ یې وړانې کړې له دغه تاریخه وروسته دکاپیسا اوکاپیسي نوم چاوانه خست، پرته له البیروني څخه چې هغه په خپل مال الهند کې یاد کړی دی. اوهغه هم دیوې کیسې په ډول چې دپخوانیو وختونو حکایت کوي. لکه څرنگه چې مویادونه وکړه پردغه وخت دکابل نامه په عربي ماخذونو کې شهرت درلود. اورتبیل شاهان په همدغه ښار کې اوسیدل، خوترکومه ځایه چې مویلیدل علت یې یواځې دسوق الجیشي والي دی اوبس.

په هر حال قراين په دې دلالت کوي چې د ۸ مې پېړۍ په پای اود ۹ مې مسیحي پېړۍ په پیل کې دافغانستان مرکز بیخي له کاپیسي څخه کابل ته منتقل شوی دی اودکاپیسي ښار څه دپاسه زرکلونو مرکزیت کابل ته پرېښودلی دی. تر هغې وروسته بیا منابعو دکاپیسي نوم هیر کړی دی. اودکابل نوم عمومیت پیدا کړی دی.

(سړيکه اويهارا) معبد يا

(شالوكيا) اوياهم د (شترك) معبد

افغانستان په بودايي عصر کې د پرتمينواو بنکليو معبدونو په لرلو شهرت لاره تر دې پورې چې له يوې خوا يې د بنکلو معابدو او له بلې خوا يې د بودايي علماوو اواز ترچين او هندوستان پورې رسيدلې وه. هر يو پخوانی ښاري، لکه، هډه، بلخ، کابل، بگرام او باميانو په خپل چار چاپير کې ډير او مختلف ډوله معبدونه درلودل چې ځيني لويې او مشهور وو او يوشمېر يې د شابههار په صفت ياديدل.

په پخواني بگرام کې، د ښار له کلانه د باندې مو يوشمېر مختلف ډوله معبدونه درلودل چې ځای او پاتې شوني يې تر اوسه معلوم او څرگند دي. د بگرام د ښار ختيځ لور ته په درې کيلو مترۍ کې يو وړوکی غردی چې دخلکو تر منځ (پهلوان غر) يا (پهلوان کوه) په نامه شهرت لري چې ختيځ، لويديځ او جنوب خوا ته يې د بگرام د ښار د دې او د شمال په لور د پنجشير سيند گوټي په واسطه راچاپير دی. د دې غره په لمنو کې ۷ يا ۸ بودايي معبدونه ليدل کيږي او داسې رانښيي چې د دې غره ټولې ساحې د بودايي عصر د سپېڅلتيا جنبه درلوده د بودايي دين پلويانو معبد تر معبد استوپه په استوپه له دې غره څخه طواف ترسره کاوه. د دې غره په معبدونو کې يو معبد له ټولو څخه ډير مشهور و د دې معبد د کنډوالو پايتور په ياده شوې سيمه (شترك) کې څرگنده شوې او دامشرفه نقطه د پنجشير داوډو د پاسه دريزه کوهستان په مقابل کې واقع ده. د شترك معبد په بودايي عصر کې د (شوالوکيا معبد) او ياد (سړيکه ويهارا) په معبد

شهرت لاره او دشهرت وجه يي له دې امله وه چې له يوې خوا دامعبد ډير لوی و ډير شمېر علماء اوراهبان هلته وو او له بلې خوا دچيني يرغمليانو داستقرار ځای و چې يوشمېرچيني شهزاده گان دچين په (سنکيانگ) کې دکوشانيانو دلويې پاچا کنيشکا له خوا په فتوحاتو کې نيول شوي وو. چيني گرځند ليدونکي هيوان تسنگ ددې معبد په اړه دارنگه ليکي چې: دپايتخت يعني د (کاپيسې دبنار) ۳ يا ۴ لي (چې دوه يا ۳ کيلومتره کيږي) ختيځ لور ته دغره په لمنه کې (مقصد يې دپهلوان غردی) لوی معبد دی چې ۳۰۰ راهبان پکې اوسيدلي چې دپيرۍ او طريقې لاره دخلاصون وړ لاره بولي. دکنيشکا درواياتو له مخې په لرغونو زمانو کې ټولې سيمې او گاونډ قومونه حتی دپامير تر ختيځو سيمو پورې يې قوي کرل او هغه يې يرغمل نيولي وو داوړي په موسم کې يې دلته ځای ورکړی و. ځکه چې په همدې مقصد جوړ کړای شوی و په يوبل کتاب کې چې د (هيوان سنگ د ژوند) په نامه شهرت لري همدامعبد يې د (شالوکيا) په نامه ياد کړی دی.

دپورته ليکنې له مخې هغه څه چې چيني کتونکي د (شالوکيا) دمعبد دموقعيت په اړه لوستي او ليکلي هغه ټولې کټ مټ دپهلوان غره په شمالي لمنو کې د (شترک) معبد څرگندوي.

(شالوکيا) کله يوشمېرخيرونکي د (شارکه) په صورت اويوشمېريې د (سريکه) په ډول لولي. د (سريکه) کلمه حقايقو او مطلب ته نژدې ده ځکه چې (سريکه) هغه کلمه ده چې دچين له مورد سره يې تړاو لاره. د (سريکه) (چين) او چيني تغير کيدای شی او له (سريکه او يهارا) څخه مقصد (چيني معبد) دی ځکه يې (ويهارا) او (يهار) يې بودايي معبد ته ويل کيدل اوداتغيريولر تاريخي نظرياتوسره هم سمون خوري ځکه چې يوشمېرنظريات په دې اړه شته چې وايي د (شالوکيا) بودايي معبد دچينايي يرغمليانو په پيسو اباد کړای شوی و.

وراندې مو ورته اشاره وکړه چې کوشاني پاچا کنيشکا چيني يرغمليانو ته په دې معبد کې ځای ورکړی و، دهندي او چيني منابعو پر اساس دامسئله په اثبات رسيدلې وه چې کوشاني شاهنشاه کنيشکا دکاشغر په سيمه کې دفتوحاتو پر مهال يوشمېريرغمل په لاس راوړي وو چې له هغوی څخه يو تن چينايي شهزاده هم و، ديوچيني تاريخ له ليکنې

څخه چې د (شاهان) په نامه شهرت لري او تر ۱۱۳ عيسوي کال پورې يې پيښې ليکلي دي داسې څرگنديږي چې د چيني کاشغر پاچايوله خپلو خپلوانو څخه چې (شن پان) نومیده د گروگان په ډول ديوچي پاچا ته چې عبارت له کنيشکا پاچا څخه و استولی و له دې چيني شهزاده سره يوشمېر نور کسان هم وو او دا ټول د کنيشکا له خوا داوړي د پاييتخت تر څنگ په همدغه ځای کې چې د (شالوکيامعبد) آباد شوی و ورته داوسيدلو امر شوی و او چينايانو دخپل شهرت له پاره يو په زړه پورې ښکلی معبد آباد کړ چې دخلکو تر منځ يې د (سريکه ويهارا) يعنې چيني معبد په نامه شهرت تر لاسه کړ.

وايي چې چيني شهزاده گانو د بنسټ ايښودلو پرمهال يو مقدار پيسې او جواهرات د جوړولو يا بيا رغونې په خاطر هم له ځان سره ساتلي وو. خواتفاقاً په ۶۳۲ م کال کې کله چې چيني کتونکي هيوان تسنگ د کاپيسې ښار ته رسېږي او هغه دشهزاده گانو د ساتلو پيسو غوټه يې خلاصه کړه او معبد چې دامهال د مرمت يا بيا جوړونې وړ شوی و بيا يې ترميم کړ پر ۱۹۳۷ کال د شترک معبد چې همغه د (شالوکيا) د معبد پاتې شوني دي د پروفيسر هاکن تر څارنې لاندې د موسيوميونيه له خوا وکيندل شو او په نتيجه کې يوه مستطيل شکله ودانۍ چې په برخه کې يې يوه استوپه وه، کشف کړای شوه. دغې ودانۍ لمر خاته پلو ته يوه بله احاطه درلوده. او دلته ډير شمېر نورې وړوکې استوپې هم ابادې شوې وې چې ځينې يې لاتراوسه جوړې وې.

د شترک له معبد نه چې کوم اثار تر لاسه شوي هغه ټول د کابل په موزيم کې ځای پر ځای کړای شوي دي او يوشمير د تيرې تورېل شوې د حيواني مجسمې په لاس راغلي دي چې ډير شمېري د عيسوي په لومړۍ او دويمې پېړۍ پورې اړه لري او دې سيمې ته چيني گرځند او کتونکي راتلل، د ۶۳۲ زېږدي کال له هلته اوسيدلو څخه داسې څرگنديږي چې داوومې پېړۍ تر لومړۍ نيماي پورې دامعبد له منځه تللی نه و او وروسته له هغې د اسلام په راتلو سره لکه چې په کاپيسا کې نور ډير معبدونه هم ړنگ کړای شوي داهم ړنگ کړای شوی دی.

۱۳۳۷\۶\۳

په بکتریان کې ناهیده اود هغې

(عبادت ځای)

ناهیده چې داسم خاص په توگه د ډیرو جنکیو او میرمنو په منځ کې همدارنگه د ختیځ فرهنگ او افسانوي او فارسي ادب له (وینوس) سره مترادفه ده د جنس لطیف د ښکلا علامه ګرځیدلې ده دایوه تاریخي کیسه او سابقه لري چې یوه برخه یې عمومي جنبه لري او بله برخه یې په ځانګړې توګه د بکتریان د خاورې او دامو سیند له پاره ده.

په اوپستایي ادب کې د ناهیدې د کلمې پخوانۍ بڼه د (اناھیتا) په شکل راغلې او عموماً د بلې کلمې چې عبارت دی له (اردو یسورا) سره ملحق دی. چې د یوشمیر پوهانو په عقیده د آمو د سیند نوم و. په اوپستایي متون کې (اردو یسورا اناھیتا) کلمه په سلګونو ځله تکرار شوې ده او په څرګنده ښکاري چې دانوم دمخه له زرتشترا څخه نه، بلکې له تاریخ نه دمخه د اوبو ځانګړي خدای هم په همدغه نامه مشهور و. په اوپستا کې د اوبو د ځانګړي خدای دویستورا اناھیتا په بڼه یادونه شوې ده.

(ګایګر) الماني پوه باوري دی چې په دغه ترکیبي نوم کې دوه خاص نومونه وو (آمو) درود نوم اوبل د نوموړو اوبو موکل نوم لیدل کیږي، او اناھیتا) د آمو د سیند د اوبو موکل نوم دی.

نوموړې داوېستا له متن نه ديوې پارچې يادونه كوي او دهغې له مخې استنباط كيږي چې د (اردويسورا) يا آمو سينديو لوى مست اوڅپاند سيند دى چې ددينا له لوړې برخې نه يې سرچينه نيولې ده اوپه سلگونو داوېستا په اصطلاح چې په زرگونو ښاښونه يې له غرونو څخه راښكته كيدل او ددومره لارې په اندازه چې په څلويښت ورځو كې تر سره كيداى شوه له خپلې سرچينې څخه لرې كيدل.

بايد پاملرنه وكړو چې (آپان يشت) يا داوېستا پنځم پښت دځانگړي خداى ستاينه او يا دهمدغې لويې رودخانې موكل ته وقف ده چې دبكتريان له شمالي برخې نه تيريده او تيريږي.

فرانسوي پوه "دارمستېر" پدې باوري دى چې (اردويسوراناھيتا) كولاى شو (مطهر عالي قوه) ترجمه كړو او له هغې څخه مقصد طبيعي سرچينه ده له هغه ځايه چې لوړه څوكه يې په ستورو لگيږي او په اوېستاچې دځمكې دمخ ټولې رودخانې ترې سرچينه اخلي، په تازه ماخذ كې (اردويسورا) درودخانې نوم او (اناھيت) دهغې دموكل نوم شويدي.

لنډه داچې دزمانې په تيريدلو سره د (اناھيتا) كلمه له (اردويسورا) څخه جدا شوه او (اناھيتا) ديوې عالي مظھري (ژنې) قوى صفت يادروودخانې دموكل ديوې ښكلې جلۍ دځانگړي قيافې صورت پيداكړ چې په هغه برخه كې هم پخپله اوېستا موږ ته ډير ښكلي معلومات راكوي او وايي:

"اناھيتا يوه ځوانه اوښكلې نجلۍ ده چې دښكلي اندام لرونكې لوړه ونه لري پاكي او سپيڅلتيا يې په سر او صورت كې څرگنده ده.

ملايې تړلې او زرین حاشیه لرونکې کمیس یې په تن، لویې مربع شکله طلايي والۍ لري او غاړه کې یې پر سپینه غاړه لیدل کیږي، خپله ملاتړي او تر سینو پورې ښکلې او برجسته معلومیږي، په یې دطلا تاج پر ګرده ښه بریښي او سلخالونه لري چې هر یو ۸ مخه لري چې ټول یې پر مخ پرک وهي"

لکه څرنگه چې کتل کیږي اوېستا اناھيتا داسې تشریح کوي لکه چې مجسمه یې په هغه وخت کې موجوده وه، داهم دیادونې وړ ده چې داوېستا دشهدات له مخې په باختړ کې دکیسو اوافسانو پاچاهان لکه

پيشداديان کواني او اسپه کورنۍ تر گشتا سپه پورې دوی ټولو له هغې مرسته غوښتې او پخپله زرتشترا هم خوڅو ځله ترې مرسته غوښتې ده. هغه څه چې "اناھیتا" په ډیره اندازه دبکتریان خاورې ته مربوطوي هغه ددې په خپل نوم دیومعبد عبادت ځای وجودو. دبکتریا په ښار کې یو ښکلی اود ډیر شان اوشوکت لرونکی معبد د (اناھیتا معبد) یا "انائیتس" په نامه وجودلاره، باید هیرنکرو چې د "اناھیتامعبد" د "بکتر" په خاوره کې ډیره لرغونتیا لري او ډیر په دې عقیده دي چې دامعبد په دې ځای کې وړاندې ترهخامنشانو موجود وه. اوددې کورنۍ موسس "سیروس" په باختړ کې وروسته له یرغملونو د "اناھیتا" دین (اټین) له ځان سره دفارس خاورې ته یوړ او دخشاپادشاه په زمانه کې دناھید پرستش په هغه ځای کې خپل اوج ته رسیدلی و.

۱۳۳۸/۲/۱۲

وارا

په پخواني اريايي تاريخ كې په عامه معنا او د (هند، ارياني) اريايي ټولنې داستقرار او مهاجرت په تاريخ كې په خاص مفهوم او همدارنگه دافغانستان له تاريخ نه مخكېنې دورو كې په ځانگړې توگه يوه مسئله ډيره مهمه چې دغور او څېړنې وړ ده هغه د(وارادارگ) جوړول دي. (وارا) چې دلته مې (ارگ) ترجمه كړې دى په نورو صورتونو هم ترجمه اوتعبير كيدلاى شي. كولای شو دا كلمه مانې كلا، حصار، قريه كلي، ښار، داوسيدلو ځاى او استوگنځى ترجمه كړو.

(وارا) لومړنى ارگ او لومړنى مقر دى چې (ياما) داريانانو لومړنى پاچا، دهند او ارياني ټولنې لومړنى پاچا او دبلخ دپيش داديانو دكورنۍ لومړنى لوى پاچا جوړ كړى او په خپل ژوند يې دهغې په ابادۍ كې هڅې او هلې ځلې ترسره كړي دي.

داريايي داستانونو پراساس (ياما) دبرودت او يخنۍ په مقابل كې چې راتلونكى و، نو ځكه يې د (وارا) په جوړولو لاس پورې كړ، اريايي داستانونه واي وروسته له يوزر كالو سلطنت څخه په هغه وختونو كې چې د (ياما) دسلطنت دوروستيو دوروسره برابر يدله، پاچا يوه سخته يخني پيش بيني كړه. وايي چې هره اجوره يواځنى خداى ياما پاچا ته الهام

(زیرې) وکړ چې د سختې بڅنې او واورې وړیدنې په مقابل کې چې ممکن غرونه به ټول سپین کړي، ځانته داوسیدلو له پاره پناه ځای جوړه کړي. پاچا د (وارا) د احاطې له پاره په کار لاس پورې کړ داوېستاد شرحې له مخې چې په دې باره کې یې ورکوي داسې ترینه استنباط کېږي چې د (وارا) احاطې لویه او پراخه لمنه درلوده ځکه چې هر بازو یې د آس ځفاستې په اندازه اوږدوالی درلود، یاما پاچا په داسې یوه لویه احاطه کې ښار جوړ کړ داوبو ځایونه، کورونه او ځانته یې داوسیدلو ځای جوړ کړ. باغونه یې کیښول او چارچاپیره یې لوړه کلا جوړه کړه چې لوړېر جونه او دروازې یې درلودې.

ددې تعریف له مخې په جرئت سره کولای شو حکم وکړو چې د جمشید (وارا) ارگ، حصار او یالوی او مستحکم ښار و ځکه چې ځانته یې حصار لاره، برجونه او دیوالونه او دروازې یې درلودې او په دننه کې یې ابادۍ داوسیدلو ځایونه، کوټې، ودانۍ، باغونه د غفیري جم له پاره جوړ کړای شوي و. او حتی د مرغانو او حیواناتو داوسیدلو له پاره ځایونه ځنګري جوړ شوي وو.

اربابي داستانونه نوره شرخه هم ورکوي او داسې یادونه کوي کله چې د (وارا) کار تمام شو (یاما) پاچا ښایسته سړي او ښځې چې دلور و نو لرونکي وو او په صحت ښه توانا وو له یوشمېر جفتو (جوړه) حیواناتو او پرندګانو له اخیلو تخمونو او جنسونو او د ښو اخیلو نباتاتو سره ارگ یا ښار ته وړ داخل کړل د (یاما) پاچا (وارا) یا (د جمشید مرکز) لکه په کومو صفاتو چې اوېستایې وایي دامن او امان ځای او د نیکو کارو خلکو ځای و.

وایي چې دې سیمې ته ناروغۍ نشوې راتللی امنیت او ارامۍ د دیوالونو دننه ښکاریدله، د بشر ښکلی او ښایسته نسل همداراز د مرغانو او حیواناتو رنگین او ښکلي ډولونه همداراز ګلان او نباتات هلته راټول کړای شوي وو.

تر دې وړاندې داستانونو نور ګامونه اخستې او وایي په دې ځای کې بد خلقي، جنګ جګړه، فریب او نور شیطاني خباثت نه لیدل کیدل، خلک یې ټول روغ رمت تر اوتازه وو په هغه ټولنه کې بې ترکیبه غاښ لرونکي، پته سترګو پوند، په خپه ګوډ او دیوې عضونه لرونکي بلکل نه لیدل

کیده، مگر ددې برعکس د اچاپیریال داستوگنې خوشحالی، اوسعادت
 چاپیریال و او پاچا له خپل رعیت سره په ډیره خوشحالی هلته ژوند کاوه.
 ایاد او پستا اصلي مطلب له وارا څخه څه وه؟ ایا (وارا) د ارگ، کلا،
 یا بنار په حیث خارجي مفهوم لاره! او که یایې مقصد د زمینداری، کښت
 او زراعت د ژوند د (وارا) په اړه له عمومي فهاو څخه داسې څرگندیرې
 چې (هند او اریاني) اریائیانو د تیرو د پخوانیو اونویو دورو د تیرو لو څخه
 وروسته بالاخره یې دامو دریا اوسردریا د حوزو ترمنځ د ځمکو په کښت او
 کار بوخت شوي، نوی ژوند یې له نعمت او برکت سره موندلی دی.
 د (پاراداتا) یا پیش دادیانو دوره دهند او اریاني اریایانو د زمینداری
 او بزگرۍ دوره ده چې لرغونتیا یې هر څه چې وه خو له یوې مرحلې سره
 یې دامو دریا په حوزه مخامخ یو، لکه څنګه چې پیش دادیان او له هغې
 جملې څخه جمشید (یاما) له بلخ سره ارتباط لاره. ایا د نیمه تاریخي او نیمه
 افسانوي او اسطوره یې تعبیرونو یوڅه برخه د (وارا) شته والی په بخدي یا
 پخواني بلخ کې دیوې کلا په حیث ګاڼه؟

د "زر اسپه" یا "آزار اسپه" ښار

د افغانستان د لرغونو ښارونو د اثارو په اړه پلټنه او مطالعه د تاریخ او ادب له نقطه نظره ډیر ارزښت لري، دلته له تاریخ او ادب څخه مقصد د ښارونو او مرکزونو ترمنځ ارتباط دی چې په ادبي لحاظ دهیواد پخوانیو ژبو ترمنځ د مطالعاتو او دلچسپۍ وړ پرانیزې، او د تاریخ له نظره د لرغونو ښارونو د موقعیت ټاکل د گذارشاتو په پوهیدلو کې ډیره مرسته کوي، لکه څنګه چې څو څو ځل ویل شوي دي افغانستان دا وړد تاریخ په لرلو مختلف مدنیتونه ترسره کړي دي. او بیلابیل دینونه یې یو په بل پسې تیر کړي. ژبو او لهجو یو پر بل تاثیر کړی دی چې دا ټولې صحنې ډیرې په زړه پورې دي او د مرکزونو د نومونو مطالعه د نمونې په ډول دیوې وړو کې جهاني کلمې په قالب کې له — ادبي، تاریخي، فرهنګي او مذهبي معناوو څخه ډکه دسترګو پر وړاندې انځورېږي.

د هندوګش په شمال کې یو د لرغونو ښارونو څخه چې نوم یې لږ اوریدل شوی دی او دهغو په هکله څه لیکل شوي نه دي دا هغه ښار دی چې دلته یې د (زر اسپه) یا (آزار اسپه) تر عنوان لاندې قیدو، اصلاً د باختري د ښارونو په اړه لرغوني منابع لرو د یوناني مصري جغرافیه لیکونې (بطليموس) او (استرابون) او نور و آثار په لاس لرو.

استرابون په داسې حال کې چې دبکتر (بلخ) د ښار نوم اخلي هغه په لاندې ډول هم یادوي: یعنی (زراسپه) (داراسپه) یا (ادارسپه) "آرین" یوتن بل یوناني جغرافیه لیکونکی دباختر د مشهورو ښارونو په قطار کې د (زاراسپه) د ښار یادونه هم کوي. او هغه یې د (زاریسپیس) په نامه هم یاد کړې دی د (زاراسپه) یا (زاریسپیس) د ښار ارزښت د سکندر مقدوني د يرغلونو پر مهال چندان روښانه نه دی، مگر د سکندر د يرغلونو د دوام پر وخت له باختر نه د (سغد) یا (سغديان) (ماوراء النهر) اودآمو د سیند شمال لور ته په نورو سیمو د بریدونو پر مهال یې ژمی په نوموړي ښار کې تیراوه ځکه چې د زراسپه ښار مهم ښار و. اود جنگي پیاوړتیاوو اولورو برجونو له نظره په زړه پورې ځای و او که داسې نه وای نو د سکندر په باختر کې د جنگ پر مهال له یوناخاپي سپرله ییز گواښه په هغه ځای کې نه اوسیده. په عمومي ډول داسې رانښيي چې (بکتر) یعنی دیونانیانو د عصر له بلخ ښار یاد سکندر معاصر اود (زاراسپه) له ښار یوڅخه وو.

د پخوانیو جغرافیه لیکونکیو په جمله کې یوازینی شخص بطليموس دی چې دهغو دورو ترمنځ توپیر کوي لکه چې د (بکتریا) اوزراسپه ښارونه بیل بیل ښارونه وو، خو ددې له پاره چې ډیر سره نژدې واقع وو، یوشمیر خلک دواړه یوښار بولي.

پاتې دې نه وي چې د (زاراسپه) نوم پرته له ښار نه دیو رود په باره کې هم راغلی دی چې نوموړی ښار دهغه رود په غاړه اباد شوی و اوددې ښار اوسیدونکي د (زاراسپه یانو) په نامه یادیدل.

د ښار دنوم په شاوخوا غور کول زموږ معلوماتو ته نسبتاً پراخوالی ورکوي او په دې کې شک نشته چې دا ښار دمخه دیونانیانو له زمانې اود مقدوني سکندر له يرغلونو څخه موجود و. او په دې کې هم شک نشته چې یونانیانو د سیمې له خلکو دانوم اوریدلی او په هغه بڼه چې پورته مو ولیدل چې له جملې څخه یې یو هم (زاراسپه) دی، قید کړی وي. په دې دوو کلمو کې په کوم نامه کې شک لیدل کیږي؟ یو (زر) اوبل (اسپه) دویمه

کلمه ډیره روښانه ده چې عبارت له (اس) او (اسپه) څخه دی چې په فارسي او پښتو ژبو کې یې تر اوسه تغیر نه دی کړی. لومړۍ کلمه ډیره مطالعه او ترجمه غواړي. ځکه چې تر اوسه یې د (زر) د (طلا) په معنا او (هزار) یې د زر په مانا ترجمه کړې او نوموړی ښار یې د (یوزراسونو) او یاد (طلايي اس) په صفت توجیه کړی دی. اولکه څرنگه چې د باختر اسونوله پخوا راهینسې شهرت لاره، دواړه تعیرونه له حقیقت څخه خالي نه دي.

دهمدي کلمې له پاره یوه بله توجیه هم لرو چې هغه د (اذر) کلمه ده یعنې اور او لکه څنګه چې مو په لاپخوانۍ زمانه کې د بلخ تر څنګ اورتون د (ازر اسپ) یا (ازر یاسپه) په نامه درلود نو کیدای شي یونانیانو همدهغه نوم اوریدلي وي او اصلاً د ښار دواقيعي نوم معنا د (اتشي اسپ) د مطالعې په باره کې وي چې داتشکدو له جملې څخه دیوې مشهورې تشکدي داسم خاص په صورت ایښودل شوی وي لکه څنګه چې پوهیږو داسپ کلمه په باختر کې د اوښتايي عصر په ځانګړو شاهانو او مشهورو شخصیتونو پورې ډیره اړه درلوده. چې د ادبي او تاریخي حلقو پدې تسلسل کې د (ادر اسپه) د ښار مبداء په اوښتايي عصر کې ترمیلاده یوزر کاله وړاندې رسولی شو.

تخاري ژبه د با ختر اوتخارستان

د خلکو آرنۍ ژبه

د ۱۹۵۷ کال د مۍ ۴ مه نيټه د افغانستان د لرغون پيژندنې د کيندلو تاريخ يوه ډيره مهمه ورځ شميرل کيږي. ځکه چې په دې ورځ د سره کوتل په کيندن ځای کې د تېرې يوه لويه لوحه کشف شوه چې په لوی ډبر ليک پوښل شوې ده، دغه چې له يونيم کال مطالعې او تدقيق وروسته يوتن موسيو ماريک بلژيکي چې د فرانسې د کيندلو د پلاوي غړی دی، په دې و توانيد چې هغه ولولي او يوشمير کلمې او جملې يې ترجمه کړي او دا څرگنده شوه چې له کومې ژبې نه چې په دې ډبر ليک کې گټه اخستل شوی د باختر اوتخارستان اصلي او محلي ژبه ده، چې بايد هغه د تخاري ژبې په نوم اصلاً موسيو ماريک دا ژبه په فرانسوي اصطلاح "توتخارين" يعنې د (تخار اصلي) ژبه ونوموله او د دې وجه ته يې د "سنگيانگ" وړاندې يوشمير ژب پيژندونکيو داسکايي يوه لهجه چې د "سنگيانگ" ځوانان په علاقه کې کشف شوې د (تخاري) په صفت ياده کړېده (ددې وينا تصحيح ايجابوي چې د تخاري اصلي ژبې د پيدا کولو له مخې بايد هغه د تخاري د اصلي ژبې په توگه ياده کړو او دا کار موسيو (ماريک) په همدې غرض عملي کړی دی چې د پخوانيو ژب پيژندونکيو تير وتنه اصلاح شي.

ټول په دې پوهيږو چې د افغانستان خاوره دهند او اروپايي ژبو د پاتې شونيوله نظره ډيره غني ده او ددرو په کړليچونو کې کم تر کمه د (۲۰) بيلابيلو لهجو شواهد تراوسه خوندي شويدي. دا د حيرانتيا ځای دی چې ددې لهجو يوشمير دهندې کورنۍ او يوشمير نور يې ارياني ژبو کورنۍ ته اړوند يږي.

لکه څنگه چې د ژبو اړوند له مطالعو څخه جوتیږي چې اریایي قبایل
له هندي، اریاني کورنۍ یال له شمالي سیمو څخه اویاهم دهمدي خاورې له
لرغونیو هغو څخه به پیل شوی وي.

تخاري ژبه چې تازه یې له سره کوتل څخه دلوی ډبر لیک شواهد څرگند
شوي دي، وروسته له پهلوي، پارتی، سغدي، خوارزمي او اسکایي لهجې
د اریاني ژب لهجو شپږمه ژبه ده چې د ډبرلیک په مضمون یې څرنگوالی
څرگند شوی او د افغانستان په ژبو کې یې د ډیرې مطالعې له پاره نوی
فصل پرانستی دی.

موسیوماریک عقیده لري چې وروستی تن چې د تخاري ژبې یادونه
کوي هغه البیروني دی چې په خپل یو تالیف د داروگانو د نومونو په باب کې
دیو شمیر نباتاتو نومونه یې په تخاري ژبه یاد کړي دي.

کله چې چینایي گرځند کتونکی هیوان تسنگ داوومې پیړۍ په
لومړۍ نیمایي کې د افغانستان شمالي برخو ته راداخلیږي په تخارستان
کې د ادب اولیکدود د معنا او څرنگوالي په اړه چې په هغه وخت کې په دې
علاقه کې رواج او معمول و معلومات ورکوي او له هغې نه داسې
څرگندیږي چې زموږ د بحث وړ تخاری ژبې د ادبي آثارو په نسبت یې له
سغدي ژبې نه ډیر پراخوالی درلود. د نوموړي کتونکي نظریات د دې
لکیدود له پاره ډیر په زړه پورې دي، ځکه وایي چې لیکدود یې ۲۵ توري
لري او په افقي توګه له چپ نه بڼۍ خواته لیکل کیږي لکه څرنگه چې
د تخاری ژبې لیکدود د سره کوتل په ډبر لیک کې څرگند شوی یوناني دی،
۲۴ یوناني توري پکې شامل دي او پنځو شتم توري یې د (ش) حرف دی
چې د (ش) اواز لکه د کنیشکا په څیر اداکوي.

په دې ترتیب څرگندیږي چې د ځاګړو اړتیا، وله مخې یې نوی حرف
هم په الفباء کې اختراع او ورزیات کړی و.

موسیوماریک د مطالعې پر مهال د تخاری ژبې صفت د انتصاب
څرنگوالي له پوښتنو سره مخامخ کیږي، چې پخپله یې ځوابونه ورکړي
دي، مثلاً:

ایا طبعاً موپه خاطر کې څرڅي چې نوموړې ژبه د متهاجمو یا مهاجرو
قومونو ژبه نه ده چې د تخاری پر نامه دویمه م ز پیړۍ کې د آمو له سیندرا

تیره شوي او دافغانستان دغې څنډې ته راغلې او دهغو دراتلو په تعقيب سره بکتریان په تخارستان شهرت وموند؟

نوموړې مدقق په ځواب کې خپله پوښتنه داسې ردوي چې هیڅ دلیل نشته چې یوډله کوچیانو او کپړدۍ والو خلکو خپله ژبه دباختر پر خپلو خلکو چې دلته مېشت او دډیرې مودې اوسیدونکي وو، تحمیل کړې وي.

دهغه بله پوښتنه داده لکه څنګه چې کشف کړای شوی ډبر لیک یورسمي ډبر لیک دی او تقریبا د کوشاني امپراطور کنیشکا حکم اودیوي رسمي اعلاميې بڼه لري ولې ژبه یې کوشاني ژبه نه ده؟ ددې پوښتنې ځواب داسې ردوي چې که چیرته دا ژبه د شاهي کورنۍ او یاد کوشاني پر ګنیزه شاهي ژبه وای نو د ډیرو پراخو ادبیاتو څخه برخمنه کیده. خودچیني ګرځندیا لیدونکي پر وینا دا ډیره پراخه ژبه ده او حتی له سغدي ژبې نه هم پراخ اوبدای ادبیات لري.

نودبلژیکي پوه په عقیده هغه ژبه چې د سره کوتل په ډبر لیک کې ترې کار اخستل شوی دی دباختر او تخارستان د اصلي اوسیمه ایزو اوسیدونکیو ژبه ده او دلویدیزو اوختیزو ډلو ترمنځ د ایران ژبو کورنیو د استعمال عامل شمیرل کېږي.

د تخاری باختری ژبې رسم الخط د استعمال له مخې د منځنۍ ایرانی ژبو د رسم الخطونو سره لکه پارتی، سغدي، او خوارزمي توپیر لري ځکه چې نوموړي رسم الخطونه په مستقیمه توګه له ارامي رسم الخط څخه مشتق شوي چې په ډیره پیمانه دهخامنشیانو د دفتري منشیانو تاثیر په کې څرګند دی، حال دا چې باختر او تخارستان د یوناني عنعنوي لرغونتیا پر اساس یوناني الفبا په خپله لیکنۍ ژبه کې استعمال کړې ده او د رسم الخط د صوتي سیستم په لرلو د تخاری ژبې د صوتونو له پاره بشپړ غوره او مناسب و او په عین حال کې دباختر او تخارستان ادبي ازادي هم راڅرګند وي.

باختري يابلخي ژبه او د سره کوتل

د ډبر ليک وروستی ژباړه

د بغلان د سره کوتل ډبر ليک (۱۹۵۷ م کال د می ۴ مه ورځ) په افغانستان مرکزي اسيا هند او ايران کې د پرتاريخي اوفرهنگي (تاريخ اوادب له نظره) ارزښت لري. له ۱۹۵۷ کال څخه تر نن (۱۹۶۷) کال پورې د دې لسو کالو په اوږدو کې چې له کشف نه يې پوره لس کاله تيرېږي يوشمير اروپايي پوهان لکه په فرانسه کې (پروفيسر بن وانيست) په انگلستان کې فقيد پروفيسر هيننگ (او پروفيسر گرسه ويچ) په المان کې (پروفيسر هومبڅ او گوبل) او دنړۍ په ډيرو برخو کې يې په تحليل ، تجزيه ، قرائت دالفاظو په سموالي اود متن په راټولولو بوخت دي.

د (اتوتخاري) او (اصلي تخاري) صفت هغه صفت و چې د ډبر ليک د کشف په لومړيو کې د موسيو (ماريک) دفرانسي لارغون پيژندنې دپلاوي د غړي له خوا ورکړای شو او (په تيره مقاله) کې مې دهغې يادونه وکړه نو موسيو "راوول کوريل" دفرانسي د لارغون پيژندنې دپلاوي غړی په (ازياتيک ژورنال) داسيا په تحقيقاتي مجله کې په دې باره کې په ځانگړي توگه دليکونکي له زاويې خپره کړه مگر يو ډير مهم قدم په ۱۹۶۰ کال کې د فقيد استاد "هيننگ" له خوا په لندن کې واخستل شو، او نوموړی په

خپله مشهوره مقاله کې (دبکتریان ډبرلیک) تر عنوان لاندې ددې ډبرلیک ژبه د (باختر) یا (بلخي) ژبې په نامه ياده کړه.

استاد هيننگ په يوه مثلث ډوله کاني باندې چې له سره کوتل نه کشف کړی شوی، او ددري کرښولرونکی و، دلومړي ځل لپاره د بغلان دنوم په لوستلو بريالی شو. په دې ترتيب سره چې د ډبرليک په دويمه کرښه کې دانوم په لرغوني بڼه د (بغولانگو) په بڼه ولوست هغه باوري دی چې دا کلمه په سغدي ژبه کې د (بغدنک) (اوبغدنګ) په صورت راغلې او ټول دارياني له پخوانۍ کلمې (بغودانکه) څخه مشتق شوي او معنایي اتشګا اورتون دی او وروسته تر دې چې وروستی حرف يې حذف شوی له (بغولانگو) څخه لومړی (بغلانګ) او وروسته اوسنی نوم (بغلان) منځ ته راغلی دی.

لکه چې فرانسوي لرغون پيژندونکی پلاوی وروسته دسره کوتل له ستر ډبرليک څخه د کيندلو په نهمه اولسمه مرحله کې (د ۱۹۵۸ کال دنومبر له ۲۰ څخه د دسمبر تر ۲ نيټې اوبيا د ۱۹۵۹ کال دنوامبر له ۴ مې څخه دنوامبر تر ۲۶ نيټې پورې ۵۳ نورې دکاني خښتې چې دڅاه په سنکاري کې ترې کار اخستل شوی و) نوي اسناد (لاسوندونه) و. چې په لاس راغلل او پروفيسر بن اونيست چې دواړه دارياني ژبې متخصصين وو او يوتن بل استاد کولشر دوفرانس په ۱۹۶۱ م کال کې د بغلان په ډبر ليکونو مطالعه پيل کړه او څرګنده يې کړه چې دغه ۵۳ ډبرليکونه په حقيقت کې دهغه ډبرليک دويم نقل دی چې پر ۱۹۵۷ کال پريوکاني کنبل شوې وه. ددې ليکونو (۲۱ پارچې يونقل او ۳۲ پارچې کاني بل نقل داليکنه بشپړوي) په دې ترتيب د بغلان له سره کوتل نه درې نقله ډبرليکونه په لاس راغلي دي چې ټول دکابل په موزيم کې موجود دي.

له دې سره سره يې مطالعې د ژبو د متخصصينو له پاره دکلماتو د تفکيک اولوستلو او ترجمې کارنسبتا اسانه کړی دی. همدارنګه يوشمير الماني پوهانو لکه (هومېخ) او (ګوبل) هم د ډبرليکونو دکلمو په تعبير اولوستلو اومتن په ترجمه کې نظريې ورکړي چې ټولي دقيقې اوډيرې علمي جنبې لري چې دټولو مقالو شرحه رسالو ته اړتيا لري چې په ډيره پيمانه به د ژبو مدققين ورته پاملرنه وکړي او پدې ورکوټې مقاله کې يې د تشرېح گنجائش نشته.

لکه څنگه چې مې په پیل کې وویل چې د سره کوتل د لومړي ډبر لیک د کشف دغه لس کاله تېر شول، تر دې وروستيو پوهان دهغې په ژباړه کې بيلابيلې هڅې ترسره کوي، ددې ژباړو يوڅه برخې د څو کلمو په معنا او تعبير منحصرې دي، بالاخره ټوټه ټوټه څو کرښې ژباړل شوي او هغه وخت د ټوټه کيدو په وجه د متن عمومي گټه استنباط شوه.

وروستی شخص چې د متن په بشپړه ژباړه يې لاس پوري کړ د فقيد هيننگ شاگردانو څخه يوتن پروفيسر (گرشه ويچ) و چې تير کال مې د ايران پيژندنې په کنگره کې وليد او په همدې باره کې مې ورته د لرغون پيژندنې د څانگې خبرې واورولې چې مقاله يې د (چاه بغلان) تر سرليک لاندې د (ريشياميجر) په مجله کې خپره شوه.

په (فروغ فرهنگ) رساله کې چې د انيس په ۱۳۴۶ کالۍ کې چاپ شوې له انگرېزي ژبې نه يې يوه ډير ازاده ژباړه پکې نشر کړه چې همغه کټ مټ دلته نقلوم:

"کله چې د کنيشکافاتح معبد جوړ شو، يو پاچا په خپل نامه ونوماوه. اوبه هلته موجودې وې، مگر وروسته وچوبې اوداوبو د کم والي په وجه خدايان له خپلو ځايونونه پورته شول او معبد شړ پاتې شو، اوس په دې حالت و چې (نو کرو نزو کو) (فريخ واديو) چې دهيواد پورو، داسمان زوی، عادل، شفق د ټولو موجوداتو خير غوښتونکی پاچا له سر پرېکړو پلويانو څخه و د ثور په مياشت کې ۳۱ کوشاني عهد کې داخل شو او امپراطور د اوامرو په اثر په ملگرتيا د (کوزگنک) زوی د (برزومهر) (خيرکمن) (سيتل گانزيک) د معبد چارچاپير کلا جوړه کړه او څاه يې وکيندله او هغه يې په ډبرو وپوښله او څاه ته يې څرخ نصب کړ او داوبو ذخيره يې جوړه کړه او د معبد محوطه يې تر لرې لرې ځايونو خړوبه کړه (اپومن) (مهرامن) او (برزومهرپور) ډبر لیک وليکه"

البته د بغلان د ډبر لیک د متن لوستنې ترجمې او تفسير د مناظرې په اړه وړ خلاص دی په همدې ترتيب راتلونکي پر راتلونکيو سپارو. سملاسي د بغلان د ډبر لیک اصلي ژبې ته چې هغه لومړی موسيو مايک د اصيلي تخاري په نامه لوستی اوبيا فقيد استاد هيننگ د (باخترې) يا (بلخي) په نامه ونوموله. يوه دارياني ژبوله کورنۍ ختيزه منځنۍ ژبه ده چې د کوشانيانو په دوره د مسيحي په لومړۍ پيړۍ کې دهندوکش په شمال

بغلان کې اودباختر په ډيرو برخو کې پرې خبرې کيدلې او پخوانيو (سغدي)
او (خوارزمي) ژبو ته يې ډير ورته والی درلود.
لکه څرنگه چې د ډيرو ارياني ژبو پر خلاف (که هغه پخوانۍ دي
منځنۍ او که نوي دي) چې په سامي ليکدود ليکل شوی دی يواځې ددې
کورنۍ مينځۍ ژبه چې ديوناني ژبې په ليکدود او حروفو ليکل شوی داپه
ډبر ليک کې په سمه توگه تلفظ او خوندي شوې ده يواځې د کار په پيل کې
چې کوم اشکال محسوس وو او شايد تر اوسه به هم په بشپړه توگه له
منځه تللي نه وي هغه د کلمو بيلتون دی ځکه چې د ډبر ليک يوناني توري
چې په اسانۍ سره لوستل کېږي، هغه پرله پسې او څنگ پر
څنگ ليکل شوي دي.

۱۳۴۶-۵-۷

کابل او دتاریخ په دورو کې

په پخواني نومونه

کابل دطبقات الارضي په اصطلاح "ژوره کاسه" ده چې په هغې کې د شاوخوا نقاطو اوبه راټولې شوي دي په بل تعبیر داوبو دتوئیدو ځای دی. د کابل شاوخوا ته په یوې کتنې شمال لور ته دخواجه رواش چمن، غرب لور ته یې دبیني نیزار چمن، جنوب ختیځ لور ته یې دقلعه حشمت خان چمن لیدل کیږي چې دطبقات الارض مفکوره او اصطلاح پکې حقیقت لري او یوه برخه اوبه چې د چاپیریال له غرونوڅخه ښکته راتللي او راځي لاره یې نه درلوده او په مختلفو "کاسو کې" راټولیدلې او تراوسه یې دښار شاوخوا ښې ښانې لیدل کیږي.

داڅرگنده ده چې په پخوانیو دورو کې رودخانې دتلو راتلو طبیعي لارې وې مهاجر به همدغو رودخانو ته تلل راتلل لوي کلي او ښارونه به دهمدغو سیندگوټو ترخوا ابادیدل دلرغون اریایانو دیادگار دوید په سندرو کې د کابل درود نوم د "کوه بهار" په بڼه راغلی او په تکرار سره استعمال شوی دی. اوداڅرگنده ده چې اریایانو په افغانستان کې د استوګنې پر مهال او دجلګې "هفت دریا" یعنې پنجاب پر لور دهجرت په مهال رود پیژانده.

طبیعي ده چې دا وخت ښار او دښار اوسیدنه نه وه او ددې سیندگوټي پر غاړه لښار اباد شوی نه و او اریایي مهاجر دخیمو اوسیدونکي وو او دشنورودخانو پر غاړو دمالدارۍ په چارو بوخت وو. دکوبهار دپخوانۍ کلمې چې د کابل درودخانې نوم دی "کو" د "اوبو" په معنا چې د "و" بدلیدل په "الف" تر اوسه د "کابل" په کلمه کې له منځه تللی

نه دی او دهغوی چې په شاعرانه صورت کې د کابل په کلمه کې "اوبه د
"گل" په منځ کې لیدل هغوی د فیلوژي حقایقو ته هم نژدې دی.

پخوانی کابل چې هر ځای و خو څرگنده داده چې پر غرونو د دیوالونو
جوړولو وروسته د ابادۍ د ثقل مرکز د دوو غرونو "اسمایی" او (شیر
دروازي) په منځ کې یې پراخوالی وموند او دا وروسته له ۵ مسیحي پېړۍ
نه پیدا شوی دی.

هماغه ډول چې "وید" د کابل درودخانې یادونه کړې ده او پستا هم
د ۱۴ قطعو څمکو په یادونه کې ۷ قطعې څمکه د (ویکده ته) په نامه یادوي
اولرغون پوهان ټول هغه کابل بولي او یوتن حماسي پهلوان ((کرسپه)) یې
ډیر مشهورو چې بیا وروسته د کابل او کاپیسا د پهلوانانو یادونه شوي دي
پیل یې له همدغه ځایه شوی دی.

د دریمې م ز پېړۍ په نیمایي کې یوتن مورخ چې اراتوستنس نومیده
له دې سیمې (اورتسپانا) یا (اورتسپنه) په نامه یادونه کوي چې پوهان
د بطلیموس مصري جغرافیه لیکونکي په مرسته دویمه مسیحي پېړۍ کې
داسیمه کابل تعبیر وي، البته یوشمیر ددې ښار موقعیت ښکته پورته کړی
دی او دنورو ځایونو وړاندیز یې هم کړی دی لکه "حصار سکندري"
د سرای خواجه تر څنګ اوداسې نور مګر د کابل د ښار موقعیت د
"اورتسپانا" د موقعیت ارزښت له دغې څخه څرګندېږي چې د پخوانیو
کاروانونو لار چې دهند، باختر او اراکوزي "قندهار" په لور تیتې شوي،
موجودې وې او فاصلې یې معمولاً د موقعیت له مخې شمیري او همدې
کتنې له مخې "استرابون" هغه ځای (څلور لاری) بولي د همدې تعبیر له
مخې څرګندېږي چې د "اورتسپانا" ښار چې اوس یې (فعلي کابل) بولي
د کاروانونو پر لاره یې یو مهم موقعیت لاره چې د لارې له همدې ښار نه
دهند، بلخ، باختر او غند او سیمې او د ښارونو پر لور یې تیتې شوې وې او
د کابل موقعیت دا خصوصیت اوس هم لري او ددې درې تر خواوولارې اوس
هم له همدې ځایه تیرېږي. البته د اصفه په سرای خواجه اوبگرام کې حصار
سکندرې هم لري. مګر مدققین ډیر په خواستمال دي چې کابل
نوموړی (اورتسپانا) (ارانوسستن) د کابل جغرافیه یې جوړښت
هم د نظریه تائیدوي.

بطليموس يوناني مصري جغرافيه ليکونکی چې په دويمه مسيحي پيړۍ کې يې ژوند کاوه د ښارونو او قريو په ډله کې (د پاروپاميزاد) ولايت د (کارورا) د ښار په نامه يادوي چې پوهانو يې د تلفظ صورت د (کابورا) د ښار په نامه هم کړې دی او د کابورا نورې برخې يې د ښار داوسيدونکيو نوم (کارورا) تلقي کړې دی د بطليموس د (اوراسپانا) او (کارورا) دواړه يوښار بولي او (کارورا) يې د (بازليئوس) په صفت يعنې (شاهي ښار) هم ياد کړې دی. د بطليموس نظريات د (کارورا) او (واتسپانا) د ښار په اړه د کابل تاريخچې په اړه ډير ارزښت لري او په ځانگړې توگه داچې د اښار د (شاهي) ښار په نامه يادوي. اوتر دې اندازې پورې چې دا ښار اداري مرکزيت څرگندوي.

لکه څنگه چې دنوموړي جغرافيه ليکونکي د قريو په نومونو کې د کابل د چارچاپيره ځينو نقطو لکه (لوکرنا - لوگر) (ارگوده - ارغنده) (بگرده - وردگ) هم يادوي او دادرې نقطې د کابل په چاپيريال کې لوگر، ارغنده او وردگ يادوي دهغه ليکنې د کارورا، کايورا چې کابل دی د اهميت او موقعيت په اړه ډير ارزښت ور دي او دا څرگندوي چې نوموړی نه يواځې د مرکزي ښار له موقعيت نه، بلکې د چارچاپيره مهمونقاو څخه هم بې خبره نه وه، د کابل دنوم وروستی تلفظ (کاول) او (کابل) دی لومړی يې د (پراچې) او (اور مړي) لهجو د تاثير په وجه اود يفتاليانو د تمرکز په اثر منځ ته راغلي او دويم د پهلوي ادبياتو د (بنداهش) په متن کې يې يادونه شوې.

(کاول) ، (زاوول) ، (کاولستان) او (زاوولستان) به مو تل اوريدلي وي داتلفظونه د مسيحي له پنځمې پيړۍ نه له يفتليانو سره معمول شوی و. لکه څرنگه چې (زاوول) (زابل) شو همدارنگه (کاول) (کابل) شو او لکه څنگه چې وروسته له (کاول) څخه د کابل ضبط هم لرو کولای شو ووايو چې د (پ) او ښتل په (ب) چې دواړه قريب المخرج دي د کابل دنوم ضبط وتلفظ منځ ته راغلی چې تقريبا له يوزر کالو راپه ديخوا معمول او متعارف دی.

بودايي کابل

ديوناني اوپهلوي کلاسيک متون کې دکابل دنوم دريښې او ددې ښار ديلايلونومونو دضبط په اړه چې راډيو ته مې يوه لنډه مقاله وليکله (تيره مقاله) دلته غواړم دبودايي کابل موقعيت تصريح کړم.

په دې کې شک نشته چې کابل ديوې (وادي) په حيث، ديوې کلا په حيث، ديوې درې په حيث، ديو کلي په حيث اوبلاخړه ديوښار اودافغانستان دپايتخت په حيث اوږد تاريخ لري. او که چيرته يې دپخوانيو اثارو پر اساس چې يوه مجموعه يې ۲۰ کاله دمخه له چمن حضوري اودمرنجان غونډۍ له کوزنۍ برخې نه کشف شوې او اوس هم دکابل په موزيم کې خوندي ده وشميرل شي نوکولای شو چې دکابل تاريخ تر ميلاد پنځه پيړۍ دمخه دکابل تاريخچه شروع کړو. ددې ۲۵ پيړيو په اوږدو کې کابل دتاريخ بيلا بيلې دورې تيرې کړې دي چې له هغې جملې څخه يې يوه هم دبودايي دوره ده چې هغې ته دلويو کوشانيانو دوره هم ويلای شو.

په دې کې شک نشته چې دلرغون پيژند او دخيرنو په وجه بودايي معابدو او استوپو دکنډوالو اثار دغرونو په څنډو کې او دښار په ماحول کې دغونډيو دپاسه په مختلفو برخو کې لکه چکري، کمرې، شيوکي دشاخ برنتي دغره له لمنو، پنجه شاه، دعلي اباد گردنه او همدا راز له نورو

ځايونو څخه هم پيدا شوي دي. خو كه چيرته په غور سره ددې عبادت ځايونو او استوپو دودانيو طرز، شواهد او اثار مطالعه شي څرگنديږي چې داهر يو ديوې نوې اوتازه دورې سره اړه پيدا كوي.

داگونه معبدونه وو چې دبودايي وخت له دود سره سم دمشخصو څنډو دپاسه دكابل چار چاپيره تپوباندې ابادې شوي دي.

فرانسوي فقيد موسيو فوشه عقیده لري چې بودايي كابل ديو كلي په توگه داوسني كابل جنوب ختيځ لور ته په ۱۲ كيلومترۍ دچكري په برخه كې په داسې ځای كې واقع و چې نن ورځ يې هم دغره پر څوكه (دپای په برخه) كې يومنار دچكري منار په نامه موجود دی چې ليدل يې مدققينو اوسيلانيانو ته ددير ارزښت وړ دي.

دموسيو فوشه نظريه ددې ځای دتاريخي ودانيو پر مطالعاتو اودده پر هڅو ولاړه ده چې دده په غوښتنه دموسيو (گودار) له خوا يې صورت نيولی دی.

په چكري كې پرته له دې چې دغره په يوه څوكه باندې منار موجود دی چې دهغې تورې وارثې او ثبوت ته رسول ځانگړې مقاله غواړي، يويل منار د (سره منار) په نامه او څو استوپې موجودې دي چې له نيكه مرغه دزمانې په تيريدو سره دقصدي خرابيو ساتنه او محافظه يې په ښه توگه ترسره كړې ده او مطالعه يې په كوشاني عصر كې دكابل دبودايي معمارۍ دسبك له نظره خاص ارزښت لري. دهغې غونډۍ چارچاپيره چې سره منار پرې اباد شوی دی دلوړو ديوالونو اثار تر ۴۰ كالو دمخه هم موجود وو چې اوس يې شواهد لږ لږ له منځه تللي دي، مگر دسره منار په مقابل كې دبودايي كابل دلوې استوپې ښې ښانې تر اوسه موجودې دي چې دمحيط اوږدوالی يې ۴۷ متره دی مگر دمعبد يې پرته له پورې لرونكې ځمكې نه نور څه پاتې نه دي.

دسره منار شاته ديځ درې په نامه يوه وړوكې دره ده او دچكري دمنار ترشاه يوه بله دره ده دسنجد درې په نامه چې ددواړو په منځ كې تر اوسه وړوكې استوپې موجودې دي.

له چكري نه لږ لري دلمرختيځ پر خوا دخورد كابل په لور يوه ساحه ده ددامن كمري په نامه ياديږي چې هلته هم ددوه استوپو ښې ښانې ليدل كيږي چې ديوې دمحيط اوږدوالی ۴۵ متره دی او له هغه ځايه بيا لږ

دلمر خاته پر لور يو بل ځای راځي چې د سيمې خلک يې (سه توپان) بولي،
خولکه څنگه چې توپ همغه داستوپې کلمه ده. څرگنديزې چې هلته
استوپې موجودې وې، نه يواځې د درې استوپو بلکې د ۵ استوپو نښې
نښانې ښکاري.

په دې ترتيب څرگنديزې چې د (کمرې اوچکري) په علاقه کې په
لومړۍ مسيحي پيرۍ اوپه ځانگړې توگه له لومړۍ څخه تر دريمې
مسيحي پيرۍ پورې ډيرې استوپې او معابدونه موجود وو او پدې کې
داستوپو او معبدونو نښې نښانې هيڅ شک نه پيدا کوي.

انگريز لرغون پيژندونکی ميسن له ۱۴۰ کاله دمخه بودايي کابل
کنډوالې ليدلي دي او حتی دچکري په لويه استوپه کې يې يولوي سوري
کړې و. اويوشمير خټين لوبښي د تيرو صندوقچه او سکې يې له هغه ځايه
وړي دي بودايي کابل د ودانۍ د جوړښت د ښار د ابادۍ او خلکو د جمعيت
له نظره چندان اهميت نه درلود، مگر د ديني مرکزيت له مخې په پورتنیو
پيړيو کې چې يادونه يې وشوه بې اهميته نه وه دچکري د منار موجوديت
دمعبدو او استوپو شته والی دا رابښي چې د ختيځ او شمال لوري بودايان
هلته روزل کيدل.

د کابل شاوخوا بودايي پاتې

شوي ودانۍ

لرغون پيژندونکي پوهان معمولاً پدې باوري دي چې کابل بودايي عصر څانگړې سيمه لرله يا پر بل عبارت (بودايي کابل) له ننني کابل څخه ليرې وجود لاره. دنوموړو پوهانو نظريه په دغو دوو دلايلو متکي ده. يودپخوانيو اثارو، اباديو، دمعدونو او داستوپو ودانۍ اوبل د کابل د ځينو اوسيدونکيو افواهات، عرف او عادتونه.

لډې سره سره دپورته نظرياتو پر اساس پخوانۍ کابل په لومړيو دوه درېيو مسيحي پيريوکې دلوگر دحوزې له مخې له اوسني کابل نه يې جنوب ختيځ پلوتنه په ۸ کيلو مترۍ کې قرار لاره او داهغه حوزه ده چې (ساکا) (کمرې) (چکري) او (بگرامي) نيولې ده اودلوگر اوبه دمخه تردې چې د کابل سيندگوتي سره يوځای شي. يواځې د يعقوب له تنگي څخه راوځي داپورته يادې شوې ساحې خړوبوي.

دکومې ساحې چې مو يادونه وکړه هغه سيمه ده چې دشاخ برنتي، کمرې او چکري غرونو يې لمر خاته، لمر پريواته او جنوبي خوا وې ئې

راچپيرې كړي دي او شمال لور يې خلاص دی. همدارنگه يوشمير غونډۍ لکه: خاک بلخ او تپه مرنجان يې په لرې شمال لويديزه برخه کې پرې دي. داوس له پاره دبودايي کابل لرغونتيا دودانيو دجوړښتي سبک له نظره اويوشمير سکودشهادت له مخې چې له پخوانيو اباديو څخه راپيداشوی دی دلومړۍ، دويمې اودريمې مسيحي پيرۍ پورې ترشابيولای شو اوداهغه وخت دی چې لوي کوشانيان دخپل قدرت اوج ته رسيدلي و. او دافغانستان په ټولو برخو اودهند په ځينو فتح کړای شويو برخو کې يې واکمني درلوده.

فرانسوي هيوادپيژندونکی موسيو فوشه باور لري چې دبگرامي وجود پر دغوسيمو کې چې يادونه يې وشوه دغلته دوجوديوبل دليل دی اواحتمال لري چې (کابورا) دبطليموس يادونه (چې دبنار په حيث يې ترينه يادونه کړې ده) په همدغه سيمه کې واوسيږي.

لکه څنگه چې کتل کيږي اوپخوانۍ بقايا وې اونومونه شهادت ورکوي دغرونو دلوړو څوکو نه نيولی دغرونو ترلمنو او غونډيو پورې په ټولو ځايو کې معبدونه واستوپې جوړې شوې وې لکه (شاخ برنتي) او د(چکري منار) چې دغرونو په ښکتنيو مورگو باندې واقع وو او په دواړو ځايونو کې دبودايي اباديو بقاياوې — دغرونو په لمنو اودغنديو دپاسه په پنجه شاه غونډيو، جان باز، جبه کهنه، کمري، چکري او تپه مرنجان او نورو کې مشاهده کيږي.

په هغو سيمو کې چې يادونه يې وشوه دبودايي اباديو پاتې شوني معمولاً له زراعتي ځمکو پورته اوهمدا راز له کليو لکه (شيوکي) او(کمري) نه پورته اوډير وختونه يې ددرو په منځ کې چې له نظره نسبتاً پناه وې جوړې کړای شوې دي.

دپخواني بودايي کابل له مشهورو ودانيو څخه يو هم دچکري منار دی چې داوسني بنار جنوب ختيځ لور ته په ۱۲ کيلومتري کې ديوغر دمورگي دپای په برخه کې ودان کړای شوی دی. او نژدې ۲۰ متره لوړوالی لري او داهم له شک نه وتلې نه ده چې په پخوانيو وختونو (مسيحي لومړۍ پيرۍ کې) ددې منار په پورتنۍ برخه کې يوخرخ يادبودايي دين علامه و لکه څنگه چې په بنارس کې داشوکا دوخت منار پاتې دی او په سر کې يې خرخ ليدل کيږي.

دپخواني بودايي کابل دودانيو په قطار کې يوبل دقدر وړ څيز (سره مناره) ياسور منار دی چې دچکري دغره په پای کې ليدل کيږي لکه څنگه چې ددې منار په تعمير کې دسور رنگ کاني لگيدلي دي په دې وجه يې د

سور منار په صفت شهرت موندلی دی. ددې دواړو منارونو ترمنځ دڅو استوپو پاتې شونې لیدل کیږي چې مخ یې ښه ساتل شوی دی. دلویې استوپې احاطه یې له ۴۵ مترو نه اوړي.

ددې استوپو په مقابل کې دوره وړو کې درې دي چې یوې ته (بخ دره) او بلې ته (سنجد دره) وایي او دهرې یوې په دننه کې وړې استوپې لیدل کیږي.

له چکري نه دختیځ پر لورې دغره دیوې گرځنې تر شا یوه بله لویه ساحه پرته ده چې معمولا ورته دکمري دامن وایي هلته ددوو ځانگړو درو په پای کې دوې نورې کنډوالۍ څرگندې شوې چې هر یو یې ځانته استوپې لري چې دیوې دقطر اوږدوالی څه دپاسه ۴۰ متره دی همدا ډول له دویمې ساحې نه لمر خاته پلو ته دبل غره دیوې څوکې تر شا یوه بله لویه ساحه راځي چې معمولا هغې ته (سه توپان) وایي چې پخپله یې له نوم څخه څرگندیږي چې دلته یوشمیر معبدونه او بودايي استوپې جوړې کړای شوې وې. ځکه چې باید هیر نکړو چې (توپان) د(توپ) جمع ده او توپ تر اوسه دافغانستان په بیلابیلو ځایونو کې داوسیدونکیو په عرف کې داستوپې له پخوانۍ کلمې نه عبارت دی لکه: (توپ دره) چې چاریکار ته مخامخ پرته ده او یوه لویه استوپه اوس هم هلته لیدل کیږي.

لنډه دا چې هغه سیمې چې داوسني کابل جنوب ختیځ لور ته پرتې دي له (جبهه کهنه) څخه تر (سه توپان) پورې په بیلابیلو برخو کې پرله پسې دگرځنیو او ځنډو تر شا یوشمیر مهمې بودايي ودانۍ ابادې وې چې بقایایې دمعبدونو، استوپو او منارونو په ښه پاتې دي، خودزمانې په تیریدو او ددې سیمې ښار ته دنژدیوالي په وجه پکې ډیرې خرابۍ پیښې شوې، خوبیا هم ویلای شو چې بودايي ودانۍ پدې برخه کې ډیرې وې او داهم له احتمال نه لرې نه ده چې حتی په دریمه ق م پیړۍ داشوکا په وختونو کې کله چې بودايي دین افغانستان ته راغی په دې سیمه کې ابادې شوې وې.

کابلې رتیل شاهان

نردریمې زېږدې پېړۍ وروسته په لویدیځ کې د ساسانیانو او په ختیځ کې د غربي ترکانو درامنځ ته کیدو پر اثر په افغانستان کې د کوشاني دولت قدرت ورو، ورو کمزوری شو. په پنځمه زېږدې پېړۍ کې دیفتل په نامه د نوو خلکو د څرگندیدو په وجه چې دهغوي شل زره کورنۍ اوس هم په بدخشان کې د فیض اباد په شمالي برخه کې اوسیږي، ترکان او ساسانیان دواړه تر شا کړای شول یفتلیانو لومړی دهندوکش په شمال اوبیا په جسر کې د زابل په سیمه یعنې د غزني او کندهار ترمنځ مقتدر دولتونه منځ ته راوړل او په هند کې یې ډیر فتوحات ترسره کړل چې له هند څخه گوپتیانو دوی بیرته افغانستان ته پر شا کړل، چې وروسته بیا په ترکیبي بڼه وړو کوشانیانو او یفتلیانو په شریک ډول د افغانستان په بیلا بیلو برخو کې د یوشمیر سیمه ایزو واکمنو په مرسته حکومت او قدرت ته ورسیدل، چې د بامیانو زمریان دهغو قبیلو نمونې وې، باید یاد ولرو چې په غربي ماخزونو کې په عموم ډول د کابل سیمه ایز واکمن د (کابل خدا) په لقب یاد شوی دی چې مقصد ترې همغه کابل شاهان دي، چې کولای شو د کابل شاهان په بیلابیلو کورنیو او ډلو وویشو چې په هغه ډله کې یو هم رتبیل شا شمیرلی شو چې یو بڼاخ ته یې د (رایان کابلې) په لقب سرلیک ټاکلی شو.

له کومې ورځې چې عربانو د افغانستان له لویدیزو سرحداتو سره تماس وموند یعنې له ۲۳ هجري (۶۴۵ مسیحي) تر هغې زمانې پورې چې کابل

د یعقوب لیث صفاري له خوا په ۲۵۸ هجري (۸۷۹ مسیحي) کې فتح کړای شو دڅه دپاسه دوه پېړیو په اوږدو کې د کابل د سیمې پاچاهان چې د هندوکش جنوب پلو ته یې په پراخه او لویه ساحه کې امارت درلود (رتبیل) په نامه اوصفت یاد شوی دی.

د عربي ماخذونو په تعقیب د فارسي متون په تاریخي او ادبي اثارو کې هم یاد شوی، واکمنان د هجري په لومړیو پېړیو کې هر ځای د (رتبیل) او (رتبیل شاهانو) په نامه یاد شوي دي.

د رتبیل شاهان د هندوکش په جنوبي برخه کې په لویه او پراخه ساحه کې له کابل نه د سیستان تر هامون یا په بل عبارت له کابل نه تر زرنگ یعنی د اوسني افغانستان او ایران تر پولو پورې سلطنت درلود او د ډیر قدرت لرونکي وو مگر په کابل کې د سیمه ایزو واکمنانو په نامه یې ډیر شهرت لاره لکه چې برسیره پر ادبي او تاریخي ماخذونو د کابل د عوامو په فوکلوري کیسو کې یې هم شهرت لاره او لري یې او حتی — د شیر دروازي او شاخ برنتي د غرونو د پاسه د ابادیو نسبت ورکړ شوی او ورکول کېږي دا اولسي کیسې او عامیانه داستانونه د دې شاهانو د تاریخي حقایقو په روښانولو کې ډیره مرسته کوي.

په دې کې شک نشته چې د (رتبیل) د کلمې د لیک اوضبط صورت لږ څه غور غواړي، اود مطالبو د تحلیل صورت یې راڅرگندوي. ټول پوهیږو چې د (رتبیل) کلمه په عربي او فارسي متون کې له بیلابیلو بنو ضبط شوی دی. لکه له هغې ډلې نه "رتبیل" زتبیل، زنبیل، زنده پیل او نور د اوضبط توپیر په غالب گمان چې د عربي لیکدودونه راولاړ شوی چې په دواړو ژبو عربي او فارسي کې یې د تاریخي او جغرافیایي نومونو د لیکنې د سم ضبط ستونزه یې جوړه کړي او په داسې کلمه لکه (رتبیل) کې د (ت) (ب) او (ی) د تورو ځای پر ځای کول تغیر کوي او بیلابیلې بڼې خپلوي لکه چې مثالونه یې لرو.

لکه څرنگه چې رتبیل شاهان د دین له پلوه د هندويي دین پیروان وو او دهند اوبابر شاهانو په سلسله کې همدغه کابلي شاهان راځي، پر غالب گومان وایو، چې د (رتبیل) نوم له کابلي هندوي نامه سره اړیکه ولري، له احتمال نه لرې نده چې د دې کلمې ترکیب د "رتن پاله" یا نو "رای پاله" له کلمې له اسم خاص سره دخالت ولري، "رتن پاله" چې یو ځانگړی هندي نوم

دی د "رتبیل" له نامه سره ډیر ورته والی لري او په اسانۍ سره له "رتن پاله" څخه "رتن پال" او "رتبیل" جوړیږي، همدارنگه "رای پاله" هم د "رتبیل" په تشکیل کې دخالت لرلی شي، "رای" د "شاه" په معنا او "راني" يې "ملکې" ته ویل او "پاله" دکورنۍ نوم و، د "رای پاله" او "رای پال" له ترکیب نه چې هغه يې (دپاله کورنۍ پاچا) ترجمه کولای شو، نوکیدۍ شي په اسانۍ سره د "رتبیل" کلمه منځ ته راوړي.

په هر حال ددې کلمې دتشکیل صورت چې څنگه وي هسې به وي خودومره په څرگندتیا سره ویلای شو چې "رتبیل" دکوم پاچا نوم نه و د عربي اوفارسي ماخذونو څخه یواځې دکابل دیوتن سیمه ایز پاچا مقصد نه دی، بلکې مقصد يې دکابل دخوپاچاهانو او کورنیو څخه دی چې ددوه پیړیو په اوږدو کې يې کابل له کابل څخه بهر دافغانستان په ټوله جنوبی برخه باندې سلطنت کړی دی او موږ دافغانستان (دهغوی) د تر اسلام دمخه تاریخ معمولا په دوه ډولو ویشو: (۱) رتبیل شاهان (۲) کابلی رایان دادواړه ډلې دنژاد اواصلي ریښې له نظره سره ګډې وې، دوړو کوشانیانو او یفتلیانو له بقایاو څخه چې دافغانستان په ډیرو برخو کې يې سیمه ایز امارتونه منځ ته راوړل او داسلام تر راتګ پورې يې په خپلو حوزو کې امارت وکړ یواځې يې دا وروستی هندي اوبرهمني دین لاره لکه چې دبامیانو سیمه ایزو واکمنو یادبامیان زمریانو بودايي مذهب درلود.

پدې کې نشته چې درتبیل شاهانو مرکز اوپلازمینه دکابل ښار و او یاتردې ښه ووايو چې په دې کې شک نشته چې د"کابل کلا" یفتلي شاهانوپنځمې مسیحي پېړۍ په اوږدو کې له بگرام نه دپایتخت د لیږدونې په هوډ په کابل کې جوړه کړه او په کابل کې دبلاحصار په ودانولو کې يې ډیرې هڅې تر سره کړې او حصار يې دښار دغرنیوسیمو کې وکېښ چې کله پدې ځای کې امارت ته ورسیدل دبلې واکمنۍ مرکز يې همدغه دکابل کلا وټاکله او بیا ددې کلا په ټینګښت برجونو اودغرونو دپاسه دیوالونو په استحکام کې ډیرې هلې ځلې وکړې.

تر دې دمخه مو اشاره وکړه چې دپخواني افغانستان په تاریخ کې رتبیل پردوه ډلو ویشلی شو: یوکابلي رتبیل شاهان او بل کابلي رایان ددې کورنۍ دواړه ډلو دغریو دلنیکرو اودعرب دخلافت دراستول شوو سرتیرو په وړاندې او حتی دسیستان دصفاري مسلمانو نسلونو سره په

مختلفو ځايونو په ځانگړي توگه دغزني، لوگر او کابل ترمنځ سبختې جگړې وکړې چې خاطرې يې په جزئياتو سره دتاريخ په متونوکې خوندي دي.

تر دې پورې چې يعقوب ليث صفاري هم د وروستي رتبيل شاه له خوا ديوحربي چل پر اثر دکابل په غربي برخه کې معالجې ته ددعوت په مهال گرفتار کړای شو او کابل په ۲۵۸ هجري کال چې له ۸۷۹ ميلادي کال سره سمون خوري دنهمې ميلادي پيړۍ په دريمه نيمايي کې افغانستان دلويديځ له لوري دمسلمان امير په لاس فتح کړای شو. خو درتبيل شاهانو پايڅوړونه بشپړ له منځه لاړل پدې چې تاريخ ديعقوب ليث صفاري دورور عمر ليث صفاري په وخت کې هم دلوگر اوغزني په برخو کې درتبيل شاهي وگړو يادونه کوي.

برهمني واکمني ياهند او

کابل شاهي

داوومي مسيحي پيرۍ له پيل نه وروسته دجنوبي هندوکش په مختلفو برخو کې بيلابيل نسلونه واکمنۍ ته ورسيدل چې عربي، سانسگريټ، فارسي اوچينايي ماخذونو په دوه څانگرو نومونو يادکړل چې نن ورځ دواقعاتو ترتجزيي او تاريخي پيښو ترپيښيدو وروسته دومره ويلای شو چې ددې کورنيو نومونه او القاب هر څه چې و خوداصلي ريښې له مخې يې د(کوشانيو يفتليانو) په صفت يادولی شو، ځکه چې ددې دوه اصلي ريښو عنصر زموږ په هيواد او په څانگړې توگه دخيتخ هندوکش په جنوبي برخه کې دپخوانيو سوابقو له مخې تيت او ځای پر ځای وو.

دبرهمني شاهانو په اړه چې دکابلي شاهانوسل و دوه منبع لرو يو البيروني چې هغه وخت په غزني کې اوسيده او له غزنوي واکمنو سره يې هند ته سفرونه کړي اوډير پراخ او افقي معلومات يې ترلاسه کړي او بل (کلهنه) دکشمير مشهور شاعر اومورخ دي چې اثر يې (راچاترانگيتي) نومېږي چې کولای شو هغه (دپاچاهانو رود) وژباړو اودشرح په ضمن کې يې دکشمير اوهنددشاهانو کارنامې دحال څرنگوالی اوددواړو ترمنځ دتعلقاتو په اړه خبرې کوي.

البيروني دکابل شاهي نسل دهغې زمانې چې دمطالعې وړ گرځيدلی په دوه نومونو اونبنانو يادوي: يو (ترکيان) اوبل (شاهي برهمن) ترکي

شاهيان يې د (کشتاترپه) نسل څخه عبارت دي او ياهم هغه جگړه ماران دي چې دافغانستان په تاريخ کې يې د (رتبيل شاهانو) په لقب لاسنه پيژنو. دبرهمن نسل د شاهانو بل نسل دی چې د عقيدې له مخې (برهمن) يا (هندي) وو. او دکابل دسيمه ايزو برهمنيانو او هندوانو څخه شميرل کيدل او ډير معبدونه يې په کابل او دکابل په چار چاپيره سيمو کې درلودل چې د لوگر د (سگاوند) معبد يې مشهور معبد و.

څرنگه چې له يادو شويو ماخذونو څخه څرگنديږي چې رتبيل خلک عسکر پيشه (عسکري) خلک وو او معمولابه يې ښه عسکري مشران له برهمنانو څخه ټاکل.

البیروني د (ترکي شاهي) نسل لومړی پاچا د (برهاتگين) اووروستی يې د (لکه تورمان) په نومونو ياد کړی دی او وايي چې وروستی پاچا يعنې (لکه تور مان) د (کلر) په نامه برهمني وزير لاره.

له ترکي شاهي وروستی پاچا څخه دپاچاهۍ د قدرت واقتدار انتقال صورت برهمني وزير او ياهم دبرهمنشاهي کورنۍ ته يوه سلسله کيسه لري چې البیروني طبعاً هغه اوريدلې اوداسې يې نقل کړی دی.

البیروني وايي: (کلر) برهمني وزير اتفاقاً خزانه وموندله او یوناڅاپي بانگه وال شو، او لکه څرنگه چې پانگه پخپله قدرت دی ورو، ورو يې د مال په لرلو ډير پلويان وموندل او لږ لږ يې دپاچاهۍ اقتدار دترلاسه کولو لپاره ځان چمتو کړ. اوله بله پلوه دترکي شاهي وروستی پاچا لکه تورمان چې ډير ظالم شخص و. له رعيت سره يې ډير بد سلوک کاوه او پدې وجه خلک ترې ډير په تنگ راغلي وو ټولو دپاچا وزير ته شکايت وکړ دبرهمني وزير پانگه او دارائي چې دده شخصي اعتبار نور هم ورزيات کړی و له پاچا څخه يې گټه پورته کړه (لکه تور مان) يې بندي کړ او پخپله دپاچاهۍ په تخت کښيناست. داود البیروني له نظره برهمنشاهي نسل دموسس منځ ته راتلل، خو که چيرته همدا عين موضوع دکشميري مورخ په کتاب ((کلنه)) کې مطالعه کړو يو بل څه به وگورو کشميري مورخ دبرهمنشاهي نسل بنسټگرياهندوشاهي د((کلر)) په نامه بالکل نه پيژني، بلکې ددې کورنۍ بنسټگرد((ليله)) په نامه يو تن يادوي دا ((ليله)) دکشميري پاچا ((سکنره ارمان)) معاصرو چې د (۹۰۲-۸۸۳م) ترمنځ يې په هغه ښکلي دره کې پاچاهي درلوده.

په دغه ترتيب ددوو مورخينو دنظرياتو پراساس چې يودغزني اوبل دكشمير و دبرهمن شاهي ياهند وشاهي كابلې نسل موسس دوه تنه گورو يو ((كلر)) اوبل ((لليه)) اروپائي مورخين اوباخترې مدققين لكه "كننگهم" او "سراورل ستن" چې دواړه انگريزان دي او دوى ((كلر)) او ((لليه)) يوسرى بولي. "سراورل ستن" چې پخپله دكشميري مولف ((راجا ترانگين)) ژباړن دى تعجب كوي چې څنگه دوه تنه دغزني او كشمير مورخين ((كلر)) و ((لليه)) دواړه انځورلي اودا دواړه اشخاص ديوتن جز نشي كيدلى دا په همدغه ترتيب.

يوبل خيتخ پيژندونكى چې د ((كلر)) او ((لليه)) دنومونو ظاهري اختلاف د عربي حروفو ليكدود راولاړه شوې سته نزه بولي او په حقيقت كې يې هغه دوه نومونه ديوه سري گڼلي دي په هر حال كه چيرته دا دواړه نومونه يوتن ته مربوط وي نو دادغور وړ ده چې كشميري مورخ په داسې وخت كې ((لليه)) دبرهمن شاهي دسلسلې سر بولي چې مركز يې كابل نه ((ويهند)) ته منتقل شوى او په كابل كې ((لكه تورمان)) پاچاهي خپله كړې ده. يوشمير اروپائي پوهان په دې باوري دي چې دادواړه نومونه يو دي د ((كلر)) او ((لليه)) نومونه په مشترك ډول د ((كلر ليه)) په بڼه ليكي او همدارنگه دزمان اومحل دتشخيص په پام كې نيولو سره دهغوى پاچاهي داسې تعبيروي چې ((كلر)) په كابل كې دبرهمن شاهي كورنۍ دسلسلې سر و او هغه په كابل كې دبرهمني شاهانو بنسټگر گڼلى شو، پداسې حال كې چې لليه ددې كورنۍ پاچا و چې برهمن شاهان ياهند او كابلې شاهان دغزنو يانو دفتوحاتو په اثر كابل، لوگر، اوگرديز كې له پښو ولويدل او په پاى كې يې داتك ترڅنگ ((ويهند)) كلك كړ او هلته يې نوى مركز منځ ته راوړ.

برهمن شاهي يادهند او كابل شاهي نسل په كابل كې معبدونه اباد كړي اودبنار په يو درم سال كې يې ديوتن پاچا مجسمه تريوه حده نقش كړاى شوې ده.

د کابل پخواني دیوالونه

یو له پخوانیو خاطروڅخه چې د کابل ښار ارزښت یې مخصوصا د تدافعي ترتیباتو له نظره ثابت کړی دی د پخوانیو دیوالونو وجود دی، چې له نیکه مرغه پر دوو غرونو شیردروازه او اسمایي یې ځینې برخې تر اوسه پاتې دي چې د ښار له هرې برخې نه څرگندیږي. د اسمایي او شیردروازې واړه غرونه یو د بل په مقابل کې یو د پخواني ښار جنوبي پلو او بل یې شمال لویديز لور ته پروت دی او په پخوانیو وختونو او د اسلام په لومړیو پېړیو کې یې د طبیعي حدوداتو په توګه د کابل ښار محدود کړی او د ښار ساتونکیو (دفاع کوونکیو) له دې غرونو څخه د طبیعي پناه ګاو په حیث کار اخیستی او په لوړو برخو کې یې ښه کلک دیوال تیر کړی دی.

لکه څنګه چې ټول پوهیږو د کابل اوسنی ښار درود دوو غاړو ته چې د کابل په سیند شهرت لري پروت دی چې داسیند د پغمان د غرونو له لړۍ نه سرچینه نیسي، او لکه څنګه چې مې یوې راډیويي مقالې ته هم لیکلی و یو وخت و چې د کابل ډیرې آبادۍ د یوې بلې رود خاتې په حوزه کې پرتې وې چې هغه د لوګر درود په نامه یادېږي او د لوګر ډډرې له جنوبي برخې نه راغلی او بلاخره د یعقوب له تنګي څخه راتیر

دسهاك اوشيوكي سيمې خړوبوي او له تنگ غارونه څخه څو كيلو متره وړاندې د كابل له سيند سره يو ځای كيږي.

د كابل د اباديو تاريخي بهير كه په غور سره وكتل شي څرگنديږي چې كابل د پخوانيو اباديو د ثقل له مركز نه په دويمه او دريمه مسيحي پيړيو كې چې په چكړي كې يې قرار درلود په تدريج سره د لوگر رود حوزې او بيا د كابل د سيند گوتي حوزې يې ځايي بدلون موندلی او په دې تدريجي سير كې داسې وخت هم راغلی دی چې د دوه غرونو شير دروازه او اسمايي ترمځ ځمكې د بالاحصار د مورگي په گډون د اهميت وړ گرځيدلی دی.

د څلورمې اسلامي پيړۍ د متون په شهادت لكه د المسالك اصطخري، ابن خردادبه، حدود العالم او اشكال العالم چې جيهاني ته منسوب دي. كابل هميشه د (كلا) (قهندز) يا (كهندز) (ادز) او (حصار) په صفت ياد شوی او د اكلاوډريا حصار هميشه د حصين، محكم او استوار په صفت ياد شوي او ښار له ځانه (ربص) يا حومه درلوده چې د كلا يا حصار د ديوالونو څخه دباندې يې لمنه ډيره پراخه ده.

نو د څلورمې اسلامي پيړۍ د ماخذ له مخې چې له لسمې عيسوي پيړۍ سره سمون خوري د كابل كلا او حصار وجود لاره او د استحكام او شهرت يې ډيره او ازه خپره وه.

دې ته بايد پاملرنه وكړو چې د كابل پر غرونو زاړه ديوالونه د ښار له مستحكمې كلا سره اړونده موضوع ده. او اصلاً د كهندزيا زړې كلا شته والی چې د اوسني بالاحصار پر ځای د ديوالونو جوړاونه پر غرونو ددې له امله شوې وه چې كلا د دفاع له نظره استحكام ومومي.

افغاني مورخينو تريوه وخته داسې فكر كاوه چې اصلاً د كابل پخواني ديوالونه د اسلام د مقدس دين د خپریدلو په مهال د لويديزو بلوسگرود منځينوي له پاره د كابلې پادشاهانو يعنې رتبيل شاهانو جوړ كړي دي.

خو كه چيرته د كار اوږدوالی، د جوړولو عظمت او هغه وخت ته پاملرنه وشي چې ددې په جوړولو كې ترې كار اخستل شوی دې ټولونه په غور سره تركتلو وروسته داسې څرگنديږي چې د ديوالونه په بيره جوړ شوي نه دي او ددې د جوړولو مفكوره پخوانۍ سابقه لري.

یو تن لویدیز عالم پادر کسپاني دیکالوي چې نژدې ۱۸ کله يي په کابل کې ژوند کاوه او دافغانستان مجله ۱۹۴۸ کال په دویمه شماره کې يي مقاله هم خپره کړې ده، هغه ليکي چې د کابل پرغرونو دیوالونه په احتمال سره د یفتلیانو په وخت کې (پنځمه زېږدي پيړۍ کې اباد کړای شوي دي.

پدې کې شک نشته چې یفتلیان اوس هم نژدې (۲۰) زره تنه بدخشان کې د فیض اباد شمال لور ته اوسیږي دوی د پنځمې پيړۍ په اوږدو کې د یو فعال قوت په حیث د هندوکش شمال او جنوب لور ته په فعالیت لاس پورې کړ ساسانيان يي دهيوادله مرکز څخه لویدیځ لوري ته شا کړل او د هندوکش جنوب لور ته يي (د زاولي) په نامه یوه مشهوره قبيله په زابل او کابل یعنې په غزني او اوسني کابل کې ځای پر ځای شو او د (زاول) (کاول) زابلستان او کابلستان نومونه دهغوی د وخت د استقرار خاطرې دي. لکه څرنګه چې یفتلیان وسله لرونکي او جنگیالي خلک وو او همدا راز د سوق الجیشي له نقطه نظره يي په ځمکو کې ډیر شناخت او مهارت لاره، د نوموړي ایتالیایي پوه له نظره قوي احتمال دی چې د کابل د کلا مستحکمه هسته د کابل اوسنی بالاحصار او دمحافظې له پاره يي دغرونو د پاسه دیوالونه ددوی په لاس اباد شوي دي.

د کابل پخواني دیوالونه د چین دسترو دیوالونو یوه وړوکې نمونه ده چې نښې نښانې يي د پیکن غرب لور ته ۹۰ کیلو مترۍ کې په ختیزه نړۍ کې نوم لري لکه څرنګه چې ټول پوهیږو چې د چین لوي دیوالونه د ۳۰۰۰ کیلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري او دادیوال په ۲۴۰ ق م کې دیوې چيني کورنۍ له خوا چې مانچو نومیده او دهیوانګنو خلکو دیرغلونو دمخنيوي له پاره جوړ کړای شوی و.

د کابل دیوالونه د چین د لویو دیوالونو په مقابل کې فوق العاده وړوکي دیوالونه دي او دایواخي د یووړوکۍ ښار له پاره چې ددوه وړوکو غرونو په منځ کې پروت و د دفاع په خاطر جوړ کړای شوی و.

مګر ددې دواړو دیوالونو د جوړښت د سبک له نظره چندان توپیر نشته.

د کابل د دیوالونو په جوړولو کې د ډبرو ټوټو، غټو خامو او پخو خښتو څخه کار اخیستل شوی، برجونه، کنگرې او تیر کښونه يي تر اوسه په ښه ډول تشخیص کيږي، د دیوالونو د جوړولو د ځای ټاکل مخصوصا دغرونو په

لمنو کې چې ددهمزنګ په تنګي کې سره مخامخ کېږي د مهندسانو کمال اومهارت په ډيرو سختو ځايونو کې څرګندوي. په دې کې شک نشته چې دې ديوال خپلې دروازې درلودې او يوه دروازه يې همدغه ددهمزنګ په برخه کې وه او دا له امکان نه لرې نه ده چې د (شیردروازې) وجه تسميه له همدغه ځايه اخستل شوې وي.

داديوالونه درتبیل شاهانو په عصر کې د عربانو د حملې پر مهال اوتر هغې په نژدې دورو کې جوړ شوي دي لکه څرنګه چې داحمدشاه دراني اوابدالي تيمور شاه په وختونو کې هم پکې يوڅه رغاونې شوې دي لکه څنګه چې په لمر خاته پلو کې ديوال دجلګو او زراعتي برخو نه تيريده هلبته يې اثار پاتې نه دي او دبريد ټاکل يې يوڅه شکونه پيدا کوي.

دکابل ديوالونه زمونږ له تاريخي ميراثونو څخه دي دهغې ساتل اومحافظه که هغه دتاريخي خاطراتو له نظره وي او که دگرځندويانو دمطالعاتو له نظره وي، زموږ ملي دنده ده.

د کابل لمنوګې د ابادیو د پراخوالي

ستراتیژي مفهوم او موقعیت

کابل د جغرافیایي جوړښت له مخې د غرونو په څو پردو کې تاوړاتاو پیچلی پروت دی. که چیرته یې شاوخوا ته وکتل شي نو یو شمیر غونډۍ لکه (مرنجان) (کلوله پشته) (بي بي مهر) او نورې یې د ابادیو نژدې چاپیریال کې واقع شوی دی. خو د ښار مرکزي برخه د دوه وړو ګو غرونو (شیر دروازې) او (اسه مایي) په منځ کې پرته ده او خارج ته په لرو برخو کې یې نور غرونه په کره وړه بڼه پراته دي.

ټول پوهنیزو چې د بودايي اثارو د شهادت له مخې د کابل ښار له اسلام څخه دمخه په خپل چاپیر چل کې د غونډیو د پاسه هم ابادۍ درلودې ددې ابادیو لمنه تردویمې، دریمې زېږدې پیړۍ پورې رسیږي او دهغو مسکو کاتو له مخې چې په چمن حضوري کې تر لاسه شوي دي څرګندېږي چې په څلورم او پنځم م ز پېړیو کې په دې حدوداتو کې ابادیو وجود لاره مه سکندر او حتی چینایي لیدونکی هیوان تسنگ له دې ځایه د تیریدلو په مهال د کابل ښار لیدلی نه دی خو داسې اټکلوي چې د کابل ښار په پخوانیو وختو کې دمخه تر اسلام سره لدې چې ډیر اباد معبدونه یې درلودل مګر ډیر ارزښت یې نه لاره او دا خبره هغه وخت بڼه څرګندېږي چې د بگرام د ښار موقعیت په ۸۰ کیلومتري کې په نظر کې ونیول شي. هغه وخت سړی پوهیږي لکه څنګه چې بگرام یو لوی ښار او د کوشانشاهانو

پایتخت و دسترو خلکو او بودايي علماو گڼه گڼه هلته جوړه وه او کابل دلاړې له اوږد کناره په یوه څنډه کې واقع شوی و.

هغه څوک چې د کابل په ښار کې ژوند کوي او بهرنيان چې دلومړي ځل لپاره دې ښار ته راځي ټولو یو عجیبه څیز پدې ښار کې لیدلی او ویني چې هغه یو لوی حصار دی چې د شیردروازې او اسه مائي په غره باندې جوړ کړای شوی دی ایاددې حصار په جوړولو کې پرته له نظامي او استراتیژیکي گټې نه نور څه و؟

لکه څنگه چې د چین لوي دیوال د هن ما دیرغلونو په مقابل کې جوړ کړای شوی و او نور څه ترې مطلب نه و همدا راز د کابل په غرونو دیوالونو یواځې او یواځې دیودفاعي غرض په خاطر له ښار او ابادیو څخه چارچاپیره جوړ کړای شوی و چې مطلب ترې یواځې مدافعه وه. او تل ددې دیوالو له لیدلو ځینې پوښتنې په ذهن کې گرځي چې دامستحکم حصار د چا له خوا؟ په کوم کال او کومه نیټه جوړ کړای شوی دی؟

له بده مرغه چې تر اوسه هیڅ یو موثق تاریخي ماخذ او هیڅ یو ډبر لیک په دې اړه درک نلرو چې صحیح او موثق معلومات راکړي، یو تن (پاورکسپاني) ایتالیایي پوه چې ۱۸ کاله د کابل په ښار کې اوسیده او د افغانستان اړوند یې یو کتاب هم لیکلی سرلیک یې دی (افغانستان چهار راه اسيا) هغه پدې باوري دی چې د کابل په غرونو دیوالونه د یفتلیانو په وخت کې پیل او تکمیل شوی دی.

دایفتلیان چې د افغانستان د تاریخ د پنځمې مسیحي پېړۍ په اوږدو کې راڅرگند شوي داخلک نظامي او جگړه مار خلک وو په بل عبارت په ټوله معنا متحارب، نظامي او جنگجو خلک وو دوی له منځنۍ اسیا د پامیر له هغه لورې او سر دریا او امودریا نه راغلي وو او دبلاخره په پخوانۍ تخارستان او بدخشان کې میشت شول.

دایفتلیان وروسته تر هغې چې دسلطنت په تشکیل بریالي او په بدخشان کې یې مقر اختیار کړ په دوه ډولو وویشل شول چې یوه ډله یې له همغه بدخشان څخه غرب لور ته داوسني افغانستان تر وروستیو پولو پورې خواره شول اوله ساسانیانو سره تر مخامخ کیدلو وروسته یې هغوی پر شا کړل او بله ډله یې دهندوکش جنوب پلو ته راغلل په زابل، کابل او کاپیسا کې خپاره شول چې ددوی مهمه قبيله (زاوول) نومیده دا ډله لکه څرنگه چې په غزني کې اوسیدل هغې سیمې په زاول شهرت وموند.

دایفتلیان په همغه نظامي شیوه چې درلوده یې د کابل په غرونو د دیوالونو د جوړولو په فکر کې شول، ددوی دښه یو والی او داوامرو

تعمیل له مخې يې د دیوالونو په ابادولو لاس پورې کړ او دالوي حصار چې له نیکه مرغه بقایایي تر یو حده اوس هم موجودې دی منځ ته راغی.

کابل پخپله (کهن دژ) یالویه زړه کلا درلوده او دا (کنهدژ) يې بالا حصار و، چې په پخوانیو عربي او فارسي ماخذونو کې د(حصار)، (دژ)، (کنهدژ) (کلا) په حصینه او مستحکمو صفاتو یاده شوې ده او ښار له کلا سره سره چې مستحکمه هسته يې وه دښار چار چاپیره يې دیوال هم لاره، که چیرته ښه دقت وشي لومړی پخپله کهن دژ دښو استحکاماتو او برجونو لرونکی اوبښه مضبوطه کلا وه او بیا دښار چار چاپیره بل حصار جوړ کړای شوې و چې د کابل دغرونو په څوکو يې یوڅه برخې پاتې دي.

د کابل دغرونو دپاسه دحصار جوړول ددقت او مصالح له نظره څه اسان کار نه دی او دایو لوي کار گڼل کېږي او ددی کار تکمیل ډیر وخت او مقتدر سلطنت ایجابوي او داسې څرگندوی چې نظامي او سوق الجیشي ارزښت چې کابل پکې اباد او معمور و په پنځمه مسیحي پېړۍ کې ایجاب کاوه چې ددفاع له پاره مهم تدابیر ونیسي.

ټول په دې پوهیږو اوريدلي اولوستلي مو دي چې د کابل رتبیل شاهانو دې حصار اودې استحکاماتو ته ډیر ارزښت ورکاوه. دا حصار د عربيو مجهزو قواوو درسیدلو پر مهال په اوومه زېږدې پېړۍ کې ځای پر ځای و چې پدغه مهال دښار ساتندویانو او عربيو ترمنځ خونړۍ جگړې هم شوي اوداجگړې دمدافعینو ترمنځ ددې دیوالونو ترڅنګ څوځله تکرار شوي دي. د کابل - غرونو دپاسه دحصار تر جوړولو دمخه خاص کلی نه و او دې دیوالونو جوړولو یو خاص ارزښت ورکړ خو کله چې دیوالونه اباد او حصار له لویو اوضخیمو دروازو سره خپله وروستی ښه خپله کړه کابل ډیومستحکم پایتخت او مرکز په حیثیت وشمیرل شو.

دچکري منار

د کابل جنوب ختيز لوري ته لږ څه لرې که په دقت وکتل شي د غره په يوه تيغه باندې يوتور رنگه ياباريک عمودي کرښه څرگنديږي کله چې دا غره په ژمي کې واورې سپين کړي دا کرښه لږه څه ښه څرگنديږي د اتور عمومي خط دچکري له منار څخه عبارت دی.

د (چکري منار) د جغرافيايي، تاريخي، فرهنگي او معماري مفهوم له نظره پايتخت ته په نژدې ساحه کې يوه مهم مېراث دی او د پورته شرح له نظره ددې آبادۍ ارزښت هغه وخت څرگنديږي چې په هغه ځای کې چې دامنار واقع دی په جغرافيايي مفهوم يې رڼا واچول شي.

کابل د افغانستان مرکز او په عين زمان کې يوتاريخي ښار شميرل کېږي چې له ډيرو وختو راپه ديخوا دې اوسني حال ته رسيدلی دی يو وخت بالاحصار په جنوب شرقي برخه کې د ښار مهم مرکز و د بالاحصار تر شا زړه جبهه اوشهدای صالحين واقع دي چې داځايونو هم دمخه تر اسلامي دورې ډير ارزښت لاره دزړې جبهې تر شا يو لړ غرونه لکه شاخ برنتي، کمري اوچکري ډير مشهور دی او ددې هر کنډر تر شا په څوکو کې يې د پخوانيو زمانو د آباديو پاتې شوني شته.

اوځينې نقاط لکه پنجه شاه، جانباز، بيني نيزار، سهاک، کمري او چکري د پاملرنې وړ دي او وروسته دچکري د غرونو تر کنډرونو يځ دره، سنجد دره او سه

توپان" داسي درې دي چې ليدونکي داوسني کابل له حوزې نه قدم په قدم لمر خاته لوري ته راکاږي اوبلاخره دبت خاک او تر هغې هم ليرو منطقو ته يې بيايي. دچکري منار چې دغره په يوه څوکه واقع دی په موجوده حال کې ۱۵ متره يا څه دپاسه لوړوالی لري او قطري يې د ۲۰ مترو په شاوخوا کې دی.

دچکري منار په استوانه يې بڼه جوړ کړای شوی دی په داسې ډول چې پورتنۍ برخه يې په تدريج سره نرۍ کيږي دمنار پورتنۍ برخه داوبن دموري په شکل ده اولکه څنگه چې پوهانو او بلاخره موسيوفوشه فرانسوي دخپل نظر څرگندونه کړې ده داسې څرگنديږي چې په لرغونو زمانو کې دمنار په پورتنۍ برخه کې (خرخه) يعنې (عراده) چې دبودايي دين آيين او قانون وضع شوی وه، لکه چې همدې نظريې او مفکورې ته مربوط په هند کې بنارس ته نژدې دموريا هندي امپراطور (اشوکا) دوخت منار موجود دی چې په سرکي يې (چکره) يا (عراده) دبودايي دين علامه ليدل کيږي او (چکره) عين همغه کلمه ده چې دچکري په منار کې ليدل کيږي اوله نامه څخه يې هم معلوميږي چې دنوموړي منار په پورتنۍ برخه کې (چکره) (خرخه) يا (خرخ) چې دبودايي دين او قانون علامه وه وضع شوې وه.

معمولاً فرانسوي لرغون پيژندونکي دتاريخ له نقطه نظره دچکري منار او يو شمير استوپې چې ورته لرې او نژدې واقع دی لکه (بخ دره) (سجد دره) (سه توپان) اونوروکې دويمې مسيحي پيړۍ ته نسبت ورکوي مگر پوښتنه پيدا کيږي چې ايا دامنار د(اشوکا) زمانې دريمې م ز پيړۍ لومړۍ نيمايي پورې تعلق نه نيسي؟

موريا امپراطور اشوکا چې دهغه کتيبه په بودايي اخلاقي لارښوونو ليکلې وه پدې وروستيو کې دکندهار په سرپوزه کې تر لاسه کړای شوه چې بودايي دين ته يې په افغانستان کې رواج ورکړی دی او همدا راز يو بل ډبر ليک په جلال آباد کې ددرونڅې په برخه کې تر لاسه شوی دی. اوهمداراز دچيني ليدونکي هيوان تسنگ دليکونو له مخې چې ياد شوی امپراطور په هډه او بگرام کې استوپې اومعابدونه جوړ کړي ودا ملاحظات پورتنۍ پوښتنه تقويه کوي چې دچکري منار بايد داشوکا په وخت کې جوړ کړای شوی وي.

دچکري منار يوه مذهبي ابادي ده او په ټول موجوديت يې له بودايي قانون څخه استازيتوب کاوه او دغره په پوزه باندې يې موقعيت داسې مفهوم لاره چې له يوې خوا يې دبودايي کابل څرگندونه کوله او له بلې خوا يې دبودايي دورو راهبانو د لارښوونې له پاره شميرل کيده. لکه چې دشرق دلوري يې دهدي، دشمال دلوري يې دبگرام او دشمال غرب له خوا يې داراکوزي (کندهار) له پاره جلب توجه

کوله بگرام، چکړي، کمري، سهاک چې چارچاپير پراته او ډيره ساحه يي نيولې وه چې دبودائي کابل ابادۍ يې په مختلفو برخو کې پرتې وې او ډيرې ابادۍ دچکړي دمنار په نژدې چاپيريال کې متمرکزې وې.

ټول په دې پوهيږو چې اشوکا په هند کې ډير معبدونه او استوپې جوړې کړې دي او په ځانگړي توگه دتيرو منارونه يي په مختلفو ځايونو کې اباد کړي او خپل فرمانونه يي پر ډبرو کيندلي او په منارونو کې کلک کړي دي او تر اوسه لکه څنگه چې دمخه وويل شول دوه فرمانونه يي دافغانستان په خاوره کې هم موندل شوي دي.

که چيرته داملاحظات په نظر کې ونيول شي په اسانۍ سره ويلای شو چې دچکړي منار به هم دهغه وخت ابادي وي، لکه چې مو وويل، همدغه شان د(چکړه) لرونکی منار په بنارس کې هم لري چې تر اوسه موجود او مشهور دی. لکه څنگه چې (اشوکا) دپاچاهۍ ترڅنگ درهبانيت مقام هم درلود، او دخپلې واکمنۍ په لسم کال يې دبودائي دين مبلغين دارغنداو سيمې موجوده کندهار ته ورسيدل، غالب گمان دادی چې دچکړي دمنار اساس هم هغوی ايښی وي او په کابل کې دبودايي دين دخپريدلو دخطرې په ډول يي دامنار جوړ کړی وي ځکه چې طبيعي وه ددې منار چارچاپيره په درو کې ډيرې استوپې او معبدونه و چې دځينو شواهد اوس هم ليدل کيږي اوداهم له امکان څخه لرې نده چې ددې اباديو لمنې تر لومړۍ، دويمې اودريمې مسيحي پيړيو پورې اوږدې شوي وي.

خم زرگر

د بودايي معبدونو او استوپو پاتې شوني

«خم زرگر» يويې نښانه ځای دی چې په ځانگړې توگه يي په کتابونو او تاريخي اثارو کې دنوم يادونه شوي نه ده، مگر دتاريخي اباديو دلرلو په وجه په پخوانيو زمامونو کې مهم ځای و. پرته له شکه په کابل کې به داسې څوک نه وي چې د «گل بهار» نوم يي اوریدلی نه وي. دا ښکلی کلی د پنجشیر ددرې په دننه اود کوهستان او نجراب په لاره د (شتل) او پنجشیر دمستو او څپاندو رودونو پر غاړه واقع دی او داځای دنوې پلازمینې کابل دخلکو دتفریح اومیلو ځای دی.

گل بهار په خپله شمالي برخه کې د «شیخان خیل» په نامه یوځای لري چې له څوکالو راپدیخوا هلته یوه لویه دټوکر جوړولو فابریکه جوړه شوې او په فعالیت يي پیل کړی دی اود «شیخان خیل» نوم دگل بهار دنساجي په بڼه منځ ته راغلی دی.

باید هیر نکړو چې دشیخان خیل هغه دښته چې اوس هلته دفابریکې ودانۍ جوړه شوې، څلور سوه کاله دمخه يي دډیرو گلونو په لرلو او په ځانگړې توگه دلله گل په لرلو يي ډیر شهرت لاره. او ظهیر الدین محمد بابر په خپلو یادښتونو کې چې په «تذکر» شهرت لري د شیخان خیل دنوم يادونه يي د (شیخاد دښتې) په نامه کړې ده.

اوبه پښتو کې دلاله گل دمخلفو ډولونه تعريف کوي اوبه ځانگړي توگه يي يادونه کوي چې دلاله د ۳۲ ډوله گلانو څخه يي پدې دښته کې د (لاله گل بوی) او (لاله صبرگ) يي ډير شهرت لري چې دغور بند دتنگي په خوله کې راټوکيږي. دگلېهار دکلي شمال شرق لوري ته دشيخان خيل دښته، خم زرگر او خواته يي اشتراگرام پروت دی او ددې منطقې شمالي لوري ته د"سنجن" او "درنامي" غرونه پراته دي. خم زرگر او اشتراگرام دکاپيسا دډيرونورو نقاطو په څير دپخوانيو دورو ډيرې مذهبي ابادۍ درلودې او دقديمه اثارو بقاياوې دامفکوره په وضاحت سره تائيدوي. ددې کلي دشمال لوري ته دغرونو اوسيدونکي که هغه د(سنجن) (درنامه) اوکه دشتل درې اوسيدونکي دي چې شمال لويديځ ته واقع دی ټول په پشه يي ژبه خبرې کوي او داسې څرگنديږي چې په پخوانيو وختونو کې دې لهجې پدې سيمه کې عموميت لاره.

داخبار، فرهنگي او اطلاعاتي يادښتونو پر اساس چې ما پخپله په همغه ځای کې اخيستي، پدې وروستيو کلونو کې بودايي اثار او تراشلي مجسمې ورو، ورو له "سنجن" او خم زرگر څخه ترلاسه شوي دي.

په دې اړه لومړۍ په زړه پورې پارچې چې له "سنجن" څخه ترلاسه شوي عبارت له دوه لويو دکانو هيکلو څخه دي چې يوې يومتر اولس سانتې لوړ والی لري اودبودا مجسمه په داسې حال کې څرگنديږي چې له اوږدو وېښتو څخه يي داور شغلې لوړيږي اودپښو له تلوو څخه يي اوبه جاري دي داډول مجسمه دمخه تر دې هم په ۱۹۲۶ کال کې چې ډيره ښکلې هم وه د"پايتاوه" په کلي کې چې سرای خواجه ته نژدې دی کشف شوې وه او هغه د بودايي خارقه بزرگ په صفت يادوي او دويمه پارچه چې له "سنجن" څخه ترلاسه شوې يوه دناستې "پودلس اتوا" مجسمه ده.

دشيخانخيل او خم زرگر ترمنځ ديوه غره لړۍ ده چې ډيره برخه يي سليت کاني لري او ددې غره لمنې چې مخه يي دشيخانخيل په لور ده تاريخي شواهد نلري مگر هغه لمنې يي چې د"اشتراگرام" او "خم زرگر" په لور دی تاريخي شواهد لري اوځای په ځای دخرابو اواستوپو بقاياوې دسړي پاملرنه راپروي.

دبودايي معابدونو اواستوپو شواهد په خونقاڼو کې ليدل کيږي، هغه نقطه چې لومړی دپام لرنې وړگرځي "رامو" نومېږي اومتصل يې دبي بي سبز په نامه يو زيارت دی، ددې ځای په پورتنیو برخو کې دخونگو دپاسه ديوي بودايي استوپې بقايا ليدل کيږي چې کولای شو هغه د (رامواستوپې) په نامه ياده کړو. دغره په لمنه کې دوه درې ځايه له کاني جوړې دزمري مجسمې پرته دي چې دهغو وجود دلویو اباديو په وجود شهادت ورکوي، ځکه تر کومه ځايه چې دکاپيسا دبودايي عصر په معمارۍ مطالعه شوې ده دازمريان به معمولاً دمعبدونو دپوړيو دوه خواو ته نصب کيدل.

درامو استوپې جنوب لويديځ لوري ته نژدې ديوکيلو متر په فاصله دغره دپرخونگو دنورو استوپو شواهد ليدل کيږي چې يوې ته يې بهمن استوپه او بلې ته يې تخت توپ وايي. د "توپ" کلمه بشپړه او خوبخود داستوپې پخوانۍ کلمه ده چې دافغانستان په ډيرو ځايونو کې هماغسې پاتې ده. د (تخت توپ) پورتنۍ برخه دسراج الملّه والدين امير حبيب الله خان په عصر کې هوارې شوې او دسوپې په ډول يې جوړه کړې ده، لکه څرنگه چې دپخوانۍ استوپې خرابه يې دتخت په بڼه جوړه کړې ده نوځکه يې (تخت توپ) بولي.

هغه غر چې درې د(رامو) (بهمن) او (تخت توپ) استوپې لرلې دنيمې دايرې په بڼه يې ميداني احاطه کړې ده، چې ورځ دخومعبدونو بقاياوې پکې ليدل کيږي او خرابې يې هم يو له بلې نه برجسته دي. پدې کې شک نشته چې دوخت په تيريدو سيلابي بارانونه دغره له لمنو رابښکته شوې ډيرې خاورې اوختې يې دمعبدونو په پاتې شونيوانبار کړي، همدارنگه دبنیادگر دې تيرې او پايي چې پکې کلونه کيندل شوي څلور متره دځمکې لاندې څرگنديږي او داراښي چې ډيرو رسوباتو ډير تاريخي شواهد تر خاورو لاندې پټ کړي دي.

دبودايي عصر کې دا دود ؤ چې مذهبي معبدونه اواستوپې به يې په غرنیو برخو کې دغرونو په لمنو اولوړو برخو کې جوړولې، خم زرگر يوځل بيا دابادۍ داروش ثابت کړو. د (اشترگرام) له وجه تسميه نه څرگنديږي چې دلته نه يواځې معابد بلکه محتملاً کلي اونبار هم اباد وو، اصلاً داشترگرام غره دبگرام پهلوان غر ته ډير ورته والی لاره، لکه څرنگه چې مودپهلوان غره ترڅنگ دبگرام بنار لاره

همداراز داشتريگام ترخنګ هم حتماً ښار موجود و نوم او نښان يې دتاريخ له پاڼو
 څخه وهل شوی خو خامخا به څيرنې او کيندنې پدې باره کې دوباره رڼا واچوي.
 په لويي او عام مفهوم دگلېهار د موقعيت په ارزښت کې شک نشته چې دځمکې
 په مخ د شواهدو او له مختلفو منطقو څخه د تراشلو هيکلونو د ټوټو له بيا بيا موندلو
 څخه چې هر يو يې په خپل ذات کې ارزښت لري او له پخوانيو مدني کاروانونو
 څخه راپاتې دي. څيرنې د خم زرگر، اشترگرام او د گلېهار په نورو ډيرو کليو کې
 دځمکې پر مخ او ترخاورو لاندې ډير نور ارزښتمند شواهد لري، ځکه چې نن ورځ
 د گلېهار دنساجي فابريکې دې منطقې ته يو ځانگړی ارزښت ورکړی دی او دلته
 ديو وړوکی ښار په ښه اباديو صورت نيولی چې خامخا به په راتلونکي کې دا
 ابادی لپراخوالی ومومي.

جبل السراج (دهندوکش ور)

دلومړي پنځه کلن پلان ددویم کال په نیمايي کې چې دهیواد دابادی له پاره ترسره کیده، دیوستر کارداچرا خبر په ورځپاڼو کې خپور شو چې هغه دسالنگ په دره کې دموټر و سړک او هندوکش په زړه کې دهغه تونل کښل دي چې جبل السراج او خنجان به سره وصل کړي یعنې چې دهندوکش دوه برخې شمالي او جنوبي برخې به سره وصل شي، او له نیکه مرغه چې نن دا کرنې لیکم دپروگرام مطابق دکار په اړه دشمال او جنوب دلوري دپاملرنې وړ پرمختګ شوی دی او دهغه وړاندلید له مخې چې دکارپوهانو له خوا جوړ شوی ددویم پنځه کلن پلان په نیمايي کې به داستر کار پای ته ورسېږي.

دکاپيسا (کودامن او کوهستان) دلویې جلګې دنیمه شمال او شمال غرب په نیمه دایره کې یوه مهمه او حساسه نقطه لروچې له نیمې پیړۍ راپدیخوا یې دجبل السراج په نامه شهرت پیدا کړی دی او تر دې دمخه په ټولوپخوانیو دورو کې دپروان په نامه یادیده.

جبل السراج یاپخوانی پروان دجغرافیایي موقعیت له مخې (په لرغونوختونو کې هم خاص ارزښت لاره او اوس یې هم لري) چې داستوګنې دمنځني ځای په توګه دمنځني هندوکش دلویو څلورو لارو په حیث قرار لري، پدې معنا چې جنوب لویځ لوري ته یې د ۵ کیلو مترو په فاصله دغور بند دره پرته ده اوشمال ختیځ لوري ته یې په همدغه فاصله په ګلبهار کې د پنجشیر ددرې پیل دی چې بیا پدې دواړو درو کې دوه دتیریدنې نورې لارې دي چې یوه دشتل دره او بله دسالنگ دره. دشتل دره تنګه محدوده او دتیریدنې له پاره ډیره له ستونزو ډکه ده، مګر دسالنگ دره نسبتاً له دې درې څخه پراخه اودیانه له پاره مساعده ده که چیرته دشتل دره حذف کړو درې، درې نورې به پاتې شي لکه پنجشیر، سالنگ او غوربند چې دادرې واړه په لرغونو زمانو کې دعبور او مرور له پاره مساعدې وې او غوربند چې دهندوکش جنوب لوري ته دشیر تر کوتل پورې امتداد لري په اکثر و لارو غونو وسطي او نویو لارو کې شامل و او له څه مودې را پدیخوا دموټر و لاره ګرځیدلې ده.

له دې لنډې شرح ورکولو وروسته که چیرته ښه پاملرنه وشي جبل السراج له خپلې ښکلا سره سره د "گلبهار" او "متک" ترمخ او یاد پنجشیر او غوربند ترمخ او یاخو هم د سال او لنگ یا سالنگ په خوله کې قرار لري او کولی شو چې هغې ته دهندوکش جنوبي دروازه ووايو.

وايي چې تاريخ تکراريږي. ايا دابه بهتره نه وي چې ووايو ثابت جغرافيايي موقف او موقعيت په تاريخ کې خپل نقش تکراروي؟ لکه څنگه چې اوس جبل السراج ډير ارزښت حاصل کړی په راتلونکي کې به تر دې ډير ارزښت تر لاسه کړي. په لرغونو وختونو کې يې هم ډير اهميت لاره او داټول ارزښتونه دهغې سيمې په جغرافيايي موقعيت پورې تړلی و چې دهندوکش په درو او مهمو کوتلونو لارې تيرې شوي دي او له هغې ورځې چې په دغه درو کې دشير پښه لگيدلې ده جبل السراج خپل ارزښت ترلاسه کړی دی.

معمولاً مورخين دلته د يوشنار څرگندونه کوي چې په ۳۲۹ ق م کال کې پخپله د سکندر مقدوني په لاس جوړ کړای شوی، داهمغه دهندوکش دپای سکندريه يا پاروپاميزاد دی، لکه څرنگه چې اسکندر په هغو ځايونو کې سکندريه جوړوله چې هلته به تر دې دمخه ابادي موجوده وه، نو کله چې مقدوني سردار د ښار بنا کوله هلته حتماً ښه مستحکمه کلا موجوده وه چې اوس يې اثار نه څرگنديږي او نه د تاريخ په خاطره کې ځای لرلی. مگر موقف او اقليمي موقعيت يې په يقيني توگه حکم کوي چې وړاندې د سکندر د عسکرو تر رسيدلو پدې ځای کې ابادي وه لکه په هري رود کې وړاندې د سکندر تر رسيدلو د (ارقاکانا) کلا موجوده وه همدارنگه حتماً د هيرمند په سيمه او ارغنداو کې وړاندې د سکندر تر رسيدلو موبنارونه او مستحکمي کلاگانې درلودلې.

جبل السراج يا پروان دهندوکش جنوبي دروازه وه او په اينده کې به هم وي، لکه څنگه چې دهوامرغان ددوبي او ژمي پر مهال د مهاجرت په وخت کې د سالنگ د لارو څخه گټه اخلي انسانان هم له همغو او ترڅنگ لارې د پنجشیر له درې څخه استفاده کولی.

د سکندر مقدوني ۲۳ پيړۍ دمخه هلته سکندريه پيل کړه او د سکندريې د جوړولو پر مهال يې روزانه د سيمې له خلکو څخه دهندوکش د لارو گودرو په هکله معلومات ترلاسه کول. مخصوصاً دهغو ځايونو په اړه چې له اوسني جبل السراج سره پيوست پراته دي.

ددې ۲۳ پيړيو په اوږدو کې يې جغرافيايي جوړښت او د لارو وضع د لږ ډير توپير سره يوشان وه او اوس دادی تازه پدې کلونو کې چې موږ په کې ژوند کوو د سالنگ وضع شرايط او عبور و مرور هلته په کلي ډول بدل شوی.

يو له هغومسايډلو څخه چې دافغانستان په دې برخه کې دسکندر دخطو سیر په هکله تر اوسه په يقيني توگه معلومه نده همغه دسکندر په هندوکش باختر ته ورتلل اوبیرته پروان ته راتلل دي.

پدې کې شک نشته چې داندراب اوسیدونکي چې له هرې نقطې څخه یې وي دځاواک په کوتل شپه ترمنځ یعنې په دوه ورځو کې ځان گل بهار ته رسوي. او په همدغه دوه ورځو کې یو تن کولی شي چې له اندراب څخه دخنجان په لاره دسالنگ په کوتل ځان جبل السراج ته ورسوي.

په (پادشاه نامه) کتاب کې چې دمغلي پاچا شاه جهان دپېر پېښې پکې لیکل شوي دي په قول ویلی شو چې هغه وخت چې علي مردان خان له کابل نه دبدخشان دتسخیر په قصد حرکت کاوه، هغه ته وویل شول چې دهندوکش له درو څخه ډیر عسکر نه شي تیریدای، نو ځکه هغه له لس زره سپرو سره دپروان، اهنگران، سالنگ، اودوشاخ دلارې ورتیر خنجان ته ورسیدل اندراب ته په رسیدلو له سراب او دطول (ځاواک) له کوتل نه ورتیر (شپن) ته او له هغه ځایه (رخه) دپنجشیر حاکم نشیني سیمې ته راغی او له هغه ځایه گلېهار ته ستون شو.

اگر چې دعلیمردان خان تلل او راتلل په ۱۱ هجري شمسي پېړۍ کې (۱۷ مسیحي پېړۍ) کې ترسره شوی دی مگر موږ ته ښه معلومات راکوي اوکولی شو ترتیبي اخستلو وروسته ووايو چې په ډیر باور سکندر مقدوني هم ۲۳ پېړۍ دمخه له همدغو دوه لارو او دوه کوتلونو سالنگ او پنجشیر نه گټه اخیستې یعنې دسالنگ پرلار تللی او دځاواک او پنجشیر پر لار گلېهار او له هغه ځایه دپروان سکندريي ته یې مراجعت کړې دی. دامفکوره راته هغه مهال پیداشوه چې تیره اونۍ مې پروان، گلېهار او پنجشیر ته سفر وکړ پدې سفر کې ماته ثابت شوه چې سکندر لدې دوه لارو استفاده کړې ده جبل السراج او دپروان سکندريه لکه څنگه چې ۲۳ پېړۍ دمخه دجنوبي هندوکش دروازه وه بیا دنوي سرک په خلاصیدلو، سالنگ لوي تاريخي موقعیت بیا له سره نوی کړ.

دلوگر تاريخي او جغرافيايي

موقف

کابل د جغرافيايي جوړښت له مخې په يوه غرنۍ نقطه کې پروت دی چې د غرونو پردو له نژدې تر ډېرو ليرو په غيږ کې نيولی، ددې تاريخي ښار په شمال او جنوب کې دوه نسبتاً پراخې او حاصل خيزې ساحې پرتې دي چې دواړه د کابل انبار خانه شميرل کېږي. لکه څنگه چې کاپيسا (کوه دامن او کوهستان تراوتازگی د شميرې ډيرښت حاصل خيزې او تاريخي اثارو د بقاياوله مخې د کابل په شمال کې شهرت لري، تقريباً په همدې فاصله په مقابل سمت يعنې د پايټخت په جنوب کې يوه بله علاقه د (لوگر) په نوم لرو چې لکه د کابل د شمالي برخې په څير زر خيزه، حاصل خيزه تراوتازه او ډير نفوس لرونکې ده، دا دواړه سيمې چې سره ډير ورته والی لري په عين حال کې د زراعتي توليداتو يو توپير هم لري او هغه دادی چې په لومړي ځای يعنې کاپيسا په ډيره پيمانه د انگورو باغونه او ميوې توليدوي او په مقابل کې لوگر ډيره غله لري. همدارنگه د دواړو سيمو ترمنځ درود خانو او د اوبو د منابعو توپير هم موجود دی پدې ترتيب چې کاپيسا ښه مست او څپاند رودونه لري چې له لوړو غرونو څخه سرچينه نيسي او په مقابل کې لوگر بيا يورود لري چې د لوگر رود په نوم ياديږي منتها ددې رود اوبه ډيرې ښې ويشل کېږي او اراضي ته ښه رسيږي او په کرهڼه کې ترې ښه گټه اخيستلاي شي او د کاپيسا رودونه په ډيرې تيزۍ سره حرکت لري لکه څومره چې بايد ترې گټه واخستل شي هومره گټه ترې نه اخستل کېږي.

لوگر لکه د کاپيسا په څير چې د تاريخ په اوږدو کې يې سترې دورې ترسره کړي دي منتها د کاپيسا په ځينو نقاطو کې لکه (بگرام)، (پايتاوه) (شترک) او نورو کې

دلروغون پيژندونکو له خوا کيندنی شوي او څيړنې ترسره شوي مگر په لوگر کې متاسفانه تر اوسه هيڅ ډول علمي او عملي هڅې ترسره شوي نه دي، ددې علاقې موقعيت دکابل، گردیز او غزني ترمنځ چې دادرې واړه لوي اداري، سياسي او فرهنگي مرکزونه دي او دادرې واړه داراښي چې داڅومره دتاريخ په ژورو کې دارزښت وړ ده.

تر اوسه مودلوگر دنوم د يادونې له پاره پرته ديوناني مصري جغرافيه ليکونکي بطليموس له يادونې چې په دويمه عيسوي پيړۍ کې تير شوی نور څه نه دي موندلي. دهغه دليکنو له مخې چې د(پاروپاميزاد) چې عبارت له کابلستان څخه وي دکابل درودخانې مرستيالانو او مختلفو ځايونو نومونه يې اخستي چې يويي (لوگرنا) ده يوتن انگریز کنگهم او نورو پوهانو همدا (لوگرنا) دشباهت او ورته والی له مخې همدا اوسنی لوگر کړی دی.

لکه څنگه چې (گر) دغره په معنا دی او (لو) د (لوی) مخفف دی نوويلای شو چې په لرغونو زمانو کې دانوم د(لوی غر) په معنا ويل شوی او ورو ورو دوخت په تيريدلو دعوامو په ژبه چې اختصار ته متمایل دی د(لوغر) او (لوگر) په بڼه منځ ته راغلی دی.

لوگر په لرغونو زمانو کې هغه سيمه وه چې هلته (اورمړی) ژبه ويل کيده چې بقايایي اوس هم په (برکي برک) کې ليدل کيږي دانوم اوداسې نور ډير نومونه چې لنډه يادونه به يې وشي ددې محتاج دی چې پرې څيړنه وشي او په (رمړي) ژبه کې مطالعه به ډيره مرسته وکړي.

په لوگر کې دبعضې اباديو، نهرونو، کاريزونو نومونه واقعاً په ذهن کې يوه مفکوره توليدوي لکه: کاريزر سن، کاريز تشن، کاريز روشن (داوسنی ارزي درویش نوم)، کاريز خزر، پل جوگي، نهراجان، نهر منسج، نهر پند جوی بابوس، ده کشن، غندي کشن، پادخواب، شانه اونور.

همدغه د(برکي برک) تسميه چې همدا اوس هم يو شمير محدودې کورنۍ په اور مړي ژبه خبرې کوي عجيب نوم نه دی؟

همدارنگه د(برکي راجان) تسميه، داور مړی ژبې بقايا پرته له برکي برک نه دوزيرستان په (کاني گرام) کې هم پاتې دی.

په لوگر کې داسې نور ډير ځايونه هم شته چې اوسيدونکوي يا خوشواهد ترلاسه کړي او يا خوليدل شوي او يا يې درک لرلی. موسهي چې داهم يوله همغو عجيبو ومونو څخه دی چې پدې هم نه پوهيږو چې سهي صورت يې څرنگه وليکو

هله هم وړو کې مجسمې موندل شوي چې خټينې جچورې او پخې شوې داسپ او دسوار کار مجسمې په لاس راغلي دي چې يوه يادوه نمونې يې د کابل په موزيم کې موجودې دي او په لږ اختلاف يې جوړه له بگرام نه هم په لاس راغلي دي او معمولاً هغه د کوشانيانو دوروستۍ دورې يعنې د عيسوي د دريمې پېړۍ ته نسبت ورکولی شو.

د (پادخواب شانه) له چار چاپيره زراعتي ځمکو او باغونو څخه د غزنويانو او کوشانيانو سکې تر لاسه شوي او تر لاسه کيږي او ځينې فلزي مجسمې او فلزي مهرونه او نور ترې هم تر لاسه شوي دي، په ياده شوې سيمه کې (خم هندو) چې د (کنگار) شرق لوري ته واقع دی دخلکو د وينا له مخې ډيرې سکې پيدا کيږي او همدارنگه له نورو نقاطو څخه لکه (تخت شاه) او (استي ميدان) کې تاريخي شواهد کله کله تر نظره کيږي.

پدې کې شک نشته چې سيمه ايز او فولکور داستانونه په ډير پيمانه دانومونه خپل کړي دي، همدا پادخواب شانه ډيرې مختلفې کيسې لري وائي چې اصلاً د اتسميه "باد - خواب" و او د سهار نسيم به دلته ډير ښه چليده او د غزنويانو خواب خانه يا خوب ځای همدلته و نو پادخواب شانه اصلاً "باد خواب شاهانه" تعبير کولای شو.

يوشمير نور ددې ځای په چينو کې نورې کيسې گوري او وائي چې ددې چينو او د "سلطاني پور" د چينو تر منځ د ځمکې لاندې ارتباط موجود دی. پدې کې شک نشته چې د لوگر د پادخواب شانه او د جلال اباد د سلطان پوري چيني د کابل د اهل هندو په عرف کې متبرک مقام لري او تر اوسه هم پدې دواړو برخو کې کال په کال سترې ميلې تر سره کيږي. لنډه دا چې د لوگر منطقه چې د "واغجان" له تنگي نه د التمر تر کوتل پورې او همدارنگه له چرخ نه تر (سجاند) پورې لويه علاقه راجا پيره ده چې په اسلامي او تر اسلام دمخه دورونو کې يې فرهنگي دورې تر سره کړي دي او هغه شواهد چې پدې ناحيه کې حد په حد ليدل کيږي دلته بايد حتماً هڅې صورت ونيسي.

استوپه يا توپ

په افغانستان کې د بودايي آباديو، يو ميراث

د افغانستان په اکثر وختونو کې مخصوصاً د دې خاورې په نیموختیزو برخو کې چې بودايي دین څه د پاسه یو زر کاله پکې رواج و، لکه د گنبدې په څیر د کاهو یو امبار چې له کاهو او خاورو جوړ او دیو برج په څیر چې په عموم ډول خارجي برخه یې له تزئیناتو خالي نده څرگندېږي لکه څرنگه چې اکثره معبدونه په لوړو او وچو ځایونو او د غرونو پر خونگو جوړېدل، همدارنگه داستوپو پاتې شوني هم په لوړو داماني برخو او د غرونو په لمنو کې وجود لري، هیڅ به د افکر ونکړي چې د بودايي دین پر مهال په زرگونو وړې او غټې استوپې د افغانستان په مختلفو برخو کې ابادې شوې وي، هرې خواته چې به کتل کیدل یوه استوپه به خامخا په نظر ورتله او د دې معبدونو او استوپو د معمارۍ او فرهنگ سبک په وروستیو وختونو خپل اثر پرېښودی دی او پخپله د استوپې کلمه له منځه تللې نه ده او د توپ په بڼه وروستیو وختونو ته هم را پاتې ده. او د کابل د محیط په ۱۰۰ کیلو مترۍ کې څو ځایه دا کلمه اوریدل کیږي او د بودايي وخت په پخوانیو استوپو شهادت ورکوي

لکه (توپ دره) چې د چاریکار په مقابل کې د عمومي سرک چپ لوري ته په یوه دره پورې نښتې. چې په یوه نقطه کې یې چې ډیره ښکلي او برجسته نقطه ده دیوې استوې پاتې شونې څرگندېږي چې شاید داپه افغانستان کې ترټولو ستره استوې وي، توپ درې ته کولی شو.

(استوې دره) ووايو. په عرف او د منطقي په دود کې "توپ" همغه استوې ده چې له لريو ځایونو څخه ښکاريږي او د کوشاني عصر د تلپاتې کارونو څخه یې پاتې شوني څرگندېږي اوله چارچاپیر سیمې څخه یې د کوشاني عصر مسکوکات په لاس راځي هغه مربع شکل ستوې یې ۱۵ متره لوړ والی لري او خارجي وړې استوې یې خپله بڼه بدله کړې ده او خرابې شوې دي.

د کابل په لور ښکته له بیګ توت کلي نه یایې که په دقیقه توګه ووايو د بیګ توت او چهل تن ترمنځ یوه غونډۍ ده چې "سه توپان" نومېږي لکه څنګه چې یې له نامه څخه څرګندېږي هلته درې ښکلاوې په نظر راځي چې سترګې له ورايه هلته د تاریخي پاتې شونیو تاریخي شواهد ګوري چې دلته په بودايي دوران کې درې استوې خوا تر خوا ابادې وې او نننۍ د توپ کلمه پخوانۍ د استوې کلمه ده او هلته سیمه ایزې ژبې د توپ له واحدې صیغې نه د جمعې صیغه توپان جوړه کړې ده او (سه توپان) اوسنۍ نوم د تاریخي حقایقو له مخې په درې استوې موافق او شاهد دی.

د کابل شمال ته له چاریکار لږ څه لرې د گل بهار شمال شرق لوري ته د خم زرګر په علاقه کې (اشترګرام) ته نژدې د غره پر خونګه یوه نقطه ده چې "تخت توپ" نومېږي دلته هم په یوه ښکلي نقطه کې یوه استوې موجوده وه چې د ډیرې ښکلي منطقي او بڼه موقعیت په مناسبت چې لاره یې شپيته کاله دمخه شاید د سراج المله والدین په امر به هغه بدله شوي وي چې وروسته له هغې ورته "تخت توپ" وایي او دادی ګورو چې په یوه بله نقطه کې پخوانۍ استوې د توپ د کلمې په بڼه له منځه نه ده تللي.

دوه ښکلي نور مثالونه د توپ رستم دی چې یو په سمندگان او بل په بلخ کې مشهور دی او دواړه بودايي استوې دي خو توپیر یې دومره دی چې هغه توپ رستم چې ایبک سمندگان کې واقع دی تیرې یې تراشل شوی او کاريي ناتمام پاتې شوی دی او هغه توپ چې د بلخ د نوبهار دروازې ته نژدې واقع دی له غټو خامو خښتو څخه جوړ شوی دی او یوه بله ښکلا هم د تخت رستم په نامه موجوده ده چې تر

اوسه دهغني دتخليص په هكله ديو معبد يا اورتون په حيث
اتفاق نظرندي حاصل شوي.

ددې لنډې شرح په رڼا كې شكونه نه پاتې كيږي چې استوپې كه هغه دودانيو
دجوړښت دبقايا له نظره وي او كه هغه دادبي خاطرو له نظره وي له منځه نه دي
تللي، د غرونو په خونگو او لمنو او شيلووكې يې بقاياوې په تيره، خښته كاڼو او
برجستگيو كې پاتې دي. او په خاطرو او كيسو كې د "توپ" په صورت نقش دي او
د عوامو قاموس ددې محلي نومونو دتاريخي خاطرو غوره ساتندويه وسيله ده.

اصلاً په هند كې استوپې د "بودا" دايرو دمحافظې او بودائي راهبانو له پاره
جوړيدلي وروسته سلاطينو، شاهانو، وزيرانو او حتي مشهورو اشخاصو دخاطرو په
خاطر دا ودانۍ جوړولې او په عموم ډول به يې قيمتي نځينې، سكې مهرونه او
نور په همدغو استوپو كې خښول لكه چې يوه وړانه شوې استوپه په همدغه غرض
ولټول شوه او له لدې پرته دانگريزانو دلومړي او دويم يرغل پر مهال په كابل،
درونته بگرام، او باميان كې وپلټل شوې او ډير څيزونه يې دلندن برتش موزيم ته
يوړل، دودانۍ په بڼه استوپې په افغانستان كې له تاثيراتو تشې ندي او اكثر
ضخيم برجونه چې زموږ دكلاگانو په كنجونو كې ليدل كيږي تر ډيري اندازې
پخوانۍ استوپې را ياد وي.

۴۷۸۱۱۳۰

توپ دره

څه موده دمخه په جرايدو او وروځپانو کې خبر خپور شو چې کابل موزيم په نظر کې لري چې ديونسکو د يوتن راليبرل شوي مهندس په لارښوونه د کابل دنژدې سيمو د ځينو تاريخي ابادۍ مرمت کاري وکړي او په همدې تازه ورځو کې د توپ درې د ابادۍ مرمت هم پيل شوی دی.

پدې کې شک نشته چې په کابل او د کابل په لرې اونژدې چاپيريال کې يو لړ مذهبي تاريخي ابادۍ د اسلامي او بودايي دورو وجود لري چې مرمت او بيا جوړونه يې د اثارو حفظ اوساتنه يې د افغانستان د هنري او تاريخي اثارو له مخې ډير ارزښت لري. د اکاډميکي کار نه يواځې زموږ پخوانۍ مذهبي ودانۍ له نړېدلو څخه ساتي لاچې د سياحانو له پاره هم ډيرې پاملرنې وړ دي. ځکه چې د خارجي سياحينو په نظر کې پرته له طبيعي مناظرو څخه دويم ارزښتمند څيز مذهبي تاريخي ودانۍ دي چې له نېکه مرغه افغانستان تر اوسه خپل پخواني ټول اثار په خپلو ځايو حفظ او ساتلي دي. مقصد د توپ درې له مذهبي آبدۀ څخه څه شی دی؟ او توپ دره په کوم ځای کې واقع ده؟ دادی د دې پوښتنو ځواب ته راځو:

د لومړۍ پوښتنې ځواب بايد سملاسي ووايو چې د ابده مقصد له بودايي استوپې څخه دی.

استوپه يا توپ چې د پخوانۍ بودايي دورې خاص او عام نوم دی چې په کابل او د کابل په چارچاپير سيمو کې زموږ تر وخته شکل او اصلي مفهوم ساتلی دی هغه (استوپه) ده.

په عموم ډول بودايي معبدونه په دوه برخو ويشل شوي چې يوه يې سنگهارمه يا معابد او بل ته به يې استوپه ويل او په بودايي عصر کې له دويمې م ز پيرې نه

تر ۹ زیږدې پیړۍ پورې د ۱۱ پیړیو په اوږدو کې په نیمه شرقي افغانستان کې له (بلخ نه تر کندهار د ختیځ په لور) رواج درلود پرته له مبالغې څو سوه وږې او غټې استوېې ودانې شوې دي اود کابل د ښار په منځ کې د شیردروازې او آسه مایې غرونو پر خونگولسگونې استوېې وې.

په اساسی توگه هر یو معبد کم تر کمه یوه استوپه درلوده او ډیر وختونه دیو معبد چارچاپیره ډیرې وږې اولويي استوېې هم جوړېدې. استوېې به اکثراً له منځ نه ډکې اود باندې به د گنبدې په ډول جوړېده. په لومړي وخت کې به یې دهند په ښار س کې داستوېې دننه د بودا الماس ایښوده او بیا وروسته به یې دراهبانو الماس اونور قیمتي خیزونه په ځانگړي صندوقچه کې اچول اود استوېې دننه به یې ایښودل له پورتنی شرح نه څرگندیږي چې توپ دره اصلاً استوپه دره وه د (س) حرف په اسانۍ سره حذف شوی او اوس د توپ په بڼه پاتې دی او د کوهدامن او کوهستان خلکو لکه د افغانستان دنورو برخو په څېر ددې پخوانی مفهوم په سهې توگه ساتلی دی.

توپ دره د خواجه سیاران اوسنجد درې په منځ کښې د پغمان د غره په کوزنۍ برخه کې د چاریکار تر څنگ پرته ده اود کلي کورونه یې له دوه گاونډیو کلیو او چاریکار نه په وضاحت سره معلومیږي یو کیلو متر د چاریکار د بازار له پیل څخه یوه لاره چپ لوري ته د توپ درې په لور تللې ده چې کیدای شي د جیپ په واسطه یو کیلو متر فاصله طی کړای شي. او وروسته بیا د کلي تر څنگ کله چې له غونډۍ ورو اوږې او پلي تر توپ پورې ورسئ.

دمخه د درې تر خولې په دامن کې په ټیټ توگه ښې جلگې موجودې دي چې لویه یې تر یوې نیمې پیړۍ دمخه د ټپه رستم په نامه یادیده. دمخه مې اشاره وکړه چې د توپ کلمه د افغانستان په ډیرو برخو کې داستوېې په معنا اومحفوظه پاتې ده د مثال په توگه له (توپ رستم) څخه په ایبک (سمنگان) او له (توپ رستم) د بلخ په ښار دنوښهار د دروازې جنوب لوري ته یادولی شو.

دادواړه توپونه که هغه په ایبک کې دی او که په بلخ کې له نیکه مرغه دلویو توپو له جملې څخه دی چې تر اوسه پاتې دی همدارنگه د چکرې د منار (بودایي کابل) او خورد کابل تر منځ د درې استوپو بقایاوې موجودې دي چې سه توپان ورته وایي، البته داڅه د تعجب ځای نه دی چې په اسلامي دوره کې یې اکثر کلاگانو او استوپوته د کابل اوزابل درستم پهلوان شهرت ورکړی دی.

په توپ دره کې لکه چې مو وویل نه یواځې غونډۍ درستم په نامه شهرت لري بلکې هلته یو قبر هم وچې هغه ته به یې درستم د زوی قبر وایه.

په هر حال لدې لنډې شرح نه څرگنديږي چې د توپ درې آبدې همغه استوپه ده چې د درې په منځنۍ برخه کې د کليو په منځ کې ليدل کيږي او خلک د پخوانيو خاطرو په ياد لرلو هغې ټولې درې ته توپ دره وايي.

لکه څنگه چې مې دمخه شرح ورکړه پرته له مبالغې په کابل او د کابل په اطراف کې له پغمان څخه تر شيوکيو کمري، چکري او خورد کابل پورې او همداراز د کاپيسا په حوزه کې که هغه په بگرام کې دی او که د پهلوان غره چارچاپيره او که د خواجه سياران په لاره کې، سنجد دره استدغچ، استالف، گل دره او شکر دره او نورو کې اوڅه په گلبهار او اشترگرام او ريزه کوهستان کې مو په سلگونو استوپې درلودې چې زياتره بيخي له منځه تللي دي مگر په دوه ځايونو په چکري منار او توپ دره کې استوپې په ښه ډول حفظ او ساتل شوي دي. توپ دره د کابل په چارچاپيرو نقاتو کې داستوپو د پاتې شونيو له نقطه نظره ډير ارزښت لري ځکه چې هم تر ټولو استوپو لويه ده او هم تر ټولو ښه ساتل شوې ده او له نیکه مرغه کابل د چاريکار لويې لارې ته نژدې واقع دی او سيلانيان کولای شي په اسانۍ سره ترې ليدنه وکړي.

دغه استوپه نژدې ۱۵ متره لوړوالی لري او د دايرې محيط يې نژدې څلويښت متره دی او په ملا کې يې لکه د کمربند دوه حلقې ليدل کيږي او پلستر کاري يې په ښه توگه محافظه شوې ده.

دالويه استوپه له ډيرولريو ځايونو څخه لکه له بگرام څخه هم ښکاري او د دوربين په واسطه يې د چاريکارو له عمومي سرک څخه د جوړښت ټول جزئيات څرگنديږي، دغه استوپه د لويو کوشانيانو د تلپاتې ودانيو يادگار دی او که په دقيقه توگه ووايو نو دامپراطور کنيشکا د سلطنت يعنې د دويمې مسيحي پيړۍ تر نيمايي پورې اړوند و.

هيله لرو چې ددې لويې مهمې تاريخي ابادۍ مرمت چې د کوشاني عصر د معمارۍ نمونه ده داسې په دقت مرمت شي چې پخوانيو ښيگڼو ته يې تاوان ونه رسيږي.

باميان د سياحت او نړۍ

ګرځيدنې له نظره

لکه څنگه چې دعجائباتو په نړۍ کې اووه خارقه څيزونه شهرت لري زموږ په هيواد افغانستان کې چې تاريخي هنري شهکارونه يې په هر کڼج او کتار کې ليدل کيږي لکه (۱) باميان (۲) بند امير (۳) منار جام (۴) داييک استوپه (۵) تاق بست (۶) دخواجه محمدپار سادمسجد رواق (۷) او ګازرګاه شريف.

باميان چې هغه مو په افغانستان کې په لومړۍ درجه دعجايبو په قطار کې راوړی، ډيره ښکلې او زړه راښکونکې دره ده چې هنري او طبعي ښکلا يې سره يوځای شوې، هنري اعجاز يې منځ ته راوړی او دښکلې دره يې په نړۍ کې مشهوره کړې ده، باميان يې له لريواونژدې نقاطو سره لکه:

شهر غلغلہ، شهر ضحاک، شهر سرخشک، اثر دهای سرخ در، فولادي درې، ککرک، کالو، سوماره، آهنگران، آغرابات، داهغه برخې دي چې طبيعت پکې ټولې ښکلاوې راټولې کړي دي او هنري بديع يې پرې ورزيات کړی دی او همدارنگه ښکلې خاطرې يې پر هره پانه ورزياتې شوې دي او بيا ترې يوه هنري قدرتي کتاب منځ ته راغلی دی چې هره پانه يې دهندوکش او بابا دغره له سپينو واورو ډکه او ښکلې ده.

هغه لويې مجسمې چې دنړۍ تر ټولو لوی مجسمې شميرل شوي دي واقونه او معبدونه چې دسمخو په ډول په غرونو کې کيندل شوي دي دباميان دديوال نظيفه او رنگه نقاشي چې دهندوکش په زړه کې ديونگارستان په څېر منځ ته راغلي چې دټولو ورپيښو شويو روزگانو سره سره دليدونکيو دکتني وړ دی باميان دهند او

چين تر منځ دتلو راتلو لويه لاز وه چې په همدې سيمه به ددې دوه برخو ترمنځ ستره لاره تيره او دهندوكش په غرو رغو كې به تيريدل.

باميان تر تاريخ دمخه دورو كې دهندوكش دبنكاريانو مركز و چې چهل ستون ستره نغاره ددې دعوي ډير ښه ثبوت دى خو بيا دبودائي دين په خپريدلو سره مخصوصاً دكنيشكا او هوويشكا لويو كوشانيانو په دوره كې چې (د دويمې ميلادي له دويمې نيمايي څخه تر دريمې ميلادي پيرې پورې) دې درې بل ارزښت خپل كړ او څخه دپاسه ۸ پيرې په منځنۍ اسيا كې دبودايي دين يو پرمين مركز پاتې شو. باميان دمملكت دارۍ له مخې هم ښه سوابق لري كه هغه له اسلام نه دمخه دى او كه وروسته دغوري په وخت كې دافغانستان دقلمرو و تاريخ و چې كله كله يې شمال لوري ته تخارستان او دهندوكش جنوب لوري ته كابلستان هم پكې راتلل.

پدې څو كالو كې چې افغانستان ته سيلانيان راغلي او شمېره يې هم ورځ تر ورځې په ډيريدو ده نو ډيره شمېر يې باميانو ته راغلي دي او ددې وجه څرگنده ده وجه يې همغه دباميانو ۵۳ او ۳۵ متره بودا مجسمې دي چې تقريباً ۴۰۰ قدمه يوله بله لرې واقع دي او دغره په كمر كې يې مجسمې كندل شوي او دبدن غټې برخې يې له صدمونه په امان پاتې دي.

باميان له كابل نه ۲۴۵ كيلو متره فاصله لري چې په هرډول موټر كې كولاى شو په ۷ ساعتو كې دالاره ووهو.

باميان پرته له دوه سترو مجسمو او يو شمير معبدونو څخه نور هم په زړه پورې دليدلو څيزونه لري چې سيلانيانو ته ډير په زړه پورې دي او هغه په هغه سيمه تاريخي محاسن طبيعي مناظر او يو شمير نورو ته دخالدارو ماهيانو بنكار ډير په زړه پورې دي.

پرته له لويو مجسمو څخه چې يادونه مو وكړه يوه بله مجسمه هم دلس مترو په لوړوالي دكرك په دره كې وجود لري او دكرك دره دباميان جنوب ختيځ لورته پرته ده او هغه سرك چې نوى جوړ كړاى شوى ، دهوتل له مخې د بابا دغره شاته هغې منطقي ته نژدې كيږي.

ددې درې نور تاريخي اثار دضحاك بنار او شهر غلغله دي چې په ډيره پيمانه دغوري دورې خاطرې ، خوارزمشاهي او دچنگيز دخرابيو ډيرې خاطرې لري او پدې دريو دورونو پورې يې خاطرې تعلق نيسي دچنگيز لمسى دضحاك په بنار

کې دجلال الدين منکبرني د عسکرو دلاسه ووژل شواوشهر غلغله دمقاومت کولو په وجه دچنگيز دلاسه وسوځول شو. او هيڅ شی يې ژوندی پرې نه بنود.

هغه ځايونه چې د باميانو په لرې اونژدې برخو کې پراته دي او سيلانيانو ته ډير په زړه پورې دی هغه بند امير دی چې په ۸۰ کيلو مترۍ کې واقع دی او نور وړوکی رودونه دي چې فوکلوري کيسې لري او هر ليدونکي ته په زړه پورې اودلچسپ دی. د فولادي دره د لويو مجسمو جنوب لويديځ لوري ته واقع ده چې لوړه څوکه يې (شاه فولادي) نومېږي اونوی سرک چې ۱۲ کيلو متره اوږدوالی لري ددې درې کوزنۍ برخې ته رسېږي چې هلته يو حوض هم دی.

روانې اوبه، مستې ويالې، ښکلي کلي، واپه واپه ښکلي باغونه، له واورو ډکو غرونو په لمنو کې چېنې پرې شوې څوکې داټول هر يوپه خپل ځای يوه ځانگړې ښکلا لري.

همدارنگه دککرک دره او په ځانگړي توگه کوزنۍ برخه يې برخې (دوکاني) پورې ډيرې ښکلې زړه راښکونکې منظرې لري چې بيا هم دبابا په غره پورې نښلي.

دضحاک دښار په پای کې يوه بله دره د بابا دغره له خوا سره وړاندې تللی چې د (کالو) په نامه يادېږي اوعجيب طبقات الارضي تشکيلات لري چې دليدنې وړ دي.

همدارنگه د (سوماره) او (آهنگران) درې چې دباميانو په لويه لار واقع دي هر يو ځانته ځانگړې ښکلا لري او پرته له طبيعي محاسنو څخه خالدار ماهي هم لري او هغه څوک چې دماهيانو دښکار علاقمند وي هغوی ترينه ډير خوند اخلي.

باميان دتاريخي اثارو او طبيعي ښکلا په لرلود نړۍ د سيلانيانو په منځ کې ډير شهرت لري ځکه چې هر سيلاني هلته تللی دی په ډير شوق يې بيرته مراجعه کړې ده او نه هيريدونکې خاطرې يې له ځانه سره راوړي دي او په حافظه کې يې حفظ کړي دي.

صلصال و شاه جامه

پدې وروستيو کي هر چا دباميانو نوم لږ ډير اوريدلى دى او پدې وروستيو کي دنړۍ ډير سيلانيان هلته ليدلو ته ورځي. باميان د سيلانيانو له پاره ډير بهترين ځاى دى اونژدې ۹۰ فيصده سيلانيان هلته ور روان دي.

شايد هر هغه چا چې باميان ليدلي او يا دهغه ځاى په اړه يې څه مطالعه کړې وي اويا يې له نامه او اثارو سره اشنايي ولري درک کولای شي چې دهغه ځاى د ټول بنايست او بنکلا سره سره هغه څه چې د سيلانيانو پاملرنه جلبوي هغه ددوه مجسمو موجوديت دى چې يوه يې ۵۳ متره او بله يې ۳۵ متره لوړوالى لري.

دادوه لوى ولاړ هيکلونه او نور غټ او واړه ناستي مجسمې معمولاً دباميانو په بتانو شهرت لري او داسې څوک به نه وي چې ددې لويو مجسمو په ليدلو سره حيران نشي.

دباميان ۵۳ متري هيکل دنړۍ لوى ترينه مجسمه ده او ددې وړ ده چې ددنيا په عجائب سבעه و کې وشميرل شي، هغه کسان چې دامجسمې گوري نوخامخا يي يوشمير پوښتنې په ذهن کې گرځي او دهغو په اړه يې دنوم هويت نوم اونښان په باره کې ورته پوښتنې پيدا کيږي.

مهمې پوښتنې دا دي چې دامجسمې څه نوميدلې؟ پدې کې خو هيڅ شک نشته چې دبودايي دين دپلويانو پر نظر دامجسمې صرف دبودا دمجسمې تمثيل دى چې په فوق العاده لويه اندازه له طبيعي انسان څخه ستر(د انسان له قده سترې) دغره په زړه کې کيندل شوي او تراشل شوي دي.

ددې مجسمو بدن له اوږو څخه دپنبو تر بندونو پورې په قبايا راهبې شوقه باندې بوبنل شوی و او دهغې قاتونه او ضمونه ډیر ښه څرگندېږي دادواړه قباوې رنگه وې او تر اوسه په اسانۍ سره تشخیص کېږي. د ۵۳ مترو قبا اصلاً سور رنگ لري او د ۳۵ مترو قبا شین یاداوبو په څیر رنگ.

ددې دواړو قباگانو رنگونه په هغه مهال چې مسلمانان دلومړي ځل دپاره دبامیان درې ته ننوتل ډیر تاثیر پرې کړی و او دا دواړه بتان یې دهغو درنگونو له مخې په (سره بت) او (خنک بت) په نومونو یاد کړل دیوشمیر تاریخي او ادبي متون داشارو پراساس ثابت دي چې دا دواړه صفتونه په ۴ مه او ۵ مه پېړۍ کې او تردې وروسته یې رواج وموند او تر ټولو دامهمه ده چې دسلطان محمود غزنوي ددربار ملک الشعرا امیر عنصري دسره بت او خنک بت په باره کې قصیده جوړه کړې وه چې متاسفانه له منځ تللې ده او یو بیت نیم هم ترې پاتې نه دی ددې قصیده کشف یو له مهمو تاریخي او ادبي کشفیاتو څخه دی چې هر کله تر لاسه نوزمونږ دتاریخ په یوه پاڼه به ډیره رڼا واچوي.

(سره بت) همغه ۵۳ متر بت او (خنک بت) ۳۵ متر مجسمه وه داتکي دکتلو وړ دي چې ددې دواړو بتانو قباگانې په اوومه مسیحي پېړۍ یعنې (لومړي هجري پېړۍ) کې چيني لیدونکي هیوان تسنگ هم تیر ویستی و. هغه فکر کړی و چې دمجسمو بدن له چودن څخه ټوټې ټوټې ریخت شوی او بیا سره یوځای شوی مجسمه ترې جوړه شوې، خوداچې موږ پوهیږو چې دامفکوره په قطعي توګه غلطه وه او له فلز څخه دمجسمو په جوړولو کې بلکل کار اخستل شوی نه و.

او ټول بدن یې دهمغه غره په دانه داره تېره کې تراشل شوی او دقباگانو قات یا لوړې ژورې دپلستر او رسی په ذریعه لوړې ژورې شوي دي او په مخ یې ورته سور او شین رنگ وهلې و او همدغه رنگ مسلمان دې ته اړ ویستل چې یو ته (سور بت) او بل ته (خنک بت) یعنې سین بت ووايي.

کولای شو دې مجسمو ته دبامیانو په کیسو او اسطورو کې دوه نور نومونه هم پیدا کړو: یو (صلصال) او بل (شامامه) دبامیانو په سیمه ایز دود کې صلصال د ۵۳ متر بت نوم و شامامه د ۳۵ متر بت نوم و دصلصال دکلمې لغوي مفهوم گل او خاورې دی دبامیانو سیمه ایز د خپل ساده فکر کې صلصال دنر له پاره او شاه مامه د ښځې له پاره تصور کاوه او کوي یې او ډاهم فکر کوي چې یو یې شاه او بل یې ملکه وه پدې معنا چې دا یوه جوړه شاه او ملکه دي. دتاریخ څېړنو او لرغون پېژندنې په رڼا کې څرګندولی شو چې دافکر ونه ټول له حقیقت نه لرې دي

او دا دواړه مجسمې دبودا دي، خوبايد وويل شي چې دفولكلور مطالعه او دعوامو فرهنگ ډير په زړه پورې دى مخصوصاً په تاريخي مسايلو كې ورته ډير ارزښت وركول كيږي او سيمه ايزې كيسې اوريدل ډيرې دلچسپې او اموزنده دي. د شاه مامه دكلمې په تركيبې جوړښت كې دوه كلمې څرگندې دي يو (شاه) او بل (مامه) چې دا دواړه دپنجشېريانو په لهجه كې ورگډې دي او مور ته يې اطلاق كيږي. همدارنگه دشهبانو هم توجيه كيدى شي.

لكه څنگه چې مو دمخه وويل چې عوام دا دواړه بتان ښځه، ميره او همدارنگه شاه او ملكه بولي همداراز درې وړې مجسمې دلويو مجسمو په طاقونو كې په ناسته تراشل شوي دهغو دوه و ماشومان بولي او هغوى (نقصاني) بولي، په همدې ترتيب دباميانو سيمه ايز خلك هغه ټول غټ او واړه بتان چې دڅلور سوه قدمونوپه ليرې والى تراشل شوى دى يوې كورنۍ ته منسوب بولي چې عبارت له پلار، مور او ماشومانوڅخه دي.

دباميانو ۳۵ متري بت دڅيړنو له مخې داسې څرگندوي چې له ۵۳ متري بت څخه ډيره لرغونتيا لري او ۵۳ متري بت په ۴مه يا ۵مه عيسوي پيړۍ كې جوړ كړاى شوى دى او په همدې ۵۳ متري مجسمو كې تناسب ډير په نظر كې نيول شوى دى او دادگويتا دمدرسې له دخالت نه بې تاثيره ندى. وايي چې دباميانو دلويې مجسمې وړې نمونې دتجارانو په كاروانونو دورينم په لاره كې دچين او جاپان ترخاورو پورې دلارې په اوږدو كې انتشار موندلى و.

دسرخ در اژدها

دبامیان له عجیبو خیزونو څخه چې دداستان، کیسې، تاریخ، فولکلور، عامیانه کیسو، طبیعي تشکیلاتو طبقات الارضي له نظره دپاملرنې وړ دی هغه (اژدها) دی چې دبامیان په یوه فرعي دره کې (سرخ در) نومېږي قرار لري.

سرخ در دبامیان جنوب لويديځ لوري ته دڅاورينو غونډیو په منځ کې واقع دی چې دبامیان دگڼو ځایونو په څیر یې خاوره سور رنګ لري او په عامه توګه داوبو نلري او په وجه دکرهڼې وړ نده. دطبقات الارض کوايف څرګندوي چې ترېند امير اویکاولنګ اوحتی تر ده زنگي پورې اوږدوالی لري چې پوښل شوی داهغه سرچینې دي چې اوبه یې ډیر اټکي مواد لري. په بل عبارت دڅاورې هغه طبقه چې دځمکې سطحې قشر ته نژدې ده ډیر اټکي مواد لري اودسرچینو په اوبو کې نوموړي مواد په ډیره اندازه تحلیل شوي دي. لکه څنګه چې هماغه شان دسرخ در دتشکلاتو په څیر دلارې په اوږدو کې په مختلفو برخو کې لکه بندامیر، یکاولنګ اوده زنگي کې مشاهده کېږي. هغه څه چې دسیمې په عرف کې په اژدهای سرخ مشهور شو یو طبقات الارض تشکل دی چې شاید څو میلیونه کاله دمخه دسرچینې دبنعان په وجه یې تشکل پیل شوی وي چې لا تراوسه هم ادامه لري.

اژدهای سرخ نن ورځ د ۴۰۰ قدمونو په شاوخوا کې اوږدوالی لري چې له لکۍ نه تر سره پورې په اژدها کې یو ژور شق لیدل کېږي اوله هغه ځایه چې داداژدها

دسر تصور کوي تر اوسه يو څه مخلوط معدني مواد چې له اوبو سره يوځای دسور او جیگري رنگ په لرلو جریان لري او دڅو دقیقو په موده کې سور او منجمد شي او شیکي يې لکه دمار يا دماهي دشا په څیر تشکیل شوی، حد په حد داوبو سوری نژدې یو متر جگوالی تشکیلوي او همدارنگه په شاګې يې شق شوي ځای کې داوبو دسپردلو او موادو دورتللو په وجه دیو حوض بڼه خپله کړې ده چې واقعاً هېښنده ده. میلیون کاله دمخه سور اژدها محض په چینه کې وې داوبو له دریمې جریان سره اویایې داهکي موادو په سريزې سره له لومړۍ نقطې څخه بې ځایه شوی او په دزمانې په مرور سره له خپل اصلي ځایه ۴۰۰ قدمه لرې شوي دي. داوبو حرکت او داهکي موادو ددریجې سربښت په وجه دوه خواوو ته يې اوږدې غونډۍ تولید کړي دي چې سراسر يې شاشق يا دوه ځایه لیدل کیږي. ماچې ترکومه د(اذان چینه) په غور لیدلې نه وه نو تر هغې د اژدهای سرخ د طبقات الارض په موضوع بڼه نه پوهیدم.

په غور کې چینه ده چې د(اذان په چینه) مشهوره ده چې له اهکي موادو سره ګډې اوبه لري ددې چينې اوبو د ۶ یا ۷ مترو په اوږدوالي یو مار تشکیل کړی دی. کله چې دامعدني اوبه سرې او منجمدې کیږي دمنځني خط ترڅنګ په جریان کې یوه برجستګي لکه دمار په څیر کږه وږه تشکیلوي او دجریان خط يې ژور پاتې شوی دی او یوه ژوره تولیدوي چې د اژدها سرخ په شاوه نظر داوبو په ظرفیت ډیره ژوره لیدل کیږي.

اژدها سرخ لکه داوښ په څیر له اسلام نه مخکې هم دسیمې دخلکو دکیسې او داستانونه تشکیل کړې دي، هغه څوک چې دبامیانو دبتانو له تاریخي دورو څخه اطلاع لري پوهیږي چې پرته له دوو مجسمو څخه چې یوه ۳۵ متره او بله ۵۳ متره ده یوه بله مجسمه هم وه چې اوږدوالی يې یوزر قدمه و هم وجود لاره چې دخوب په بڼه پروت و لکه چې بودا يې په (نیروانا) یعنې قبر کې څرګند اوه.

کله چې چینایي لیدونکی هیوان تسنګ داوومې پیړۍ په لومړي نیمایي کې له بامیانو تیریده لدې اوږد پروت بت څخه يې یادونه کړې ده او ویلي يې دي چې دابت دبامیانو دوه مشهورو بتانو ته نژدې واقع دی.

او وروسته تر هغې ددې ۳۰ کالو په اوږدو کې پوهان ددې بت دموقعیت اومحل په اړه ډیر پلټنه کې دي او دځای په هکله يې اټکل کاو او کوي يې.

تر کومه ځایه چې مې دافسانو او تصوراتو په روح کې فکر کړی دی گمان کوم چې دطبیعي جوړ(اژدهای سرخ) شکل او داوږد پروت بت چې یوزر قدمه وه

ترمنځ ارتباط موجود دی. او داچې یو وخت بوداییانو د بامیانو دره د (بودایي خوابیده) دره یا دوله د اسلامي دورو په داستانونو کې د (اژدها) په بڼه منځ ته راغلی او نوي تصوري زيب او زينت يې موندلی د بودا د اوږد پروت بت تر څنګ په ۸ مسيحي پيړۍ کې یو معبد وجود لاره چې په کال کې یو ځل هلته لویه میله ترسره کیده او اوس د اژدها تر څنګ یوه ګنبد ووجودلري چې د سیمې خلک خپل نذرونه هلته پخوي. تر اوسه د یو شمېر غرنیو غرڅو بنکرونه هم د اژدها پر بدن موجود دي چې ګمان کوم د عرف او عاداتو له مخې له ډیرو پخوانیو زمانو څخه تر اوسه له منځه ندي تللي.

خلک د تاریخ په دوه مختلفو دورو کې په یو څیز کې ګډون چې هغه عبارت د تصور، تخیل، داستان او اسطورو څخه دی، د معدني چيني اهنکي اوبه چې دوخت په تیریدو سره راوتلې او میلیون کاله کیږي د تکمیل په لور ده او بلاخره یې د بودا په بڼه اوږده مجسمه جوړه کړې ده او پدې دورو کې په اژدها مشهوره شوې او لیدنه یې له مختلفو نقطو نظریو څخه ډیره په زړه پورې ده او د بامیان له عجایبو څخه یوه هم همدا مجسمه ده.

دباميانو زمریان يا

شاه شکاری

له اسلام نه دمخه په لرغونو زمانو کې په ځانگړي توگه له دريمې زيږدې پيړۍ راوروسته چې په افغانستان کې دکوشاني دامپراطورۍ اساس ددوو قدرتونوپه رامنځ ته کيدلو چې يو يې ساساني په لويديځ کې (په ايران کې) اوبل په ختيځ کې عربي ترکان (په مرکزي اسيا کې) مخ په سقوط شول په افغانستان کې يوه دملوک الطوايفي دوره منځ ته راغله چې داسلام تر راتللو پورې يې په مختلفو عناوينو دوام وکړ او ديو شمير مقتدرو دولتونو دهندوکش شمال او جنوب کې په درو او سيمو کې وجود لاره چې دهغوی دهر يونوم اونښان دنفوذ ساحه دافغانستان په پخواني تاريخ کې ځانته بحث او په زړه پورې مطالعه غواړي.

هغه څه چې دملوک الطوايفي دورې ته يې تر يو حده په ذهنونو اوتاريخي ماخذونو کې شخصيت ورکړی دادهغوی عناوين او القاب دي چې انعکاس يې په لومړۍ هجري پيړۍ کې د عربي مورخينو او جغرافيه نگارانو څخه اورو، پرته لدې چې په جزئياتو کې ورداخل شو ويلای شو چې دافغانستان مختلفو نقاطو واکمنو مختلف القاب او عناوين درلودل.

مثلاً دکابل واکمنو لقب (کابل خدا) دزابل واکمن يعنې دغزني اوکندهار ترمنځ (زابل خدا) دباميان دواکمنو لقب (شير باميان) او دغرجستان يعنې دميمنې

د علاقې له وړو کو درو اود هري رود ددرې دپای تر برخو پورې دواکمنولقب (شارغرجستان) له داوله عناوینو او القابو څخه ډیر و چې دلته دټولو یادونه خبره ډیره اوږدوي ،د دوه لومړیو لقبونوپه باره کې یعنې (کابل خدا) او (زابل خدا) همدومره یادونه کوم چې دخدای کلمه چې اوس دپاک پروردگار پر لوی ذات اطلاق کېږي. په هغه وختونو کې له اسلام څخه دمخه یې ځانگړې معنا درلوده او د "شاه" با "پادشاه" په معنا وه لکه "شاه نامه" چې مختلف، ډولونه یې درلودل په پهلوي بهجه کې د (خنای نامه) په صورت یا (خدای نامه) په بڼه یادوي نو پدې بنا (کابل خدا) او (زابل خدا) په (کابل شاه) او (زابل شاه) تعبیر کولای شو.

پدې ترتیب سره دبامیانو سیمه ایز واکمن تر اسلام دمخه عبارت و له "شیر" او دبامیانو له شیرانو څخه چې عربي ماخذونو یې یادونه کړې ده عبارت و په سیمه ایز واکمني کورنۍ یانسل څخه په بودايي دوره کې، چې مرکز او پایتخت یې بامیان و او دلرغون پیژندنې څیړنو څرگنده کړې ده چې (شهر شاهي بامیان) یا دبامیان پایتخت په بودايي دورو کې په دره فولادي کې چې دبامیان په جنوب غربي زاویه کې واقع دی موجود و. سیلانیان او هغه کسان چې بامیانو ته ورځي او یا ورغلي دي ددره فولادي له پیل نه تر دوه درې کیلو مترو پورې یې په سلگونو بلکې په زرگونو سمڅې لیدلي دي او لیدلی شي چې په مختلفو ارتفاعاتو کې دتېرو په منځ کې لیدل کېږي. اوداثابتوي چې دلته یوگني شمیر کسان اوسیدل او واقعاً دیووړوکی ښار حیثیت یې خپل کړی و.

دکابل دموزیم دبامیانو په ځانگړي ځونه کې درنگه تصویرونو په ډله کې چې دیو ښکلې اونفیسې اوقیمتي بودايي کلکسون دی دیوبادشاه رنګه تصویر وجودلری چې پروفیسر هاکن په افغانستان کې دفرانسې فقید پخوانی دلرغون پیژندنې دهیئت مدیر چې دبامیانو په دره ککرک کې دبودايي تصاویرو کاشف و نوموړی پاچایي د شکاری پاچا په حیث یاد کړی دی.

داتصویر واقعاً دکابل دموزیم یونفیس او قمیدار تصویر دی که دهغه تصویر ارزښت درسامۍ او هنر له نظره هر څه وي خو دتاریخ له نظره ډیر ارزښت لري، ځکه چې فعلاً داتصویر یواځینی تصویر دی چې داسلام نه مخکې دساسانیانو او بودايي دورې په بامیانو کې لومړی تصویر دی چې زموږ لاسوته رارسیدلی دی.

شاه لکه ۵-۴ عیسوي پېړۍ په څیر نسبتاً تنګې اوله تن سره نښتې جامې اغوستلې ،دارنگه جامې چې ساسانیانو دودکړي تر ۷ عیسوي پېړۍ یعنې داسلام ددین تر ظهور پورې دودوې او دپاچا اوملکې مجسمه چې له فندقستانه (په

غوربند دره کې سياه گرد ته نژدې (تر لاسه شوې او فعلاً د کابل په موزيم کې محفوظه ده دارنگه تنگې او په تن نښتې جامې يې تر اوومې عيسوي پېړۍ پورې دخسرو اونوشيروان سانشاني تروخته څرگنديږي، گلوبند، کمر بند او له مرواريد نه ډک اميل ددې عصر رواج اودود و.

هغه څه چې تر هر څه مهم اودپاملرنې وړ دی هغه دپاچا دتاج شکل او بڼه ده چې مرکب ددرې (هلال) او درې (کره) حلقې څخه دی او دپروفيسر هاک دهغوڅيړنو له مخې چې ددې دورې په سکويې تر سره کړې دي، دې نتيجه ته رسيدلې دی چې درې (هلاله) او درې (کرې) په مختص ډول دباميان او غزني دواکمنوپه تاج کې وو.

پاچا په داسې حال کې ليدل کيږي چې ليندۍ يې له خپلې سينې سره جوخته په دواړو لاسونو نيولې ده او په چپ خوا اوږه باندې يې د دو مرغايو غاړې او ککړۍ څرگنديږي. متصل دښي خوا زنگون سره يې دوه غشي او ښکاري سپي نيمه تنه څرگنديږي. غشۍ، ليندۍ، مرغاوۍ، او ښکاري سپي ټول سره يوځای شوي دي او پاچا ته يې ديوښکاري پاچا بڼه ورکړې ده.

دپاچا مخ ښي خواته دبودا پر لور چې تر څنگ يې انځور دی کوږ دی او په حقيقت کې ليندۍ هغه ته وربښي او داسې څرگندوي چې له ښکار دحيواناتو او پرندگانو وژل دبودايي په دين کې منع وو او هغه ډبر ليک چې ۵ کاله دمخه په کندهار کې کشف شو دا دډير پخواني تاريخي سند له مخې څرگندوي چې (آشوکا) په دريمه م ز پېړۍ کې خلک دپرندگانو اوماهيانو له ښکار نه منع کول، دباميانو ددې ښکاري پاچا رنگه تصوير چې دباميانو دککړک له درې څخه په ۱۹۳۰ کال کې لاس ته راغلی په حقيقت کې دباميانو يو سيمه ايز پاچا دی چې لړۍ يې دالپتگين اوسپگتگين همداراز ديعقوب ليث صفاري تر راتلو تر ۹ زيږدې پېړۍ (دريمې هجري پېړۍ) پورې دباميانو پر غرونو روانه وه او له منځه نه وه تللي.

عربي او اسلامي مؤرخين دوی دباميانو دزمريو په لقب يادکړيدي. او اصطخري يوتن دڅلورمې پېړۍ په لومړۍ نيمائي کې چې دلسمې عيسوي پېړۍ له لومړيو سره برابره ده له دوی نه يادونه کوي او طبري نژدې نيمه پېړۍ دمخه دباميان داسيمه ايز واکمن په همدغه لقب دباميانو دزمريو په نامه يادوي.

دچيني ليدونکيو له يادونو او يادښتونو څخه واضحه څرگنديږي چې باميان هغه وخت چې دتگ راتگ لار پرې سپره وه په ۵-۶ او ۷ مسيحي پېړۍ کې يې سيمه ايز پاچاهان او سلطنتي کورنۍ درلودلې اوله چيني گرځندويانو څخه لکه

د مثال په ډول هیوان تسنگ چې په ۶۳۲ مسیحي کال کې بامیانو ته ورغلی او هغه د سیمې د پاچا له خوا استقبال شوی او هغه یې سلطنتي میلستون ته بیوولی او هملته اوسیدلی دی بل چيني لیدونکی په ۷۲۷ عیسوي کال کې له بامیانو تیر شوی او په ۸ عیسوي پېړۍ کې دبامیانو د سیمه ایز پاچا د قدرت او ځواکتابه یادونه کوي.

د دوه سیمه ایز پاچاهان چې چینایانو په ۶۳۲ او ۷۲۷ کال کې په بامیانو کې لیدلي دي دیو لړ پاچاهانو جز بلل کیږي چې عربي او اسلامي مورخینو هغوی د دبامیانو د زمریو په نامه یاد کړي دي. او دا کورنۍ د (کوشانو یفتلي) له بقایا او پاتې شونو څخه وه.

لکه څنګه چې ټول پوهیږو دوږو کوشانیانو وارثین (کیداریان) همداراز یفتلیان وروسته له ۵ مسیحي پېړۍ چې دیفتلیانو سلطنت سقوط وکړ دافغانستان دغرونو په سختو او مرکزي برخو کې لکه بامیان، غرستان، دیراود، جاغوري، مالستان، شارستان، گردیز او نورو برخو کې تیت کیږي او په محلي یاسیمه ایزه واکمنۍ لاس پورې کوي او بامیان یې یوله مرکزونو څخه و او دبامیان زمریان یو له همدغو نسلونو څخه و چې دبودایي دین پلوي وو اوله نیکه مرغه بنکاري پاچا چې له همدغو پاچاهانو ښکته تصویر یې هم شته او دواکمنۍ تاریخ یې ۵ مسیحي پېړۍ ته منسوبولای شو.

د باميانو د ((جي)) په سمخه کې يوبودايي کتابتون:

افغانستان د زرکالو په اوږدو کې (له ۲ ق م پېړۍ نه تر ۹ مسيحي پېړۍ) داسيا يو مهم بودايي مرکز و او له مختلفو ځايونو څخه د کشف شويو اثارو شواهدو لکه په هډه، بگرام، شترک، فندقيستان، او د باميانو لويې بودايي مجسمې او د لويو استوپو پاتې شوني چې څو نمونې يې په بودايي کابل، توپ دره، ډرونټه، د بلخ په ايبيک درک کې لرو کولای شو دامفکوره په ښه توگه زبات کړو.

ديوزرکالو په دوره کې چې بودايي دين په دوه مختلفو طريقو د خلاصون وړو کې لاره او لويه لاره په نامه دهيواد په مختلفو نقاطو کې اباد و يو شمير دامعبدونه که هغه په هډه کې وو که په کابل، بگرام، باميان، او که په بلخ کې او يا د افغانستان له حدوداتو څخه بهر په اسيا کې ډير شهرت يې لاره.

بودايي معابدونه عموماً لکه د اسلامي دورې د خانقاوو په څير چارچاپيره يوه لويه مستطيل شکله احاطه لري او خوا پر خوايي حجرې لرلې دا په ځانگړې توگه د راهبانو، علماو روحانيونو او پوهانو د اوسيدنې له باره وې او ځنې وختونه په ځينې معابدونو کې درې يا څلور سوه راهبانو د تفکر، انزوا په عالم کې ژوند کاوه او په ډيره پيمانه دهغوی فکري محصول ليکل او مذهبي، اخلاقي او کيسو او رواياتو ترجمه وه.

په بل عبارت دامعبدونه لکه د اسلامي دورې مدرسې د تعليم و روزنې، تدريس افادي او استفادې مرکزونو وو، راهبان او دهغوي شاگردان په ډيره ارامۍ او خاطر جمعې سره په لوستلو او ليکلو مشغول وو او هر معبد ځانته کتابخانه درلوده، په کومو ځايونو کې چې د غرونو په منځ کې يې سمخه کيندله لکه په افغانستان کې باميان په چين کې توان، هوانگ او لانگ من همداراز په اجانتا کې کتابخانې اکثراً په همداسې سمخو کې وې او ټولو په عموم ډول تحريري اثار له همدغه شان سمخو او غرونو څخه کشف کړي دي.

له نیکه مرغه په ۱۹۳۰ عیسوي کال کې چې له پروفیسر هاکن د دخیرنې او سپرنې لپاره بامیانو ته لاړو دهغو پلټنو له مخې چې دنوموړي پروفیسر تر څارنې لاندې پیل شوې د ۳۵ مترې مجسمې په ښکتنۍ شرقی برخه کې مویوه نوې سمخه وموندله چې وروسته په سمخه ونومولشوه او په هغې سمخه کې دیوې پخوانۍ کتابخانې شواهد څرگند اوښکاره شول.

پدې سمخه کې چې پکې دپخوانۍ بودايي ورقي دسنسگرېت په ژبه او رسم الخط کشف شوي دبامیانو یوه پخوانۍ سمخه وه چې په ډیر احتمال له اسلام نه دمخه په ۴ او ۵ زیږدې پیړۍ کې دځینو کانیو په رانړیدلو دا سمخه ورانه شوې وه او دځینې طبیعي عواملو په وجه یې خوله بنده شوې وه او تر ۱۹۳۰ کاله پورې په همدې حال پاتې وه خو چې فرانسوي پلاوی ورته ورسید اودايي کشف کړه او کشف کړای شوي څیزونه یې دکابل موزیم ته منتقل شول او هلته دبامیان په ځانگړې خونه کې ځای پر ځای کړای شول.

په یاد مې دي چې ددې سمخې په منځ کې مویوه استوپه وکتله چې داطراف دیوالونو یې رنگه تصویرونه درلودل او دبودا دزیږیدلو دمجلس څرگندونه یې کوله دهمدې استوپې دکتابخانې ټوټه ټوټه پانې خورې ورې پرتې وې چې دباران داوبو او رطوبت په وجې سره نښتی وي چې سره بیلول یې ستونزمن او شکمن کار و. داپانې دکاغذ نه وې بلکې یو ډیر نازک نباتي پوستکی و چې له ځانبانغ کاغذ څخه یې ضخامت ډیر نه و او دوخت دتیریدو په وجه ډیر ژر ماتیده مطلب داچې ترڅنده شوې وه کله چې به یې له یوې برخې سره تماس وشو نو ټول به له منځه لاړ، دې نازکه او ترڅنده بانه دپورته کولو له پاره دساعت جوړولو ډیر نازک وسایل پکار و، دډیر زحمت په تیروولو مو وکړای شول چې داوبو دبخار په واسطه یې غټې ټوټې له خاورې سره له ځمکې پورته کړو، چې دځینو عرض او طول ۱۰/۲۵ سانتي متره دی.

دافغانستان دښوونې او روزنې دوزارت په موافقه یې ځینې ټوټې دمطالعې په خاطر پاریس ته واستول شوې چې بیا وروسته دوباره دکابل موزیم ته راوړل شوې او یو تن فرانسوي لرغون پوه موسیو سیلون لوی پدې برخه کې مطالعات ترسره کړي چې لنډیز یې دلته وړاندې کيږي.

دکوم کتاب پانې او ټوټې چې په لاس راغلي دي عموماً په سنسگرېت ژبه او رسم الخط کښل شوي دي او دهغې رسم الخط دسبک اوشیوې له نظره په درې برخو ووېشل شو.

۱) کوشاناروش (۲) دگوپناروش (۳) دمرکزي اسيا روش -

لومړۍ ډله په ۳ - ۴ مسيحي پيرۍ پورې مربوطه او دويمه ډله په ۷ - ۸ مسيحي پيرۍ پورې مربوطې او دريمه ډله دليکدودونو دډولونو نمونې را په يادوي چې دمرکزي اسيا له مختلفو نقاطو څخه لکه په «ختن» او «کوټچه» کې بېلگې اويا ورته نمونې يې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کې موندل شوي دي. درس الخط مختلف انواع واضحوي چې دباميانو په سمڅه کې يوه بودايي کتابخانه دايره شوې وه او درس الخط مختلفې نمونې څرگندوي چې علماوو او روحانيونو له مختلفو نقاطو لکه «ختن» او «کوټچه» څخه يې بېلگې اويا ورته نمونې يې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کې موندل شوي دي.

درس الخط مختلف انواع واضحوي چې دباميان په سمڅه کې يوه بودايي کتابخانه جوړه شوې وه او درس الخط مختلفې نمونې څرگندوي چې علماوو او روحانيونو له مختلفو نقاطو څخه له گاونډيو هيوادونو څخه باميانو ته تگ راتگ درلود. او لکه څنگه چې باميان د هغو لويو لارو پرسر واقع وو چې له مرکزي اسيا څخه هند ته تللی وې نو طبعاً راهبان دافغانستان له شمال او شرق څخه او له سرحداتو نه دباندې دهند او چين له همدې لارې تيريدل او هلته يې اقامت هم کاوه او د اقامت پر مهال يې په مختلفو رسم الخطونو اثار ليکل نوځکه دا د تعجب ځای ندي چې دباميانو په يوه کتابخانه کې دې په مختلفو رسم الخطونو اثار وموندل شي.

په هر حال کله چې دموسيوسيلون لوي له نظريې څرگنده شوه پدې کتابخانه کې پخواني اثار د ۳ او ۴ مسيحي پيرۍ اثار دي او نوي د ۷ او ۸ مسيحي پيرۍ اثار موجود دي او داتاريخونه په باميانو کې دبودايانو دعروج او انحطاط دورې څرگندوي لکه څنگه چې په متون کې دبوريس او ذاتوا کلمه تکرار شوې ده پدې خبره نو موسيوسيلون لوی باوري دی چې ډيرې شلیدلې پانې دبودايي دنجات دلويې لارې مربوطې دي.

هغه څه چې دبودايي مذهبي ادب په اړه ډير مهم او ددقت وړ دی هغه ديو بودايي کتاب داصلي پارچو وجود دی چې وينايانومیده او دبودايي مذهبي دنجات وړې لارې مربوط و. دچينائي ليدونکي هيوان تسنگ دشهادت په اساس باوري نه چې ددې طريقې پيروان په باميانو کې اوسيدل، نو دادتعجب ځای نه دی چې ددې طريقې د پيروانو مذهبي اثار دې دباميانو په سمڅه کې پيدا او کشف کړای شي.

د (وینایا) د کتاب پارچې د (گوپتا) په رسم الخط لیکل شوی دی. اصلاً چې
 د اکتاب یو اخلاقي او مذهبي کتاب شمیرل کیده سانسگرت په متن کې وړک و او
 هغه یې یواځې دیوچینائي متن له مخې پیژنده او هغه دینو غټو جلدونو لرونکی و
 چې دبامیانو په کتابخانه کې یې څو په سانسگرت لیکلې پانې وموندل شوې،
 لکه څنگه چې خبر یو درې کاله وروسته (دبامیانو ترکشف وروسته) څو پانې نورې
 یې په کشمیر کې په یوه سمخه کې ترلاسه شوي دي.
 پدې کې شک نشته چې په سمخه کې کشف شوې پانې یوه مهمه مفکوره
 څرگندوي چې په یوه مهمه نقطه کې لکه بامیان چې د غره په زړه کې په زرگونو
 سمخې کیندل شوي دي او د دنیا لویې مجسمې په غره کې تراشل شوي دي
 نوخامخا به یې مهمې کتابخانې هم درلودلې چې دافغانستان دمختلفویرخو
 راهبان او دگاونډیو هیوادونو راهبان هلته دمطالعې دپاره راتلل
 او مطالعه به یې کوله.

د ککرک تنګي "لس متری مجسمه"

((پر معبد دیوالونو رنگه تصویرونه))

ښکاري باچا یا دبامیاني زمري

هر کله چې دبامیانو نوم اخستل کیږي. او یا دهغه دمشهورتنګي په باره کې څه شرح کیږي نو لومړی ددوه لویو ۵۳ متری او ۳۵ متری مجسمو په باره کې بحث کیږي، ډیر لږ په ککرک دره کې دلس متری مجسمې او دبودایي رنگه تصویرونو یادونه کیږي او اکثراً د ککرک درې او د ښکلیو تاریخي او هنري اثارو یادونه یې نه کیږي. او حال دا چې هغه لس متری مجسمه او په ځانګړې توګه رنگین تصویرونه یې چې کشف شول دبامیانو په تاریخي مقام کې یو ځلاند ډیرښت او ارزښت دی.

ککرک تنګی دبامیانو د لویو مجسمو جنوب ختیز خواته په درې کیلو متری کې واقع دی، د تنګي فاصله له هوټل نه دوه کیلو متره او د غلغله ښار له کنډوالو څخه څه کم یو کیلو متر فاصله لري او د غلغله ښار دارګ له خرابو څخه ټوله دره (تنګی) او د لس متری مجسمې طاق هم ښکاري د ککرک دره له پیل نه تر پایه چې د بابا دغره تر لمنو پورې رسیږي د ۱۵ کیلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري او سرک د درې په امتداد تر (دوکاني) چې دهغې په کوزنۍ برخه کېښې واقع دی دلس کیلو مترو په اندازه وړاندې تللی دی.

تر کومه ځایه چې دلرغون پیژندنې مطالعات او د اثارو بقایا وې څرګندوي دبامیان درې هر یه معبد وړې او غټې مجسمې او رنگه تصویرونه درلودل د درې په خوله کې دیو کیلو متر په فاصله دغره په ختیز لوري کې یو طاق دغرب په لور

کېنډل شوی چې په رواق کې یې یو لس متري مجسمه ولاړه ده دامجسمه دبامیان دلوپو ۵۳ متري او ۳۵ متري مجسمو چې دهغوی مخونه قصداً تراشل شوې او له قصدي خرابکاریو یې تاوان ندی لیدلی مگر باداوباران دوخت په تیریدوسره دمخ اوبدن ځنې ځایونه ورتراشلي دي.

دامجسمه طبعاً دیو لرمعابدو مرکز و او په کال ۱۹۳۰ میلادي کال کې ددې ترڅنګ یو معبد کشف شو او رنگه تصویرونه یې دکابل موزیم ته راوړل شول او دغه کلیکسون داسیا په بودایي تصاویرو کې د ډېر ارزښت وړ دی او دغه وروسته د (اجانتا) له اثارو د بودایي رنگه تصویرونو په کلیکسون کې شمېرل کېږي. د ککړک د معبد رنگین تصویرونه څو پېړۍ د خلکو له نظره پټ وو، ځکه کله چې د دغې درې بودایان د کوم جنگي خطر سره مخامخ شوي دي نو د معبد د تصویرونو مخ یې په خټه لړلی او د بیا مراجعت په تمه لادرکه شوی دی او د زماني په تیریدلو هغه ځای ته، دورختلو لاره ورانه شوې ده او رنگین تصویرونه دختې د نازک قشر لاندې تر کال ۱۹۳۰ پورې پاتې و.

دککړک دمعبد ددیوالي رنگه تصویرونو په منځ کې یو تصویر دافغانستان دتاریخ له نظره ډیر ارزښت لري او هغه دهغه پاچا تصویر دی چې دلیندی، غشي او ښکاري سپي په لرلو یې هغه ته د (ښکاري پاچا) لقب ورکړی دی او پرته له شکه دهغې درې دسیمه ایزو پاچاهانو دیکه تصویر دی چې اصطخري دڅلورمې (ه) پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې (دلسمې مسیحي پېړۍ لومړۍ) یې د (بامیانو دزمریانو) په لقب یاد کړی دی. دبامیانو زمریان لکه دغرجستان دشاریانو لقب داسې سیمه ایز القاب و چې دمشهورې درې دشاهي کورنۍ په وجه هغه دره مشهوره وه. ټول پوهیږو چې په بامیانو کې دسلطنتي کورنۍ ورثې واکمني کوله. چيني لیدونکی، هیوان تسنگ په ۷مه مسیحي پېړۍ کې یې یو تن په بامیانو کې لیدلی او مصاحبه یې ورسره کړې ده او په سلطنتي قصر کې دهغه میلمه و او ورسره اوسیدلی دی. هیوان تسنگ نوموړی پاچا د (کشاتریه) د کهاله بولي او په دې صفت کولای شو هغه دسیمې له نظامي سیمه ایزو نجیباوو څخه وبولو. داډول سیمه ایزو واکمنانو داوومې پېړۍ په اوږدو کې دافغانستان په جنوبي برخه کې مخصوصاً په بامیان، جاغوري، غزني، ارزگان، کاپیسا، لغمان، گردیز، جهرستان او نورو ځایو کې وجودلاره.

او وروسته دکوشاني اویفتلي دولت له انقراض نه دهغوی اولادې او کورنۍ یې په خپل منځ کې مخلوط شوی او په هره گوشه او څنډه کې یې سیمه ایز حکومتونه

جوړ کړل دا کورنۍ د پخواني افغانستان په تاريخ کې د کوشان اويفتلي په نامه پيژنو او ددوی مسکوکات، مجسمې او ډبر ليکونه دهيواد په مختلفو برخو کې ددوی نوم وښان هست او بود تائيدوي او دباميان په دره ککړک کې يو برجسته مثال دشکاری پاچا دی. چې دهغه انځور بودايي گروهمن په معبد کې ځای پر ځای کوي او له بودا سره محبت دارنگه ښيي چې ده له ښکار او دحيواناتو له وژلو لاس کښلی او توبه يې ويستلې ده.

دا پاچا په سريوتاج لري چې درې هلاله (سپوږمۍ) او درې کُرې په سر تومبلي لري ديو تخت دپاسه ناست او تکیه يې کړې ده او دهغه وخت د معتقدانو په نظر د حيواناتو او پرندگانو له وژلو څخه يې لاس اخستی او مقدس مقام ته واصل ښکاري.

دباميانو زمري چې تصوير يې د ککړک له درې څخه تر لاسه شوی دی هغه دافغانستان له مرکزی دروڅخه ديوه واکمن په توگه موږ ته معرفي کوي. ۸۵ کاله وروسته له هیوان تسنگ څخه يو تن بل گرځند چې اصلاً دکوريا و او (هوي تچاوو) نوميد، له باميانو څخه تيریده اودهغه له وينا و څخه داسې څرگنديږي چې نوموړي پاچا دکوم بل ځای تر تاثير لاندې نه و او خپل پياده نظام يې ډير قوی و دکوريايي گرځند شهادت ديو سيمه ايز پاچا په اړه تر اسلام دمخه لومړی منبع ده چې په باميانو يې ديو پاچا په باره کې ورکوی او دهغې له مخې معلوميږي چې د ۷ مسيحي پيړۍ په اوږدو کې او حتی د ۸ ميلادی پيړۍ په پيل کې دباميانو سيمه ايز واکمن چې اسلامي ماخزونو د (بامياني زمري) په صفت ياد کړی دی قوي او نيرومند پاچا و اود محلي جنبې په لرلو يې ډير قوت لاره، مگر دبودايي معتقداتو دنظريې دپيروی له مخې يې له جنگ قتل او وينې تويونې څخه کرکه کوله.

ضحاک بنار

داستانونو، او اسطورو چې له خوزره کالو راهیسې یې دملی خاطراتو دفتر احتوا کړی دی. زموږ په دماغ او حافظو کې محدود پاتې شوي نډې بلکې جغرافیایي میدان پر مخ ښکته راغلی او داوبو، خاورو، دښتو، غرونو او صحراگانو سره مخلوط او یوځای شوی دی.

خومره چې ددې خاورې داوسیدونکیو حافظه اودماغ دتاریخي او لرغونو پهلوانانو له نومونو څخه ډک دی همدا راز دغرونو څوکو، صحراگانو، کمرونو، مستو او څپاندو رودونو هم عین همغه خاطرې په ځان کې منعکسې کړي دي، او هر قدم چې ددې تاریخي خاورې په هره برخه کې کیښودل کیږي نو خامخا تاریخي، فوکلوري، داستاني، او خیالي خاطرې په نظر ښکاري. په بامیانو کې ۱۸ کیلو متره وړاندې هغه ځای کې چې د "کالو" دره دبامیان ددې ښکتنۍ برخه قطع کوي او ددواړو غرنیو خوړونواوبه سره یوځای کیږي. دغرونو هغه پرې کړې برخې چې له خاورو او ستگ مخلوطې دي چې جیگري او سور رنگ ورته یوځانگړی هیئت او صلابت ورکړی دی. لویې ضخیم برجونه او برداره دیوالونه دپاملرنې وړ دي. اروپایانو په دې کلونو کې دانیمه وران شوي دیوالونه دشاهد په توگه نیولي او هغه یې دقلعه سرخ په نامه نومولي دي مگر دسیمې خلک د ریښتینو ژوروتو ور ننوتلي دي او دتاریخ له دورونو ورتیر شوی دی او هغه سرحد ته ور رسیدلی دی چې اسطوري او داستانونه دتاریخ ځای نیسي نو دضحاک نوم یې موندلی دی او ددې اور رنگه خرابو پر مخ یې رنگ پورې کړی.

دعامیانه نوم ایښودنې له مخې ددې کلا پورتنۍ برخې دضحاک بنار په نامه او ښکتنۍ برخې یې دنریمان بنار په نامه یادولی شو. د(کالو) ددرې له هغه ځایه چې نری شوی او اوبه ترې تیرېږي لکه دمار په څیر کږه وږه لاره ختلې ده او په هره

کړليچ کې يوضخيم برج او دزينو اثار څرگنديږي دغلغله دښار دا دفاعي برخه
دنريمان په نامه يادوي او لکه څنگه چې ټول پوهيږو هغه هم
دلرغونې زمانې پهلوان و.

ددې له پاره چې پخواني داستانونه، دضحاك او نريمان كيسې، داهنگر "كاوه"
يا "دكان خای" او نور بشپړ شي يوه دره چې دضحاك ښار ته نژدې او دباميان
ترڅنگ واقع ده د (آهنگران) نوم يې پرې كيښود چې دعاميانه اقسامو له مخې
طبيعي داهنگر (كاوه) يامركز هلته موجود و او د علاقې مندانو د نظر رابښکني له
پاره او په ځانگړي توگه دسيلانيانو له پاره ويلای شو چې داهنگران دره
دسيلانيانو له پاره دخال لرونکيو ماهيانو دښکار بهترين خای دی.

دضحاك ښار دباميان دلارې په سر ددې تاريخي درې يوه ډيره مهمه نقطه ده.
اصلاً دضحاك دښار خرابۍ دوه برخې لري اوپه بل عبارت کولای شو
هغه په درې برخو هم وویشو.

اول: دفاعي سيستم چې عبارت له يو لړلارو او برجونو څخه دی چې دنريمان
په نامه يې شهرت حاصل کړی دی.

دويم: دښار ښکتنۍ برخه چې هلته اکثرو دسيمه ايزو خلکو ژوند کاوه.
دریم: دښار پورتنۍ برخه بالاحصار چې طبعاً دحاکمه قواوو خای و. دښار په
لومړۍ او دويمه برخه کې اوس په اسانۍ سره گرځيدل کيدای شی
او ليدنه يې اسانه ده.

دریمه برخه يې چې دبارانونو اوبادونو په وجه ډيره نشیب شوې ده ډير احتياط
غواړی او گرځيدل پکې ډير خطر لري مخصوصاً په هغو ورځو کې چې باد وي.
ترکومه خايه چې لرغون پيژندونکيو څيړنې تر سره کړي د ضحاك د ښار
خرابۍ دساسانيانو ددورې آبادۍ وې او په دې ترتيب داباديو د پيل زمانه له اسلام
نه د مخه ټاکلې شو، او لکه څنگه چې دغوربند له فندفستان څخه دڅيړنو شيروان
سکه تر لاسه شوې او دباميانو په لويديزه برخه کې دساساني رنگه تصويرونه هغه
خای چې په (څيړنو شيروان) باندې مشهور دی تر لاسه شوی نو له احتماله لرې نه
ده چې دساساني نوشيروان په وخت کې پدې نقطه کې ابادي ترسره شوي وي.

دکيندلو په وجه دغربي ترکانو مارک وهل شوی کوزې هم تر لاسه شوي چې
دساسانيانو په وخت کې له آمو څخه دباختر خاورې ته راوړل شوې وې له دې وخته
ر اوروسته دامهمه ستراتيژيکي سيمه آباءه وه اودخوارز مشاهانو په وخت کې يوه
مهمه کلا شميرل کيده او دلته دجلال الدين منکبرني او چنگيز خان ترمنځ خونړۍ

جگړې ترسره شوي دي يوه قيمتي خاطره دضحاك په كلا كې د "موتي جن" وژنه وه چې نوموړی دچغتي زوی او دچنگيز لمسی وه چې دمغلو يرغل گريسي ډير په غوسه كړل. دا تاريخي كلا هغه ځای دی چې مغل يرغلگرو د هغه وخت د افغاني مدافعه كوونكو قوت عملاً وليد.

لږې ورځې وروسته "ضحاك" دباميانو د نورو كلاگانو په شان ورانه شوه مگر د ۱۷ پيړۍ ترپايه او د ۱۸ پيړۍ ترپيله يې له برجونو څخه ددفاع له پاره كار اخستل كیده، چې وروسته ډيريو ترتيبولو دجنگونو او طبيعي پيښو سره سره بيا هم يې دحصار ځينې برخې او ضخيم برجونه لپاتې دي چې دضحاك ښار دمستحكمو كلاگانو په ډله كې وشمېري او دابنكلې كلا د نړۍ دسيلايانو پر وړاندې ستاينه ترلاسه كړي.

۳۸/۲/۱۰

په پخواني افغانستان کې د لمر

پرست د قانون سوابق

دمخه تر دې چې په افغانستان کې د قبل التاريخ په اړه د څېړنو لمنه پراخه شي او د دې سيمې د لومړيو اوسيدونكيو درېسم ، عاداتو او عقايدو په ارتباط له اريايانو تر راپيدا كيدلو دمخه روښانه شي په ډيرو مواردو کې د اريايانو د اوسيدلو د ځای ځايگي په اړه د هندوكش په چارچاپيره کې او مهاجرت يې گاونډيو سيمو ته ور اوږدوو.

دلته د بحث وړ موضوع (مهر) يا لمر پرستي ده چې دادي سوابق يې په اريايي (ويدي) عصر کې د پخواني افغانستان په تاريخ کې درك كوو او تحولات يې په وروستيو دورو کې مطالعه كوو.

دويدي عصر اريايان په هغه مرحلو کې چې د هندوكش په چاپيريال کې يې ژوند كاوه. دين يې دنننۍ ورځې دكلمې په معنا نه لاره دكائناتو نوراني عناصرو پكې يوشان جذبه او اميد توليد اووه. اريايان دژوند په لومړنيو مراتبو کې هر يوطبيعي عناصرو ته پخپله قائل شوی دی هر يو ته يې نوم ورکړی او هر يو ته يې سندري درلودې چې خاطرې يې تر اوسه پاتې دي.

د (ويدي) د خدايانو د ډولونو مجموعه د همدغه طبيعي عناصرو له مجموعې څخه تشكيل شوی وه او په دې منځ کې له ستورو ډك اسمان لمر او سپوږمۍ ، باد او اور او همدارنگه شفق او فلق او نور د شخصيت څښتنان شول. او لمر هم د ځانگړي خدای شکل پيدا كړی ؤ او هغه يې په مختلفو نومونو او صفتونو ياد اووه او د لمر په هکله د انومونه په ويدي سندرو کې ښکاره شوي دي لکه : (سوريا) ، (ساويتار) ، (يوشان) ، (ميترا) ، (رود ورا).

لکه څنگه چې دويدي عصر کې په افغانستان کې اوېستايي دوره په تاريخ کې منعكس شوې ده، وروسته له هغې چې (زراتشتر) ظهور وکړ اوېستايي عصر په ائين کې واحد پرستي منځ ته راغله. او يو شمېر ځانگړو خدايانو سرچپه

مفکوره او معنا پیدا کړه، د ویدي لمبر (میترا) نامه د تلفظ په لړ
تغیر سره (میتهرا) شو.

ژبپوهان باوري دي چې (میترا) په ځانگړې توگه د ویدي د تلفظ په صورت د
(دوست) معنا درلوده او په اوښتاني دوره کې یې هغه د (قرارداد) معهود (پیمان)
او (موافقې) په معنا تعبیروله، پدې کې شک نشته چې داوښتاني له (میتهرا) څخه
په دري ژبه کې (مهرا) منځ ته راغلی دی دغه مهر چې تر اوسه دوستي، علاقه او
پیوند ترجمه کېږي دهمغه پخوانۍ معنا په مناسبت دی.

همدغه شان لکه څنگه چې (میتهرا) (میترا) په (وید) او (اوښتا) کې دلمر په
معنا هم و نو (مهر) په دري ژبه کې همدغه مفهوم محافظه کړ او د اوښتا له ځینو
فقرو څخه څرگندېږي چې (اهورا مزدا) د (میترا) له پاره یعنې د غره پر څوکه لمر
(هرابرتي) چې هغه پامیر ترجمه کوي ورته مسکن جوړ کړی و.

د تعبیر (دلمر راختل او ظاهریدل د غرونو له شاخه) ددې لپاره راوړي او
داسې چې لمر له خپل مسکن څخه د غره له څوکې راپورته کیږي، بل هغه څه چې
دلمر په باره کې یې اوښتايي یادونه مهمه ده داده چې دهغې زمانې دپوهې سره
همداسې تخیل کیده چې لمر په طلاسي څرخ بار دی او څلور
طلاسي اسونه یې راکاږي.

اوښتايي د امفکوره د هنر په مفهوم په عام او خاص ډول سره دافغانستان له پاره
فوق العاده مهمه ده ځکه چې په وروستیو دورو کې هیکل تراشانو او نقاشانو دلمر
ځانگړی خدای پر څرخ سپور له اسونو سره څو څو ځله ننداره کړی دی.

دهمدغو ویدي او اوښتا معتقدینو پر اساس په وروسته دورو کې دمخه تر
هخامنشیانو "ناهیتا" او "میتهرا" یعنې "ناهید" او "لمر" وروسته دافغانستان په
شمال کې دامو سیند سیمې په پخواني بکتریان کې درلودل اودامفکوره یې له دې
خایه دایران هخامنشیانو ته منتقل شوې ده، لکه څنگه چې لومړي داریوش له
۵۲۱_۴۸۵ م ز او لومړي خشایارشا ۴۸۵_۴۷۲ م ز پورې دهغو دنامه
یادونه نده کړې دویم شیر ته ور داخل دلومړي ځل له پاره وروسته له "اهورامزدا"
له "ناهیتا" او "میترا" یادونه کړې ده داسې نتیجه لاس ته راځي چې "میترا" او
دهغې نمانځنې په منځنۍ پېړۍ (۵) م ز کې په ایران کې انتشار موندلی دی او له
هغه خایه یې بین النهرین او وړوکی اسیا ته لاره موندلې ده.

دلویو کوشانیانو په دوره کې (له لومړۍ تر دریمې مسیحي پېړۍ پورې) چې
ددیانت او ائین موضوع ډیره ازادي موندلې وه سیمه ایز ځانگړي خدایان همدا راز
هندي او یوناني ټولو ته احترام کیده اودیوناني اسطوره یې ځانگړي خدایان هم
مشهور شوی و. "میترا" دلمر ځانگړی خدای دتغییر تلفظ په یو جز سره "میرو"
دکشکا او هویشکا په مسکوکاتو کې په ځانگړې توگه دلومړي امپراطور په

مسکوکاتو کې لیدل کیږي. "میر" همغه (مهر) (میترا) او (میترا) دی چې سلسلې یې د افغانستان په تاریخ فرهنگ، ادبیاتو او السنه کې دوام کړی دی. دغه دلمر په اړه پدې سیمه کې د عقایدو لرغونتیا تر هغې چې څلورمې او پنځمې مسیحي پېړۍ ته رسو او له دې تاریخه وروسته دنوموړي دیانت شواهد هندوکش په جنوب اود افغانستان په جنوب غرب کې یو شان لیدل کیږي او دوام یې د اسلام تر ظهوره پورې په دې سیمه کې څرگند او ښکاره دی. دې دلمر پرستی ته یې (برهنمي دلمر پرستی) هم ویلې ده او دیوناني اسطورو د تاثیر په اثر دسهار او مابنام ستوري هم د شخصیت له مخې له دلمر سره یو شان گڼل شوي او د دلمر او ستورو یو شان بیان منځ ته راغلی دی او ددې نوې مفکورې تاثیر د افغانستان په هیكل تر اشنه او نقاشۍ کې مشهور او ښکاره دی.

د افغانستان په لویدیزه برخه زمین داور او جبل الزور کې دلمر پرستی د معابدونو داثارو شواهد داسلامي مبلغینو او عسکرو تر راتللو پورې خارجي وجود درلود. په همدغه زمانه او یاڅو کاله دمخه یې چيني (هیوان تسنگ) چې پخپله هم بودايي راهب و له افغانستان څخه دتیریدلو پر مهال دلمر پرستی معبدونو او دهغې پیروانو ته اشاره کړې ده لږې نه څو ایا پخپله د کابل ښار په ۱۲ کیلو مترۍ کې دکاپیسا دحوزې په لویه لاره دخیر خانې په یوه غونډۍ کې دلمر پرستی یو لوي معبد کشف نه شو؟ ددې پوښتنې ځواب به په لازم تفصیل سره بله مقاله کې ورکړای شي.

دسور يا هيكل

دلمر ځانگړې خدای دخیر خانې په کوتل کې

دلرغون پیژندنې څیړنو دلرغوني افغانستان دمختلفو برخو په پیژندگلوی لکه تاریخ، فرهنگ، اړت، او هنر کې ډیر خدمتونه ترسره کړي دي چې هېڅوک ترې انکار کولای نشی، لکه په سلگونو دارنگه مسایل چې دڅیړنو په ترڅ کې روښانه شوی یو هم دلمر پرستی موضوع ده چې د ادب او داديانو تاریخچې له نظره یې په افغانستان کې درلوده مگر تر ۱۴ کلو دمخه څه مادي شواهد ددې اثبات له پاره په لاس نه وو.

د کابل ښار شمال لويديځ ته په ۱۲ کیلو مترې کې د غره په شرقي لمنه چې په (بغل هزاره) مشهور دی او کنډو چې د کابل او کاپیسا (کوهدامن) ترمنځ واقع دی چې په کوتل خیر خانه شهرت لري یو معبد کشف شو چې په مهر یا لمر پرستی پورې په ځانگړې توگه اړه لري ددې معبد کشف کوونکی موسیو کرل فرانسوي و. تر کومه ځایه چې علمي څیړنو څرگنده کړه دلمر پرستی معبد دیویل معبد په خرابو اباد شوی و چې دهغې دنوعیت تشخیص نشو کولای. دخیر خانې دلمر پرستی معبد د پلان او نقشې له مخې درې کوطې درلودلې چې هرې خونې ځانگړې دروازه درلوده تر څو دنوموړي ائین پلویان دمذهبي مراسمو د اجرا پر مهال په اسانۍ سره تگ راتگ تر سره کړي.

د ننه په هره یوه خونه کې درې د تسلیت جوړې شوې چوکۍ ولیدل شوې، لکه څنگه چې په هره چوکۍ کې دمجسمې داینبودلو له پاره سوري ولیدل شول داسې استنباط ترې وشو چې په مجموعي صورت ۹ مجسمې په دغه معبد کې موجودې وې، ددقیقو کتنو څخه وروسته دانتیجه پر لاس راغله چې نوموړی دلمر پرستی

معبد ډیره سخته صدمه لیدلې ده او ټولې مجسمې یې له خپل ځای څخه بېځایه شوي دي. لکه چې دکوتواو دهلیز تر پاکولو وروسته دوه ماتې مجسمې اویواځې یوه مرمرې جوړه مجسمه په لاس راغله چې ډیره ښکلې او زړه راښکونکې ده او دسوریا یعنی دلمر دځانگړي خدای ښودنه یې کوله او اوس دکابل په موزیم کې دنمایش له پاره ایښودل شوې ده.

دسوریا مرمرې مجسمه چې تر اوسه دلمر پرستی یواځینې مجسمه ده چې له کابل او حتی له ټول افغانستان څخه تر لاسه شوې ده دیوې مخصوصې گاډۍ دپاسه له خپلې اسطوري سره ناست او دواړو خواوو ته یې واړه هیکلونه هم څرکندېږي چې دهمدغې مقالې په اوږدو کې یې در معرفي کوو. داوېستایي عصر داسطورو مطابق (متیرا) یا لمر اصلاً خپله طلايې گاډۍ درلوده چې سپینو اسونو به راښکله.

(سوریا) دلمر ځانگړی خدای چې دخیر خانې په کوتل کې کشف شوی په یوه گاډۍ کې ناست او دوه اسونه یې راکاږي. دا تخيلې داستان ددوه زره کلو په اوږدو کې داسې دخلکو په ذهن کې ناست و، چې په پای کې یې دیو حقیقت په ډول ومانه.

او د (سوریا) دنمایش په صحنو کې یې له هغه تخيل څخه کار اخستی دی دامفکوره چې په ۵-۶ پېړۍ کې زموږ دهیواد په هیکل جوړونه کې لیکل کیږي په ۲-۳ پېړۍ کې په نقاشۍ کې هم داستعمال وړ وه اومهمه مرکزي صحنه یې دبامیان د ۳۵ مترۍ بت درواق سقف چې دسپوږمۍ ځانگړی خدای یې دگاډۍ دپاسه ښودلی چې سپین وزر لرونکي اسونه یې کشوي پدغه ترتیب گورو چې شاعرانه تخيلات او اسطوري لمر او سپوږمۍ ځانگړی خدای په گزدونه کې ناست یاولاړ به یې څرگنداوه او سوریا دخیر خانې په کوتل کې په یوه گاډۍ کې ناست څرگندېږي.

مخکې مو وویل چې دهغه دواړو خواوو ته دوه واړه هیکلونه نور هم لیدل کیږي دادوه هیکلونه لکه دسبا او ماښام دستورو په شان هیکلونه دي چې وروسته هغه هم اسطوره او تخيل وی داخل چې یوناني اسطوري په افغانستان کې رائج شوې وې په محلي معتقدینو کې تاثیر کړی و او دلمر ځانگړی خدای په خپله خوا کې دوه ستوری هم پیدا کړی دی.

دادوه ستوري چې دختیز یونان په تصوراتو کې دفوسفو اوس او هسپروس په نامه یادېږي دپخواني یونان په اسطورو کې دتومان دوه وروڼه وو، چې یو ته یې (

اکستور) اوبل ته يې (پولوکس) ويل تر دې پورې چې (اکستور) ناپديد شو او (پولوکس) يواځې پاتې شو او له (زوس) نه يې هيله څرگنده کړه چې له خپل ورور نه بيل نه وي او دهغه دستور مطابق داسې برقرار شو چې دوه ورځې ترمنځ دواړه يوځای يوځل په اسمان او يوځل يې په ځمکه راڅرگند شي او دسبا او مابنام ستوري دهغوی له خاطر و څخه راپاتې دي، دخير خانې دکوتل په تراشلي هيکل کې دسبا اوبیگاه ستوري د (سوريا) دگادۍ په دوه خواوو کې ليدل کېږي. او ديو تن يوناني باختري پاچا په مسکو کاتوکې يعنې د ((ايوکراتيدس)) چې ددويمې زيږدې پيړۍ په دويمه نيمايي کې يې ژوند کاوه ددوه سپرو په نقش جوړ کړای شوی وايي چې ددې دوه ستورو وظيفه داده چې اعمالو او ناظرو نيکې او بدې پيښې ثبتوي.

دلمر پرستی قانون او معبدونه يې له سيستان څخه تر قنوج او ملتان پورې په لويه ساحه کې خپاره وو او په افغانستان کې يې دبودايي دين ترڅنگ څرگندويي کړې وه، وروسته تر هغې چې يفتليان په افغانستان کې خواره واره شول هغوی چې کومه دلچسپي دبودايي دين سره درلوده، لمر پرستی ته ډير متمایل شول. دابايد هير نکړو چې په افغانستان کې يوشمير سکې کشف شوي دي چې دهغوي پر يومخ دنيمې تنې په بڼه دلمر ځانگړې خدای نقش دی اودنور شعلي يې له شانه خپرې شوی.

ډيره په زړه پوري خبره داده چې پدې سکو کې دځينو ځايونو (داور) يعنې زمينداور (زابلستان) اود (سکاوند) نومونه لوستل شوی دی او دانومونه معمول او متعارف دي همدا راز زمينداور، غزني (سکاوند) يا دلوگر (سجاوند) ټول مشهور دي او پوهيږو چې دزمينداور په (جبل الزور) اودلوگر په (سکاوند) کې دلمر پرستی معبدونو وجود لاره، په غزني ياپه غربي او يا هم په شمال لويديز برخو کې لکه جاغوري او نورو کې هم دارنگه معبدونه آباد و.

يواځې يو معبد چې عبارت دخير خانې دکوتل له معبد څخه دی دعلمي څيړنو پراساس کيندل شوی او هغه دمرمرو سورياهيمکل چې راتر لاسه شوې د (سوريا) يواځينۍ مجسمه ده چې دڅيړونکيو لاس ته ورغلې ده.

مرنجان غونډۍ د کابل د ښار په

منځ کې یوه پخوانۍ نقطه

د کابل ښار هغه ښکلی او تاریخي ښار دی چې دنوم انعکاس یې له اسطورو، داستانونو، فولکلوري کيسو، قصیدو او د تاریخ له متون څخه ترغوږو کیږي، او دا ښار خپل ډیر لرغون توب د شواهدو له مخې ثابتوي.

د اښکلی ښار چې ډیره برخه ابادي یې د دوه غرونو (آسه مائي) او (شیردروازي) ترمنځ واقع ده شرقي لور ته د خاورې یوه غونډۍ لري چې معمولاً یې د (تپه مرنجان) په نوم یادوي، که چیرته ښه دقت وشي تپه مرنجان او اراضي یې سره لدې چې د کابل د ښار شرقي لور ته واقع شوی مگر له بلې رودخانې څخه خړوبیږي چې عبارت دلوگر له سین څخه دی. دا ټکی د پاملرنې وړ دی ځکه چې نن سبا د کابل په ډیره اندازه د کابل په سیند اباد دی او په پخوانۍ زمانه کې د ښار د ثقل مرکز اکثراً دلوگر په سیند اباد و. په همدې ترتیب د مرنجان غونډۍ د دواړو رودخانو ترمنځ واقع شوی دی چې لږ څه لیرې د تنګ غارو په سیمه کې دواړه رودونه سره یوځای کیږي د مرنجان غونډۍ لکه دنورو ډیرو غرونو او غونډیو په څیر فولکلوري داستانونه لري او ددې داستانونو له خلا څخه داسې څرګندیږي چې مرنجان اصلاً جادوگر و او د ډیر مال او ثروت څښتن و کله چې یې طلسم مات شو افسانه یې شتمني یې د خاورو په غونډۍ بدله شوه.

لرغونه پیژندنه چې د داسې فولکلوري داستانونو یواځینۍ کیلي ده ددې غونډۍ په چاپیریال او خاطراتو دیولر حقایقو په کشف موفق شوی چې پوهیدل یې دیو مملکت د پایتخت په حیث د تاریخي مراتبو په رڼا کې له دلچسپۍ څخه لیرې ندی دریش کاله دمخه د تپه مرنجان په غربي برخو کې چې دخپلواکۍ د جشن په

مهال هلته اوبه ولاړې وې پدې برخه کې دځمکې د هواري او پلونو جوړولو په مهال یوختین دیگی. وموندل شو چې پکې یو شمیر مسکوکات اونقره یې پارچې پرتې وې. ددې ټولو مسکوکاتو او ذوب شوو نقره یې پارچو مخلوط داسې حکم کاوه چې په یوه زمانه کې پدې ځای دزرگر دکان و اودا ډیر مهم او په زړه پورې کلیکسیون نن ورځ دکابل په موزیم کې موجود دی. اودچمن حضوري دمسکو کاتو په نامه یادېږي اودوه تنه فرانسوي پوهان موسیو (شلوم برژه) او موسیو (کوریل) د (چمن حضوري دمسکوکاتو خزانه) تر سر لیک لاندې پدې یو کتاب کښلې دی.

دچمن حضوري مسکوکات چې دمرنجان دغونډې له غربي برخې څخه په لاس راغلې ډیره لرغونې، ښکلې او نفیسه مجموعه ده ځکه چې په هغې کې د ۴ - ۶ م ز پېړۍ سکې هم موجودې دي او دځینو سکو وزن یې له ۵ گرامو څخه زیات دی. معمولا دچمن حضوري مسکوکات دفن پیژندنې له مخې چې دپخوانیو اویوناني مسکوکاتو په اړه معمول دی دا (اتیک) په نوم یادوي دامسکوکات په ډیره اندازه د ۴ - ۵ م ز پېړۍ په اوږدو کې په یونان او لیرې نژدې جزیرو کې تر قبرص پورې جوړیدلي دیو شمیر په مخ یې دبوم او په بل مخ یې د (اتنا) د(زوس) دلور دتفکریا اندیښنې رتبه النوع چې د ارتن) دښار دحامي دیونان دپایتخت په حیث تلقی کیده په ضرب رسیدلی دی.

دا د سکو مجموعه ډیره نادره او قیمتي ده او تر کومه ځایه چې خپرې شوي دي دمدیترانې له لارې دتجاوز په وجه له هغه ځایه تر تپه مرنجان پورې رسیدلی دی چې دې کار دهخامنشیانو په وخت کې صورت نیولی دی ځکه چې په هغې دوره کې دهخامنشیانو دفتوحاتو اوتسلط په وجه یې دنفوذ ساحې پدې ټوله منطقه کې وسعت موندلی و. او له روم څخه کاروانونو تر سند پورې تگ راتگ درلود لکه څنګه دهخامنشیانو پخپله دومره سکې نه درلودې نودیونانیانو سکې چې ددوی سکوته ورته دی په خپله سیمه رواج کړی دی. هغه څه چې دانظریه تقویه کوي دنقرې یوه وړه پارچه ده چې دهغې په مخ میخي لیک لیدل کیږي.

همغه حروف چې دهخامنشیانو په وخت کې دود و او دا څو حرفه یې دهغه وخت نښه ده چې شواهد یې تر اوسه دافغانستان په خاوره کې لیدل کیږي.

پدې کښې شک نشته چې دمخه ترسکندراو سیروس ترفتوحاتو دمخه او تر هغه دمخه داریوش تر سند پورې دفتوحاتو د تر لاسه کولو او حتی هغه پلاوی چې د کبیتیو د چلولو دپاره د مطالعې په خاطر د سند په اوبو کې د یو تن یوناني

سیلاکس) تر نظر لاندې لیږل شوی و د کاروان او تجارت لارې دغرب، اسيا او افغانستان ترمنځ هغه وخت خلاصې وې او دا هم له احتمال څخه لیرې نده چې کابل هغه وخت د تجارت یو وړوکی ښار و او داهم باید ومنو چې هغه مهال دتپه مرنجان دغونډۍ چار چاپیره خلک اوسیدل او حتی دزرگري دکان موجود و چې په هغې کې نقره موجوده وه او د زیوراتو او نقرې د زوب کار کیده.

په ۱۹۹۳ میلادي کال کې دتپه مرنجان په هغه برخه کې چې د کابل جلال اباد سرک تیر شوی دی دوه د بودايي دین معبدونه کشف کړای شول چې شاید په ۲ یا ۳ مه عیسوي پېړۍ کې جوړ کړای شوی دی چې داد کوشانیانو وروستي وختونه و او علمي هڅو دا ثابته کړه چې ا قلا یو یې د ۴ مې یا ۵ مې عیسوي پېړۍ په اوږدو کې پخپله د کابل د ښار د بودپرستانو له خوا مرمت کاري شوی دی لکه چې د دیوال د پېروالي له پاره یې د (یودیس اتوا) مجسمه سالمه او روغه په لاس راغله چې اوس د کابل په موزیم کې موجوده ده او دا په لاس راوړو مجسمو کې تر ټولو لویه مجسمه ده.

دتپه مرنجان دغونډۍ معبد وروسته د ۵ پېړۍ له مرمت کاري څخه یې خارجي برخه دیوې وړوکی کلکې اومستحکمې کلا بڼه غوره کړې وه او لکه چې پدې پېړۍ کې دیفتلیانو ظهور کابل ته ثابت دی نو له احتمال نه بهرنده چې بت پرستانو دخپل شکست په نظر کې نیولو سره دمعبد ته دمرمت کاري په همال دیوې کلا بڼه ورکړی ده.

دمرنجان غونډۍ له بودايي معبد څخه په مجموعي توګه د ۳۷۳ درنو سکو په شاوخوا کې دنقرې سکې چې دساسانیانو دوخت دی او د ۱۲ دانو په شاوخوا کې دسرو زرو سکې د (کوشانوساساني) ددورې کشف شوی او داثابتوي چې دمرنجان تپه او بودايي معبد یې وروسته له کوشانیانو څخه هم له رونق څخه نه و لوېدلی. دمرنجان بودايي معبد حتی دعربي او اسلامي مبلغینو تروخته خارجي وجود درلود ځکه چې مسلسل مرمت یې ددې مطلب بڼه شاهد او ثبوت دی.

د تپه مرنجان بودايي معبد _ او

هغه نتایج چې وروسته تر لاسه شو

د کابل شمال، شرق او جنوب شرق ته یو شمیر تپې د بي بي مهرو تپه، مرنجان تپه او خاک بلخ تپه وجود لري، د ساحې او پراخوالي له نظره د مرنجان تپه له نورو مهمتره ده چې چمن حضوري تر څنګ د کابل _ جلال اباد په لويه لار واقع او ترسیاه سنگ پورې يې لويه او پراخه ساحه رانیولې ده.

دا څرګنده ده چې که نن ورځ د کابل د ښار د ثقل مرکز د کابل درود په غاړه وقع دی نو دمخه تر اسلام د مرکزیت د لوګر د سیند په غاړه واقع و او د هغو بودايي ابادیو بقایاوې چې د شاخ پرنتي د غره په لمنه، زنبورک شاه په خضر کې او شموچینه، جان باز، پنجه شاه سهاکونه، شیوکي، کمري او چکري کې پرتې دي دا مفکوره تقویه کوي. په همدې ترتیب مرنجان تپه هم د لوګر درودخانې په حوزه کې قرار لري او هغه اوبه چې د مستان تر پل لاندې د بالاحصار شرقي لور ته د خرابو تر څنګ تیرېږي د خپلواکۍ په جشن کې د مرنجان د تپې غربي برخه په مصنوعي توګه ښکلی کوي.

د مرنجان تپه لکه د افغانستان د ډیرو غرونو او غونډیو په څیر فولکورې داستانونه او کیسې لري چې دهغو له منځه څخه داسې څرګندېږي چې مرنجان اصلاً یو جادوګرو چې د ډیر مال او ثروت څښتن و او خپله سرمایه یې په همدې غونډۍ کې خښه کړې وه ترڅو چې طلسم یې ماتېږي او ټوله سرمایه له خاورو سره خاورې کیږي.

لرغون پیژندونکي چې ددې رنگه فولکلوري معما دیواځنی حل کلیانې دي ددې تپې په چاپیریال کې او ورته په مربوطو خاطر و دیو لږ حقایقو په کشف موفو شوي دي چې په هغې پوهیدل دکابل د ښار د تاریخچې دروښاونو لولپاره ډیر گټور او دلچسپ دی.

د ۱۹۳۳ عیسوي کال د پسرلي په موسم کې مې موسیو ژان کرل د فرانسوي پلاوي دکیندلو د پلاوي غړي ته چې د پروفیسر هاکن په غیاب کې یې دنوموړي هیئت نمائندگي کوله خبر ورکړ چې دهغه راپور له مخې چې دکابل موزیم ته رسیدلی دی دمرنجان په غونډۍ کې یوه مجسمه پیدا شوې ده، په یاد مې دي چې له نوموړي پلاوي سره سمدلاسه همغې نقطې ته ولاړو او علمي څیړنه مو پیل کړه، وروسته تر دې موسیوهاکن چې داوخت یې په توکیو کې د "خانه فرهنگي" د مدیریت چارې په لاس کې وې کابل ته راغی او د ۱۹۳۳ عیسوي کال د جون د میاشتې ۱۵ نېټې څخه تر ۲۷ نېټې پورې کیندو، څیړنو او هڅو دده تر مشرتوب لاندې صورت ونيو.

د کوششونو ځای دمرنجان د غونډۍ غربي خواته لري او وروسته تر یو لږ هڅو واضح شوه چې لاندې ابادۍ پدې نقطه کې قرار لري.

یوه مستطیل شکله ابادي ۸۶۰ متر ضرب ۱۲/۳۰ متره. داودانۍ له خامو غټو غټو خښتو څخه چې په مربع بڼه جوړې دي او هرې ضلع یې ۵۰ سانتي متره اوږدوالی درلود، دلته درې اطاقونه جوړ و، چې چټ یې دکمان یا لیندۍ په بڼه جوړ شوی و.

(۲) ددې مستطیل شکلي ودانۍ په کنجونو کې برجونه ترسترگو شول چې د سیند له تېرو جوړ کړای شوی و او منظور تر ډیر محکموالی و، ددې ودانۍ په غربي برخه کې په دیوال کې یو طاق څرگند شو چې عرض یې ۱/۲۵ متره و.

(۳) ددې غربي دیوال په مقابل کښې یوه وړوکی استوپه څرگنده شوه چې دکانو د کوچنیو تختو څخه جوړه شوې وه.

دلرغون پیژندنې دکتنې له مخې چې داسنادو له مخې کشف شوی مجسمې، مسکوکات، خټین لوښي او نور تر لاسه شول داسې نتیجه ترې واخستل شوه چې اصلا دلویو کوشانیانو په وخت کې د (۲ او ۳) مسیحي پیړۍ په اوږدو کې دلته ښودایانو له خوا مستطیل ډوله معبد جوړ کړای شوی و او دې معبد هم لکه دنورو معبدونو په څیر په خپله غربي خوا کې استوپه درلوده، وروسته تر هغې په ۵ مسیحي پیړۍ کې چې د معبد ځینې برخې خرابې او شنیدلې

وي نو په کنجونو کې يې برجونه ور جوړ کړي و داشکست او خرابۍ يې په غربي برخه کې ډيرې محسوسيدلې ځکه چې دغربي برخې له شنيدلي ديوال سره يو بل پڼه ديوال جوړ شوی و.

تر ټولو پخوانۍ سکه چې مرنجان په بودايي معبد کې تر لاسه شوې ده هغه يوه مسي سکه او دکجولا کدفيزس کوشانيانو د لومړي پاچا سکه ده چې معمولاً هغه (۵۰) کاله دمخه تر ميلاد اود مسيح په وخت کې شميري.

پرته تر دې لدې معبد څخه دوه دستي نور مسکوکات هم تر لاسه شوي چې دې برخې پر تاريخي تحولونو ډيره رڼا اچوي.

يوه مجموعه له دې مسکوکاتو څخه له ۱۲ طلايي مسکوکاتو څخه مرکبه ده چې ښه يې محدب، مقرر او يا د نعلبکۍ په شکل جوړې دي چې دادکوشانيانو يو شمير شازيو پورې اړه نيسي. چې ساساني شاهنشاه پورې مربوط دي. پدې وجه داسکې دکوشانو ساساني په صفت يادوي. ددې سکو پريوې د(بهرام) نوم ليکل شوی دی اودلو يې کوشاني شاهنشاه بهرام په نوم يادې شې دي.

او يوولس نورې سکې فيروز، هرمز، بهرام اودشاهپور وې. يوه دسته نورې کشف شوې سکې دنقرې دي او ټولې په مجموعي توگه ۳۷۳ عدده سکې تشکيلوي. له دې جملې څخه ۳۳۸ عدده دوم شاهپور پورې مربوط دي (۳۷۹-۳۱۰ مسيحي) ۲۴ عدد دويم اردشير پورې (۳۸۳-۳۷۹ م) او ۱۱ عدده يې دريم شاهپور (۳۸۸-۳۸۳ م) پورې مربوطې دي.

پدې ترتيب لکه څنگه چې ليدل کيږي دمرنجان دتپې دبودايي معبد ښکلي کشف شوي مسکوکات موږ دخلورمې عيسوي پيړۍ ترپايه رارسوي. دتپه مرنجان په بودايي معبد کې دهیکل تراشنې له نظره دبودا مختلفې مجسمې يوديس اتوا او اعانه ورکوونکي کشف شوي تر ټولو لويه مجسمه ده چې ددوو پخوانيو او نوي دېوال ترمنځ کشف او تر لاسه شوی او دکابل موزيم ته منتقل شوې ده. داعانې ورکوونکو مجسمه په داسې لباس کې چې جامې يې په ځان پورې چسپې نښتې او گونډې يې وهلې کشف شوې ده. يو له دې مجسمو څخه د يوې په لاس کې د گل وړوکی تاج هم ليدل کيږي.

دمعبد دديوال په اوږدو کې جنوب لور ته يو شمير نورو غټو او وړو مجسمو هم وجود لاره چې له خټو څخه جوړ کړای شوې وې، چې ډير ځايونه يې شنيدلي و او يوه جوړه سترې پښې څرگند کيږي چې له طبعي قايست څخه سترې مجسمې هم دلته موجودې دي.

دمرنجان له تپې څخه خټين کشف کړای شوی لوبڼي دکوشانيانو د عصر
 د خټينو لوبڼو د مطالعې په اړه ډير ارزښت لري.
 داکوزې اکثرا مدورې وې او دبغلونو دپاسه يې شپږ پانې والاگلان، زمري او
 دغړنيو غرڅو تصويرونه کتل کيدل. او په يوه کې دگل دان په خير دوه مرغان په
 مخامخ ډول ليدل کيږي او دا په واضح توگه دساسانيانو دوخت کار راښيي او
 همدارنگه ښکلی نقش کړای شوی کوزې هم په لاس راغلي دي.
 دمسکوکاتو، خټينولوبڼو، نشق کړای شوو ظروفو د عمارت له سبک او مرمت
 کارۍ څخه چې هلته تر سره شوی دی داسې استنباط کيږي چې د مرنجان دتپې
 بودايي معبد د مسيح دوخت په پيل کې په لومړي پيړۍ کې (د لومړي څخه د
 دريمې) د لويو کوشانيانو دکورنۍ په وخت کې جوړ کړای شوی و. اود څلورمې
 عيسوي پيړۍ تر پايه يې دوام وکړ وروسته دڅلورمې پيړۍ په پای او د پنځمې
 پيړۍ په جريان کې دشنيدلی، درزونه يې کړي او مرمت کاري پکې شوې ده او
 برجونه يې چې ممکن تر ۱۰ مترو به لوړ و معبد ته يې ديوې کلابنه وړکړې وه.
 داگلاماننده معبد دبلااحصار په لور دکابل په خوا قرار درلود اوداسلام تر راتللو يا
 تر اوومې عيسوي پيړۍ بودايي راهبانو پکې استوگنه درلوده.

يعقوب ليث صفاري او

د کابل زرین او سيمين بتان

يو شمير اسلامي ماخذونه لکه المسالك وممالك اصطخري، حدود العالم، جيهاني ته منسوب اشكال العالم همدغه د کابل د زرې کلا او د مشهورې بت خانې يادونه کوي چې علي العموم راهبانو يعني کابلي رتبيل شاهانو په هلته د تاج پوشۍ مراسم ترسره کول.

دا څرگندوی چې درتبيل شاهانو د سلطنت په دوره کې کابل يو مهم او مشهور معبد درلود چې دبرهمني او هندوي کابلي کورنيوشاهانه تاج پوشي هلته ترسره کيده. له اسلامي ماخذونو څخه څرگنديږي چې يعقوب ليث د صفاري کورنۍ موسس چې په ۲۵۷ يا ۲۵۰ هـ ق کلونو کې کابل فتح کړی د سروزو او نقرې بتان يې تر لاسه کړی او بيا يې بغداد ته استولي دي. د سيستان د تاريخ مولف پدې برخه کې داسې ليکي "کله چې يعقوب کرمان ته ورسيد محمد بن واصل يې پذيرايۍ ته راغی ډير شمير عسکري يې له ځان سره د اطاعت، فرمانبرداۍ او هداياتو له پاره له ډير مال سره يعقوب ته راوړل يعقوب يې عزت وکړ او ښه راغلاست يې ورته ووايه. بيا يې يوتن استازی د هداياتو له پاره او پنځوس زرین او سيمين بتان چې له کابل څخه يې راوړي و دمعتمد په لور واستول چې مکې ته يې واستوي ترڅو يې د کفار په غم کې دمکې حرم په کار کړي"

نو کابل ته د يعقوب ليث صفاري ننوتل د دريمې هجري پيړۍ نيمايي کې او له دې ښار نه د زرین او سيمين بتانو دوړلو او په نتيجه کې د مهم معبد په وړاندو کې هيڅ شک نشته. دا چې دا معبد په کوم ځای کې او څرنگه معبد و؟ دا هغه پوښتنه ده چې غواړم په لنډه توگه يې په چاپيريال کې تجسس وکړم.

د افغانستان اسلامي مورخين عبدالحي ضحاک گرديزي او محمد عوفي په جوامع الحکایات کې د کابل درتبیل شاه او يعقوب لیث صفاري ترمنځ د جگړو یادونه کړې ده. د دې رتبیل شاه په اړه مې د افغانستان د تاریخ په دویم ټوک څوارلسم څپرکې کې په هغه څپرکې کې چې د رایان کابل یا برهمن شاه کابل کې مې شرحه ورکړې ده عبارت له (سامنټه دیوا) د هند و شاهي د لړۍ دویم پاچا و چې هغه یې (سامنټ) یا سامند هم یاد کړی دی او مسکوکات یې په ډیره پیمانه له افغانستان او سرحدی سیمو څخه پیدا شوی او لاپیدا کيږي. همغه راز چې یعقوب لیث له سامنټه دیوا سره په کابل کې مواجه شو ورور یې عمرو لیث په غزني، کابل او لوگر کې له (کلمو) یا (کملو) د دې کورنۍ له دریم پاچا سره مخامخ شو د یعقوب په امر د کابل مشهور معبد او د ورور په امر یې د لوگر د سکاوند مشهور معبد وران کړای شول.

ایا د کابل مشهور معبد چې کابل، ایاند، هات، سمن پوسی کوله او د دریمې هجري پېړۍ تر نیمایي هم هلته طلايي او نقره یي بتان موجود و. چیرته و؟ د کابل د ښار په منځ کې او که په لیرو او نژدو څنډو کې؟

پدې کې شک نشته چې د کابل د غرونو په پوزو او غونډیو کې د بودايي معبدونو بقایاوې له شیوکي، کمرې او چکرې نه نیولې دخیر خانې تر کوتل او د علي آباد تر لمنو پورې په ټولو ځایونو کې وجود لاره او دشیر دروازې، اسه مائي او مرنجان تپې په ټولو پوزو او غونډیو کې لیدل شوی او په ځینو کې یې لکه خواجه صفا، تپه مرنجان، تپه خزانه او دخیر خانې په کوتل کې یې اثار او شواهد هم د کیندلو په وجه کشف شوي دي چې د کابل په موزیم کې موجودې دي. دخیر خانې، د کوتل برهمني افتاب پرستي معبد، د علي آباد د غره په لمن کې د بودايي معبد، د شیوکیو د یعقوب تنګي تر څنګ معبد هر یو په خپل ځای ډیر ارزښت درلود مګر زرین او سیمین بتان په هیڅ یوه کې لیدل شوی ندی پرته له یو ځای څخه چې دادی در پیژنو یې.

سمن انګریز چې په ۱۸۲۶ او ۱۸۳۸ کلونو کې ۱۳۰ کاله پخوا افغانستان ته راغی او څه موده په کابل کې اوسیده او دامر دوست محمد خان په وخت کې د کابل په بالاحصار کې اوسیده نوموړی د بالاحصار تر څنګ د حضرت تمیم (رض) د مزار تر څنګ دیو معبد اوبتانو په اړه صحبت کوي چې وروسته دهغه له اوریدلو منطق حکم کوي چې احتمال لري دا همغه معبد وي چې د صفاري په عصر کې زرین او سیمین اجسام ور کې کشف شوی دی، سمن انګریز پدې اړه داسې وایي چې:

"دشمن ناو دپای په برخه کې چې له بالاحصار څخه د جنوب غرب په لور په نیم میلی کې پروت دی او له هغه ځایه د غره په کندو د چار دیهي په لور لاره تللې ده پدې برخه کې داخوند هدایت الله باغ دی. پدې باغ کې یوه پشته ده چې دیولر هڅو وروسته ورپکې دوه طبقې سمڅې څرگندې شوې چې ددې سمڅو په جوړولو کې له غټو غټو خښتو څخه کار اخستل شوی و. دپشتې په یوه برخه کې یو طاق او پایې او دهرې پایې ترڅنګ ښکلې مجسمې څرگندې شوې ددې مجسمو رنګ سپین او سور و او په سرونو یې د طلا پانې جوړې کړای شوې وې. د طلا او لاجورو پانې د طاق په منځ کې هم لیدل کیدې. د طاق دپای په برخه کې یو ډبر لیک هم څرگند شو. دپشتې په نورو برخو کې یو شمیر طاقونه او مجسمې هم کشف شوي چې یو یې له ۸ څخه تر ۱۰ فوټو اوږدوالی درلود او د طلا په پانو ښایسته شوی و. مسن انگریز دخپلو ویناو په پای کې وایي چې اخوند هدایت الله او زامنو یې د طلا یو شمیر پانې د کابل په زرگرانو وپلورلې...."

لکه څنګه چې یې چارل مسن تشرېح کوي چې په هغه باغچه کې چې د حضرت تمیم (رض) د زیارت ترڅنګ د پخواني بالاحصار د خرابو ته نژدې یو پخوانی معبد د باغ په پشته چې هغه داخوند هدایت الله باغ و ۱۳۰ کاله دمخه لیدل شوی او د مجسمې په سر د طلا دپانو ګل په ښکلي ډول څرګند شوی. نو ددې حقایقو له مخې نشو ویلی چې دهغه معبد چې بتان یې زرین او سیمین شوي وو او په دریمه هجري پېړۍ کې د صفاري د کورنۍ د موسس (یعقوب لیث صفاري) له خوا بغداد ته استول شوی و په همدغه نقطه کې اباد و؟ د کابل مشهور معبد که د ښار په منځ کې و نو باید په همدغسې یوه نقطه کې وای ځکه چې کومې منطقې چې د شهدا صالحین په نوم شهرت پیدا کړی دی او داشهرت هم وروسته له اسلامي مبلغینو څخه منځ ته راغلی نو داځای د کابل د زرې او پخوانۍ کلا ترڅنګ یو مهم ځای و نو ځکه ویلای شو چې له احتمال څخه لرې نه ده چې د کابل مشهور معبد په همدغه ځای کې نه وي.

پايتاوه

لکه څنگه چې مدنيت، فرهنگ او اديان دخپل عروج او زوال دورې ترسره کوي دهغې په سير او مرور سره فرهنگي حوزې هم تغير محل مومي او خپل ځای بدلوي. يوه ورځ چې بگرام او کاپيسې دکاپيسا په حوزه کې ارزښت درلود، که هغه يې په چاپيريال کې و او که دغرونودلمنوپه حصارو کې او که هم په ميدانونو او جلگو کې په سلگونو کليو چې دليدلو وړو وجود لاره چې نن ورځ ذهنيته په تغير په خرابو بدل شوي او د هغو ځايونو مقام او موقعيت نورو ځايونو اشغال کړي دي.

يو له هغو ابادو نقاطو څخه چې اوس يې نوم له خاطر و څخه لوبدلی دی (پايتاوه) ده چې دبگرام دشاهي خرابو جنوب لور ته په ۱۲ کيلو مترې کې دسرای خواجه تر څنگ پروته ده اود معابدونو شواهد يې تر ۳۰ کالو دمخه د زراعتي ځمکو په منځ کې څرگنديدل چې هغه هم دوخت په تيريدو دزراعت په وجه وتوبل شوې او هغه څرگندي ستوپې له منځ ولاړې او اوس هلته دپخوانۍ ابادۍ څه اثار نشته او دا چې دکابل په موزيم کې دهغې سيمې دچاپيريال يو څه هيکلونه چې زراعتي ځمکو ته دويالو دکيندلو په مهال تر لاسه شوي دکابل په موزيم کې موجود دي چې پخواني يادگارونه يې له ځان سره حفظ کړي دي.

په ۱۹۲۳ کال کې چې دلومړي ځل له پاره دوه تنه فرانسوي شرق پيژندونکي موسيو النردفوشه او موسيوهاکن دکاپيسا په طول او عرض کې د (کوهدامن) او کوهدامن په مختلفو نقاطو کې دلرغونو ځايونو دموندلو په هڅه گشت درلود دکابل دموزيم دهغه وخت دمدير غلام محي الدين خان دلارښوونې په اثر دپات، ر

کلي ته ورسيدل هلته يې دزراعتي ځمکو کې په منځ کې يو ځای وموند چې له ۳۰ نه تر ۴۰ مترو يې اوږدوالی درلود او عرض يې له ۱۰ تر ۱۵ مترو و. دې ځای د يوبودايي معبد ځای او موقعيت څرگند او.

فرانسوي پوهانو ۳۵ کاله دمخه د ۱۹۲۴ عيسوی کال د دسمبر د مياشتې په ۱۸ نيټه د لنډې مودې له پاره په کيندلو پيل وکړ دوه ورځې وروسته يعنې د ۲۰ نيټې په ماښام يې لومړی هيکل تر لاسه کړ چې دا ورته ډير په زړه پورې او دلچسپ و. چې شرح يې په لنډ ډول ليکل کيږي.

دا پارچه هيکل د سليت په کاني کې (ساکياموني بودا) يې د دوو خارقو وړو داجراء په حال کې ښودلې دی او د (دوه خارقو بودا) په نامه يادېږي. که چيرته دا پارچه لا ښه معرفي کړم بايد ووايم چې که چيرته يې ښه وگڼو نو له دواړو اوږو څخه يې د اور شغلې پورته کيږي او د پښو له تلوو څخه يې اوبه روانې دي. په بودايي داستانونو کې راغلي دي چې دکوشالا پاچا په خواهش او هيلې سره چې (پرازناجت) نومیده بودا خارقه قیافه ځانته غوره کړه چې له اوږو څخه يې شغلې هوا ته پورته شوي او د پښو له تلوو څخه يې اوبه جاري او پخپله لکه ديو نوراني غره په څير په هوا کې جلوه گر شو.

د تخيل په عالم کې په افسانوي توگه دلته بودا له يوه غره سره تشبيح شوی چې له لوړې برخې نه يې د اور شغلې پورته کيږي او د دې خيالي غره له لمنو څخه لکه د باران داوبو په څير سيلابونه جاري شوي دي.

پدې پارچه تراشلي هيکل کې دوه روښانې لارې د بودا له اړخه تيرې دي چې دی يې په رڼائي کې څرگنديږي (برهما) او (اندر) يې خواته نژدېوالی کړی دی. بودا په کيڼ لاس دخپلې راهبي يلان کلک نيولی دی او ښيي لاس يې د اطمینان د علامې په توگه پورته دی او په ورغوي کې يې عراده يا (چرخه) چې د حکم فرمايي علامه ده څرگنديږي.

پاتې دې نه وي چې په پايتاوه کې د دې پارچې ترکشف وروسته په وروستيو کلونو کې همدغه شان پارچې دکاپيسا له گڼو ځايونو څخه لکه بگرام او يا له شيخان خيل څخه هم تر لاسه شولې په کوهدامن او کهستان کې د دې ډول پارچو د تر لاسه کيدو وروسته پوهان پدې نظر شول چې په افغانستان کې کاپيسا د دې ډول تراشلو مجسمو ځانگړی ځای و.

له دې پرته په پايتاوه کې يوبل هيکل هم تر لاسه شوی چې د هنر او په ځانگړي توگه د تاريخ له نظره ډير ارزښت وړ دی دا پارچه اصلاً دکومې بلې سترې مجسمې تخت دی چې هغه مجسمه چې ور پکې نصب وه له منځه تللې ده او پخپله دهیكل تراشني يوه ښکلې او دلچسپه صحنه ده شرح يې په لنډ ډول ده.

درې تنه اعانه وربكونکي، درې بنځې او درې ماشومان د (بوديس اتوا ميتريا) په شاوخوا ليدل کيږي. داصحنه يوه تاريخي صحنه او اعانه وربکونکي چې تازه بودايي دين ته ور داخل شوی دی او يايې خپلې ډالۍ (بوديس اتوا) يعنې اينده بودا ته وړاندې کړی دی. کميسونه يا پراخې چپنې او کلفت موزې يې څرگندوي چې دوی قبایلي کوشانيان دي چې تازه له مرکزي اسيا نه باختر ته راغلي دي او دادی دهندوکش سويلي برخې ته رارسيدلي دي او دلومړي ځل له پاره بودايي دين خوښ کړی دی او له هغو ډاليو سره چې اکثر ميوې او حبوبات دي د (بوديس اتوا) مخې ته ږدي.

همدارنگه بنځې او ماشومان يې دکشاني له نسل څه دي او ديوې کورنۍ او يا يوې قبيلې استازيتوب کوي چې درارسيدلو په وخت يې لومړي ځل په کاپيسا کې دبودايي معابدو جلال ليدلی او بودايي دين ته داخل شوي دي او نن ورځ دادکاني پارچه چې دکابل په موزيم کې موجوده ده دافغانستان په تاريخ کې يو معين موقف ثابتوي او دپايتاوي وړوکی کلی چې نوم اونښان يې نن ورځ ډير مجهول دی دوه مهمې تراشلي دهيواد لرغوني هيکلونه يې ورکړي دي چې دتاريخ، هنراوکمال له مخې ډير ارزښت لري او له يوې نومورکې منطقي څخه دکاپيسا په تاريخ کې يوه ځليدونکې پاڼه روښانه شوه.

ميرز که اود مسکوکاتو

مجموعه يې

افغانستان د مساعد جغرافيايي موقعيت له مخې داسيائي هيوادونو په څلور لارې کې د تمدن او فرهنگ مرکز دی او يوله هغو هيوادونو څخه دی چې ډيره سابقه لري او د تاريخي دورولرونکي دی چې د مختلفو دورونو ډير مسکوکات پکې موندل شوي او موندل کيږي. دامسئله نن نه بلکې يوه پيړۍ دمخه حتی له ۱۳۰۰ کالو وړاندې روښانه ده چې د افغانستان خاوره د لرغونو مسکوکاتو له نقطې نظره ډيره غني ده.

لکه څنگه چې دامير دوست محمد خان دواکمنۍ په دوره کې يو تن انگرېز لرغون پيژندونکي مستر مسن يواځې د بگرام له دښتې څخه پدې بريالی شو چې ۶۰ زره مسکوکات راټول کړي.

پدې وروستيو کلونو کې له مهمو کشفياتو څخه چې په بنار او علمي حلقو کې يې ډير غږ اوچت شوی دی هغه په ميرز که کې د مسکوکاتو د کشف مسئله ده چې دې اکتشاف له نن څخه پوره لس کاله دمخه د ۱۳۲۶ کال په پسرلي کې صورت ونيو او زه پدې بريالی شوم له اسلام څخه دمخه مسکوکاتو لويه مجموعه له ميرز که څخه کابل موزيم ته راوړم. ميرز که تقريبا د گرديز له مرکز څخه شمال شرقي لور ته په ۳۰ کيلو مترۍ کې واقع ده او پدې علاقه کې د منگلو قوم اوسېږي.

دميرزکي علاقه چې چاپيريال يې نسبت گرديز ته لوړ دی په همدغه منطقه کې سیرزکي او احمدزائي رودونه سره جلا کيږي داوبو د تقسيم له برخې نه درې کيلو متره ليرې دشمال په لور د (چنبحي قول) درود اوبه د (ميرزکي) له اوبو سره يوځای کيږي د (چنبحي قول) دخولې مقابل ته درود کيږي اړخ ته يوه غونډۍ څرگنديږي چې دسيمې خلك يعنې منگلي هغه د (کافر کوت) په نوم يادوي داغونډۍ دسيند له اوبو څخه نژدې ۷۰ متره واټن لري او دسيند داوبو له سطحې څخه نژدې ۳۰ متره لوړ والی لري.

د کافر کوت سويلي خواته په لوړه يوه توتو مربع شکله ځمکه پرته ده چې په مخ يې پخې خبستې او تيکر ليدل کيږي او داسې څرگنديږي چې نوموړې غونډۍ او مربع شکله لوړه ځمکه په لرغونو زمانو کې تر اسلام دمخه دمهمو اباديو يوه برخه وه چې هويت يې موږ ته څرگند نه دی.

ميرزکي دنيمه وچ سيند په اوږدو کې کافر کوت ته د ۷۰ مترو په واټن يوه چينه موجوده ده چې د ۱۳۲۶ کال په پسرلي کې په ناڅاپي ډول د منگلي قبایلو ميرمنې په نوموړې چينه کې د مسکوکاتو په موندلو بريالۍ شوې. کله چې دچيني چارچاپيره په مختصر ډول وکيندل شو څرگنده شوه چې دچيني چارچاپيره يوله لويه خونه جوړه کړای شوې وه چې هرې څنډې يې ۶ متره طول درلود او ددې لوی اطاق ترڅنګ نور واړه اطاقونه هم جوړ کړای شوي و. او اصلاً داسې څرگنده شوه چې پخوا وختونو کې دمخه تر اسلام او دمخه د مسيح تر زمانې هلته يوه متبرکه چينه وه چې خلك په هغه چينه کې دسکو په اچولو عادتوو په همدې ترتيب د څلورمې قبل ميلاد پيرې نه تر دريمې مسيحي پيرې پورې د ۷۰۰ کالو په اوږدو کې دافغانستان دمختلفو پاچاهانو دمسکوکاتو نمونې په ډيره پيمانه هلته متراکمې شوې وې.

ترکومه خايه چې اتهکل کيږي له امکان څخه لرې نده چې اصلاً ۵۰ زره پخوانۍ سکې په چينه کې موجودې وې چې ډيره برخه يې سيمه ايزو خلکو دکابل - جلال آباد اوپيښور په ښارونو کې وپلورلي هغه څه چې راونيول شوي او کابل موزيم ته راوړل شوي له دې سره چې ډير شمير يې په کيميايي داروگانو دپاکولو پر مهال له منځه ولاړې بيا هم له لس زرو ډيرې موجودې دي.

دميرزکي مسکوکات چې دفلز له مخې نقره اومس دي دنوعيت له مخې يې په دوه برخو ويشو.

يو سيمه ايز مسكوكات دي چې په ځانگړې توگه پرسيمه اړه لري او ډيره برخه يې په سويلي افغانستان، تاكزيلا ټيكنسلا او پنجاب كې جوړ كړاى شوى او په عموم ډول په گندهارا كې ليدل كېږي او دپاچا دنوم ذكر پكې نشته او داسكې منظم او مرتب شكل نلري او نورې يې دلرغونو تاريخي كورنيو منظمې او مرتبې جوړې وې لكه دهندوكش دسويل يوناني شاهانو، اسكايانو پارتيانو او كوشانيانو وې.

لومړى ډول مسكوكاتو ته په انگليسي بنت بار او پنج مارك وايي چې نقره يې ميلو يې خارجي وجود پيدا كړى دى او ددويمې يې دنقره يې نازكه پارچې دي چې دهغو په مخ مختلفې نښې چې نوعيت يې تر ۳۰۰ رسيږي لكه دانسان انځورونه، اسلحه، ونې، پرندگان، لمر، ستورې، ځينې گلان او ديوشمير ودانيو انځورونه او نور ليدل كېږي.

ددې ډول مسكوكاتو د لومړي ډول پيداىښت زمانه يوشمير پوهانو ۶ م ز پېړۍ گڼلې ده او دا څرگندوي چې ديونانيانو تر ظهوره مخه ددې ډول غير منظمو نقره يې مسكوكاتو جوړونه دافغانستان په مشرقي برخو يانې گندهارا كې تر سند پورې دود وه. او د ميرزكې دويمه برخه مسكوكات دمختلفو پاچاهانو دكورنيو او نسلونو دمختلفو دورو مسكوكات دي چې وروسته له ۲۳۰ م ز څخه د لومړۍ مسيحي پېړۍ په لومړۍ نيمايي كې يې دافغانستان دهندوكش په سويل او ختيځ كې سلطنت كړى دى.

دا دحيرانتيا ځاى دى چې هغه مسكوكات چې په ميرزكه كې تر لاسه شوي ديونان او باختري پاچاهانو هيڅ اثر پكې نه شته چې دهندوكش په شمال باختر كې يې واكمني درلوده او بر خلاف دهغو ټولو پاچاهانو اثر پكې ليدل كېږي چې دهندوكش په سويل كې يې سلطنت كړى دى او په ځانگړي توگه د (هرمايوس) چې د كابل يوناني وروستى پاچا و او د (مناندر) مسكوكات زښت ډير دي.

دامجموعه دكوچنيو نقره يې مسكوكاتو دمطالعې له پاره ددې ډلې پاچاهانو له پاره فوق العاده ارزښتمنده ده. همدا ډول دافغانستان داسكايي خاندان نقره يې مسكوكات او (اسكايي او پارتې) پدې مجموعه كې ډير ترنظره كېږي. دكوشانيانو دكورنيو دمسكوكاتو په باره كې بايد يادونه وكړو چې كوفيزس او كنيشكا دكورنيو سكې پكې موجودې دي او وروستۍ سكې چې دپاچاهانو دنوم او ترتيب له نظره راځي هغه دواسودوا سكې دي چې هغه دكنيشكا دكورنۍ وروستى پاچا گڼلى شو چې ددريمې پېړۍ تر وروستۍ نيمايي سلطنت كړى دى.

پدې طريقه دميرزکي دمسکوکاتو د مجموعې نوعيت چې په کوشاني (واسودا) متوقف کيږي او يو شمير پوهان داسې اټکل کوي چې احتمال لري دميرزکي دغه ابادي د ساسانيانو د پرمختگ او فتوحاتو په اثر پدې تاريخ کې وران شوي وي. دميرزکي دمسکوکاتو مجموعه تر ټولو غني او لويه دمسکوکاتو مجموعه ده چې په دسته جمعي ډول دافغانستان له يوې نقطې څخه تر لاسه شوی دی. موسيوشلو برژه او موسيو کوريل (په افغانستان کې دمسکوکاتو خزاین) ترسر ليک لاندې کتاب کې ددې خزاینو په اړه ډيرې مطالعې ترسره کړې چې دهغوي مطالعه دارباب تخصص لــه پــاره به ډيرې دلچسپې وړ وي.

سجاوند او شهرت يې په اسلامي

دور و او دمخه تر اسلامه

دلوگر علاقه ددرې تاريخي ښارونو (کابل) ، (غزني) او (گرديز) تر منځ په يو لويې مثلث کې واقع شوی ده او هغه سيند چې ددې علاقې په نوم ياديږي دنوموړي مثلث له منځ نه تيريږي او دشمال يعني دکابل زاويې ته نژدې دکابل له سيند سره يوځای کيږي دهغو درې تاريخي ښارونو چې دمخه مويادونه وکړه چې هر يو په خپل وخت کې ټاکلی مقام او يايئتخت درلود اونظر په هغه ارتباط چې لوگر په مختلفو دورو کې له نوموړو مرکزونو سره درلود دجغرافيا له نقطې نظره تر دې ښه دموقعيت تعبير لوگر نشي موندلی چې داځای په يو لويې مثلث کې راويسي ، په هر حال دلوگر علاقه مو ددرې لويو ښارونو په منځ کې ځکه تصريح کړه چې دامنطقه تل داقتصادي جغرافيايې له نقطې نظره او دفرهنگي تاريخي او هنر له نقطې نظره ددې درې ښارونو له برکته برخورداره وه او پخپله يې ديوې زرخيزې زراعتي سيمې په حيث ددې درې ښارونو دانبار خانې حيثيت درلود او لري يې

(لوگر) دبطليموس په جغرافيه کې د (لوکرنا) په نوم ياد شوی او هغه چې تر اسلام دمخه يې دې سيمې ته ډير شهرت ورکړی و هغه په (سجاوند) کې د لوی معبد موجوديت و ، سجاوند چې داسلامي دورو په ادبي او تاريخي متونو کې لکه حدود العالم المسالك و ، الممالك اسطخري او قانون مسعودي بيروني کې په مختلفو ښو لکه (شکاوند) ، (سگاوند) او (سکاوند) هم ياد شوی دی داد لوگر جنوب غرب خواته يوه ناحيه ده چې نوم او نښان يې له موقع اوموقعيت سره مشهور او محفوظ دی .

دمخه مې تصريح کړه چې دلوگر علاقه له يوه مثلث سره شباهت لري چې درې خواته زاويه يې درې لويو ښارونو کابل ، غزني او گرديز خواته قرار نيسي .

سجاوند پدې مثلث کې د جغرافيايي موقعيت له مخې غزني ته نژدې واقع شوی او په پخوانيو متونو کې ارتباط هم سره ورکړ شوی دی لکه چې په حدود العالم کې وايي "استاخ اسکاوند په غزني کې دوه ښارونه دي چې دغره په لمنه کې اباد او ددير گشت او گذر ځايونه دي"

پدې کې شک نشته چې بيروني په قانون مسعودي کې د (سکاوند کلا) د (لوگر في استاق) بولي. دا دواړه تعبيرونه سهي اوپر ځای دی پدې ترتيب چې سکاوند د لوگر په جنوب غربي برخه د غزني په لاره واقع دی او د غزني پخوانۍ لاره له همدې ځايه تيریده او اوس هم وروسته تر يو څه منزله چې (هفت اسيا) نومېږي له هغه کولای شي غزني ته ورشي.

هغه څه چې سجاوند دمخه تر اسلام ډير مشهور کړی و ديوستر معبد موجوديت و چې خرابې اوبقايا يې تراوسه هم دغره په پوزه کې موجودې دي. دسجاوند دمعبد دڅرنګوالي په اړه له دوه تنو مرسته تر لاسه کولای شو يو له چيني کتونکي هيوان تسنگ څخه اوبل له محمد عوفي صاحب څخه چې تاريخ د جوامع الحکايات څښتن دی.

هيوان تسنگ وائي چې د (تسو - کو - تا) علاقه چې غزنی او دهغې نورې څنډې يې په برکې نيولی هلته يو برهمني معبد و چې هغه يې د (شونا معبد) په نوم هم ياد کړی دی لکه څنګه چې د شيوائي او لمر پرستۍ اثار له درېو لويو تاريخي ښارو کابل، غزني او گردیز څخه تر لاسه شوي چې درې واړه دلوگر په ماحول کې واقع دي نو پدې کښې شک نشته چې دسجاوند معبد هم يو له دغو اديانو سره ارتباط لري.

شپيته کاله وروسته له نوموړي چيني ليدونکي څخه، محمد عوفي په خپل جوامع الحکايات کې پخوانۍ خاطرې تجديدوي او له ليکنو څخه يې معلومېږي چې دسجاوند معبد د دريمې هجري پېړۍ تر دويمې نيمايي پورې يعنې د (کلمو) يا (کلمو) د سلطنت تر زمانې پورې يعنې د کابل د شاهي برهمن دريم پاچا او د عمر وليث د صفاري کورنۍ د پاچا دواکمنۍ تر زمانې پورې اباد و لکه چې وايي "در آنوقت معبد بزرگ هندوان سکاوند بود و در اقصاء هندوستان بزيارت بتان آن موضع تبرک کردند"

نور شواهد هم ددې نظريې داثبات له پاره اودسکاوند دمعبد داهميت په اړه په لاس لرو چې عبارت له مسکوکاتو څخه دی د يو ډول مسکوکانو په مخ د کوشان اويفتلي شاهانو چې دسکه پيژندونکو په وړاندې د شاهي (تگين) يا (تجين) په نوم

شهرت لري دايو ډول نيم تني هيكل دی او دافغانستان دځينو ځايونو نومونه پکې چې ضمناً د (سکاوند) نوم هم پکې لوستل شوی چې دسکاوند ياسجاوند اهميت او دمعبد ارزښت دواړه څرگندوي.

دقارئو له مخې ویلی شو چې دسجاوند معبد لکه دخیرخانې دکوتل معبد چې لرغون پیژندونکو یې هويت څرگند کړیو دلمر پرستی برهمنې معبد ؤ او شهرت یې دکابلي رایانو داقتدار په موقع او یا دکابلي برهمن شاهانو په وخت کې له افغانستان څخه پرته په هندوستان کې هم شهرت درلود.

دسجاوند معبد ددریمې هجري پېړۍ تر دویمې نیمایي پورې اباد ؤ تر هغې پورې چې عمر و لیث صفاري کابل پلوته د فتوحاتو په وخت دزابلستان دښار موظف چې (فردغان) نومیده له څلور زره سپروسره موظف کړ تر څو هغه ځای فتح کړي عوفي وائي "فردغان چې کله زابلستان ته ورسید لښکر یې جوړ کړ شکاوند یې ازاد کړ اوبتان یې ورمات کړل بت پرستان یې له منځه یوړل یومقدار غنیمت یې لښکر ته ورکړل اونور یې عمر ولیث ته واستول فتح نامه یې ورته ولیکله او مرسته یې ځنې وغوښتله.."

سجاوند وروسته له دریمې هجري پېړۍ دنورو څو پېړیو په اوږدو کې داسلامي ادب او فرهنگ مهم مرکز و لکه چې یوشمیر علماو او عالیمقامو مفسرینو له دې ځایه سر پورته کړي چې نن ورځ یې متبرک مزار ونه دعامو او خاصو زیارتگاوي دي.

دغزنویانو په وخت کې یوه کلا او محبس په سکاوند کې جوړ کړای شو. دغزنویانو دآبادۍ اثار دپخواني معبد ددیوالونو او سنگ کاری څخه څرگندیږي او په یو یادوه ځایونو کې پخوانۍ سنگ کاری چې تر اسلام دمخه شوی او دغزنوي عصر ابادۍ دواړه ښې څرگندیږي. او عملاً رانښيي چې څرنگه دپخوانیو معتقداتو، فرهنگ او معماری ځای داسلام دین، تمدن او معماری ونیو.

دسکاوند بُت خانه

دافغانستان له مشهور و بُت خانو څخه يوه هم دسکاوند بت خانه ده چې حتی داسلام له خپریدلو وروسته يې دهيواد په ځينو غربي برخو کې دصفاريانو تروخت پورې خپل شهرت دلاسه ورکړی نه و، پدې پوهیږي چې (سکاوند) چيرته دی؟ دانوم چې په مختلفو بڼو لکه (سجاوند)، (شجاوند) او (شگاوند) هم ضبط او تلفظ شوی دی داځای په لوگر کې دغزني دپخوانۍ لارې دپاسه واقع دی چې تر اوسه همغه پخوانی نوم مشهور دی او دې نوم چې يو وخت شهرت درلوددلوگر په ټوله ساحه تطبیق کیده.

دحدودالعالم من المشرق الى المغرب دكتاب ليکوال ليکي چې :
"استاخ اوسکاوند په غزني کې دوه ښارونه دي چې دغرو په لمنو کې واقع دی اودښې کرهڼې وړی دی" دا جغريايي تعريف ډیر سهي او دقيق تعريف دی ، داستاخ په اړه تر اوسه څیرنه ندی شوی او موقعیت يې په سهي توگه ټاکلی نشو مگر د (سکاوند) موقعیت واضح دی چې دلوگر په غربي برخه کې دیو لوړ غره په پای کې واقع دی او دا غر دغزني اولوگر ترمنځ په يوه فاصله کې واقع شوی او د موټر او هغه سړک چې له لوگر څخه غزني ته ورځي اوپل علم دبرکي برک له لارې له شيخ اباد سره وصلوي نو دسکاوند له خوا تیريږي.

سکاوند له اسلام نه دمخه دورو کې د یو لویې (برهمنی) افتاب پرستی معبد په درلودلو ډیر شهرت درلود او د شهرت ساحه یې د افغانستان له سرحداتو دباندې وتلې وه ان دا چې تر هندوستان پورې رسیدلې وه.

ددې علاقې او ددې معبد د څرنګوالي په اړه دوه مهمې تاریخي منابع په لاس لرو چې د چيني هیوان تسنگ خاطرې او بل د محمد عوفي جوامع الحکایات کتاب چې یو داوومې مسیحي پیړۍ په لومړي نیمایي کې او بل داوومې هجري پیړۍ په لومړیو کې معلومات راکوي او د دواړو معلومات یوله بل سره تر ډیره حده تطبیق کیږي.

چيني لیدونکی چې کله د تسو- کوته له سیمو څخه یعنی زابلستان (د کابل جنوب غرب علاقه د غزني په ګډون، لوګر، گردیز تر مقرر پورې) څخه یادونه کوي دخلکود عادتونو او دیانت په اړه یې داسې وایي، پدې ځای کې څو سوه معبدونه او نژدې یو زرتنه راهبان وجود لري او د نجات دلویې لارې پیروان دي پاچایي په مذهبي عقیده سمه ده او په مذهبي چارو ډیره هڅه کوي ډیر پوه شخص دی او د پوهې او فرهنگ ډیر علاقمند دی. پدې ځای کې تقریباً لس استوېې دي چې د داشوکا پاچا یادګارونه دي او لدې پرته څو برهمني معبدونه هم وجود لري او د مختلفو مذاهبو پیروان پکې ژوند کوي. برهمنیان ډیر زیات او بې شماره دي او ډیره برخه یې د اشوکا پرستش کوي، دا دین د کاپیسا دارونه له غره نه دې ځای یعنی سویلي برخو ته د سرنه گیر غره ته وړل شوی او معابدونه ورته اباد کړای شوی دی. د سیمې او د لیرو منطقو خلک ټول ورته د احترام په سترګه ګوري او پیروي یې کوي.

د سیمې شهزاده ګان اوجیب خلک او همداراز د ګاونډیو هیوادونو وګړي هر کال په ټاکلي وخت ددې ځای لیدلو ته راځي سرهزر اوسپین، غوایان او پسونه د نذر په توګه راوړي.

(شونا) د لمر خانګړې خدای او دشونا معبد (عبادت ځای) عبارت له لمر پرستی څخه و. د لمر پرستی دیانت زموږ په هیواد کې ډېر پخوانی دی او لمر ته د احترام کولود اساس اریایانو له دې ځایه هند ته د هجرت په مهال هلته یوړل شو. دلویو کوشانیانو له وخت نه را وروسته د اسلام تر خپریدلو سره لدې چې بودایي دیانت د افغانستان نیمه شرقي برخه کې عمومیت لاره نو لمر پرستي یې هم په خوا کې دوام درلود او د لمر پرستی یو مشهور معبد د کابل په ۱۲ کیلو مترۍ شمال

غرب لور ته دخیر خانې په کوتل کې وجود لاره چې د کیندلو په نتیجه کې دسوریا مرمرې ښکلې مجسمه له هغه ځایه کشف کړای شوې ده.

نودچیني لیدونکي دیادونو په اساس پدې کې شک نشته چې د (سکاوند) په علاقه کې یو دلمر پرستی مشهور معبد وجود لاره او دا معبد ته یواځې دسیمې خلکو داحترام په نظر نه کتل بلکه له نورو هیوادونو څخه په ځانګړي توګه له هند څخه خلک زیارت ته راتلل.

داسلامی دورې دنورو ماخذونو په اساس چې زموږ په لاس کې دي یعنې دمحمد عوفي دلیکنو په اساس چې په جوامع الحکایات کې یې لیکلی دی دسکاوند بتکده ددرې لومړیو هجري پېړیو په اوږدو کې دصفاریانو دکورنۍ دمنځ ته راتللو پورې اباد او د ډیر شهرت لرونکی و.

عوفي وائي: ".... په هغه وخت کې دهندوانو لوې معبد سکاوند و او په هندوستان کې دې زیارت ته دتبرک او احترام په نظر ګوري

دأبت خانه د عمر ولیث صفاري دسلطنت تر زمانې چې معاصر یې (کملو) یا (کلمو) نومیده او هغه برهمني دریم پاچا کابل په سویلي او شرقي علاقو مارت درلود، آباد و او بیا د عمر ولیث داستول شوې قوماندان فرد عان په واسطه وران کړای شولکه چې پدې اړه عوفي وائي:

"فردعان چې کله زابلستان ته ورسید لښکر یې جوړ او سکاوند یې ازاد کړ بُتان یې ورمات او بُت پرستان یې له منځه یوړل ځینې غنیمت مالونه یې دلښکر کسانو ته ورکړل او پاتې یې عمر ولیث ته واستول..."

دجوامع الحکایات دمolf په ښکاره شهادت شک نه پاتې کیږي چې دسکاوند معبد دبرهمني لمر پرستی معبد دڅلورمې هجري پېړۍ تر دویمې نیمایي یعنې تر لسمې مسیحي پېړۍ آباد و او د عمرو لیث صفاري داستول شوي لښکر په واسطه دسکاوند ښار ازاد او فتح شوې بُت خانه یې ورانه کړې او بُتان یې ورمات کړي دي.

هغه مطالب چې د (شونا) دلمر دځانګړي خدای ددیانت په اړه او دلمر پرستی سکاوند دمعبد په باره کې ذکر شول د (کوشانو یفتلي) د مسکوکاتو دمطالعاتو له مخې او شاهي تګین له مخې په وضاحت سره تائید کیږي ځکه چې هم نیم تنه هیکل دلمر ځانګړی خدای په مسکوکاتو کې نقش دی او هم دسکاوندنوم هلته لیکل شوی دی البته داسې نور مسکوکات هم شته چې دلمر دځانګړي خدای په

نیمه تنه نقش سره دنورو سیمو نومونه لکه (زابلستان) او (زمینداور) پکې
نوستل کیږي

پدې ترتیب سره په ثبوت رسیږي چې دسکاوند د کابل په جنوب کې د لمر
پرستی مشهوره بت خانه وه چې د لوگر، غزني او گردیز په علاقو کې یې ډیر
پیروان درلودل. دمخه د عمر لیث صفاري تر زمانې کابل د یعقوب لیث صفاري
د واکمنۍ په وخت کې د وروستي ځل لپاره پخپله د افغانستان د مسلمانانو له
خوافتح کړای شو او لوگر یې سره له مشهور ښار سکاوند سره د عمر لیث په وخت
کې فتح شو او دسکاوند بت خانه وړانه کړای شوه همدلته و چې په کابل او
سویلي خواو کې یې د برهمن شاهانو مقاومت پای ته ورسید.

۴۱/۶/۶

د ارزگان ډبر ليک

دهلمند او ارغنداب ددوو سيندونو ترمنځ دقندهار دښار شمال لور ته ددوه سوه كيلو مترو په اندازه دافغانستان دجغرافيايي نقشې په مخ د (ارزگان) کلمه لوستل کيږي.

دارزگان علاقه پدې صفت يو وړوکی بين النهرين دی دا علاقه يوه غرنۍ علاقه ده چې شمال او جنوب يې دوه لويو سيندونو راجا پيره کړی دی ارزگان داوسني قندهار شمال لور ته ددوو سيندونو هلمند او ارغنداب ترمنځ يوه مهمه تاريخي علاقه ده، دې علاقې تر اسلام دمخه او په اسلامي دورو کې او په ځانگړې توگه دغوريانو او غزنويانو په وخت کې ډير ارزښت درلوده، او لدې امله چې علمي څيړنې پرې نه دی شوي نوخاصه اطلاع يې په لاس نشته پرته له دې چې يو شمير تاريخي شواهد او خرابي يې څرگنديدلی او اوس چې ښاغلی بينوا اطلاع راکړه يوشمير ډبر ليکونه څرگند شوي او هغه اطلاع يې څوکاله دمخه دتاريخ انجمن مستر بيوار انگريز لرغون پيژندونکي ته ورکړه چې نوموړی هغه مهال قندهار ته روان و هلته وروسته له يو لړ څيړلو او کيندنو دوه ډبر ليکونه کشف شول چې دتاريخ له نظره ډير په زړه پورې ارزښت لري او دانگريز مدقق په نظر ديفتليانو په دورې پورې اړه لري.

دمستر (بيوار) دڅيړنو په اثر چې عملا او شخصا ارزگان ته تللی دی داسې وايي چې دقندهار شمال غرب لور ته د ۱۵۰ ميلو په واټن ډبرليکونه په لوی کاني کې کلک کيندل شوي دي. نوموړی په دې باره کې ددوه ډبر ليکونو په ليدلو بريالي

شو یدی چې تقریباً نیم میل یو له بله لیرې پراته دي او پرته له دی دنورو ډبر لیکونو دموندلو احتمال هم شته.

لومړی ډبر لیک عبارت له دوه کرښو څخه دی چې په یوناني شکست رسم الخط لیکلی شوی او کولای شو چې هغې ته (یوناني یفتلي) ووايو لکه څنگه چې ټول پوهیږو چې یوناني لیک دود او حروفو وروسته دیونان باختري دسلطنت دورې څخه یعنې له دوه نیمو پیړیو دمخه تر میلاد څخه نژدې دسلطنت دورې څخه یعنې له دوه نیمو پیړیو دمخه تر میلاد څخه نژدې ۷-۸ پیړۍ نور هم په افغانستان کې داسلام ددین تر خپریدلو زموږ په هیواد کې رواج درلود او مختلفو کورنیو لکه کوشاني، کیداري او یفتلي هغه په خپلو ژبو کې استعمالوله لکه د (سرخ کوتل) او (سرپوزي) لوی ډبر لیکونه چې دهندوکش شمال او جنوب ته کشف شول ددې نظریې ملاتړ کوي او په ځانګړي توګه داشوکا هغه ډبر لیک چې په نژدې وختو کې قندهار ته نژدې کشف شوی و دیوناني لیک دود ارزښت او دهغې دود دارغنداب په حوزه کې حتی تر دریمې قبل میلاد پیړۍ پورې ثابتوي. نو دادتعجب خبره نه ده چې دقندهار شمال غرب لور ته په ۱۵۰ میلی فاصله کې دیفتليانو د عصر ډبر لیکونه په یوناني لیک دود کشف شوی دی.

دویم ډبر لیک نسبت لومړي ته دجیپ موټر په لاره لږ څه منحرف دی او دکاروانو په پخوانۍ لاره واقع دی او لکه څنگه چې مووویل له لومړي ډبر لیک څخه نیم میل فاصله لري اودغره لمنې ته نژدې دی

هغه کانی چې مطلوبې لیکنې یې په مخ کلکې کیندل شوی دی یو ډول تور ته ورته قشر لري چې شاید دباران دریزش په وجه منځ ته راغلی وی هغه کسانو چې دالیکنې حک کړی دی نوتور قشر یې دحک کمولو په مهال پورته کړی، په دې ترتیب دحروفو د نقر عمل ډیره ژورتیا نلري مګر په څرګنده لوستل کیږي او په ښه توګه یې عکاسي ترسره کیدای شي.

دموسیو بیوار دمطالعاتو مطابق دهغه پخپله عقیده تر اوسه کاملې قطعي صورت ندی نیولی خو په ابتدائي ډول هم ددلچسپۍ وړ دی ځکه څرنگه چې کتل کیږي دافغانستان دتاریخ له نظره دډیر ارزښت وړ دی، ځکه دوه حساسونقاطو ته به پاملرنه وکړو چې یو یې جغرافیائي تاریخي ماهیت او بل یې تاریخي ارزښت لري پدې ډول چې نوموړی مدقق په لومړي او دویم ډبر لیک کې د (زابل) او (مي

هېیرانولا دنومونو یادونه کړې ده او پرته له دې د (بغ) و (شاه) کلمې یې د (بغو) او (شاوو) په صورت قرائت دی.

نن ورځ چې تقریباً دوه کاله دورزگان دکتیبي له کشف نه تیريږي دسرخ کوتل په لويې ډبر ليک دوه کلمې د (بغو) او (شاوو) چې دکنیشکا پاچا په اړه دې گورو يعنې د ا دوه کلمې (خدای) او (شاه) دی او کوشاني کنیشکا خپل ځان (خداونگار شاه) بللی همدا راز دارزگان په ډبر ليکونو کې يفتلي پاچا لکه د کوشاني د عصر په دود خپل ځان ته د (خداوند گار) او (شاه) لقب ورکړی دی.

مستر بيوار وائي چې له هغو خاصو نومونو څخه چې یادونه یې وشوه يو دخای نوم (زابل) او بل د ذات نوم (می هېیراکولا) یې یاد کړی که چیرته نوموړی مدقق ددې دواړو کلمو په لوستنو کې بريالی وي (ځکه چې په راپور کې یې نومونه پوره قرائت شوي نه وو او تر څه حده یې له اټکل نه کار اخستی و) نو دارزگان ډبر ليکونه به ډیر ارزښت پیدا کړي، ځکه تر کومه ځايه چې پوهيږو زابل دجغرافیائي مفهوم په حیث دارغنداو حوزه هم په برکي نیوله او (می هېیراکولا) ديفتليانو مهمترین او مشهور ترین پاچا و. چې په (۵) مسیحي پېړۍ کې دافغانستان په جنوب غربي برخو کې سلطنت ته ورسید او مقتدر دولت یې جوړ کړ چې بیا څو ځله دافغانستان له غرونو نه یې دهند په خاوره حملي وکړې او فتحې یې حاصلې کړې او نوموړي په ډیرو مسکوکاتو کې خپل ځان د (شاوو زابل) يعنې دزابل یا زابلستان پاچا بللی دی.

په هر حال د ارزگان ډبر ليک چې دلته مو پرې په لنډ ډول خبرې وکړې سره له دې چې تر اوسه په بشپړه او ډاډمنه توگه تحلیل شوی نه دی خودجغرافیا، تاریخ، ادب، ليک دود او ژب پيژندنې په اړه ډیر ارزښت لري اویقین لرم چې دهغې په رڼا کې به یوه ورځ ډیر مهم تاریخي او ادبي مطالب حل کړو.

سمنگان

د پلخمري او تاشقرغان د لارې په منځ کې د ډيرې بڼې آب وهوا لرونکې سيمه لرو چې پدې وروستيو کې يې د (ايبک) په نوم شهرت پيدا کړی دی مگر اصلي او پخوانی نوم يې سمنگان دی چې پدې نوم د لرغوني ادب په ماخذونو کې ډير شهرت لري.

د حدود العالم من المشرق الي المغرب ناخرگند موطف چې دخپل وخت بڼه جغرافيه ليکونکى و او په څلورمه هجري پيړۍ کې دافغانستان په شمال دگوز گانان په برخه کې اوسيده نوموړی په ۳۷۲ هجرى پيړۍ کې خپله ارزښتمنه جغرافيه تاليف کړه نوموړي دسمنگان په هکله داسي ليکي:

"دسمنگان ښار دغرونو په منځ کې واقع دی په هغه ځای کې غرونه ډير دي او ټول لکه درخام دکانې په څير سپينې دي او دسيمې خلکو دهغې په منځ کې خونې جوړې کړي.

((هلته د هيکل تراشنى مجللې ودانى د زراعتي ځمکو په منځ کې له يو شمېر بت خانو سره ابادې دي او دپای په برخه کې يې لکه دمجللو ودانيو په څير ودانى دی چې دسيمه ايزو خلکو له خوا پرې ښکلي انځورونه ترسره شوي دي او هغه مناطق ډير بڼه شراب او ډيره ميوه لري))

ايبک يا سمنگان دافغانستان په شمال کې يوه مهمه منطقه کې واقع شوى دی چې پدې وروستيو کې ورځ په ورځ دتاريخي اثارو دکشف په وجه يې ارزښت ډير

زیات شوی دی لکه چې د کار لنتن کوت چې نوموړی د کیندلو او څیړنو متخصص دی ددې امریکائي پوه چې د قبل التاريخ په دوره تخصص لري ایبک ته نژدې په قره کمر کې د کیندنو په وجه یې ویلی شو چې د ۳۰ او ۵۰ زره کال م ز په شاوخوا کې دهندوکش ښکاریانو دخپل ژوند لومړۍ دکانې دورې دهمدې منطقې په غرونو کې ترسره کړي او دایبک ته نژدې غرونه دکانې ددورې یعنې ترتاریخ مخه خلکو په افغانستان کې دژوند مرکز و، سمنگان د غوري اوبغلان یادبغولانگو، خلم او بلخ ترمنځ ډیر مهم موقعیت لري او دسمنگان شرقي لور ته دسرخ کوتل داورتون کشف دلیوکوشانیانو په عصر او دمسیحی په لومړۍ پېړۍ کې ددې سیمې په تاریخ ښه رڼا اچوي.

سمنگان ته نژدې یوه بله منطقه داباطک په نوم لرو چې ډیره مشهوره ده او داهم دکوشانیانو په وخت کې اباده وه او ددې عصر اثار او مسکوکات هم هلته لیدل شوي دي او بیا همداشان دسمنگان جنوب لور ته په زندان مشهوره دره کې سمخې او ډیره ابادي په نظر راځي چې یوه منطقه پکې د هزارسم په نوم ډیر ارزښت لري او په نظر کې دی چې ایټالوي پلاوی پدې کال هلته په علمي څیړنو لاس پورې کړی.

لنډه داچې له دې څو کرښو داسې څرگندیږي چې سمنگان دتاریخ او جغرافیې له نقطې نظره ډیر ارزښت درلوداو لرې یې اوهمداراز دهجرت له پخوانیو دورو څخه راپدې خوا په قبل تاریخ اوتاریخي دورو کې او همداشان دمخه تر اسلام او په اسلامي دورو کې دژوند اومدني مرکزونو څخه دی اوباید ووايو چې دبغلان اوبلخ دلارې دپاسه موقعیت یې موقف ورلوړ کړی دی.

دحدود العالم دلیکوال د لنډ او وجیز متن دټول لنډوالي سره چې لرې یې دهغو کسانوله پاره چې له پخواني متن سره اشنائي لري ډیر دقیق او جامع دی ځکه چې په څو لنډوټکو کې جغرافیایي او اقلیمي اوضاع او څرنگوالی یې د تاریخي اثارو له شواهدو عمراني ښیګڼو نباتي پیداوارو سره هلته شرح کوي.

ترکومه ځایه چې ټول پوهیږو هغه څه چې سمنگان ته د تاریخي اثارو شهرت په وجه ور حاصل دی هغه له یوکانې څخه جوړه یوه ستره استوپه ده چې دمحل دخلکو په عرف کې د (توپ رستم) په نوم یې شهرت پیدا کړی دی دې استوپې په خپله ځواکې یو معبد هم درلود چې دیو وړوکې غره په منځ کې جوړ کړای شو نوځکه په ظاهره نه څرگندیږي او حال داچې دامعبد پدې وړوکې غره کې دباختر دډیرو مهمو معابدونوڅخه و.

د سمنگانو دکانو ستره استوپه ۸۰ متره احاطه لري او د پخواني افغانستان د بودايي عصر د معمارۍ عجيبه نمونه ده.

په وړوکي غره کې د لويې کيندل شوې مجلل معبد د هليزونه دراهبانو اجتماعي اطاقونه او نور ملحقات يې په مراتبو دکاني له استوپې څخه عجيبه دي او يقيناً چې د ابادۍ په مهال به يې د هيواد له گاونډيو هيوادونو څخه ډير خلک ځانته جلب کړي وي.

دورانوشو کورونو چې يادونه يې د حدود العالم مولف کړې ده همدغه د معبد خونې او حجرې دي او په بل تغيير يې هغې ته بت خانې ويلې ده، بت خانې ته په لغوي معنا کې د بودا کور وايي چې په فارسي ژبه کې يې پورتنۍ بڼه خپله کړې ده او د بودا کور په حقيقت کې همغه خونې او حجرې دي چې په هرې يوې کې يې يوه يا څو د بودا مجسمې له خټو يا کانو تراشل شوي يا جوړې شوي ايښي وي.

په هغه متن کې چې پورته موليکل د حدود العالم مولف په سمنگان کې د کوشکونو او مجلسونو يادونه هم کړې ده، که چيرته کوشک په عام مفهوم دکور يا قصر کلمه ونيسو نو بيا ويلی شو چې استوپې ته نژدې وړوکې غره په دننه کې خونې کيندل شوي وي او (مجلسونه) دلته حتماً د زينت وړ کولو صحنې او هيکل تراشني دي چې په رنگه او برجسته توگه د خونو په ديوالونو يې وجود لاره او هغه خاطرې يې حدود العالم زموږ تر غوږونو رارسوي، د حدود العالم مولف وايي چې دهندوانو کره وړه ډول ډول صورتونه په کوشکونو کښل شوي و دلته مقصد له هندوانو څخه د سمنگان سيمه ايز بودايان دي او دهغو نقش کړی رنگه مجلسونه او په ديوالونو يې رنگه تصويرونه پرته له سمنگان څخه په باميان، فندقستان، غوربند او د هيواد په ډيرو برخو کې مشهور دي.

د حدود العالم مولف د سمنگانو دانگورو او ميوې تعريف هم کوي او دا تعريف يې ډير په ځای دی ځکه چې دايبک د خوندورو ميوو لرو د خرم باغونه يې د هيواد په شمالي برخو کې ډير مشهور دي.

تر کومه ځايه چې شواهد په لاس راغلي څرگنده ده چې ايبک يا پخوانی سمنگان دخپلو حاصلخيزو غرونو، غونډيو او جلگو له لرلو له پخوا زمانو څخه يعنې چې حجر او غارونو اوسيدلو له دورې راوروسته تل د ژوند کولو مرکز پاتې شوی، او هغه دکاني استوپه او د غونډۍ دننه معبد يې چې نژدې ورته د بودايي دورې ډبرې بقاياوې موجودې دي چې فرانسوي ختيځ پيژندونکی موسيو فوشه په عقیده يې تاريخ د مسيحي پيرۍ گڼلای شو.

دایبک دکانهی استوپه دبهرنیو نړۍ ګرځیدونکو له نظره ډیر ارزښت لري خو لکه څنګه چې ایبک دپل څمري، تاشقرغان، او مزار شریف په لویه لار واقع دی نو ډیر مسافرین قصداً له هغه ځایه عبور او مرور کوي، دتپې دننه دمعبد حفاظت او مراقبت دتاریخي اثارو او توریزم له نظره ډیره او جدي پاملرنه غواړي او دا حیف دی چې نړۍ ګرځیدونکي دسمنګان دتپې دمنځ ابادي ونه ګوري نو باید ووايو چې داطاقونو او دهلیزونو پاکول او په ځینو برخو کې یې دڅراغو نصب کول او لارښوونه یې یو لړ زحمتونه او لګښتونه غواړي.

۴۱/۵/۲۱

دهندوکش تهذيب

هندوکش په افغانستان کې دملا دتير حيثيت لري چې ددنيا له بام پامير څخه شروع او د هيواد په منځ کې له شمال شرق نه جنوب غرب په لور اوږد پروت دی او پدې هيواد کې ډير شمير غرونه که په شمال کې واقع دی او که په جنوب کې تقريباً ددې لويې غره شاخونه او لړۍ گڼل کېږي دهمدغو غرونو لوړوالي د افغانستان طبقات الارض برخوته ارتفاع وربښلې ده او دا غر په خپل ټول اوږدوالي کې دگڼ شمير سيلابي اومستو سيندونو سرچينه گرځيدلې ده.

دهندوکش دغرونو په لړۍ کې دايبک په سيمه کې چې دنوموړي غره شمالي برخه ده امريکايي لرغون پيژندونکي د قبل التاريخ متخصص داکتر کارلتن دقره کمر دسمڅې په اړه يو لړ څيړنې ترسره کړي، هغه وايي چې له ۳۰-۵۰ زره کالو دمخه داځای ديو شمير ښکاريانو داوسيدلو ځای و چې دمدنيت تر ټولو پخوانۍ (پاله او لي تیک) دوره او دحيواناتو په ښکار مشغول و دا په غرونو کې دکيندنو دسوړو ژوند له ډيرو ابتدائي وسايلو سره چې دچقماق له تيگې څخه به يې جوړول تر ټولو دکاڼي پخوانۍ يا (پاله اوکاتیک) دوره يې منځ ته راوړلې ده.

دهندوکش دغرونو لړۍ دعلمي شواهدوله مخې او دفولکلوري اسطورو او داستانونو په اساس د پخواني افغانستان داوسيدونکو مرکز او د اوسيدلو ځای و. د اوبستا په دريمه فقره کې ددې غره پخوانی نوم (زمياديشت) او په لسمه - يوولسمه فقره کې (يسناوي) او د (يوپائي ريسنا) په صورت يا (ايشکته يوپائي ري سنا - يادشوی چې (دعقاب له الوتنې لوړ) يا (دعقاب دالوتنې له حد څخه لوړ) معنی لري. او دا غرد (اپارسين) ه نوم هم ياد شوی او دا پهلوي تسميه عبارت له همغه اوستائي نوم څخه دی چې پورته مو وليدل او په لږ تحول سره د (اپارسين) په

بڼه راغلی چې دا له دوه کلمو (اپار) یعنې ماورا او پورته (سین) یعنې (عقاب) څخه مرکب دی چې بیا هم ددې عظیم لوړ والي د عقاب له پرواز یا الوتنې څخه پورته بڼی.

د (اپار سین) غر دیونانیانو په نظر کې چې له سکندر سره افغانستان ته راغلي وو ډیر اسرار لرونکی معلومیده او هغه یې د جهان اخر او منتها باله. د هندوکش موجوده نوم اصلاً د (اندیکس) له کلمې څخه منځ ته راغلی او بیا له هغې څخه (هنديکس) او (هندوکش) جوړ کړ.

د هندوکش د غره لړۍ له تاریخي پخوانیو اوسیدونکو را پدېخوا د ښکلو خلکو داوسیدلو مسکن و. چې هغوی ته باید په اروپایي اصطلاح (هوموالپیوس) یعنې (د غره خلک) وایو. دوی چې هر څوک و خو ددې غره لومړي اوسیدونکي وو. او وروسته داریایي قومونو ډلې چې له شمالي برخو د سر دریا او آمو دریا د منځ له حوزې نه د افغانستان په خاورو کې خپاره شوې ددې غره د دواړو خواو په لمنو کې یې ځای ونيو، هندوکش داریایي لهجو په شهادت که هغه اریایي و او که هندي دواړه په مخلوط ډول داریایي قبایلو مقر وگرځید او دا خصوصیت یې حفظ کړ او یا تر اوسه دنورو صافو اریایي امواجو چې ددې عظیم غره په لارو کې دی درک کولای شو.

لکه څرنګه چې د هندوکش درې ژورې او ورتلل یې ستونزمن و او همدارنګه کلاګانې یې ډیرې لوړې وې نو ځکه یې لږو اوسیدونکو د دوه نیم زره کالو په اوږدو کې له خپلو ځایونو حرکت کړی دی او په ځینو برخو کې ځای په ځای پاتې دی او په عموم ډول یې د ژوند کړه وړه د پخوا په څیر محافظه کړی دی.

متأسفانه چې د هندوکش د پخوانیو اوسیدونکو د ژوند د مراتبو یعنې اجتماعي، فرهنګي هنري او ادبي څرنګوالی جوټول اسان کار نه دی. خو که چیرته بڼه دقت وشي، نو لیدل کېږي چې ددې غره د لړۍ نیمه شرقي خوا له خنجان څخه تر چترال او پامیر پورې تر اوسه د ژوند یوه ځانګړې صبغه لري چې د ژوند په پخوانیو کوايفو یې لږه ډیره رڼا اچوي.

په خنجان، اندراب، شتل، پنجشیر، سالنګ، سنجن، درنا، ریزه کوهستان، نجرو، تګاب، لغمان، کټار، نورستان، چترال، سوات، باجوړ، او پامیر په لمنو کې خلک ژوند کوي چې د هندوکش د پخواني تهذيب وارثین دي. په دې ټوله پراخه ساحه کې او په ځانګړې توګه په شرقي برخو کې یې د معمارۍ طرز یو شمیر عوامل لري چې لوړو ارتفاعاتو او غرنیو برخو کې دواورو په وجه منځ ته

راغلی دی، دنورستان دلرگیو کورونه چې له تېرو اولرگیو څخه جوړ شوی دی او کورونوته یې یو ځانگړی استحکام وربښلی دی هغه تر ډیره حده ډیرې واورې دوزن په وجه جوړ کړای شوی دی او په لرگي کې ښکلا لکه په دروازه، کړکیو او د کور په نورو لوبڼو او د کار په وسایلو کې چې لیدل کېږي هغه یې د هنر دوستۍ دروح استازی توب کوي. دنورستان خلک چې د ختیځ هندو کش اصلي اوسیدونکي شمیرل کېږي په جمیله فونونو کې لکه موسیقۍ کې یې خاصه علاقه درلوده او لري یې د خلکو پیژندنې د ډنمارکي پلاوي د څیړنو په اساس (هارپ) چې نن ورځ دنورستانیانو په منځ کې رواج لري د (سومریانو) عصر د درې زره کالو ق م یادونه کوي. دنوموړي پلاوي د تحقیق په اساس نه یوازې دنورستانیانو هارپ د سومریانو تر دورې رسیږي بلکې اهنګونه چې نن ورځ یې نر سره کوي هم همغه تاریخي سابقه لري.

لکه څنګه چې دنورستان خلک له نڅا، اتڼ او دنڅا له ډولو او ورزش سره علاقه لري د هندو کش ډیرو درو خلک هم له دې ادابو او رسوماتو سره یو شان و، دنوموړي غره په ځینو برخو کې د پخوانیو ادابو دلریدلو علت د ښکته درو د خلکو سره تماس دی چې له باندې څخه افغانستان ته راغلی دی.

د هندو کش خلکو حتماً ځانگړی لباس، وسله، دموسیقۍ آلات، ښکار، گانه، مفروشات، موبل، اثاثیه او د طبخ ډولونه درلودل چې شواهد یې لږ و ډیر د پنجشیر په دره، نجر او، تګاب او دنورستان په درو کې لیدل کېږي او هر یو یې ځانگړې څرګندونه لري چې د هندو کش اوسیدونکو خپل مدنیت، فرهنګ او د ژوند ځانگړي روش درلود.

پخوانی نورستان دقانون له نظره

دختیځ هندوکش په سویلي لمنو کې د کابل شمال غرب او د جلال اباد شمالي برخو کې د پنجشیر او کونړ د سیندونو ترمنځ او د هندوکش او تور غره په لمنو کې شمال او سویل لوري ته یو شمیر کږې وږې درې او یو لږ سخت اوله ځنگل نه ډکې څوکې دي چې گرځېدل راگرځېدل پرې ډیر گران دی چې نن ورځ د عامو په ژبه یې نورستان بولي چې داسیمه ۸۰ کاله دمخه د کافرستان په نوم یادیده. د دې سیمې ختیځو برخو ته یې (بلور) او غربي برخو ته یې (کتار) وایه او دا تقسیمات اوس د لغمان نورستان او د اسمار نوږستان او یا هم د لویدیځ او ختیځ نورستان په نومونو بیلولی شو.

نورستان په عام جغرافیایي مفهوم دختیځ هندوکش سویلي لمنې په برکې نیسي او دا یواځنۍ علاقه ده چې د هندوکش محلي تمدن او فرهنګ پکې تر ډیره مصئون دی او لاس پکې ندی وهل شوی.

نورستان د غرنی اقلیم په لرلو تقریبا د تاریخ په ټولو دورو کې سرپټې او پرځنډه پاتې شواو دا همداسې ژوند یې د دې سبب شو چې عرف، عادتونه او پخوانۍ عقیدې تر ډیره وخته په پخوانۍ بڼه هلته دوام وکړي.

د نورستانیانو دا توکم په اړه د پوهانو رایې توپیر مگر وروسته د خلکو پیژنې د نمارکي پلاوی له څیړنو څخه ثابته شوه چې هغه وکړي چې شنې سترګې او

خرمائي وينستان لري او همدارنگه سپين پوستكى لوړه ونه او باريك اندم لري .
 دادهندوكش اصلي اوسيدونكي دي او ددې سيمې غرني اريايان شميرل كيږي .
 نورستانيانو په لرغونو دورو كې ځانگړې عقيدې او قوانين درلودل چې اصلا
 مبدا او اساس يې بايد د (هندواروپائي) په لومړۍ كتلې معتقداتو او (هندو
 اريائي) كې ولټوو . له احتمال نه ليرې نه ده چې نورستانيانو دخپل ژوند په
 لومړيو مراتبو كې اقلا لكه د (ويدي د عصر اريايانو په څير د ځانگړو خدايانو
 مجموعه درلوده چې تر ډيره حده له طبيعي عناصرو څخه تركيب شوې وه ، تر دې
 پورې چې داوستائي دور اصلاحاتو او تحولاتو زوراستري خداوندي وحدانيت مروج
 شو

له سلو كالو را په دې خوا دنورستانيانو د مذهبي عقايدو دتحقيقاتو په اثر
 داسې څرگنديږي چې دادهندوكش غرنۍ كتله وگړي ديوه واحد خداى معتقد و .
 چې هغه به يې د (امرا) په نوم ياداوه ، انگريز الفنسټون ليكي :
 "دكافرانو دين له هيڅ دين سره ورته والى نلري دوى دواحد خداى په وجود
 اعتقاد درلود او هغه يې د (امرا) يا تسوكوي دگوري په نوم ياداوه او ډير شمير يې
 دبوټانو او پخوانيو پهلوانانو چې دهغې زمانې استازيتوب يې كاوه ستاينه كوله .
 بوټان كانى يا لرگى دې چې مذكر او مونث لري او مجرد به پرې سپور او
 نمايش به يې وركاوه .

جنرال كورټد "الفنسټن" يادونې لكه څنگه چې مو ولوستل تائيدوي او دهغوى
 خداى د (ريمر) يا (يامري) په نوم يادوي .
 يو تن فرانسوي پوه موسيو پول لورى كوټو داسيائي اسطورو په مقالو كې يوه
 مقاله (دكافرانو اسطوري) ترسر ليك لاندې دپخوانيو استانيانو په عقايدو ليكلي
 چې په هغې كې دلاندې ليكوالو دنظرياتو شرح وركوي .

تركومه ځايه چې ما په خپله په نورستان كې له نورستانيانو څخه اوريدلي او يا
 مې په كابل كې له نورستانيانو معلومات ترلاسه كړي دامسئله محققه ده چې
 نورستانيانو په خپلو پخوانيو عقايدو كې دعالم څښتن او دكائناتو خالق د (امرا)
 په نوم ياداوه او په خپله ژبه او اصطلاح يې هغه (سكوك ميوك امرا) يعنې
 طلامخي خداى باله او هغه يې لكه ديو انسان دصورت په بڼه مگر فوق العاده
 لوى تصور كاوه او تر كومه ځايه چې د ختيځ پيژندونكو او دسيمې دخلكو له
 ويناو څخه څرگنديږي وروسته له يوې مرحلې څخه دخداى وحدانيت ته قائل و .
 البته دژوند په لومړيو مراحلو كې چې د خدايانو ډولونو ته يې عقیده درلوده نو

دجنگ او پهلوانی خانگري خدای يې ډير شهرت درلود. مگر د ژوند په تحول سر (امرا) يا واحدتوانا خدای دهغوی په معتقداتو کې ځای نيولی و ډيرو د خدایانو ډولونو او په خانگري توگه دجنگ خدای په وړو کې صفت میدان ته شو.

دنورستان په معتقداتو کې مطالعه يوه ستونزمنه موضوع ده او دکاربنه يې ډير په دې ناحیه کې ده چې داخلک په خپله ژبه کې ليکلي اشار او کتاب نه لري او دتيرو وختونو له افواهاو پرنه نور څه نلري داريان په مجله کې ديو کتاب په تحشيه او چاپ مشغول يم چې درویش محمد خان غازي (جنگ نامه) يا (صفت نامه) په نوم ياديري چې دا اثر ۴۰۰ کاله پخوا د حکيم مرزا چې دظهير الدين محمد بابر لمسی و، ليکل شوی دی ليکوال د (کتار) نورستانيانو يادپخواني نورستان چې د لغمان د علينگار او اليشنگ په درو کې ژوند کاوه او پخواني کافران گنل کيدل چې د تثليثي نسبت ورکړی شوی دی، د (پاندا) (شروي) او (لامانده) په نومونو هغه جنگونه چې د مسلمانانو او کافرانو ترمنځ واقع شوی دی، کفارو له دې درې تنو معاونت او مرسته غوښتي ده خو د عبارت له متن څخه سهي نه څرگنديږي چې دې درې تنو د پخواني نورستان د کتار په معتقداتو کې څه مقام او مفهوم درلود.

پدې کې شک نشته چې د عظيم الحبشه غربيو پهلوانانو روح يې لکه يوناني (هرکول) يا رستم ددوی په افکارو او تخيلاتو کې ډير دخيل و.

لويه نظريه يې دې مفکورې ته تقويت ورکوي (گيش) ته يې اعتقاد کول دي چې حتما په لرغونو زمانو کې يې جنگي او ځواکمن کسان وو. او ورو ورو يې د کارنامو لويولو د تصوراتو په عالم کې دبشر له حدوداتو ور هغه پلو مقام ورکړی دی.

دنورستان يو شمير خلکو (گيش) دجنگ خانگري خدای دويدي عصر له (اندار) سره تشبيه او تصور کاوه. او داسې فکر يې کاوه چې ديو قوي او توانا پهلوان په دود يې ليندی په غاړه په سختو درو او د غرونو په څوکو گردڅېده پاتې دې نه وي چې يونانيانو لومړی ځل دافغانستان غرونو ته تمايل ونيو نو دهندوکش په غره کې يې ديو قوي هيکل پهلوان وجود ته اشاره کړې ده چې د غرونو د لوکل په حيث يې يو ډول د (هندوکش هرکول) بڼه ځانته خپله کړې وه، ځينې نورستاني سپين ږيري معتقد دی چې پخوانی زمانه کې دنورستاني قبایلو

ترمنځ جگړه پېښېده . (گېش) يې هغه مهال په (کتوي) او (کانتوا) کې ليدلې و چې
تل د جنگيالاتو په وړاندې مخکېښ و

د نورستان په کليو کې په عموم ډول (امرا) او (گېش) جلوه گاه يا نظر گاه يا
(ذبح) درلوده چې د (امره تا) او (گېشه تا) په نومونو ياديدلو د (امرا) له پاره يې
معمولا غوا او دگېش له پاره يې سپرلي قرباني کاوه. د جگړې په غنيمتونو کې به
يې نر حيوانات د گېش له پاره قرباني کول او ښځې حيواناتي به يې په خپل منځ
کې ويشلي.

پخوانيو نورستانيانو دلرگي دهیکلونو او مجسمو د جوړولو عادت درلود پدې
مجسمو کې يې ډير د پهلوانانو او دکورنيو د مشرانو که به هغه نارينه و او که
ښځينه دنمايش له پاره جوړول.

تور پوښان نورستاني او امير

تيمور كورگان

د هندو کش د غره لړۍ چې د افغانستان د ملاتیر هم ورته ویلی شو له هغو لوړو څوکو سره چې جگوالی یې ۷۰۰۰ مترو ته رسیږي ډیرې مستې تراوتازه درې هم لري چې دخلکو په تمدن او فرهنگ کې یې د افغانستان د سیمه ایزو خلکو لاس وهنه ندی شوی او صاف ساتل شوی دی. ددې غره لمر خاته پلو ته سویلي په لمنو کې یوه علاقه لرو چې نن ورځ ورته په عمومي توګه (نورستان) وایو او دمخه تر (۱۹۰۰ کالو ورته (کفرستان) یا (کافرستان) ویل کیده همدا کافرستان په لمر خاته پلو ته د (بلور) او لمر پریواته خواته د (کتار) په نوم یادیده. پدې دواړو نومونو کې وروستی نوم یعنې (کتار) په ادبي او تاریخي ماخذونو کې ډیر شهرت لري.

کتار د جغرافیایي جوړښت له مخې د پنجشیر د درې په پورتنۍ برخه همدا راز د فرچ غان او علینګار د درې پورتنۍ برخې تشکیلوي دا داسې منطقه ده چې شمال پلو ته یې د منجان کوتل لمر پریواته خواته یې خاواک او پریان سویل لور ته یې د علینګ پورتنۍ برخې او لمر خاته خوا یې د علینګار درې پورتنیو برخو احاطه کړي دي. دا علاقې د ګرځیدلو په لحاظ ډیرې ستونزمنې دي ځکه چې له څلورو خواوو نه لوړو او سختو غرونو احاطه کړی دی چې خلک یې په داسې یوځای کې ایسار ساتل شوي دي چې تر نن ورځې پورې ددې سیمې او ددې سیمې دخلکو په اړه سهی معلومات په لاس کې نشته، پدې کې شک نشته چې د خاواک له خوا او

همدا راز دپريان، عليشنگ، او علينگار له خوا لارې ور غلي دي خو دا لارې دکال په ډير وخت کې دډيرو واورو په وجه بند وي او په عموم ډول دسيمې له خلکو پرته او هغه هم داوړي په موسم کې نور څوک هلته ورتللی نشي.

ټول پدې پوهيږو چې دنورستان خلکو که هغه لمر خاته خواته وي او که لمر پريواته خواته او همدا راز که شمال لور ته وي او که سويل لوري ته ټولو پوستکي اغوستل. دغربي نورستان يعني دکټار خلک هم له دې قانون نه مستثنا نه و بلکې دپوستکي اغوستل پکې ډير دود و او لکه څنگه چې دهغو خلکو پسونه ډير تور رنگ لري او دپسه توري وړي له باندې ډيرې تورې بنکاري نو ځکه دوی په (سياه پوش) شهرت پيدا کړی و. پدې کې شک نشته چې دجامې له مخې توپير کول په ترکانو کې هم دود و لکه چې (آقوورلو) او (قره قوزلو) ددې نظريې ډيره پلوي کوي. اگر چې له دې سره سره د اوسني نورستان او پخواني کافرستان خلک په جنگ جگړو کې مشهور و او دي مگر دکټار سياپوشان نسبت دنورستان دنورو برخو اوسيدونکو ته ډير زړه ور او جگړه مار و او داصفت يې له ډيرې پخوا زمانې څخه حفظ کړی دی.

اگر چې دنورستان په اړه تاريخي کتابونه او ماخذونه په لاس نلرو خو هغه چې په لاس لرو داسې څرگندوي چې پرته له سلطان محمود غزنوي اوامير تيمور کورگان نه نور څوک نورستان او په ځانگړي توگه کټار ته داخل شوی ندی دالسعدين صحن دمسطح وياند د (کټار) دسياه پوشانو مقابله له امير تيمور کورگان سره په يوه شرح کې ديوه بيت په وينا دسياه پوشانو ټول شجاعت او دځمکې سختي بيانوي.

ز شاهان کسی فتح کتور نکرد
چه گویم ز دارس کندر نکرد

له دې بيت څخه چې ادبي اړخ لري داسې استنباط کيږي چې حتی داريوش او سکندر دنورستان په فتح بريالی شوی ندی چې داوينا حقيقت لري او دهيواد د پراختيا په اړه يې ونشو کړای چې نورستان ته داخل شي هو سلطان محمود غزنوي او سبکتگين وشو کولای چې يواځې لغمان تابع کړي او کټار ته تللی نه شو. له تاريخي ماخذونو چې څرگنديږي يواځې لغمانيان تابع وه اودهندوکش له شمالي برخو دنورستان له داخل څخه هيڅ خبر نشته.

دامير تيمور دلبنکر او پخپله دده ورتلل دنورستان کتار ته شرح لري او دا مطلع السعدين د (ذکر غزو کتار و سیاہ پوشان) تر سر ليک لاندې يو لړ مطالب ليکلي دي چې له عين نقل نه يې تيرېږو او دمطالبو له روح نه يې يادونه کوو. امير تيمور په بلخ کې دپاچاهۍ تر اعلان ۸ کاله وروسته په ۸۰۰ هجري کې له ماورالنهر نه دواکمنۍ دپراختيا په خاطر دهندوستان په لور وخوځيده کله چې دجيحون له سيند نه راتير شو بلخ، سمنگان (ايبک) او بيا بغلان ته ورسيد، کله چې اندراب ته ورسيد دسيمې خلکو د (کتار) دسیاه پوشانو دتجاوزاتو په اړه شکايت وکړ.

داندراب دپورتنۍ برخې اوسيدونکي چې د (خاواک) او (پريان) کوتل تن نژدی او هلته د (کتار) سیاہ پوشان اوسيدل او داندراب اوسيدونکي دهغوی له ناڅاپي حملو نه ډير په وېره کې و داوخت د (کتار) يعنې سیاہ پوشانو کافر و داندراب ددرې مسلمانان ډير سخت په تکليف کړی و او هر وخت به يې حملې کولې. رمې، گلي او غوايان به يې ترې بيول او باج به يې هم ترې غوښته او حتی ميرمنې او ماشومان به يې ترينه داسارت په دود بيول. د (کتار) د خلکو لوړ قدونه، قوي اندامونه او درشتې څيرې چې ليندۍ به هم ورسره وې او دپوستکي جامې به يې په تن وې داندراب د خلکو په نظر کې عجيبه مخلوق په نظر برېښيده. اولکه څنگه چې السعدين ليکي دهغوی يې انسانان نه بلکې ديوان بلل، ځکه چې له دې قوي اندامونو ليندۍ او د پوستکو له البسي سره لکه دديوانو په څير سر سخت په خپلې عجيبې غريبې وسلې قوي جثت راتلل او د سيمې خلک به ترې سخت ويريدل. لکه څنگه چې دهغو سيمه سخته او غرنۍ وه نو ځکه هيڅ چا دا جرئت نه درلود ترڅو دهغوی دکورونو خوا ته ورشي.

لکه څنگه چې امير تيمور کورگان د (کتار) دکفارو له حال واحوال کردار او گفتار څخه اگاهي ترلاسه کړه نو دخاواک په کوتل کې يې دکلا دجوړولو امر وکړ او بيا يې دخپلو عسکرو څو ډلو ته کتار علاقې ته دورد اخليدلو امر وکړ. ددې لښکر د نورستان کتار ته د حرکت جزئيات روښانه ندی، خو داسې وايي چې اکثر و خلکو خپل اسونه له کمرونو نه درې ته درسيو په واسطه ښکته کول او لکه څنگه دسرطان مياشت وه او دکال تود موسم و بيا هم اسونه د ورځې له خوا په واوره کې خښيدل نو ځکه يې دسپې په يخۍ کې له يوځای نه بل ځای ته حرکت کاوه او پدې لښکر کې امير تيمور کورگان هم شامل و او کله چې دهغه قوماندانانو په سهې ډول وړاندې تگ او عمليات ترسره کولای نشو. نو خپله يې شخصاً دجنگ

قومانده په لاس کې واخسته خو اسپ سوارانو دهغه اسونه له کمرونو څخه داسپو په واسطه بنکته کړل چې څو اسپې پکې بې وخته لنگې هم شوې ددې منطقي تر ټولو لوی کافر السعدين دعداو عداسو په لقب يادوي چې حتماً اصلاً کومه نورستاني کلمه ده چې په فارسي ليک دود کې يې پوهيدل ستونزمن دی لکه څنگه چې په مطلع السعدين کې راغلی دی چې وروسته تر يو لړ سختو جگړو يو شمير سياه پوښان په غرونو کې تر شاشول او يوشمير امير تيمور ته راغلل او امير تيمور د يوشمير ترجمانانو په واسطه داسلام ددين بنودنه ورته وکړه او ډير شمير يې مسلمانان شول خو کله چې دوباره غرونو ته وختل مرتد شول او دتيمور په عسکرو يې يرغلونه پيل کړل چې په دې ترتيب دسياه پوښانو او امير تيمور د عسکرو ترمنځ سختې جگړې پيښې شوې او لکه څنگه چې په پورتي ماخذ کې راغلی دی دکافرانو ډير زړور جنگيالي ووژل شول او تيمور يې له ککړو څخه منار جوړ کړ او د خپلو فتوحاتو او کاميابۍ خاطرې يې په کاهو کې په کيندلو وليکلې.

نو پدې وجه ۸۰۰ هجري قمري کال دنورستان د (کتار) په تاريخچه کې ډير مهم کال دی ځکه چې پدې کال کې دلومړي ځل لپاره دهيواد د پراختيا له پاره تيمور نورستان ته ورغلي دي او له سياه پوښانو سره يې جگړې ترسره کړي دي. تر کومه ځايه چې وروستۍ پيښې څرگندوي هغه محال چې دکتار سياه پوښان او دهغوی سيمه فتح شوه اومسلمانان شول خو کله چې امير تيمور راوگرځيد هغوی هم خپل پخواني دين ته واوختل او محمد حکيم ميرزا دبابر لمسی چې دعليشنگ ددرې په پورتنۍ برخه کې جگړې وکړې پدې بريالي نشو چې د (کتار) وگړي مسلمان کړي تر دې پورې چې دا کار دامير عبدالرحمان خان غازي په لاس صورت ونيو.

د پخواني نورستان د خلکو

د خدايانو ډولونه

د هندوکش د غره لړۍ چې له شمال ختيځ نه جنوب لويديځ ته تقريباً د افغانستان له منځ نه تيريږي نه يواځې دا چې د کاني يوه لور په کرښه ده بلکې زموږ د هيواد دملا د تير حيثيت لري بلکې لوړې څوکې او تاوراتاو درې يې د پخوانيو وختونو محافظين په غيږ کې نيولي چې زموږ اصلي خاطرې، کلتوري فرهنگي او تهذيبي برخې تشکيلوي.

ددې لړۍ په جنوب ختيځه برخه کې شمال ته موازي د لوړو غرونو په برخه کې ننگرهار او د کونړ شمال لور ته سيند په اوږدو يوه غرنۍ برخه واقع ده چې تهرې راتېرېدل ډيرې ستونزې لري او سخت ځنگل هم لري د منطقې ته نن ورځ نورستان وائي چې ۸۵ کاله دمخه يې نوم (کافرستان) و چې دا وروستۍ تسيمه ۴-۵ پيړۍ دمخه هم د مدارکو په شهادت استعماليدله ددې پراخې غرنۍ سيمې ختيځ لور به يې (بلور) اولويديځو برخو ته يې (کتار) وايه چې نن ورځ دا دوه برخې د نژدېوالي او اداري ویش له مخې د (اسمار نورستان) او د (لغمان نورستان) او يا هم ختيځ او لويديځ نورستان بللی شو.

نورستان چې په عام جغرافيايي مفهوم د ختيځ هندوکش سويلي لمنې په برکې نيسي داسيمه د غرنۍ اقليم د لرلو په وجه د ګرځيدلو ډيرې ستونزې لري او تقريباً د تاريخ په ټولو دورو کې پرځنده او سرپټې پاتې شوي ده، له لويو لارو نه کناره

کېدل يې همدا سبب شوی دی چې عرف عادتونه او پخواني عقايد له فرهنگي تهذيبې او ادبي مظاهرو سره په لومړي پخواني صورت يابنه پرته له دې چې لاس پکې وهل شوی دی محافظه شي.

ننني نورستانيان اود هندوکش پخواني کافران داريایانو بقاياوي دي چې په خپل اصلي وطن کې پاتې دي او لکه ديو شمير نورو قبایلو په څير يې له مهاجرت نه خود داري کړې ده. نورستانيانو په لرغونو دورو کې معتقدات او د خدايانو ډولونه درلودل چې په اصل مبدا کې له هندو اروپائي د هند آريائي ټولنو سره بې ارتباطه نه وه او لکه دويدي عصر آريایانو په څير د خدايانو ډولونه يې درلودل چې په هغې کې طبيعي عناصر عمده نقش درلود او وروسته د زروا ستر (زردشت) اصلاحاتو او تحولاتو چې د وحدانيت روح يې منځ ته راوړو دهغوی په عقايدو کې يې تاثير پاتې نشو.

دهغو څيړنو له مخې چې له يوې پيړۍ راپدې خوا منځ ته راغلي داسې شميرل کيږي چې په عين وخت کې چې د هندوکش پخوانيو کافرانو د خدايانو ډولونه درلودل نو دواحد او لوی خدای وحدانيت ته هم رسيدلی و. دې لوی خدای ته به يې امرا وايه.

کله چې الفستين د شاه شجاع دواکمنۍ په وخت افغانستان کې تماس پيدا کړ پدې يې عقیده درلوده چې (دا کافران له هيڅ دين سره ورته والی نلري او يواځې واحد خدای ته معتقد دي او هغه (امرا) يا سوکوي او يا هم (گوري) نوموی د ډيرو بتانو کلي چې د پخوانيو پهلوانانو استازيتوب کوي هغوی ته عبادت کوي. دا بتان دلرگي او ياد کاني دي. او مذکر او مونث لري همدا راز په مجرده توگه په خره سپاره نمايش ورکوي. يو شمير نور اروپائي ليکوال لکه جنرال کورت انگرېز د الفستين نظريات تائيدوي او د کافرانو لوي خدای يې (امرا) يا (يامري) ياد کړی دی.

يو فرانسوي مؤلف داسيا داسطورو په کتاب کې د نورستان په پخوانيو عقايدو يوه مقاله خپره کړې ده چې لنډيز يې همغه مطالب دي چې پورته شرح شول. کوم څه چې مې پورته وويل ما پخپله په نورستانيانو د مسافرتونو او په کابل کې له نورستانيانو سره د تماس په ترڅ کې اوريدلي دي او د نورستان کتاب چې يو تن نورستاني جنرال محمد صفر غرزي وکيل په خپله ليکلی. نوځکه بڼه او ثقه معلومات راکولی شي.

هغه څه چې څرگند دی دادی چې پخوانيو کافرانو د عالم څښتن او دکائناتو خالق د (امرا) په نوم ياداوه او دهغو په خپله عاميانه ژبه يې (سور ميوک امرا)

يعنې (دخولې په خير مخ لرونکې امرا) باله او هغه يې انسان په بڼه او صورت مگر فوق العاده لوی فکر کاوه.

دجنگ ځانگړی خدای يې دپخوانيو کافرانو دخدایانو په ډولونو کې مجهول نه و او هغه ته به يې (گيش) ويلز داگيش داندرای يعنې دويدي اريایانو دجنگ دځانگړي خدای معادل و اودفوق العاده پهلواني کارونو د سرته رسولوپه وجه هغه له يوناني (هرکول) اویازابلي رستم سره مقایسه کوو.

(امرا) او (گيش) دپخوانيو کافرانو دخدایانو دډولونو په منځ کې ډیر مهم نقش درلود او دهغوی له پاره يې دغرونو په لمنو کې دقربانۍ ځایونه او زیارتونه جوړ کړي وو چې د (امره تا) او (گیشه تا) په نومونو یادیدل دامرا له پاره يې غوا او دگيش له پاره يې سپرلی قرباني کاوه دمحمد درویش خان غازي په جنگ نامه نومې کتاب کې چې دڅلورو سوه کالو شا وخوا کې دمحمد حکیم میرزا دبابر دلمسي په زمانه کې دلغمان په علیشنگ دره کې لیکل شوی په کراتو مراتو يې له درې تنو مفسدانو چې (پانداډ) او (لاماندي) نومیدل ددرې ډلو په بڼه یاد شوی او دعلیشنگ درې دپورتنۍ برخې کافرانو له مسلمانانو سره په جگړو کې له دې درې تنو مرسته غوښتله دکتاب دعباراتو له فحوا نه واضح معلومېږي چې نوموړي درې تنه دپخوانيو نورستانیانو په ذهنونو کې حتی څلور سوه یا پنځه سوه کاله دمخه هم مقدس مقام درلود.

لنډه داچې کافرانو دنورستانیانو نیکونو دهندوکش دنورو اریائي کتل و په ډول او د نورو اریائي قبایلو په خير په اصل مبدا کې دخدایانو ډولونه درلودل او داوستائي عصر په تحولاتو سره (امرا) لوړ او عالي مقام پیدا کړی دی. اودهمدغې برتری انعکاس دواحد خدای په بڼه په عقایدو کې لازه وموندله او ډیر دخدایانو ډولونه لکه دجنگ ځانگړی خدای او نور دپهلوانانو په بڼه په اسطورو کې راغلل، او په منځنۍ پېړۍ کې دفکري روش په ښکته راتللو سره دغرونو په څوکو او ددرو په منځ کې ځانته کیدلو سره یو لړ بې نظمي منځ ته راغله او په عقایدو کې يې درې برخې وزیرولې چې انعکاس يې عقلاً دلغمان په نورستان کې څلور یا پنځه پېړۍ دمخه گورو.

ننګرهار اوځینې پخواني ښارونه یې

افغانستان د جغرافیایي موقعیت له مخې په داسې یوه څلور لارې کې واقع شوی دی چې له پخوا زمانو راهیسې یې د احساس خاصیت ساتلی دی، له دې سره چې ددې محاصري او مدنیت لرونکې څلور لارې تاریخ ډیر پټ او سر بسته پاتې شوی دی خو یو څه چې پخواني سوابق او ارزښت یې ثابتوي هغه یې د وجود نوم یا تاریخي او جغرافیایي نوم او نښان دی چې دا نومونه ټول له غرونو نیولې بیا تر رودونو او ښارونو پورې جغرافیایي او تاریخي کوايف وخت په وخت معرفي کوي، او د (وید) او (اوستا) له دورو څخه نیولې تر یوناني، بودايي، کوشاني او داسلامي دورو په مختلفو وختونو کې یې خاطرې او دنومونو په قالب کې نوم او نښان پریښودی دی.

د افغانستان په ختیځه برخه کې د کابل سیند له سر چینې نه نیولې تر هغه ځایه چې سیند لوی سیند ته ور داخلېږي داسې منطقه پرته ده چې له ویدي دورو وروسته د تاریخ په مختلفو دورو کې د (گندهارا) په نوم یادېږي.

د گندهارا په زړه کې یوه بله سیمه ده چې هغې ته ننګرهار وايي او ننګرهار اوس هم د افغانستان ولایت دی.

د ننګرهار کلمه په پخوانیو ماخذونو کې دمخه تر اسلامه د لومړي ځل لپاره د (ناکاراها) په بڼه لیدل شوی.

دوه تنه چينائي ليدونکي فاهبين او هيوان تسنگ دخپلو خبرو په ترڅ کې د (ناگارا هوا) د يوه ښار يادونه د (ناکي لوهو) په نوم کوي.

پدې کې شک نشته چې هيوان تسنگ چيني ليدونکي د عين مواصلت په مهال د هډې او اوسني جلال آباد سيمې ته چې د (ناکار) يا (نګر) په نوم يې يادونه کوي دهغه له ويناو څخه داسې معلومېږي چې (ناگار) يا (نګر) او يا (نګارا هارا) يوه سيمه او يا هم (نکره هاره) يې مرکز او يا کوم عمده ښار و. هيوان تسنگ د (نګر) د سيمې پراخوالی داسې رابښي اوږدوالی له ختيځ نه لويديځ ته ۶۰۰ لی اوسور يې له شمال نه سويل لور ته ۲۵۰ لی چې دمیل په حساب يې طول ۱۲۰ ميله او عرض يې نږدې ۵۰ ميله کيده.

چينائي ليدونکي له دې پرته ليکي چې ددې سيمې چارچاپيره سختو غرونو احاطه کړی دی. او پايتخت يې ۲۰ لی يعنې ۵ يا ۶ ميله پراخوالی درلود، پاچا هلته وجود نلري ځکه چې داسيمه دکاپيسا مربوط دي، جوبات او دانه ډير حاصل ورکوي، هوايي توده او اوسيدونکي يې زړور، خوش خلقه اونستاً شتمن دی دخلکو ډيره برخه يې بودايي دی او دنورو ډيرو اديانو پلويان هلته لږ دی، معابدونه او بودايي ابادۍ په کې ډيرې دي او پيروان يې هم ډير دی، له بودايي معابدونو پرته دنورو معابدونو شميره هم سلو ته رسيږي.

پدې کې شک نشته چې دهيوان تسنگ د (ناگار) يا (نګر) د علاقې له يادونې څخه مطلب همغه د (ننګر) علاقه ده چې د (هار) دکلمې په ډير والي سره چې د (ښار) مغنا ورکوي مرکز ته يې (نګارا هارا) يا (نګرهار) وايه چې وروسته دخلکو په ذهنونو کې د (ننګرهار) په بڼه ثبت شوی دی که چيرته فولکلوري کيسو ته چې دکونړ په دره او چغه سراي کې تراوسه دخلکو له خاطر وټلی ندی غوږ ونيول شي نو ليدل کيږي چې شاهي د (ننګر شاه) په صفت يعنې د (ننګر) د سيمې شاه تراوسه دخلکوپه خوله دي.

نوويلی شو چې دننګر تسميه له تاريخي ماخذونو څخه فرهنگ ته ور داخل شوی او عامه فرهنگ ته ديوې کلمې ور داخلیدل خامخا ډير استحکام او ژوره معنا لري.

د (ننګر) مرکز داسې يو ښار و چې هغې ته يې (ننګر) يا (ننګرهار) وايه د (ننګرهار) د (ننګرشار) معادل دی، دننګرهار مرکز يو معظم ښار و او لويه ساخه يې درلوده.

د ننگرهار د مشهورو ښارونو له جملې څخه يو هم (هډه) ده چې چينائي ليدونکي داوومې پيړۍ په لومړۍ نيمايي کې د (نارهيډو) په نوم ياد کړی دی کنگهم انگليس پدې خيال دی چې دهډې موجوده نوم د سانسکرت له کلمې هډه چې دهډو کې په معنا ده اخستل شوی ځکه چې د بودا يو هډوکی دهغه ښار په يوه استوپه کې ساتل شوی و.

د ننگرهار په علاقه کې نور ښارونه هم اباد و له هغې جملې څخه يو د (اويانا پور) په نوم يا صفت ياد شوی دی چې هغه د باغستان ښار ترجمه کوي همدا راز په پخوانيو ماخذونو يوبل ښار د (تاکي) په نوم هم ياد شوی چې هغه يو شمير مدققين په شيله (ناقي) کې چې لږ څه د جلال اباد لويديځ لور ته رانيسي، همدې ښار يوبل نوم هم درلود لکه (پاوما پور) چې هغه يې (د نيلو فردگل ښار) ترجمه کړی او لکه څنگه چې د نيلو فردگل په بودايي دين او فرهنگ کې د تقدس بڼه درلوده نو ويلای شو چې په بودايي دوره کې نوموړی ښار يو متبرک ښار و. همدا ښار په چيني ماخذونو کې د (گل په ښار) ياد شوی چې د چيني تلفظ د ضبط صورت يې (هوا - شي - شنګ) و همدا راز د گل ښار او د نيلو فردگل ښار حتماً داسې صفات و چې همغه ښار ته يې اطلاق کيده.

په بودايي ماخذونو کې په ننگرهار کې يو بل ښار د (ويپانکارا بودا) په نوم ياد شوی او هغې ته يې (ري پاواتي) هم ويلی دی چې معنایې (شعله) او (نور) دی. ددې لنډې مطالعې نه په څرگنده ويلی شو چې د (ننگر) علاقه چې د افغانستان د ختيځ ولايت ننگرهار مرکز دی او پدې نوم شهرت لري داسې سيمه وه چې په هغې کې ډير ښارونه اباد و او هر ښار د ابادۍ عمراني کارو بودايي مرکزونو، استوپو او معابدو نو د درلودلو په وجه ډير شهرت درلود او هر يو په صفا او ښکلو صفاتو يادیده په ډرونټه، سلطان پور، هډه ټول سرخ رود او چپليار کې د ډيرو خرابو استوپو او معابدونو بقاياوې ددې ادعا ښکاره ثبوت دی.

د چغان غونډۍ

د کابل شمال ختیځ لورته دشمال په خوا، د جلال اباد شمال ختیځ ته د اوسني افغانستان له تحمیل شوي سرحدې خط سره په موازي ډول اوږده دره پرته ده چې معمولاً په (کترا) مشهوره ده او اوبو ته یې د کنړ سیند وائي چې په پورتنۍ برخه کې د چترال په رود مشهور دی او تر هغې پورته یې خپله سرچینه ده چې عبارت له حومه د (یردغبل کوتل) څخه عبارت وي چې د کاشغر درود په نوم هم یادېږي د کونړ د سیند د مرستیالان دهغې نه شی اړخه د افغانستان له خاورې نه یو ځای کیږي چې دنورستان له علاقې نه سرچینه نیسي او مشهور یې (لنډی سیند) او د (بیچ وبه) دی چې د سیلابي سیندو په صورت په درو کې تاوپیچ سره د ختیځ هندوکش په سوېلي لمنو کې رانېکته کیږي اوله دې سره سره دنورستان د پورتنۍ برخې همدغه دوه لارې دي چې اوس او په پخوانیو وختونو کې دنورستان له اسرارونو ډک زړه ته لارې ورغلي دي

لکه څنگه چې د کنړ دره اوږده پرته ده د طبیعي اوضاع له مخې یې په درې برخو ویشي: بنکتنی، منځنی او پورتنی. څرخه چې په عامه اصطلاح ورته (کوز کونړ) (خاص کونړ) او (بر کونړ) وایي او عمومي مرکز یې د اسعدآباد (چغه سرای) په نوم یادېږي چې د کونړ د درې او پیچ د درې د تقاطع په برخه کې واقع شوی دی او دا د کنړ لوی حکومتی مرکز دی.

دمخه مو وویل چې د کونړ مرستیالان یو (لنډی سیند) او بل دپیچ درې اوبه دي دپیچ دره تر ټولو لویه فرعي دره ده چې د چغه سرای په مقابل کې د کونړ د درې په

وسطي برخه کې دنورستان دزړه (منځ) په لور ترې لاره خلاصه شوې ده هغه انشعاب چې په خپل منځ کې يې لري څو خواوو ته لکه لغمان او مربوطو درو ته يې او د نورستان اکثر پورتنیو برخو ته ترې لارې وتلي دي.

له دې جغرافيايي شرح نه مقصد دهغې نقطې دموقعيت اهميت په گوته کول دي چې معمولاً دچغان د غونډۍ په نوم ياديږي او محمد ظهيرالدين بابرپه خپل تذک کې هغه د(چغانيان سراي) (چغان سراي) په نوم ياد کړی او دچغه سراي په اوسني نوم کې يې مخفف صورت راغلی دی.

دپيچ ددرې په داخل کې ددرې دواړو خواوو ته دغره په پوزو کې او په ډيرو چپ خواته پوزو کې چې ډيرې دکونړ په دره هم حاکی دی داوسني حکومتی ځای چغه سراي په مقابل کې دمهمو اباديو پاتې شونې څرگنديږي چې په هغو کې په ډير شمير خبستي، دسنگ مرمر لويې اوپېرې لوحې استعمال شوی دی، تر کومه ځايه چې دديوالونو او تهدابونو بقاياوې څرگنديږي يوه ورځ په دې سيمه کې ډيرې مهمې ابادۍ موجودې وې چې له هغې جملې ديوالونو څخه ديوې ودانۍ ديوال په لويو تراشلو خبستو دغره په بغل کې په تورو کابو سره تر نظره کيږي او چارچاپيره يې دنورو اباديو حکم کوي ددې ابادۍ په بنکتنۍ برخه کې يوه لويه هديره موجوده ده چې لمنه يې دپيچ په دره کې يونيم کيلو متر اوږده ده او په ډيره پيمانه مرمرې لوې خبستي، مرمرې لويې ستنې، بنکلی نقش کړای شوی سرطاقونه هم تر نظره کيږي.

په ظاهري توگه داباديو بقاياوې دډيرو لوحو له مخې او دعربي او فارسي رسم الخط له مخې ديوشمير نومونو لکه ابن عمر، سلطان پگل، بهرام شاه، حيدر علي، ننگر اونورو له مخې داسې اټکل کولای شو چې ددې ځای ابادۍ تر اسلامي دورې او هغه هم داسلامي دورې منځنۍ وخت وي ځکه چې ديو شمير نيټو له مخې قوی اټکل کولای شو او ددې منطقي داباديو مبدا ته ۶۰۰ کالو دمخه وړاندې بيولی شو او دا حدس موږ دچنگيز دوارثينو چغتائي دورې ته رسوي اود (چغان غونډۍ) دځای نوم ياد چغان سراي دعامه فوکلور تر ډيره حده ددې نظريي ملاتړ بنکاري. البته له فولکلوري کيسوپرته دچغتائي شهزادگانو رسيدل او وتل دمحلې شهزادگانو چې دمخه تر مغلو يې پدې سيمه واکمني درلوده هم څرگنديږي. لکه څنگه چې وايي په پخوانيو وختونو کې دلته دننگرهارشاه په نوم يو پاچا واکمني درلوده دوه تنو قلعي شهزادگانو سلطان پگل او بهرام شاه يې دواکمنۍ پر ساحه يرغل وکړ.

دا فلکلوري کيسې او تاريخي ارزښت دې په خپل ځای وي د اوس له پاره ترې يوه نتيجه اخلو او هغه عبارت له دينه دی چې دمخه تر مغلو دچنگيز لمسيانوپه چغان غونډۍ کې نورې ابادۍ درلودې او په مهمه سوق الجيشي نقطه دکونړ ددرې په منځ کې دنورستان په يوې مهمې لوړې نقطې پخپله ددې حکم کوي چې په پخوانيو لمنو کې دې نورې ابادۍ ولري.

بابر په خپل توزک کې وايي چې په چغه سراي کې دفتوحاتو په مهال دنورستان کافر په داسې حال کې چې دشرابو مشک به يې په غاړه کې و ددې منطقي دخلکو مرستې ته راتلل. دډنمارکي هيئت دخلکو پيژندنې دتحفظاتو په اساس له احتمال نه ليرې ندی چې لوی سکندر کونړ ته دتيريدلو پر مهال دکونړ ددره پيچ دتلاقي په برخه کې يو لويې کلی اويا هم دنورستانيانو يوې جنگي کلاته اور ورته کړی دی. په دې غالب گمان کيږي چې دسکندر مقدوني په زمانه کې په همدغه ځای کې چې نن دچغان په غونډۍ کې خرابې واقع دی او دنظامي کلا دپاره يوه ممتازه منطقه شميرل کيږي يوه کلا وه چې دنورستانيانو نيکونو دوه زره څلور سوه کاله دمخه په همدغه منطقه کې له لوی سکندر سره پنجه وهلې ده او بلاخره يې دادمقاومت قرارگاه ته اور ورته شوی دی.

نود (چغان غونډۍ) يا (چغان سراي) دمخه بر دې چې پدې نوم مشهوره شي مهمه ابادي او موقعيت درلود او هغه لرغوني نومونه چې په غرونو کې په وړانو کلاگانو ايسنودل شوي دي ددې نظريې څرگنده يي کوي. يوه ورځ به علمي هڅې دې افکارو ته قطعي اويو پلوي ځوابونه ورکړی

د دې اثر د ژباړن نور چاپ او ناچاپ آثار

۱۳۷۰ هـ ل چاپ	بدیع او پښتو شعر
۱۳۷۱ هـ ل چاپ	وروستی سلگی
۱۳۷۱ هـ ل چاپ	د لنډو کیسو ټولګه
۱۳۷۱ هـ ل چاپ	د شعرونو ټولګه
۱۳۷۳ هـ ل چاپ	نومیالی غازي محمد شاه خان بابکر خېل
۱۳۸۰ هـ ل چاپ	افغانستان د تاریخ په رڼا کې
ناچاپ	همدا اثر
ناچاپ	د جهاد خاطرې
تر لیکنې لاندې	د پښتو ادب کې د ولسي شاعرۍ ارزښت
تر لیکنې لاندې	د لغمان مشاهیر
۱۳۷۹ هـ ل چاپ	د افغانستان د ولایتونو جغرافیه (ژباړه)

دانش خپرندويې ټولنې خپاره کړي:

- تاريخ احمد شاهي
- افغانستان در قرن بيستم
- تاج التواريخ- پښتو
- د افغانستان سقوط
- سقوط افغانستان
- در افغانستان چه ميگذشت؟
- افغانستان سیتج بازی بزرگ
- د افغانستان لنډ تاريخ
- تاريخ مختصر افغانستان
- خسارات وارده به فرهنگ...
- شبخون افغان
- در زوایای تاريخ معاصر...
- رجال و رویداد های تاریخی...
- بازی بزرگ
- افغانستان سرزمین اریا
- افغانستان د تاريخ په رڼا کې
- جریانات تاریخی افغانستان
- نقد بر جلد دوم مسیر تاريخ...
- خاطرات حکیم طبیبی
- اسنا دونامه های تاریخی...
- سرې لښکرې په افغانستان کې
- افغانستان څنگه تباہ شو؟
- د مرگپر وزرو
- سوځېدلی جنت
- احمد شاه بابا دیوان
- احمد شاه بابا افغان
- د الفت شعري کلیات
- د الفت نثري کلیات
- غرغښت یا گرشاسپ
- تاريخ خط و نوشته های کهن
- روسيې پراختیا غوښته او ...
- سیمای سینمای افغانی
- میتود های کلینکی طبی
- گلزار لطایف
- جنسی اړیکې
- رازی راکه نمیخواستم افشا کنم
- د پښتو ادبیاتو تاريخ
- یاداشتهای من
- مدعا و مثل در شعر بیدل
- داود خان د کی جي بي په ...
- فن زناشوی
- د ښاپېری ورغوی
- له نرگسه تر نرگسه
- خوږې خبرې
- پلوشې، ژورلیدونه
- افغانستان از جنگ کرم تا جنگ...
- ضرب الامثال و کنایات
- یکدسته گل
- ستوري د ادب په اسمان کې
- افکار جاوید
- اهنکهای احمدظاهر
- اهنکهای ساربان
- اهنکهای ناشناس
- د خزان طلايي پلونه
- سپوږمۍ په ځنگل زار کې
- ولسي سندرې
- محمد نور ولسي شاعر
- پاتې شه باران دی
- شین ټاغی
- گتیاالی
- گلستان سندرہ
- د غزني شابهار او بودايي هنر
- شریک بالاپوش
- کوچیانۍ پانگه
- منثور کره کتنه
- او نور...